TUDIA pademica IPVACÄ 12

PREDNÁŠKY XvVfc LETNÉHO SEMINÁRA SLOVENSKÉHO JAZYKA A KULTÚRY

BRATISLAVA 198^3

Vedecký redaktor Jozef Mistrik
Lektoroval Šimon Ondruš

Účelová publikácia Odboru školských stykov so zahraničím Ministerstva školstva SSR

Vydala ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, Bratislava

Redakcia interných publikácií - vedúci redaktor
Juraj Koutný

© ' ALFA, Bratislava 1983

Predhovor

Zborník Studia Academica Slovaca 12 obsahuje texty prednášok, ktoré odzneli na XIX, letnom seminári slovenského jazyka a kultúry, konanom v čase od 25. júla do 22. augusta 1983 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Tematicky a žánrovo nadväzuje na predchádzajúcich jedenásť zväzkov, ktoré vychádzali od roku 197?. Doteraz sa v zborníkoch publikovalo vyše 400 prednášok, pričom sa žiadna téma neopakovala. Texty v tomto zväzku - okrem úvodného - sú usporiadané abecedne podla ich autorov. Základné informácie o autoroch a ich najvýznamnejších knižných publikáciách sa uvádzajú na konci zborníka.

Cieľom zborníkov Studia Academica Slovaca je poskytovať zahraničným slavistom a slovakistom študijný materiál o slovenskom jazyku,, literatúre a o slovenskej kultúre v najširšom zmysle, ako aj o slovenských reáliách.

Mier je naším znamením

Pamätníky padlým vari v každej obci či v každom meste našej republiky hovoria o tom, aké veľké obete si *z* radov našich občanov a našich osloboditeľov vyžiadala vojna*. Kto-že by z tých, čo prežili vojnové útrapy, opäť chcel, aby sa to všetko znovu opakovalo? Nik. Skutočne nikto! Máš-ľud z vlastnej skúsenosti dobre pozná cenu mieru*

Životná zainteresovanosť na mieri je pre nás však nie-len v osobnom, ale aj v spoločenskom a štátnom záujme, a v konečnom dôsledku v ich súlade a jednote * Iba od zabez-pečenia trvalého a spoľahlivého mieru závisí naša budúcnosť, možnosti ďalšieho rozvoja materiálno-technickej základne štátu, nová výstavba a modernizácia hospodárstva, ďalší ve-de c ko technický pokrok, rast efektívnosti výroby a spoločen-skej produktivity práce a následne zvyšovanie životnej úrov-ne a vôbec všestranný spoločenský a kultúrny rozvoj, bohat-ší a šťastnejší život*

Osudy socializmu a mieru sú neoddeliteľné. ¥ znamení mieru vstupoval socializmus do novodobých medzinárodných vzťahov. Dekrét o mieri bol vôbec prvým zákonodarným aktom po vyhlásení sovietskej moci, a od tých čias podnes sú osu-dy všeobecného mieru tesne späté s reálnym socializmom, s

perspektívami jeho ďalšieho napredovania, s politikou prvého socialistického štátu sveta a so svetodejinným pôsobením svetovej socialistickej sústavy. Zabezpečenie mieru a práva národov na nezávislosť a spoločenský pokrok, mierové spolunažívanie, plodná spolupráca a odzbrojenie, teda tie najbytostnejšie požiadavky ľudstva nie sú propagandistickými heslami, ale trvalým nemenným cieľom zahraničnej politiky socializmu. Program mieru, ktorého cieľom je skoncovať s politikou sily, zbrojenia a konfrontácie, dosiahnuť uvoľnenie medzinárodného napätia a utvoriť priaznivé podmienky pre rozvíjanie vzájomne výhodnej mierovej spolupráce štátov s rozdielnym spoločenským zriadením, sa stal aj naším vlastným programom.

Vidíme v ňom, koncentrovaný výraz vlastných životných záujmov, potrieb a cieľov všetkého československého ľudu v medzinárodných vzťahoch.

Z takých programových zámerov vychádza československá zahraničné politika pri svojom pôsobení na medzinárodnej aréne, kde vystupuje ako mierotvorný činiteľ a zástanca pokroku a slobody národov, ako spoľahlivý obchodný partner a presvedčivý prívrženec medzinárodného uvoľnenia a vojenského odzbrojenia, ako rozhodný bojovník proti termonukleárnej vojnovej hrozbe. Celou váhou svojho medzinárodného vplyvu **Československo** spolu s ďalšími krajinami socialistického spoločenstva jednoznačne podporuje a presadzuje realizáciu významných sovietskych mierových iniciatív a v mnohých medzinárodných organizáciách, najmä **na** pôde Organizácie Spojených národov vystupuje s podnetnými návrhmi a odporúčaniami na posilnenie mierových istôt a medzinárodnej bezpečnosti vo svete.

Napĺňa nás hrdosťou, že sme krajinou mierových úsilí súčasnosti. To nás však aj zaväzuje urobiť viac pre mier - zúčastniť sa na rozhodných akciách proti vojnovej hrozbe

imperializmu, pracovať pre ďalšie povznesenie našej vlasti a pre posilnenie pozícií socializmu, ktorý je zárukou svetového mieru. Iba v mieri je sám zmysel života. Socialistické krajiny sú zástavníkom takého života na zemi, v ktorom sa môžu plne prejaviť všetky jeho hodnoty - spokojnosť a **Í3tota** v zajtrajšom dni, šťastie a radosť ľudí, budúcnosť detí a nových ľudských pokolení./Pravda, 20.VI. 1983/

Neurčité zámená v texte

Eugénia Bajzíková

Pri výskume textovej syntaxe dôležité miesto ako vy~ stavbový prostriedok zaujímajú zámená. Táto ich úloha sa zdôrazňuje aj pri ich vymedzovaní v morfologickej rovine, kde sa definujú ako slová, "ktoré nepomenúvajú javy skutočnosti priamo, ale označujú, zriedkavejšie naznačujú ich tak, že ukazujú alebo odkazujú na ne z hľadiska podávateľa a pritom vyjadrujú gramatické významy konkrétnych názvov" /Morfológia slovenského jazyka 1966/. Pritom význam zámen sa konkretizuje situáciou, kontextom, gestom* Pre uvedené sémantické vlastnosti sa tento slovný druh. v rámci slovných druhov zaraďuje do roviny deiktických po menovaní.

V textovej syntaxi majú zámená dvojaké funkcie: odka zovaciu funkciu v texte a ukazovaciu funkciu mimo textu. Na základe lexikálno-sémantických vlastností a funkčných schopností delí sa tento slovný druh do šiestich skupín* Definícia zámen neplatí rovnako pre všetky ich druhy. Naj viacej sa pri výstavbe textu používajú napríklad ukazovacie zámená. Pre ne platí definícia v plnom rozsahu* Preto pri výstavbe textu tvoria základnú skupinu* Nimi sa reáli žujú všetky tri spôsoby nadväzovania v texte*

Ukazovacia /exof orická/ funkcia: "Podaj mi to!" Zakázaním na nejaký predmet/ - "Tie železá," povedal, obrátiac sa k mame, "sú korčule." /Ondrejov/. - "Prídem, sváko, len čo dáme kone do poriadku*." "Veď títo dvaja to spravia a ty poď," /Figuli/

Odkazovacia funkcia atiaŕ orickás Čaká, či sa Paľo ohlási® Ale ten mlčky berie'do rúk liace a bič* /Mináč/ - Obľúbil som si ho, lebo mal v očiach jasný, prívetivý pohľad a lásku k človeku. Pre túto vlastnosť prilipol, som hneď k nemu, ako keď pri prvom stretnutí prilipneš k žene, o ktorej si myslíš, že je dobrá, /figuli/ - Klčovisko obišlo šťastne, rovnako i dedina, ku ktorej administratívne patrí® Veď tu okrem niekoľkých dní **DO** potlačení povstania po celý čas nebolo nemeckého vojska* /Habaj/

Odkazovacia funkcia kataforická: Stalo sa to včera. Igorova matka dokonala* /Jašík/ - "Čo to veziete? zakričal. "Uhlie." /Jaroš/ - Preto sa aktív prvej čaty uzniesol na tomto Í Prvá čata vyzýva na súťaž druhú a štvrtú čatu. /Mináč/

Obmedzenejšie použitie *z* hľadiska textovej syntaxe majú napríklad osobné zámená 1. a 2. osoby singuláru a plurálu, ktoré majú len exoforickú funkciu *t*

My v Európe si vážime zvieratá• ási preto, že tu vystrieľali veľa ľudí* /Chudoba/ - "Neblázni, Rudo! Veď ja som to zle nemyslel/[11] "Ja naozaj neprídem* Čo mám k vám chodiť?" /äikula/ - "Len ty nikoho nevyháňaj! Ja chcem mať Moskvu tu!" nahneval sa už aj Jonáš* /Ha ba j/

Osobné zámená 3* osoby singuláru a plurálu majú taký rozsah použitia pri výstavbe textu ako ukazovacie zámená, nimi sa teda realizujú všetky tri spôsoby nadväznosti, napríklad anaforické nadväzovanie r

Prešiel pohľadom zo strany na stranu, hľadal okuliare* Prstami ich napokon našmátral na smrekovom tráme. /Sikula/

- Rozochvený som sa poberal na druhý koniec* do komôrky s veľkým oblokom: do vlastnej dielne majstra Pavla. Tu pracú val len on sám. /Zúbek/ - Mňa ukladal otec. Hneď som zbadala, že jeho ruky sú tvrdšie, drsnejšie. /Figuli/

Pre neurčité zámená neplatí v plnom rozsahu všeobecná definícia zámen a ani všeobecné konštatovanie o zámenách ako výstavbovom textovom prostriedku.

V slovenčine neurčité zámená sú komponentmi opytovacích zámen a prikloniek alebo predkloniek: kto /ktosi, kto/niekto, aký/nejaký, čí/voľačí a pod. Neurčité zámená zo sémantického i formálneho hľadiska tvoria tieto základné skupiny ***z***

1. neurčité zámená s predponami nie-, voľa-, da- a s príponou -si, napríklad niekto, voľačo, dajaký, ktorýsi, kdesi, majú najširší neurčitý význam;

2. neurčité zámená s predponami poda-, všeli-, hoci-, málo-, zriedka-, sotva- a s príponou -koľvek, napríklad všeličo, hocikoľko, málokto, zriedkakedy, ktokoľvek, koľkokoľvek, popri význame neurčitosti vyjadrujú aj istý kvantitatívny odtienok, respektíve aj istú variabilitu;

3. neurčité zámená so základmi ktovie-, bohzná-, čert vie, napríklad ktoviečo, bohznákto, majú vo svojom význame citovo zdôraznený prvok variability;

4# neurčité zámená s predponou kade-, kde-, napríklad kadejaký, kdečo, kadekto, vyjadrujú záporný odtienok;

5. neurčité zámená ako združené pomenovania vznikajú z opytovacích a ukazovacích zámen, napríklad čo-to,, čo-aký, aký-taký, koľký-toľký, kedy-tedy, ... Príklady:

"Dávno som sa pokúšala čo-to im kúpiť", žalovala sa Elza /Dzvoník/ - Nevravím, že si nevľúdny, no mohol by si byť ešte trochu vľúdnejší. Nájsť si pre ňu kedy-tedy peknejšie slovo". /Šikula/

Tieto zámená majú také významy, ako neurčité zámená,

ktorými sa dajú substituovať čo-to/niečo, kedy-tedy/niekedy•

Pre úplnosť pri neurčitých zámenách treba pripomenúť., že sekundárne význam neurčitosti nadobúdajú aj iné slová:

Bol raz jeden chudobný kováč. /Dobšinský/

Širšie, než sme to uviedli, chápe neurčité zámená v českej lingvistike M. Komárek /1978, s* 49/, ktorý k neurčitým zámenám priradfuje aj zámená opytovacie, ktoré majú v sebe prvok neurčitosti v apelovosti /respektíve v apelovosti konštrukcie, v ktorej sa opytovacie zámená nachádzajú/. V odlišnosti od neurčitých zámen však opytovacie zámená spolu s melódiou konštrukcie /s ktorou tvoria dvojnásobnú nadväznosť pri výstavbe textu/ vyžadujú doplnenie v nasledujúcom texte, kým túto funkciu neurčité zámená v texte nemusia mať, respektíve nemajú.

H. Krížkové /1971, s. 344/ za spoločné črty v sémantike opytovacích a neurčitých zámen pokladá to, že zastupujú substancie, príznaky alebo okolnosti, ale s tým rozdielom, že "určitost alebo neurčitosť zastoupené substance, príznaku nebo okolnosti z hlediska adresáta promluvy není pri fungovaní neurčitých zámen relevantní". Opytovacie zámená plnia anaforickú funkciu /presnejšie kataforickú, pozn. E. B./ k nasledujúcemu textu, kým neurčité zámená takúto funkciu /ani k predchádzajúcemu textu/ neplnia. Za najvlastnejšiu úlohu neurčitých zámen pokladá H. Krížková nedostatok informácie /skutočný alebo predstieraný/.

Morfológia slovenského jazyka /1966, s. 293/ píše o neurčitých zámenách, že "všeobecne naznačujú osobu, vec, vlastnosť alebo okolnosť. Predstavu o osobe, veci, vlastnosti, okolnosti neurčujú presne ani v kontexte." Z uvedeného konštatovania sme vychádzali pri určovaní sémantiky neurčitých zámen a ich funkcie pri výstavbe textu.

Sémantika neurčitých zámen môže byť viacstupňová,

čo je závislé od použitia respektíve nepoužitia v konkrétnom texte.

Pri prvom stupni neurčité zámená bez ohľadu na text, ako jednotky morfologickej roviny, pomenúvajú všeobecne, ako sme už pri definovaní uviedli, substancie, vlastnosti, okolnosti a kvantitu. Podľa tejto primárnej sémantiky sa neurčité zámená rozdeľujú na substantívne /niekto, čosi/, adjektívne /akýsi, čísi/, adverbálne /voľakedy, kdesi/ a numerálne /voľakoľko, niekoľko/*

Pri ďalšom stupni neurčité zámená použité v texte ako výstavbové prostriedky sa v podstate realizujú dvojako*

I. Označujú len primárnu sémantiku jednotlivých neurčitých zámen, teda javy z objektívnej reality pomenúvajú len všeobecne, potom sa ich sémantika v texte ďalej neidentifikuje, napríklad *t* Urobil niekolko krokov a podával mu ponad potok jablká. /Šikula/ Neurčité zámeno niekoľko označuje všeobecne kvantitu, bližšie neurčenú. Ďalšie doklady *i*

Dnes je to už riadna vrba, ibaže potok, ku ktorému ju voľakedy zasadil, tečie pomimo ani čo by ho bol niekto odtisol stranou. /Šikula/ - Oddávna je tvojím zvykom pozorovať a hodnotiť ľudí. Vždy si mal rád tých, ktorí čosi sledujú, pripomínali ti teba samého, /Dzvoník/ - Ešte v noci, keď som hodinu nadarmo striehol a načúval, som sa rozhodol, že sa každý deň nenápadne zamiešam medzi chlapov a budem načúvať, ako a čo hovoria. Nepriťahovala ma k nim ani tak stopárska vášeň, skôr túžba po nejakej zaujímavej činnosti. /Chudoba/

II. Primárna sémantika sa v nasledujúcom texte rozličným snôsobom bližšie určuje, identifikuje, čím vzniká textová identifikácia neurčitých zámen, realizovaná z hľadiska výstavby textu perspektívne, kataforicky. Túto perspektívnu identifikáciu však neurčité zámená pri výstavbe

textu nevyžadujú, preto nemožno pri nich hovoriť o kataforickom nadväzovacom prostriedku, napríklad Ktosi zaklopal na dvere. Vošiel Masný. /Sloboda/ Neurčité zámeno ktosi sa úplne identifikuje vlastným substantívom.

Textová identifikácia neurčitých zámen sa pri výstavbe textu môže identifikovať celou vetou, respektíve aj širším textom, napríklad;

Ále barbari zrejme museli v niečom prevyšovať Rimanov. Mali pevnejšie zásady, morálku, jednotnosť, túžbu po spravodlivosti - hoci nenapísanú v perfektných knihách, ako to mali Rimania - a iné cenné vlastnosti. Boli dobrí bojovníci. Telesne zdatní. /Sloboda/ - A Jožo Solan povedal čosi o ľúbosti. "Prosím?" spýtala som sa ho. "£úbosť je už taká," povedal mi. "Človeka doháňa k nepredstaviteľným hlúpostiam." /A. Bednár/ - Čosi mu to vzdialene pripomínalo: mladosť, les, tajné schôdzky domobrany. /Mináč/

Pri výstavbe textu môže ísť aj o predpokladanú, teda nie totálnu identifikáciu, na čo sa z jazykových prostriedkov využívajú častice, napríklad:

Hľadeli na seba, akoby znenazdania a vedno naraz pocítili čosi, azda nejaký zvratonosný pocit, ktorý im zmenil predchádzajúcu náladu a ktorý by hádam nevedeli nikdy pomenovať. /Johanides/ - Len jedna držala čosi v zobáku, možno dajaký orech, vzniesla sa do výšky a potom sadla na konár divej jablone, /äikula/ - Dobre si to uvedom, lebo kraj, ktorý sa ti dáva takto intenzívne prežívať, poznávať a preciťovať, ktorý ťa možno zachráni, si od teba niečo žiada. Možno lásku a povinnosti. Možno aj obeť... /A. Bednár/

K osobitným prípadom patrí použitie neurčitých zámen ako anaforických odkazovacích prostriedkov, pri ktorých nejde o sémantickú identifikáciu, ale o gramatickú závislosť použitého tvaru neurčitého zámena, vystupujúceho ako

konektor spolu s eliptickým nadväzovacím prostriedkom, napríklad:

Zhrnul deky i zimník odhodil, oboma rukami nabral sena a niesol ho medzi kravy. "Daj pozor **H** napomínala ho krstná mať. "Daj pozor, aby ťa niektorá nedrgla." /šikula/ - Len čo sme vyšli /chlapci/ na hradskú, predbiehali sme sa, prebehúvali z vozovky na chodníky po okrajoch, prešedá val i sme si zo sedadiel na rúry, ba až dozadu na podložky pre batožinu, podchvíľou ktorýsi pustil riadidlá, dvíhal ruky nad hlavu a ostatní sa opičili po ňom. /Dzvoník/

Záverom možno zhrnúť, že zámená patria k základným gramatickým výstavbovým prostriedkom v textovej syntaxi ako slovný druh. Toto konštatovanie však neplatí pre všetky skupiny zámen vyčlenené na základe vzájomných rozdielov medzi sémanticko-gramatickými črtami. Neurčité zámená v prvom rade len všeobecne naznačujú javy objektívnej reality. Pri tejto primárnej sémantike v podstate ostávajú aj pri ich využití pri výstavbe textu. Ak sa však v nasledujúcom texte bližšie určujú, identifikujú, vznikajú textové identifikátory, čím sa základná úloha neurčitých zámen podľa H. Krížkovej - nedostatok informácie - odstraňuje. Plnovýznamové identifikátory neurčitých zámen - slová, slovné spojenia, vety ako aj dlhšie úseky textu - stávajú sa anaforickými výstavbovými prostriedkami spresňujúcimi predchádzajúci text.

Literatúra

Komárek, M.: Príspevky k české morfológii. Statní pedagogické nakladátelství, Praha 1978, s. 140.

Krížková, H.: Systém neurčitých zájmen v současných slovanských jazycích. Slávia XL, 1971, s. 342-370.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J, Ružička. Bratislava! Vydavateľstvo SAV 1966, s. 895.

Oravec, J. - Bajzíková, £.: Súčasný slovenský jazyk - Syntax. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 261*

Fonologická sústava Štúrovej spisovnej slovenčiny

Peter Baláž

Pri zisťovaní inventára hlások a ich fonologickej sústavy Štúrovej spisovnej slovenčiny budeme vychádzať predovšetkým z rozboru základného-Štúrovho diela ITauka reči slovenskej[1], ako aj z doterajších prác, ktoré hodnotia jeho jazykovedné a kodifikátorské dielo. Pre vytvorenie obrazu o Štúrovej interpretácii- fonologickej sústavy slovenčiny a vôbec jej zvukových javov má podstatnú dôležitosť rozbor prvých dvoch častí prvého dielu Náuky, pre ktoré Stúr vytvoril spoločný názov "Sklad a puovodná určitosť slov" /najmä kapitola "0 hláskach"/. Po časti o tvorení slov nasleduje partia o výslovnosti hlások a po nej výklad základných pravopisných pravidiel. Takéto roztriedenie materiálu odôvodňuje Štúr nasledovne: "Abi ale slová k svojej víznamnosťi náležitej prišli, musja biť ich články dobre vislovuvanje,alebo jestli sa píšu, náležité značenje. Dobruo teda vislovuvanja a písaňja kljesňi cestu slovám k víznamnosťi, a preto počituvať sa muože k tvorenú

slov v širšom zmisle."

Štúrov kompozičný postup ukazuje, že problém zvukovej realizácie myšlienky chápal v širokých súvislostiach s gramatickými a sémantickými momentmi. Vlastné hláskoslo-

vie zužuje Štúr v zhode s obsahom termínu iba na náuku o hláskach*;-

Isteže nemožno z kritérií dnešného stavu fonetiky **a** fonológie hodnotiť tú časť Štúrovho diela, v ktorej hovorí o zvukovej stavbe slovenčiny. Ak si aj napriek tomu berieme na pomoo porovnanie súčasných fonetických **a** fonologických poznatkov o slovenčine s obsahom **a** rozčlenením poznatkov v Štúrovej Náuke, robíme to z dôvodov metodologických, v snahe zobraziť Štúrovu koncepciu na pozadí dnešnej fonologickej sústavy. Vlastným kritériom hodnotenia tu však musí byť konfrontácia vtedajšieho stavu jazykovedy so Štúrovou aplikáciou jej výdobytkov pri opise a vysvetľovaní zvukovej stavby slovenčiny.

Už F* ľriska^ konštatoval, že oelá Náuka reči slovenskej je postavená na fonetickom základe. Zvukový materiál nie je sústredený iba v osobitnej časti nazvanej "Sklad a puovodná určitosť slov", ale je rozložený aj do ostatných partií. Fonetický, respektíve fenologický aspekt najviac zasahuje časť o tvorení slov, ale i v kapitole, v ktorej Štúr vykladá gramatické tvary /"O prjemenčivosťi slov"/, pomáha si takým hľadiskom.

Hlásky podľa Štúra sú "duoležitje čjastki reči, ale samje pre seba v reči najmenej víznamnje, predoa ale čjastki reči základuje"^# V zhode s tradičným triedením ich delí na samohlásky a spoluhlásky.^ Štúr správne popiera názor, podľa ktorého rozdiel medzi dvoma základnými druhmi hlások je v tom, že samohlásky sa môžu vysloviť samy, ale spoluhlásky nie. Pri charakteristike samohlások z tohto hľadiska preukazuje Štúr poznanie fonetického javu, ktorý dnes voláme rázonu^ "•••ani samohláski bez istjeho príduchu, ktorí sa k "h" zbližuje, visloviť sa ňemuožu, pre ktorú príčinu sa v reči Réckej samohláski na počjatku alebo osobitne stojaci vždi alebo ťenkím alebo hrubím prídu-

chom značja."' Štúr sa vo svojom pokuse o novú charakteristiku samohlások a spoluhlások značne priblížil k súčasnému určovaniu ich vlastností* Samohláska je podľa. Štúra "hlas lahšje, čisťejšje a ťekúcejšje vislovení", spoluhláska je proti tomu "hlas tvrdšje, otrjasavejšje a hrubšje vislovení.••"

Štúrova schéma vokalického systému je takáto:

a i u	á £ ú
e o	/é/ /ó/
1 r	í ŕ

Za primárne samohlásky pokladá Štúr iba samohlásky a, i, u. Samohlásky o, e sú podla neho sekundárne a zmiešané. K takémuto náhľadu ho viedlo štúdium porovnávacej indoeurópskej jazykovedy, ktorá považovala staroindický samohláskový inventár, ktorý nemal ani "e" ani "o", za najzachovalejší.

Samohlásku "ä" nezaviedol Štúr do svojho systému, a to jednak z toho dôvodu, že "sa vlskituje iba na málo mjestach a aj tam, kde je, pomalí kape", jednak preto, že "uši Slovenskje na čistozvučnosť naučenje ňelúba zvukou ňečistích, a preto sa aňi v čistej Slovenčine tento zvuk nemá vislovuvať."[10]

Hodnotenie tohto Štúrovho postupu bolo v dejinách kritiky Štúrovho jazykovedného odkazu rozličné. Prvý proti vylúčeniu hlásky "ä" zo systému samohlások vystúpil M. M. Hodža. Hodža však zdôvodňuje potrebu samohlásky "ä" predovšetkým zreteľmi pravopisnými. Vyplynulo mu z jeho ortografického systému slovenských vokálov, podľa ktorého v rade takzvaných likvidových samohlások /monophtongi informatae/ bola i samohláska "ä".[11] Hodžov návrh sa, prirodzene^ mohol realizovať iba preto, že samohláska "ä" existovala v jazykovom povedomí na viacerých miestach stredoslovenskej nárečovej oblasti. Nezavedenie samohlásky

"ä" do samohláskového systému slovenčiny odobroval v spomenutej štúdii ***Ľ.*** Novák tak z dôvodov jej nepatrného výskytu v ľudových^nárečiach, ako aj preto, že inteligencia ju takmer nepoužíva*

Štúr nepovažuje za osobitný zvuk ani "y", a preto hó nezaraďuje medzi slovenské samohlásky. Hovorí, že sa vyslovuje, iba na hraniciach polsko-slovenských v Hornej Ora-

ve, ale to nemôže byť dôvod za jeho uznanie.[3]

Ako vidieť zo schematického náčrtu Štúrovho spisovného vokalizmu, zaraďujú sa do neho i spoluhlásky "1" a "r" Ak sa vyskytujú v neslabičnej polohe, Štúr ich nazýva "pousamohláskami", ak sú nositeľom slabičnosti, "sa za pravje samohláski považuvať muožu".[4]^" Ako vidieť, Štúr uplatnil pri hodnotení konsonantov "1" a "r" funkčné hľadisko, i keď odôvodnenie hodnotenia je pomýlené. Sonantické "1" a "r" sú totiž iba konbinatórne varianty interkonsonantiokýoh spoluhlások "1" a "r"; nemožno ich preto zaradovať do systému vokalických fonénw Samotným zistením rovnakej funkcie samohlások a sonantických spoluhlások "1" a[ff]r[rf] mohol Štúr pri domyslení veci dospieť k funkčnému pohľadu na charakter slovenskej kvantity. Štúr totiž vypozoroval, že iba v slovenčine /okrem sanskritu/ sa v slabičnej polohe môžu spoluhlásky[11]1" a "r" zdĺžiť.

Cenné a na svoju dobu veľmi bystré je Štúrovo hodnotenie dlhých samohlások. Štúr považuje dlhé samohlásky za [n]dva razi opakované samohláski". Možno povedať, že sa týmto zistením priblížil k poznaniu základnej jednotky trvania - móry. 0 dlhých samohláskach hovorí Štúr v tom zmysle, že slovenčina ich používa menej ako čeština.

V systéme dlhých vokálov Štúr nemá samohlásku é, ktorá - ako konštatuje - je iba v koreni slov "oéra" a "béka", miesto neho je dvojhláska "je". V slovenčine sa podľa Štúra nepoužíva ani samohláska ó, miesto neho sa po-

užíva "uo".

Podobne ako dlhé samohlásky i dvojhlásky chápe Štúr ako zdvojnásobené samohlásky, ktorým prislúcha dĺžka ako celku. Tak napríklad o dvojhláske "uo" hovorí, že "t jež je len zdojnásobňenuo "oo" lež ako sa pre opakovaäja toho istjeho hlasu, takťjež abi sa od razu visloviť mohlo, prvuo "o" prechádza do "u", a tím, zaokruhluje silabu.""[18]" Takto Štúr už pred Gebauerom vysvetlil dvojhlásku "uo" z Vo",[1^] i ked vec neformuloval z hľadiska jazykovej diachrónie.

Dvojhláska podľa Štúra vznikne v spojení rozličných samohlások tak, že sa ony jedným hlasom vyslovia a obe počujeme.

Dvojhlásky roztrieduje Štúr na dve skupiny: opravdivé a neopravdivé. Za opravdivé považuje v slovenčine dvojhlásky uo, ja /ia/, je /ie/# Dvojhláskami sú však tieto spojené samohlásky len vtedy, "kež s inšou spoluhláskou predchádzajúcou lebo vjacej, silabu tvorja, inakšje ňje sú dvojhláskami.• •" Medzi opravdivé dvojhlásky zaraduje Štúr ešte ai /aj/, au, ei /ej/, eu, iu, oi /oj/, ou, ui /uj/. Takéto zoskupovanie samohlások v rámci slabiky možno podľa Štúra považovať za dvojhlásky iba na konci slov a na konci časti zloženého slova, vnútri slov "sa jedna z ních vždi v tejto prípadnosťi to jest "i[f] lebo "u" na spoluhlásku "j", "v" premenuje, a tak vislovuje u[19]

Medzi neopravdivé dvojhlásky zaraäuje Štúr také samohlásky, ktoré sú zložené z dvoch zvukov /napríklad "ä", "y"/. Slovenčina podľa neho takéto dvojhlásky nemá.

Pri určovaní charakteru zoskupenia dvoch samohlások v rámci jednej slabiky nedokázal Štúr ešte uplatniť do dôsledkov funkčné hľadisko. Tak sa stalo, že za dvojhlásky považuje nielen zoskupenie polohláska + samohláska,

ktoré pokladáme dnes za dvojhlásku, ale i zoskupenie v opaonom poradí, to jest samohláska + polosamohláska, i keď ho obmedzuje iba na isté prípady* Toto slabé miesto v Štúrovej teórii dvojhlások sa prejavilo najmä pri hodnotení klesavych diftongov v súvislosti so Štúrovou formuláciou rytmického zákona*

Zavedenie dvojhlások do spisovnej slovenčiny približne v takom rozsahu, ako sa vyskytujú a uplatňujú v. stredoslovenských nárečiach, stretlo sa s nepochopením nielen na českej strane, ale i medzi značnou časťou Slovákov* Hlasy sa ozývali najmä proti klesavým dvojhláskam ou, eu, iu, au, uv, v ktorých "u" nahrádza spoluhláska 1, ďalej proti dvojhláske uo, proti uplatneniu dvojhlásky "je" v istých pozíciách, ako aj proti nezavedeniu dvojhlásky iu*

Zvuk "u" v particípiu minulom odôvodňuje Štúr tým, že "je hrubé 1 na konci hlas tvrdí, zaseknutí a odlomení, a za to spevavá slovenčina ho premenila vo "v" a s predchádzajúcou samohláskou do dvojhláski, čím sa táto koncov ka stala ťekúcejšou a omnoho hudobnej šou*" [20] Vznik "u" v particípiu minulom vysvetľuje Štúr historicky z tvrdého 1 v protiklade k výkladu poľského komparatistu Cegielskeho, ktorý tvrdí opak* [21]

Estetickými kritériami pri hodnotení dvojhlások ou, au, eu atď* narábal však i M. M* Hodža, a dospel k opačnému názoru. Podľa neho "au, eu, iu, ou, uv miesto al, el il, il, ol, ul, nielen Nitranom, Šarišanom, ba i Gemercom sä naskrze nevidí, ale ono i Liptákom a mnohým stredoslovakom akosi široko buclato znie* [22] "Hodza navrhuje prevziať miesto u poľské *í*, alebo starodávne zavreté 1, alebo "prevrátenéX". Hodnotiac zvukové kvality týchto spolu hlások stojacich na pomedzí medzi "u" a "1" odôvodňuje ich zavedenie zo stanoviska ľubozvučnosti, lebo keď je "au, eu, - akoby nóta basová, tedy al, el, - je nóta vio-

línová: tak by sme mali celohudbu, i violín i bas." • Z hľadiska estetického hodnotili "u" miesto "1" aj ostatní oponenti. D. Sloboda ho považoval za "huhňavé maukáňí a boukáňí, ktoré vraj počuť len "... na turoluckych a vrbčanských kopaninách." Podobne ho odsudzoval i S. Tomášik, ktorý s jeho kritikou vyšiel i na schôdzke Tatrína.[2]^

Ani náhľad £. Štúra, ani jeho oponentov nemohol byť argumentom potvrdzujúcim oprávnenosť alebo neoprávnenosť polosamohláskového "u" miesto "1". Jediným dôvodom pre uprednostnenie "ij" pred "1" v particípiu minulom mohol tu byť stav v stredoslovenských nárečiach.

Z estetického stanoviska odôvodňuje Štúr i zavedenie dvojhlásky "uo". "Zvuk uo, ktorí sme už hore viššje za dvojhlásku uznali, je veľmi okrúhli, silní a milohlasní. Je to ten zvuk, ktorí je v milohlasnej Taliančine v slovách na pr. nuova, nuoto /plavaňja/, nuora /nevesta/, suono /hlas/, tuono /hrom/ a v mnohích inších. Nemajú ho všecci Slováci, ale je čo prjať, abi ho všecci, v ktorom vlňenja sa reči pekne vistupuje, vislovuvať sa naučili."[3]

I proti "uo" vyslovili niektorí zamietavé stanovisko, no už nie také jednoznačne ako v prípade "u". Jedni žiada- ***11*** miesto "uo" staršie "o" , iní, napríklad S. Tomášik, žiadali novočeské "ú". Hodža sám nebol proti "uo".

Dvojiiláska "je" sa prijímala všeobecne. Protikladné stanovisko niektorí zaujímali iba pri jej'uplatňovaní v nepriamych pádoch pri skloňovaní tvrdozakončených prídavných mien v mužskom a strednom rode. Hoci Hodža nenástojil na presadení svojho návrhu, sám je v podstate za to, aby sa v týchto prípadoch písalo "e", hoci by sa mohlo vyslovovať i "je": "Bxistimáre autem esse scribendum simpli~ citer é ... efferi illud partim uti é, maximam vero partem uti ye=je".[27] Ako ukázal neskorší vývin, Hattalova realizácia Hodžovho návrhu bola neprospešná, pretože pod vplyvom

pravopisu sa uplatnila v týchto prípadoch výslovnosť "e", čím sa vniesol do nášho vokaliokého systému cudzorodý prvok, ,

Spoluhlásky triedi Štúr z troch hladísk:

a/ podlá miesta artikulácie:

hrdelné: h, ch, k, g;

plnoústne: ž, š, c, dž /medzi týmito spoluhláskami a jazykovými spoluhláskami stojí spoluhláska "j[11]/;

jazykové: 1, r, n /ň/, t /ť/, d /ä/, dz, s, z, c|

perné: p, f, b, m, vj

b/ z hľadiska výslovnosti:

hrubé: h, ch, k, g, 1, r, n, t, d, p, f, b, m, v$

mäkké: ž, š, č, dž, ň, ť, **2j**

stredné: s, c, z, dz;

c/ podlá kvality zvuku /zvučnosti/ triedi Štúr spoluhlásky i samohlásky na:

temné:	hlasné:
ch, k	h, g
š, č	j
t, s, c	ž, dž
p, f	1, r, dz, z
	b, m, v
	a, i, u
	e, o

obojaké /"t.j* takje ktorje hňeä ťeňejšje, hneí hlasnejšje počuť"/[28]: n, d

Z hľadiska dnešného stavu opisu a triedenia hlások isteže by sa dalo Štúrovi veľa vyčítať, Nesmieme však zabúdať, že vtedajšia fonetika sa zakladala iba na metódach artikulačných a sluchových, takže opis artikulačných a akustických vlastností hlások nemohol byť presný.

Zo stredoslovenského konsonantického systému neprebral Štúr spoluhlásku "1". Nepovažoval ju totiž za produktívnu a estetickú: "Mekkuo 1 len u daktorích a málo Slová-

kou je v običaji a už aj tam pomalí zakapáva, odkjal ako aj preto, že je zvuk pre svoju veľkú rozfeklosť nepri jem-' ní a detinskí v čistej Slovenčine lepšje, ked sa viňehá*[11] Je pravdepodobné, že o nezavedení spoluhlásky "ľ" do konsonantického systému rozhodlo to, že Štúr nepoznal dokonale stav v stredoslovenských nárečiach, pretože účinkoval väčšinou v Bratislave alebo vo vidieckych mestečkách, kde sa "ľ" nevyslovovalo®

V súvislostí- *a* vysvetľovaním problematiky slabiky Štúr správne poznamenáva, že pri "dz" ide len o jednu hlásku, ktorá z nedostatku vlastného znaku je označovaná dvoma literami*

Pozoruhodné pri triedení spoluhlások je ich vyčlenenie na temné /dnešnou terminológiou neznela/ a hlasná /zne *14/.* Štúr, ako vidieť^ pochopil, že pri triedení hlások v slovenčine sa nemožno obmedziť iba na ich. statickú, nemennú podobu, ale treba posudzovať ich vlastnosti tak, ako sa ukazujú pod vplyvom hláskového kontextu,, inak povedané, dynamicky* Vy ab str aho van i e spomínaných vlastností slovenských spoluhlások a ich zaregistrovanie vo fonetickej klasifikácii a vo fenologickom systéme vyplynulo u Štúra *z* poznania zákona asimilácie spoluhlások v prúde reči, o ktorom podal pomerne p.odrobné poučenie v kapitole o výslovnosti* Vypozorovanie tohto špecifického javu slovenčiny a jeho jasný výklad svedčia o tom, že Ľudovít Štúr bol neobyčajne vnímavý pre slovenskú jazykovú realitu a všeobecné lingvistické poznatky vedel tvorivo zužitkovať so zreteľom na osobitosť opisovaného jazykového systému.

Poznámky

!• Náuka reči slovenskej» Vistavená od Ľudovíta Štúra® Nákladom Tatrina číslo I, Bratislava 1846«

2 o C # d$, 12 o

.3*o* P* Triskaz Príspevky k studiu Štúrových mluvnických

prameňu® In: Bratislava IV, s* 670.
4« Náuka reči slovenskej, 12,
5© Termíny hláska, samohláska, spoluhláska, dvojhläska, ako hovorí V® Dujčíkova /Štúrova gramatická terminológia, Slovenská reč XXI, 1956, 236/, prevzal Štúr pravdepodobne od Bernoláka. Autorka vyslovila v tejto súvislosti správnu poznámku na adresu tých, čo tvrdia, že Štúr nebol dobrým systematikom. Porovnávajúc príslušné termíny v Hankovej a Štúrovej gramatike, vyzdvihuje Štúrov zmysel pre systemovoeť, prejavujúci sa v tom, že v protiklade k Hrnkovej gramatike, z ktorej Štúr prebral väčšinu termínov, volil v tomto prípade radšej upravené termíny Bernolákove, ktoré vychádzajú z toho istého slovotvorného základu /-hlas-/*
6® Nábeh k poznaniu rázu hodnotí £# Novák /K vnitŕním dejinám spisovné slovenštiny, Slávia IX, 1932, 78/ ako jeden z preukazov Štúrovej bádateľskej prenikavosti©
7© Náuka reči slovenskej, 13®
8 G d,, 13.
9* £® Novák: K vnitŕním dejinám spisovné slovenštiny, 98*
10,Náuka reči slovenskej, 102. .
11,M® M, Hodža: Epigenes slovenicus, Tentamen ortographiae slovenicae studio, Levoča 1847, 26.
12, £. Novák, o@ d,, 95•
13® Náuka reči slovenskej, 13.
14© Náuka reči slovenskej, 13:'*- 14®
15© 0 tom pozri L® Novák, c® d,, 98®
16 , Náuka rečí slovenskej, 14#
17* V, Blanári Sudoví t Štúr ako jazyk©veáec, SR XXI, 1956, 157,
18, Náuka reči slovenskej, 14«
19. C d,, 14-,
2Q £ 2 túr s tfetrojnosť a organism reoi slovenskej, Orol

Tatranskí II, 1846 - 47, 317.
21. Náuka reči slovenskej, 85»
22. M. M. Hodža: Vetín o slovenčine, Levoča 1848, 169.
23. C. d., 171.
24. A. Pražák: Dejiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu, Praha 1922, 406•
25• Náuka reči slovenskej, 46.
26. Pozri o tom £. Novák, c.d., 80.
27. M. M* Hodža: Epigenes slovenicus, 52 - 53«
28. Náuka reči slovenskej, 19»
29. C. d., 101 - 102.

Slovenské nárečia v Rumunsku

G. Benedek

¥ ^ájpánom Eomunskii existujú *ohoe*, v ktorých od konca 18® m začiatku 19© storočia žije početné slovenské obyvatelstvo^VV Banáte a *au&eaných* oblastiach eús Nädlac, Semlac, M©erea, Tipar^ Peregul Mare (stolica Arad), Butin, ¥ucova, Şemlacu Mare, Bpeatovat, Tej (stolica•Timis) aj iné| ¥ horakej oblasti na sever od rieky Cri|ul Repede sa rozprestierajús Fegernic, *Qhloag*, Budoiu, SaealaeSu lou, VŽtasctrí., Bofumlaca, Soc©t§ Huta VOÍYOSÍ§ **8iD**,t©u^ Bosred ^eran (stolica Bihor)^ Valea Cerului, P@glaf, Yalea Tlrneig Marca Huta, Marca, Fägetu Sála~j, Bäile Záuan (stolica Sälaj), Certeze, Negreeti (etolica Satu Mare) a dalšie obce®

Podlá nacionálnej príslušností obyvateľstvo uvedenyoh ©sád je v prevažnej väčšine miešané - popri Slovákoch šiju tu aj Humuni, Madari, prípadne aj 5esí, lemei a Srbí - alebo čisto slovenské, napríklad v kopaničiarskych osadách Huta Voivozi, Socet, Valea Tímeig Marca Huta, Sinteu, Fagetu Sálaj, Boroá Seran©

Slovenské nárečia v Rumunsku au zaujímavé *z* viacerých dôvodoví vo @¥ojej odlúčenosti od slovenského prostredia

a v inojazyčnom obklúčení sa vyvíjali svojskou ceetouf pod vplyvom bilingvízmu sa prejavili nové tendencie, napríklad tendencia k zániku kvantitatívnych rozdieloví v elovnej ^áaob© sa udomácnili početné slová prevzaté *z* rumunského, madarského alebo s iných jazykov^ ktoré sa adaptovali systému slovenského nárečia*

Slováci *sa* presťahovali do Sedmohradskt^ ako aj do Madarske., Juhoslávie a Bulharska počas veľkého "osídlova™ cieho procesu Uhorska *ti&* Dolnej zemi po vyhnaní Turkov a jeho úgemia, ktorý prebiehal prevažne v 18.-19*storočí* Všeobecná príčina slovenského vysťahovalectva bola sociálna bieda, ktorá spôsobilo preľudnenie obyvateľstva, nedostatok pôdy^ primitívny spôsob hospodárenia^ následky dlhotrvajúcich vojen* aeúroda, živelné pohromy, sociálny a náboženský útlak® ¥ hľadaní lepšej obživy skoro *z* každej župy Slovenska aa vysťahovali na juh tisíce rodín®

Do rumunského Banátu sa odsťahovali Slováci *zo* susedných oblastí g, patriacich dnes do MaSarska (obce Totkomlos, Békésoeaba, Szarvas) alebo do Juhoslávie (Báčka)^ Okrem toho boli aj takí kolonisti, ktorí prišli sem priamo so stredného Slovenska *(z* bývalých historických stolíc s Oravskej, novohradskej, Hontianskej, Zvolenskej, Liptovskej, Gemerskej a i®). Hlavným cieľom kolonizácie bola zabezpečiť pracovné sily pre miestne poľné hospodárstvo®

Do bihorskej hornatej oblasti uhorskí zemepáni privolali slovenských drevorubačov, uhliarov, sklárskych odborníkov na klčovanie lesov, pálenie potaše (suroviny na výrobu skla a mydla) g do sklárskych hút a v niektorých osadách aj na poľnohospodárske práce* Základné zamestnanie obyvateľstva v Banáte a v Bihore je dnes poľné hospodárstvo* Okrem toho chlapi niektorých obcí pracujú aj v miestnych baniach a v iných priemyselných podnikoch©

Slovenské nárečia v Rumunsku sa rozdeľujú na dve z á-

kladné skupiny? a/ v Banáte a v dvoch bihorských obciach Fegernic (Fe) a Chioag[3] (Chi) hovoria stredoslovenským nárečím§ b/ nárečia ostatných oboí, ležiacich v bihorskom kraji (v stoliciach Bihor a Sálaj) ^ predstavujú zujímavý "konglomerát", ktorý vznikol v dôsledku miešania rôznorodých nárečí stredoslovenského, západoslovenského a východoslovenského pôvodu* Preto túto skupinu nazývame zmiešaným nárečím® Slovenská reč bihorských obcí však nepredstavuje jednotný celoks popri spoločných zvláštnostiach jednotlivé obce majú aj odlišné nárečové črty* Miešaný raz nárečí sa prejavuje v používaní dubliet a v .kolísaní nárečového úzu®

Neustálený charakter nárečí v Bihore je výsledkom rôznych činiteľov: BJ Slováci sa presťahovali do Bihora z najrozmanitejších oblastí Slovenska, v ktorých hovorilo stredoslvens:kým, západoslovenským a východoslovenským nárečími fe/ časť obyvateľstva sa dostala do Sedmohradska nie priamo z prvotných svojich sídliski najprv sa presťahovala z hornej Oravy do obcí Šoltýska, Ďubákovo, Lom, Drábsko a Kysuce v západnom Gemeri, kde príslušné nárečie podľahlo vplyvu okolitých nárečí a len potom sa usadila v Bihoref c/ prvotnej kolonizácii prebiehala druhotná, vnútorná kolonizácias koncom minulého a začiatkom tohto storočia potomkovia prvých slovenských kolonistov v dôsledku preľudnenia založili nové osady, ako Marca Huta, Valea Cerului, Foglasg Sacalas'au Hou, Baile Zauau a i.

Proces vyrovnávania rôznych nárečí v Bihore sa ešte nezavŕšil, 0 tom svedčí rozkolísanosť v reči tej istej dediny, generácie a osoby* Najmä v reči mladšej generácie ' však možno pozorovať silnú tendenciu zachovať len jeden zo striedavo používaných variantov© Podobný proces vykryštalizovania jednotnej aormy "pozbavenej dubliet" v reči mladšej generácie opisuje aj J* Štolc pri rozbore dolno-

memakfGh nárečí^*

Charakteristika nárečí . Hláakoalovie© Samohlásky* Pre nárečia benátskych a bihorských^ obcí sú charakteristické krátke samohlásky i, u, e, o, a® ¥ samohláskovom syetéme chyba otvorené ä, ¥ päťdesiatych rokoch ¥ reči staršej generácie v obci ¥arzari ešte bolo možné zachytil? ä v elovách ako päť, päsť, mäki* deväť at<L ¥ Banáte a v bihorských obciach Fegemic a Chioag existuje kvantitatívny protiklad krátkosť - dížka# Dlhé aamohláp**^f** sú í, ú, 'é, o, á* Fenologický protiklad medzi krátkymi a dlhými samohláskami sa prakticky realizuje pri i - í, u - ú, a - á© Príklady: ľiška ff lyžica ?f - líčka, (©na) pila - píla, ma 15 mňa ?f - (on) má, sud- - súci atcL Dlhé é a ó majú malá frekvenciu* é sa vyskytuje v Banáte miestami **v** slove ce3?a a ¥ jeho Qávodeninách.5 okrem toho sa vyskytuje ***ZB*** spieovaú dvojhlásku ^e, napríklads povedať, vétor alebo v prevzatých slovách rumunského pôvodu, napríklads medija "priemery šofér, téma atd. ¥o Pe a Ghi é sa vyskytuje iba v pádových príponách prídavných mieni dobré (dieťa),. deťi, stromi, ženy, dobrého, dobrému. Dlhé á má tiež malú frekvenciu a vyslovuje sa len v Banáte namiesto spisovného uo, napríklad i môcť, môžem, pódfem, pójáen, vôňa, vola a v slovách cudzieho pôvodu ako próba (rum*), góla (macĽ) "bocian1*, televízor, aspiratór "vysávač"•

¥ obciach so stredoslovenským nárečím sa používajú dvojhlásky ie, ia, iu, uo zhruba v takom rozsahu ako v stredoslovenských nárečiach na Slovensku? mesiac, piatok, robia* siať, braťia, zdravia; šiesti^ piekou, bieli, mlieko, čierni, vediem; uo sa realizuje aj ako vo alebo vuoi kuoňg kvoň, kuorka, tuoňa, tvoňa* iu sa používa len v Banáte a má malú frekvenciu* napríklad jedeniu, šťastiu, božiu* ¥ bihorských obciach ao zmiešaným nárečím sa dvojhlásky alebo zamieňajú krátkymi samohláskami, alebo sa etriedaY©

vyslovujú s monoftongmi: bieli/beli, piesok/paseky mesiac/ mesac, priasť/prasť. Miešanie rôznorodých nárečí sa názorne prejavuje aj v používaní dvojhlások: veľmi často-sa to isté slovo v reči tej istej osoby vyslovuje i s dvojhláskou i bez nej.

V Banáte, vo Fe a Chi, kde existuje kvantitatívny protiklad, platí rytmický zákon: krátki, bieli, áeviati, múdri, kľúčik.

V jednotlivých obciach Banátu sa prejavuje tendencia krátenia dlhých samohlások na konci slova* Dlhé a krátke samohlásky sa striedavo vyslovujú aj vnútri slova v prípadoch ako ***turnaj*** turna, súsed/sused, počúť/počuť. Krátenie dlhých samohlások možno zaznamenať aj v bihorských obciach Fe a Chi najmä v poslednej neprízvučnej slabike: (on) ro-. bi, (on) kosi, slova, mesta (nom.-ak* množ* *c.)*, žen,&m, ženax« .Dĺžka sa najviac zachováva'v prízvučnej slabike,? fták, vápno, topánki, pekného, ml ad í^ zať, Veľká JQOC (V Bihore je prízvuk vždy na predposlednej slabike)*

V obciach s typickým stredoslovenským nárečím /Banát, Fe, Chi/ za praslovanské %, 6 a za vkladné hlásky sú relľlôxy a, o, e približne v takom rozsahu ako v stredoslovenských nárečiach: mox, baza, daska, piesok, ovos, vietor, ocot, kostol, kotol, vo, vo-, zo, zo«, so, podo,/podo- atd. V zmiešanom nárečí je obyčajne reflex e: mex, *d Malta,* *z,ä@x^* nul, pesek, xrbet, ocet, oves, kotel, veter, va,ze, *ae*, pode, ode atcU V päťdesiatych rokoch staršia generácia v obci Värzari ešte dôsledne vyslovovala uvedené slová s. a, o.

Spoluhlásky. Inventár spoluhlások sa skladá *z* fonéms p, b, m, f, v, t, d, n, 1, r, s, .z, c, 3 (dzi), ť, $, ň, I, š, ž, c, 3 (dž), j, k, g, x, (ch), h.

Slabičné r a 1 sa vyskytuje v Banáte, vo Fe a ***phí*** ý takom rozsahu ako v stredoslovenských nárečiach® V Banáte

slabikotvorné r a **1** môžu byť krátkymi i dlhými, v Bihore vždy len- krátkymi® ¥ zmiešanom, nárečí za spisovné r a ľ sú rozličné reflexy, čo je dôsledkom kríženia nárečí so slabičnými a neslabičnýrai r a **la** V istých slovách sa vyslovuje vo všetkých obciach so zmiešaným nárečím slabičné **1:** slza/s**!3a,** hlboki* vlna, tlsti* V slovách dlužni, dlužoba * pri **1** je vždy sprievodná samohláska u¸ ¥ ostatných prípadoch v niektorých obciach je slabičné **1,** v niektorých je neslabičné lt klpko/klupko¸ slnko/slonko, tlsť/slusť, dlhi/dluhi, plni/polni, stlp/slup, vlk/vilk, šlti/žolti, blxa/blexa¸ člnok/čolnok, jablko/japko (bez !) • ¥ niektorých prípadoch sa v tej istej obci používajú podoby ako so slabičným, tak aj s neslabičným **1»** Neslabičné r sa vyslovuje len v slovách žertka, kret, krev* ¥o všetkých ostatných slovách na celom území sa slabičné r dôsledne zachováva.

¥ obciach s typickým stredoslovenským nárečím spoluhláska v na konci slabiky ©a realizuje ako obojperné u: s t au, prauda, äiouka* ¥ zmiešanom nárečí v takom postave-* ní v závislosti od nasledujúcej znelej alebo neznelej spoluhlásky je v alebo ff na konci slova je tiež fi äefka, rukaf•

la konci slabiky namiesto **1** je v Banáte, vo Pe a Chi ui stou, kričau, beučou*

¥ Banáte je prízvuk vždy na prvej slabike slova, vo Fe, Chi a vo všetkých obciach so zmiešaným nárečím je na predposlednej slabike©

Tvaroslovie© Podstatné mená® Podstatné mená sa skloňujú v Banáte, vo Pe a Chi ako v stredoslovenských nárečiach^ ¥ obciach so zmiešaným nárečím možno pozorovať miešanie pádových prípon stredoslovenského a nestredoslovenského pôvodu® Jazykový úzus sa však usiluje odstrániť zbytočné dvojice¸ následkom čoho z dvoch, troch, často aj zo štyroch paralelných prípon sa zachováva iba jetoa, kým

ostatné prípony sa zatláčajú do posadia a postupne sa strácajú z jazykového úzu# :

Podstatné mená mužského rodu vzorov xlap, gazda, baran, medved, dub, remeň a striko' majú v Banáte a v Bihore tieto pádové prípony [7] *t*

	singulár				plurál				
	0	a	o		i	ia	a	ovia	e
'G.	a	u			ou	ox	0	í	
D®	ovi	u	e	i	om	am	iam	am	
A«	0	a	u		*ou*	ox	i	e	
L.	ovi	u	e	i		ox	áx	lax	ax
I*	om	em	im		***M*** mi	ami	í	i	ámi

Podstatné mená vzoru gazda sa skloňujú nielen v Banáte, ale aj v celom Bihore ako v stredoslovenských nárečiachs gen. sg« gazdu, *nom.* pl« gazdovia atcL

Podstatné mená vzoru xlap majú v inštr* sg© v Banáte, vo Fe a Chi podobu xlapom, v ostatných obciach zväčša xlapem, zriedkavo aj xlaponu

Podstatné mená, ktorých kmeň sa končí na k, g, x a h, v gena sg* majú v Banáte príponu u, v Bihore popri u aj as stohu/~a, buku/~a atcU Tie isté podstatné mená - ked označujú neživotné predmety - v gen. sg® sa končia v benátskych obciach Mocrea, Tipar, Brestovat i Tes na e, charakteristické pre j užnos tredoslovenské nárečias mo3ge , stohe, duxe, boke. Prípona e je rozšírená v Tipare pri všetkých neosobných podstatných menách nezávisle od kmeňovej spoluhlásky s holube, barana, hade*

¥ zmiešanom nárečí možno badať miešanie rôznych sklonov ac ich vzorov v dat* - lok* sg# zvieracích podst® nw, ktoré sa končia na -ovi, -e,-i alebo -u s jeleňov i. baraňe, gacoperi, koňi/-u®

Podstatné mená typu brat majú v nom pi* formu braťia/braťa, susedia/suseda©

Gen. pl. sa končí vo väčšine benátskych obcí na -ou: xlapou, koňou. Toto zakončenie je charakteristické aj pye Pe a Chi® V" benátskych osadách Brestovat, Tes a v zmiešanom nárečí je prípona -ox, rozšírená aj v lok. **pl.**: xlapox, baranox, koňox.

¥ inštr. pl. sú rozšírené rozličné prípony. ¥ Banáte sa používajú -mi, -ámi, -iami, -í, -ma, vo Pe a Chi -i, -mi, ale najčastejšie -ami: xlapi/xlapmi/xlapami. ¥ zmiešanom nárečí je všade -ami, sporadicky aj -i: xlapami, me3i Slováci, ponad obloki.

Podstatné mená ženského rodu vzorov žena, duša, dlaň a kosť aa skloňujú podlá dalej uvedenej tabuľky. Treba však poznamenali, že aj tu sa prejavuje miešanie niekdajších tvrdých a mäkkých vzorov žena, duša na jednej strane a vzorov dlaň a kosť na strane druhej.

	singulár			plurál					
'N©	a	á	*0*	i	e	ie_			
G©	i	a	ei	ou	ox	**O**	i	í	
D©	e	i	ei	ám	am	om	i	am	
A.	u	ú	0	*	N.				
L.	e,	i,	u, ei	áx	ax	ou	ox	iax	
la	ou	u	om	ámi	ami	ama	mi	iami	í ma

¥ skloňovaní podstatných mien zakončených na -a v Banáte sú rozšírené prípony vzoru duša, kým podstatné mená zakončené na spoluhlásku sa skloňujú podľa vzoru dlaň.

¥ gen. sg. v banátskych obciach Mocrea, Tipar, Brestovat a *Tes* sú dve podoby* typ **žene**, hlave, roboťe, a typ ulici, **dlani,** zemi, masťi, krvi, srsťi, noci.

¥ bihorských obciach podstatné mená ženského rodu sa delia na podstatné mená zakončené na: 1/ -a s tvrdou kmeňovou spoluhláskou typu žena; **2/** -a s kmeňovými mäkkými spoluhláskami *t* duša atä.; **3/** mäkké spoluhlásky vzorov dlaň a kosť.

Podstatné mená *vzoru* žena s kmeňovými spoluhláskami s, *z*, r v Bihore a a skloňujú jednak podlá tvrdého, jednak podlá mäkkého skloňovania*

Podstatné meno gazdiná sa skloňuje v Bihore podlá vzoru žena, v Nadlaku v sg* a v nom a ak. pl. sa skloňujú podľa prídavných mien®

líi ektoré podstatné mená zakončené na -ica sa použi- . vajú v nom.-ak* sg*. v Bihore a v benátskych obciach Mocrea Tipar, Brestovat a Tes aj s nulovou pádovou príponous ulíc iavic, poľic (Banát), koňic/koňica, pivňic/pivňica, polic/ polica (Bihor)* Väčšina podstatných mien tohto typu sa však vyslovuje e -ieas jalovica, palica, vinica atcU

Podstatné mená vzoru ruka, ktotých kmeň sa končí na k, g, x, h, v dat© a lok. sg* majú príponu -i vo všetkých nárečiach^ čo charakterizuje južnostredoslovenské nárečie ruki, strigi, macoxi, nohi. Znenia ruke, macoxe, nohe je v Chi a sporadicky aj v niektorých blhorských obciach*

Inštr. sg® sa v Banáte, vo Pe a Chi končí na -ous šenou, ulicou, dlaňou© ¥ miešanom nárečí je pravidelná prípona -u, charakteristická pre niektoré západoslovenské a východoslovenské nárečia' s ženu, sviňu, srsťu atd. ¥ jednotlivých obciach so zmiešaným nárečím sa vyskytuje aj zakončenie -om, ktoré sa vyskytuje na Slovensku na hornej Orave a v Gemeri v kysucko-šoltýskej nárečovej skupine³"°! s tom dobrom ženom, utreť handrom.

Podstatné mená, ktox^ých kmeň sa končí na k, g, x a *h*, majú v nom a v ak. pl© v banátskych obciach Mocrea, Tipar^ Brestovat a Tes príponu -e*t* ruke, strige, muxe, ruke® ¥ ?lpare je s prd všetkých podst. i, ženského rodus dve žen@, tri sestre, mal Je hlave©

Gen. pl© podst. ia. žen. r. sa tvorí v Banáte, vo P© a Chi príponou -ou; ženou, dlaňou® ¥ zmiešanom nárečí je Pravidelné zakončenie -oxs ženox, dlaňox. ¥ ojedinelých

prfpad©@ä sa tu vyskytujú ešte: a/ bezpríponové tvary hoci in, cerešeň, eorda oviec, do ruk, plot s ťehel| b/ tvary na -is. duši^ ru2±, dlani, žaluäi*

¥ dat® a v lok* pl* sa používajú prípony rozličného pôvodu© ¥ Banáte, vo Fe a CM sú -ám, -am, -iam, respektíve -°áx, -ax a -iax, kým v zmiešanom nárečí v prevažnej väčšine prípadov je -om, respektíve -oxt ženám/-am/-om, dla~ňám/-ŧaifl/-an*/-om, ženáx/~ax/-ox, dlaňáx/-iax/-ox#

Podstatné mená stredného rodu vzorov koleno, pole, srdce/-o, šťasťie/«»ia/-a/~e sa skloňujú takto?

	singulár					plurál				
U©	o	e	ia	ie	a	e	á	a	ia	e	i
G,	a	ia	u_	*			0	ou	í.	ox	ú.
B®	u	iu		ji			ám	iam	am	om	
!•	u	iu	e	i			áx	ax	iax	ox	
1©	om	em	im				ámi	ami	iami	ma	í

Tvar srce a príponou -e je rozšírený v Banáte, vo Fe a Ohisvajce, plece, oje® Dvoj tvary pIece/~o, srce/-o, vrece/-© sú v Bihore v obciach so zmiešaným nárečím®

¥ Banáte, vo Fe a Chi vzor zdravia sa končí vždy na -ia alebo na -as šťastia^ prúťa, rážda (Banát), šťesťia, obilia, uhla, pazdera (Fe, Chi). ¥ zmiešanom nárečí sú rozšírené dublety rôzneho nárečového pôvodu *s* príponami -ia/-a, ~ie/~e: zdravie/-ia/-e/-a, mlateňie/-ia/-a«

¥o Fe a Chi sa vyslovujú v nonu -ak. sg® verne, p Herne, seme^ v Nadlaku vime, terne, v zmiešanom nárečí vimeno, plemeno, *a*emeno•

¥ nom* a v ak© pl. sú rozšírené v Banáte tvary typu äiouceNee, kurelíce, teuce, šťeHce® Tie isté podstatné mená majú v inštr* pl. tvary diouceNcí, kureNcí, ťeucí,

Podstatné mená stredného rodu sa skloňujú v Banáte, vo Fe a Chi vôbec ako v stredoslovenských nárečiach. Ko-

iísanie možno pokorovať, ako uvidíme nižšie, v zmiešanom nárečí®

¥ dat© sg« podstatné mená vzoru mesto sú zakončené na -e, alebo na -us žňive, mesťe, drevu, vojsku© ¥zor vre=> ce/~o sa končí na ~u, alebo -i? plecu/-i, vrecu/~d, ¥zor ahla/-e je tiež zakončený na -u, alebo na -i: ražäu, koreňu, staviaňi, jedeňi®

¥ lok® sg® vzor mesto má príponu ru, alebo -e, Po spoluhláskach k, x a h je -u, po iných je -es na slnečku^ na bruxu, ve humne, na korite^

Inštr© sge všetkých podst© nu stred® r. je zakončený v Banáte, vo Fe a Chi - na -om, kým v zmiešanom nárečí ea striedajú prípony -om a -em: bruhoxn/-em, miasom/-em©

¥ gen® pl* v. zmiešanom nárečí popri sporadických bez-» príponových formách typu vriec/vrec, vajec, mest, jader sú bežné tvary na -oxs jadrox, vrecox^ vajcox® ¥ Banáte ea prejavuj© tendencia používal? prípony ~ou pri podstatných menách všetkých rodoví xlapou, ženou, slovou®

¥ dat® pl© v zmiešanom nárečí je -omi mestom, vajcom* staviaňonu ¥ lok® pl* popri pravidelnej prípone -ox je zriedkavo aj -axs pri vrecox, ve staviaňox, na mestax, na

Prídavné mená a zámená® ¥šetky prídavné mená pôvodne tvrdého a mäkkého zakončenia sa skloňujú podľa jediného typu í drahí/-i, -*á/-a, *-uô/-e, -í/-i, -ie/-e«

Stredný rod sg# má v Banáte, vo Fe a Chi príponu uo, ktorá sa často realizuje ako vo alebo vuos peknuo/-vo/-v.uo ¥ lädlaku existujú aj znenia divo, sivo, prvo a bielo, eierno, smiešno^ piato, šiesto* Tvary ako bielo, ťeplo sa zaznamenali aj vo Fe a Chi® ¥ zmiešanom nárečí je stredný rod na -es pekne decko, dobre cesto®

¥ gen**o** a v date sg» v Banáte je pekniho, -imu, vo a Chi peknieho, -lemu, pekního, -ímu, v zmiešanom nára-

čí pekného, -erau.

Prídavné mená a jednotlivé zámená majú v lok. sg. v Banáte, vo Pe a Chi príponu -om: o peknom, o ňom, o mojom, o tom, o kerom (posledný tvar vo Pe a Chi). V zmiešanom nárečí je rozšírené zakončenie -im: o peknim, o ňim, o mojim, o tim, o kerim.

Inštr. sg. žen. r. podstatného mena sa končí v Banáte vo Pe a Chi na -ou: peknou, mnou v Banáte, mnou vo Pe a Chi, ťebou, sebou, mojou, tou. V zmiešanom nárečí sa popri pravidelnom -u zriedkavo vyskytuje aj prípona -om: s tu dobru ženu, se ranu/sé mnom, s ťebu, ze sebu, s tom dobrom ženom.

V nom. pl. prídavné mená a ukazovacie zámená majú v Banáte, vo Pe a Chi podoby: tí pekní xlapcif tie peknie stromi, ženi, cteťi. V zmiešanom nárečí sú tvary: keri, ti pekni xlapcij kere, te pekne stromi (ženi, áeťi).

V inštr. pl. prídavných mien a jednotlivých zámen v Banáte je prípona -ima: peknima, ňima, tima, mojima. Vo Pe a Chi a v ojedinelých prípadoch aj v zmiešanom nárečí sa vyskytujú tvary na -íms/-ima: pekníma/-ima, ňima, mojima, našima, tíma/tima, kerima. *Y* obciach so zmiešaným nárečím sú pravidelné formy na -imi: peknimi, nimi, mojimi, našimi, timi, kerimi.

V gen. a v dat. sg. privlastňovacie a ukazovacie zámená majú v Banáte tvary môjho, môjmu, toho, toxto, tomu. V bihorských obciach sú rozšírené dvoj tvary mojho/mojeho, tvoj ho/1 vo jeho, toho/teho, tomu/ ternu, toxto/texto/teho to. Z uvedených foriem tvary toho, tomu, toxto ea používajú len vo Pe a Chi.

V Banáte sa používa opytovacie zámeno kto, vo Pe a Chi je xto, kým v zmiešanom nárečí sa striedavo vyslovujú gdo a hdo.

Slovesá. Slovesá sa časujú podlá vzorov volať, rozu-

mieť/eť, ňiesť/ňesť, minúť, trieť/treť, brať, žať, česať, padnúť/padnuť, biť, pracovať, mislieť/mileleť, pobiť, kričať/kričeť« Tvary s dlhou samohláskou a s dvojhláskou sa vyskytujú v Banáte, vo Pe a Chi, ostatné tvary sú v zmiešanom nárečí*

V prítomníku sa vyskytujú prípony -m, -š, -0, -me, -ťe, -ú/-u, -jú/-ju, -£a/-a. Spisovnému byť v neurčitku a v prítomníku zodpovedajú rozličné formy. V Banáte biť/biťi, som, si, je/jesto, zme, sťe, sa, v Bihore busť, som/sem, si, je/jesto, zrne/sme, sťe, sa/su. Tvary som, si a sťe sú rozšírené v Bihore všade; znenie sem sa vyskytuje len zriedkavo, jesto len vo Pe a Chi, je vo všetkých obciach; zme je všade, sme len v niektorých obciach. V 3. os. pl. vo Pe a* Chi je bežné sa, v ostatných obciach sa používajú striedavo sa a su.

V zápornej forme v Banáte je ňi som/-!T, ňi si, ňi je/ňiNto/ňiNt, vo Pe a Chi ňie. som, ňie si, ňie je, v obciach so. zmiešaným nárečím ňeňi som, ňeňi si. Sloveso maťi v Tipare má záporné formy ňimam/N, ňimaš, ňima, ňimame, ňimaťe, ňimaju.

Slovesá pohybu sa používajú v Nadlaku s predponou ta,-: taňiesť, taxoáiť, taisť, tajdem domo#, taleťeť, taviesť.

1-ové particípium muž. r. má v Banáte, vo Pe a Chi forau ako v južnostredoslovenských nárečiach: robiu, volau; v zmiešanom nárečí má podobu robil, volal* V niektoiych osadách so zmiešaným nárečím sa vyskytujú aj podoby zoblek sa, dovez, odnes, mox, ktoré sú charakteristické aj pre niektoré šarišské a zemplínske nárečia na východnom Slovensku[11]. V (fipare sa vyskytujú tvary žene robile, číiouke táNcuvale, vole ťahale, holube Tietale.

Kmeňotvorná prípona nu sa zachováva v 1-ovom particípiu slovies typu zabudnul, zdexnul, spadnul v obciach so zmiešaným nárečím.

Ako zvláštnosť možno ešte pripomenúť 3© os© pl* na * -u slovies typu oňi robu, kúpu, bavu sa, xodu,' ktoré sa zriedkavo vyskytujú v zmiešanom nárečí®

Postavenie nárečí medzi slovenskými nárečiami* Pr© slovenské nárečia v Banáte a v obciach ¥e a Chi v Bihore

12

sú typické stredoslovenské znaky i skupiny rat-, za psl. ort-, olt-: ražeň. rážda/ražda, lakeť, lanskí/-i, vlaňif u namiesto v v neutralizačnom postavenís prauda, rukauf spoluhlásková skupina šťi ešťe, šťepiťf 1 za skupinu dls salo, šilo, zubalo, vili; stav jerových striednics mox, max, daska, ovos, xrbát, kotol; platnosť rytmického zákona; inštr. pl. žen. r«» s .tou dobrou ženou§ gen* eg® muž, r. gazdu; nom-ak. sg. stred* r* zdravia, uhlia! nom» a ak© sg. stred. r. srce, plece; nom pl® muž* r* živ. sinovia, roäičia; nom sg. stred* r« pri d. m® dobruo (dieťa); gen. a dat. sg. dobrieho/-ího, dobriemu/~ímaj lok* sg. o dobrom; nom pl. dobrie (ženi, deťi); dvojhláska ie v tvaroch slovies typu nesiem, nesieš; 3® os, pl®. oňi sa®

Na základe niektorých zvláštností možno určiť presnejšiu lokalizáciu javov, ktoré poukazujú na južnostredoslovenský pôvod nárečí v Banáte a v obciach Fe a Chi. Nasledujúce južnosfcredoslovenské prvky, **oa** vyskytujú v niekto***rých*** banátskych obciach: nom. a ak. pl. neosobných podst© m. po kmeňových spoluhláskach k, g, x, h sa končí na -e **2** boke, mo3ge, duxe, stone³*-*; gen. sg* podst. m® šen® r®

14-

tvrdého skloňovania sa končí na «*es *z* hlave, *z* robofe .

Pre nárečia v Banáte, vo Fe a Chi sú charakteristické spoločné **16** južnostredoslovenské znaky: výelovnoeť typu äioumacoxi . Treba poznamenať, že početné znaky z horeuvedeka, diouča, poliouka^; dat. a lok;. žen® r, ruki, nohi, ných stredoslovenských zvláštností sa vyskytujú aj v obciach so zmiešaným nárečím. V tej to-nárečovej skupine však existujú aj západoslovenské, východoslovenské alebo okra-

jové stredoslovenské zvláštnosti.

Ak berieme do úvahy celkový .ráz zmiešaného nárečia, na hornooravský pôvod poukazujú najmä tieto javy: nedostatok kvantity[17] V i& sa psl® e v prípadoch piať, miaso, hoviado atd.[18] f stav jerových striednic a vkladných hlások vo väčšine obcí[19] obmedzený výskyt dvojhlások[20] a ďalšie[21] početné nárečové javy ©

Pri užšej lokalizácii znakov na západné Slovensko prichádzajú do úvahy najmä hornotrenčianske nárečia okolia Kysúc a Žiliny! pot-, lofc- za psl* oft-, olt**-j** spoluhláskové skupiny šč, strs ešče, streda; nom* a ak. sg# srco, vajcoi 3® os* pl. (oní) su a ďalšie početné javy[22].

¥ zmiešanom nárečí sa vyskytujú napokon aj také zvláštnosti^ ktoré sú charakteristické alebo pre celé východné Slovensko, alebo pre menšie východoslovenské nárečové ob~lastis lok« ag© prid* m* o dobrim[23]% inštr. sg. typu bratem sa vyskytuje v Šariši v oblasti medzi Prešovom a Bardejovom[24]^; l~ové particípium typu dovez, odnes, zoblek sa, moh, pomoh je rozšírené v Šariši a Zemplíne[25]^.

Poznámky

1. V slovenskej historickej a jazykovednej literatúre pre západný kraj Rumunska, kde žijú Slováci, sa používa názov Sedmohradsko.

2. Názov sedmohradské Rudohorie, ktoiý vošiel do úzu niektorých prác a ktorý predstavuje asi nepresný kalk maďarského Rez (hegység) "(pohorie) Med", je nevhodný, keďže sa tu nedobýva ruda. V Sedmohradsku síce existuje Rudohorie, no ovela južnejšie. Pohorie, kde žijú Slováci, sa volá v rumunčine muntii Plopisului alebo muntii Sesului. V tejto práci hornatú oblasť v stoliciach Bihor a Sálaj, kde žijú Slováci, budeme nazývať jednoducho bihorským krajom a slovenské nárečia, ktorými tu hovoria, bihorskými nárečiami.

3# fialej budeme pre tieto obce používať skratky: Pe - Pegernic, Chi » Chioag.

4# J. Stole, Slovenské jazykové ostrovy na Dolnej zemi ako predmet jazykovedného výskumu, Slováci v zahraničí, 1, 1971, 74-75.

5« Pri náčrte banátskych nárečí sa opierame o nasledujúce práce: P. Rozkoš, Ponetismul graiului slovac din Nádlac, Analele Universitátii din Timisoara, séria stiinte filologice, V, 1967, 73-68; Tenže, Z hláskoslovia slovenského nárečia obce Butín v Rumunsku, Slováci v zahraničí, 2, 1974, 141-158; Tenže, Graiul si folclorul slovacilor din Mocrea, Tipar, Brestovaf si Tes, resumó dizertačnej práce, Bucuresti, 1973; S# Nitä-Armas, Graiul slovac din localitátile Nadlac, Semlac(judetul Arad), Butin, Vucova, ^emlacu Mare (judetul Timis), resumé dizeratacnej práce, Bucuresti, 1969; Táže, Z hláskoslovia stredoslovenských nárečí v rumunskom Banáte, J Š, X, 1969, 267-270. Slovenské nárečia v stoliciach Bihor a S&laj sme spracovali v dizertačnej práci (1971). Stručnú charakteristiku

týchto nárečí sme publikovali v **príspevku:** Pohlad na slovenské nárečia v stoliciach Bihor a Sálaj v Rumunsku, Slavica slovaca, 1970, V, č. 1, 76-96.

6. Pod názvom "bihorské" obce rozumieme lokality v obidvoch stoliciach Bihor a Sálaj.

7. Rozšírenie pádových prípon všetkých troch rodov v jednotlivých nárečiach sa spresňuje v tejto práci takto: prípony nepodčiarknuté sa používajú ako v Banáte, tak aj v Bihore; prípony podčiarknuté raz sa vyskytujú len v Banáte na celom území, alebo v niektorých obciach; zakončenia podčiarknuté dva razy sú iba v Bihore.

8. **V.** Vážny, Nárečí slovenská, Čs. vlastiveda 3, **Jazyk**, Praha, 1936, 281 a mapa č. 35.

9. Tamže, 228, 256, 267-268, 3ol a mapa č. 22.

10. A. Habovštiak, Oravské nárečia, Bratislava, 1965, 30, 322-323 a mapa č. 19.

11. V. Vážny, c. d., 3ol a mapa č. 47; **J.** Štolc, Nárečie troch slovenských ostrovov v Mažarsku, Bratislava, 1949, 389.

12. V. Vážny, c. d., 228, 26l; **J.** Štolc, c. d., 290.

13. P. Rozkoš, Graiul si folclorul..., 17.

14. Tamže, 18.

15. V. Vážny, c. d., 267; **J.** Štolc, c. d., 298.

16. V. Vážny, c. d., 281 a mapa č. 35; E. **Jona**, 0 **povahe** velár v strednej slovenčine, SMS, XIII, 1935, 36.

17. V. Vážny, c. d., 301 a mapa č. 47; A. Habovštiak, c. d., 36, 52, 82-83, 323.

18. A. Habovštiak, c. d., 18, 30, 41-42, 46-47, 322 a mapa č. 3.

19. A. Habovštiak, c d., 18, 56-59, 322.

20. Tamže, 30, 48, 52-53, 82.

21. Podrobnú a presnú lokalizáciu nárečových javov na Slovensku sme uverejnili v príspevku Pohlad na...

22© Pozri náš príspevok Pohľad na**®

23* J. Pedák, Zo šarišského skloňovania prídavných mien a čísloviek, SMS, XVI-XVXI, 1938-1939, 33-34| Á*. Kellner. Nárečí severe západní ho Šariše, SMS, XVT-XVII. 1938-1939, 35-49.

24® V* Vážny. c. d., 235 a mapa č. 4§ tenže, Dva slovenské tvary, SMS, VI, 1928, 31-32, 34-36, SMS VTI, 1929, 128 a mapa č. 120.

2?., V. Vážny, Nárečí slovenská, 3ol a mapa č. 47§ tenže, Dva..• 64| J. Štolc, c. d#, 389®

Slováci w českom literárnom živote

Zdenek Beran

Vstup osobnosti do kultúry druhého národa je prípadom známeho delenia, ktoré znásobuje hodnoty: obohatené sú obidva národy. Navyše keď ide o vstup do kontextu početnejšieho národa, vnímame ho ako svedectvo mimoriadnej kultúrnej energie skrytej v menšom celku. Slovenská účasť v českom kultúrnom a užšie literárnom živote bola a je - prakticky permanentná. Vyplýva to z povahy vzájomného vzťahu geografického, jazykového, z blízkosti dejinných osudov a v posledných desaťročiach zo spoločenstva štátu, programu a cieľov socializmu.

Naše zamyslenie sa chce upozorniť na základné etapy a reprezentantov slovenskej účasti v českom literárnom živote, na niektoré osobitosti a problémy tohto vzťahu, ktorý je obojstranný, no nie vždy vyvážený a jasný.

Necítim sa byť povolaný na vyhodnocovanie týchto javov v predobrodenskom období, ale treba jeho kontúry naznačiť. Vtedy feudálna nacionalita spravidla nehrala v kultúrnom živote významnejšiu úlohu. Prebúdzala sa v kultúrnych a najmä politických zápasoch proti feudálnym celkom mocensky silným, ako bola nemecké ríša, uhorské kráľovstvo či osmanská ríša. Pri spoločenstve **spisovného-** jazyka a

zreteľnom centre kultúrneho areálu, ovplyvňovaného pražskou Karlovou univerzitou, sa vcelku pociťovala kultúrna jednota bez výrazného- národného rozhraničenia, hoci už tu bada'ť narastajúcu tematickú a štýl o vo-jazykovú kondenzáciu! ktorá odlišovala národnostný pôvod autora* Feudálna roztrieštenosť a internacionálnosť kultúry tieto príznaky do značnej miery prekrývali v prospech určitého regionalizmu! daného miestom narodenia autora*

Z osobností slovenského pôvodu, ktoré výrazne zasiahli v predobrodenskom období do českého literárneho života /so spomenutým obmedzením hovoríme aj o nacionálnom vymedzení tohto fenoménu/ treba menovať najmä t Martina Ratkovského /1535-1579/j istý čas pražského a lounského mešťana, ktorý v tomto prostredí napísal časť svojich humanistických prac; Jána Jesenia /1566-1621/, profesora lekárstva a rektora pražskej univerzity, ktorý skonal spolu s ďalšími dvadsiatimi vodcami pr o t iha b sbur ských o zápasu na Staromestskom námestí pražskom; Vavrinca Benedikt iho- z Ne~dožier /l555-1615/, profesora klasickej filológie na pražskej univerzite, autora systematickej českej gramatiky; dramatických autorov Pavla Kyrmezera /štiavnického rodáka, zomrel 1589/ a Juraja Teséka /l545-1617/, ktorí účinkovali v českom a moravskom prostredí©.

Nie je náhodné, že nráve humanistické a renesančné obdobie poskytlo priaznivejším duchovným ovzduším viac príležitosti latentnej energií slovenských vzdelancovo Ich miesto v kontexte českých kultúrnych úsilí patrí k popredným, Čo vyjadrujú nielen významné vedecké posty a vedecké práce, ale aj výsledky umeleckej činností, najmä dramatickej© Už vtedy dochádzalo k plodnému stretnutiu, keď prijímajúce prostredie bolo vhodne naladené, očakávalo, potrebovalo individuálnu, či skupinovú iniciatívu^ ktorú mohli poskytnúť osobnosti druhej národností spravidla aj preto,

že spoločenské predpoklady ich vlastného prostredia boli aktuálne oslabené túto iniciatívu prijať.

Nemožno, pravda, podceňovať aj náhodnejší, subjektívny moment so širokým životným pozadím,, ktorý privádzal o~ sobnosti k tomu, že si práve v inonárodnom, hoci maximálne blízkom prostredí riešili "svoje" problémy so širším sociálno-kultúrnym dosahom* Ide teda o zhodu širších objektívnohistoriekých a subjektívnych kultúrnych a sociálnych momentov, o ich súhru, ktorá vyvolala výsledný prejav a jeho odozvu*

Na prahu obrodenia slovenskí vzdelanci prichádzali do českého prostredia poväčšine s pociťovaným znevýhodnením civilizačné menej rozvinutého prostredia uhorskej časti bývalej rakúskej ríše<> Vládnuca národnosť v Uhorsku, popri nacionalistickom koristníctve meštianstva žijúca trvalé aj resentimentom izolovaného etnika, dosť surovo potláčala akékoľvek náznaky na uplatnenie národných práv nemaďarských národností, a znižovala'tak umelo predpoklady nemaďarských národností na rozvinutie predpokladov ich kui« túrneho rastu. Slovenský kultúrny život sa prebúdzal k u« vedomelemu procesu s istým oneskorením, so skromnejšou tradíciou a v nepriaznivom ovzduší potláčania a podozrievania* Riešil sí svoje akútne problémy v nepríjemnom "závese" za pokročilými národmi, zdieľajúc s nimi neduhy prekotného rastu bez výhod, ktoré ostatným prinášal, podobne ako na to ukázal Marx v súvislostí s Nemeckom*

Vo svete rozvíjajúcej sa slobodnej konkurencie a splatenie hotovými*% v čase plného zaujatia vlastnými problémami, prienik do izolujúceho sa prostredia českého národa, žiarlivo brániaceho svoju identitu a usilujúceho sa uchovať nacionalistický pocit jednoty, prekrývajúcej prebú dzajúce sa národné hnutie slovenské, nebol nijako ľahký© Museli teda priniesť myšlienky týkajúce sa podstatných otá-

zok bytia českého národa, nastoliť žiadúci zorný uhol, z ktorého bolo možné a potrebné vidieť vlastnú situáciu z nadhľadu, teda aj jej perspektívu. Daťmocný impulz sebavidenia "inovidením" etnického posunu.

Z položiek českých literárnych "výpožičiek" v obrodenskom období nemožno odčítať ani obetavú pomoc slovenských buditeľov pri úsiliach zozbierať a inventarizovať slovník národného jazyka a jazykových javov. Toto štádium predstavujú najmä Štefan Leška a Juraj Ribay vo vzťahu k úsiliam DObrovského či Jungmanna z čias poslednej etapy udržiavania jazykovej jednoty na prahu obrodenia, z poslednej etapy pred ťažko priznávanou "ne-jednotou", národnou rozdielnosťou. O tom, aké heroické muselo byť gesto jej priznania a činov, svedčí posun, ktorý sa udial po dvoch desaťročiach odstupu medzi kollárovskou a štúrovskou generáciou.

Predstavitelia prvej z nich, Ján Kollár a Pavol Jozef Šafárik, sa stali - vedľa Moravana, krsteného aj Váhom, Františka Palackého, vedľa starších "patriarchov" Dobrovského a Jungmanna - stĺpmi jednej etapy ešte plne nediferencovaného procesu národného obrodenia českého aj slovenského.

Skutočnosť pociťovaných národných rozdielov, prekonáš vaných voluntérne myšlienkou formovania jedného národného celku, nemusela byť bez stimulujúceho -vplyvu na prekvapujúcu dôslednosť v ich postupe k slovanskej myšlienke ako obrannému integrujúcemu momentu jednej eta^y národného hnutia. Nepochybne tu zohrala svoju úlohu skúsenosť z pobytu v Nemecku a z tamojšieho prudkého, pohybu k nacionálnemu ujednoteniu rozdrobených štátnikov, kde regionálne jazykové rozdiely, «hoci nemalé, sa podobne ako napríklad vo Francúzsku prekonávali tlakom celonárodnej idey v prospech! unifikácie.

Myšlienka slovanskej vzájomnosti, ktorej sa najmä romantickéjší básnik Kollár oddal vášnivo, vskutku v Če-

chách zapôsobila svojím nérodnoobranným potenciálom v kultúre aj utajenou, ale dosť zrejmou politickou možnosťou. Ak jej Kollár ostával verný ako celoživotnej kultúrnopolitickej koncepcii, hoci v praktických politických dôsledkoch naďalej zotrvával na legitimizme /o čom svedčia úspechy z konca života, keď sa stal vo Viedni univerzitným profesorom/, potom v českom prostredí sa myšlienka slovanskej kultúrnej jednoty oveľa viac premietala do podoby politickej hypotézy, ktorou v ovzduší svätej aliancie s významnou účasťou ruského cára bolo možné držať na uzde najvýbojnejšie germanizačné snahy aj bez reálnych vyhliadok na uskutočnenie oných hypotéz. Pri koncipovaní básnickej výpovede boli českí autori spravidla rezervovanejší a akosi menej dôslední vo vyznávaní slovanskej myšlienky. Napríklad Antonín Marek ju vyjadril so slávnostnou monumentalitou ako víziu, Čelakovský zasa v podobe ohlasov.

Šafárik podobne ako Kollár orientoval svoje hlavné vedecké záujmy slovanským smerom - nielen v Dejinách slovanských rečí a literatúr všetkých nárečí, ale aj v Slovanských starožitnostiach a Slovanskom národopise. Akosi mimochodom, ako regionálna záchranná akcia kultúrnych pozostatkov, vznikajú veľké zberateľské diela Písne svetské lidu slovenského v Uhrích a Kollárove Národnie spievanky, ktoré svojou utajenou energiou boli spúšťacím mechanizmom rozvoja preromantickej a romantickej orientácie obidvoch literatúr, a hlavne dovŕšenia národného sebauvedomenia slovenského, ktoré tu našlo sebapotvrdenie literárne a vývodiaci umelecký program, ktorý v Čechách vyznel tlmenejšie, ako jeden z dvoch hlavných smerov literárnych úsilí.

Kollár aj Šafárik prichádzajú teda ako Slováci, ktorí si - aký neuveriteľný paradox - neuvedomujú v plnej mie re svoju slovenskosť ako samostatnú nacionalitu, svojou činnosťou ju mimovoľne vyvolávajú k životu /ako im výstiž-

ne napísal Sládkovič*t* Otcovia drahí! nehnevajte sa/ Na deje vlastného ducha/ Vy vodu liali na tie kolesá/ Vám hnutie toto prislúcha!// a programovo vstupujú do českého"kontextu s veľkou koncepciou slovanskej vzájomnosti, pomkýnajúc ideovo kultúrny život smerom k všeobecnejším súvislostiam, *z* ktorých sa diferencovala v tých časoch moderná nacionalita meštianskeho typu a základu® Práve komplikované ekonomicko-politické pomery Rakúskej monarchie spolu so slabosťou; národných síl slovanských národov poskytli príležitosť na vyznenie ich sugestívnosti ako preromantickej e tatry nášho - českého aj slovenského - národného hnutia.

Už takmer pred štvrťstoročím^ pri príležitosti štyridsiateho výročia Univerzity Komenského poskytli tieto skutočnosti príležitosť na úvahy o národnej typológii, ktorá bola v pozadí tohto mohutného vstupu Slovákov do českého kultúrneho kontextu na základe určitého sklonu k vytváraniu veľkých ideových koncepcií, ku ktorým v českom sklone k "vecnosti* /Palácký/ a akurátnesti skôr nemeckého typu nebolo dosť odvahy a vôle **a** V podtexte vecí je nepochybne aj skutočnosť, že čím slabší je organizmus kultúrneho- celku, etnika, tým viac. je nútený odvolávať sa a stavať na perspektíve vzdialenejších, abstraktnejších hodnôt a záujmov, ktoré preklenújú vnútorné rozpory a oslabený systém. Odvolávanie sa na pravdu, svetlo, spravodlivosť, či dobre, ako výraz konkrétnych potrieb a záujmov a ich zástupka, môžeme sledovať i v nasledujúcich desaťročiach slovenských zápasov literárnych a dotvorenie národného organizmu.

Storočie, ktoré nasledovalo po iniciatíve Kollárovskej generácie, nebolo práve najžičlivéjšie pre dozrievanie slovenského národného organizmu® Ani český národný život pri relatívne lepších podmienkach sa nemá príliš čím chváliť* "Slobodná hra síl'", v ktorej sa v podtexte vznešených slov

o obrane národných záujmov presadzuje zákon džungle, nie **je** všeobecne priaznivou klímou pre malé národy. Zákon silnejšieho a rafinovaná manipulácia s primitívnymi reakciami ľudí - utrhnúť, čo sa vo vhodnej chvíli dá a hľadať vinníkov vlastných problémov v susedovi - nemálo poznačilo ovzdušie a celé etapy vzájomných vzťahov, hoci tu nechýbajú pekné príklady, na ktoré sa obojstranne odvolávame. Poznačili ich osobnosti ako **Ľudovít** ätúr, J. M. Hurban, Jaroslav Vlček, P. 0. Hviezdoslav, M. Kukučín, J. G. Tajovský, A. Matuška, Ján Kostra, Ján Smrek, z českej strany B. Nemcove, J. Neruda, Pokorný, Vo trúba, Ivan Hiálek, Jan Mukařovský a desiatky ďalších dejateľov kultúry, ktorí vstupovali do kontextu druhého národa vcelku náhodne, ale zanechali priaznivé stopy, pravda, už nie toho typu ako kol lárovská generácia. Situácia sa podstatne zmenila v tom, že sa vytvorili relatívne samostatné národné cellsy. Nechceme sa tu zaoberať peripetiami vzťahov ani ich registráciou. Pristavíme sa iba pri evidentne novej etape ich vedomého budovania na socialistických základoch. Tieto vzťahy totiž treba nielen teoreticky vyjasňovať, ale ich aj uvádzať do života, naučiť sa im a pestovať ich. V tomto zmysle má **práve** socialistická ideológia a socialistické zriadenie v rukách neoceniteľné možnosti v tom, že jeho podstatnou súčasťou **je** myšlienka internacionalizmu.

Cesta k jeho uplatneniu nie je uzavretá a nebola nijako ľahká. Práve marxistický orientovaná inteligencia počas prvej republiky sa pustila v duchu Leninových podnetov do vyjasňovania vzťahov vo viacnárodnostnom štáte, zaťaženom neblahým dedičstvom nacionálnej neznášanlivosti z minulosti. Pritom vzťah Čechov a Slovákov bol z pochopiteľných dôvodov v popredí. Oficiálne nebol uspokojivo vyriešený ani v hlavných črtách, **tým** menej v jednotlivostiach. Myšlienka vládneho čechoslovakizmu, umelého vnucovania

jednotného československého národa bez rešpektovania svojbytnosti Slovákov vyvolávala ustavičné napätie, nespravodlivosť a nahrávala nacionalistickým náladám na oboch stranách a podstatne oslabila schopnosť rezistencie mladého štátu v čase nadchádzajúceho svetového vojnového konfliktu. Nejasnosti v tomto smere boli aj v samotnej Komunistickej strane Československa, hoci jej vedúci činiteľ Klement Gottwald a viacerí další poprední funkcionári, ako Jan ävérma a v čase druhej svetovej vojny Karol Smidke, Gustáv Husák, Ladislav Novomeský a.iní presadzovali správne názory, ktoré sa premietli do Košického vládneho programu z apríla 1945. Aj potom sa však na českej strane prejavila u viacerých politikov necitlivosť k tejto základnej politickej a kultúrnej otázke, podporená v ovzduší oslabenej demokracie obdobia kultu osobnosti neschopnosťou presadiť správne názory a činnosť. Veci boli, pochopiteľne, komplikované ovzduším ustavičného ohorozovania zo strany imperialistických štátov, keď sa kládol dôraz na jednotu takrečeno za každú cenu.

V tejto súvislosti treba upozorniť na výnimočne pozitívny dosah činnosti mnohých pracovníkov kultúry, ktorí s osobnou statočnosťou zotrvali na zásadných postojoch, alebo trpezlivo pracovali na náprave chýb. Za lekcie internacionalizmu sme svojím spôsobom platili všetci. Nemožno pri tejto príležitosti obísť Ladislava Novomeského, v ktorom treba vidieť stelesnenú neobyčajnú mravnú hodnotu v spojitosti s mohutným umeleckým a mysliteľským talentom, logiku mužného, dôsledného vývinu osobnosti, schopnej z odstupu poradiť v podstatných životných otázkach, osobnosti, ktorá popri Gustávovi Husákovi a Vladimírovi Clementisovi zanechala dielo trvalej hodnoty, ktoré dodnes aj v českom prostredí funguje vrcholne aktuálne.

Máme na mysli nielen jeho statočný a prezieravý postoj

k vzťahom slovenského a českého národa, ako sa prejavili v jeho publicistike za prvej republiky aj po oslobodení /články Nelúčenie z roku 1939, Nový pomer slovensko-český z roku 1945, či prejav na VIII. zjazde KSČ z roku 1946, československá vzájomnosť roku 1947, či Naozaj:Nelúčenie. Bratom Čechom, z roku 1968 pri uzákonení federácie/, ale mienime tým celú polstoročnú prítomnosť Novomeského v českom i slovenskom kultúrnom živote, ktorá každou poznámkou aj zásadnými článkami zodpovedne vážila hodnoty konkrétnej historickej situácie, kde ohľad na vzájomné vzťahy národov bol jemne votkaný a nepominuteľný, lebo podložený o za j s tným human i zrnom.

Máme dnes už osobitne vydaný veľký zväzok Novomeského prác v českej literatúre /Moderní česká literatúra a umení, ČS, Praha 1974/, výber z jeho kritík, článkov a prejavov. Je to čítanie, ktoré sa bystrosťou, prezieravosťou súdu a hodnotou štýlu môže smelo postaviť vedľa diela F. X. Saldu, a zážitkom marxistickej filozofie ho nevtieravo, ale pevne prekonáva. Je to literárna čítanka, ktorá svojou odbornou fundovanosťou a prebudenými sympatiami nie je za prijatím diela Alexandra Matušfcu v Čechách. Za Novomeského dielom navyše stojí mravná hodnota dôslednej a vedomej orientácie, ktorú nezmenilo^ ani osobné utrpenie, podstúpené rovnako nezaslúžene ako drasticky. Je však nepochybné, že pre český kultúrny život prestali byť z Novomeského tvorby zaujímavé iba články o českej literatúre, ale tým, čo a ako vedel povedať k nej, získal "vstupenku" do Čiech pre svoje úvahy a názory o veciach slovenských ako podstatných pre osudy československé.

Je nepochybné, že práve v osobnosti Ladislava Novomeského sa prelomili bariéry kultúrnych aj širších vzťahov oboch národov, zaťažené predsudkami a zriedkavosťou náhodných stretnutí, no začal sa budovať vedome nový vzťah na

vedeckom, mravnom a citovom základe,v ktorom cítiť možnosť tej novej, často ešte iba hľadanej vnútornej jednoty našej spoločnosti na socialistických základoch. Je tu až učebnicovo' jasná, hoci životne vzrušujúca príležitosť pre obojstranný úžitok a budovanie kultúry vzťahov.

Práve v Novomeskom a v spomenutom už Alexandrovi Matuškovi ako keby sa stelesňovala myšlienka, ktorú v medzivojnovom období na adresu úvah o kultúrnych vzťahoch bol povedal František Xaver **Salda** v článku Centralism a partikularism v písemnictví našem i cizím z roku 1929, v ktorom príkro odmietol centralistické predstavy o možnom zlúčení slovenskej literatúry s českou, ale volal po tom, aby slovenská literatúra dosiahla vysokú úroveň a tvorivo popierala českú a dopĺňala sa s ňou vo vyššom útvare. Práve takéto osobnosti, a už aj rad ďalších, sa dnes - možno, že nie tak očividne, ako **sa** to ukazuje pri spomenutých z odstupu - tvorivo včleňuje do rozmýšľania o českej kultúre, alebo o kultúre vôbec, vytvárajúc tak novú, dialektickú jednotu relatívne samostatných kultúrnych celkov. Smelo tu možno hovoriť o kultúre ako celku. Stačí nahliadnuť napríklad do odborných časopisov či monografií literárnovedných, jazykovedných, estetických a prakticky do časopisov všetkých ďalších vedných odborov, aby sme ľahko presvedčili o novej kvalite kultúrnych vzťahov, ktorú už nemožno merať vstupom ojedinelých reprezentantov národnej kultúry do kontextu druhého národa. Vytvára sa plodná spolupráca, teda aj tvorivé popieranie, už bez príchutí kvalifikácie názoru podľa národnosti pôvodcu.

Nebolo by však dobré predstavovať veci ako zakončenie a dosiahnutie želaného stavu. Uprostred kvantitatívneho rozvoja kultúrnej komunikácie sa napríklad trocha stráca kvalita a šírka oboznámenosti čitateľskej verejnosti s literatúrou druhého národa, čím sa stráca aj kultúr-

ne podhubie vytvárané v minulosti najmä literatúrou. Voľný čas vo väčšej miere obsadzuje televízia a film, čo značne mení skladbu prijímania kultúrnych hodnôt* Ale to už je tak trochu otázka sociológie kultúry a kultúrnej stratégie. A objavujú sa, pochopiteľne, aj ďalšie problémy, ako ich prináša široký prúd života, ku ktorým treba hľadať nové odpovede.

Kúpeľníctvo na Slovensku

Jana Brázdovičová

Základom vzniku kúpeľných miest sú prírodné liečivé zdroje, ktoré sa využívajú na liečebné účely. Sú to predovšetkým liečivé vody, peloidy /liečivé zeminy/ a klíma.

Slovensko má v oblasti kúpeľníctva mimoriadne postavenie. Príčinou toho je množstvo výverov liečivých vôd, rôzneho minerálneho zloženia a teploty, liečivé bahná - jednoduché, termálne, sírne, liečivá klíma - podhorská, horská i vysokohorská. Tieto priaznivé podmienky pre rozvoj kúpeľníctva na Slovensku sú dané geologickým stvárnením krajiny v treťohorách. Tektonická a vulkanická činnosť vytvorili mohutné zlomy zemskej kôry, ktoré sú základom výverov liečivých vôd rôznych chemických a fyzikálnych vlastností•

Liečba využívajúca prírodné liečivé zdroje patrí k najstarším liečebným metódam. Písomné správy o nej nájdeme v indickej knihe života i u Homéra, Aristotela a Galena Chorý človek v minulosti hľadal pre svoje telesné neduhy liek v prírode. Ír ľudovom liečiteľstve na Slovensku okrem využívania účinkov niektorých rastlín je veľmi obľúbené kúpanie v teplých prameňoch, takzvaných tepliciach a pitie takzvaných kyseliek. Priaznivý efekt, ktorý jednoduchí

ľudia dosiahli opakovanou aplikáciou takýchto kúpeľov, sa oprávnene pripisoval zloženiu použitej vody. Až do 16. storočia však nenachádzame žiadnu serióznu správu o zložení slovenských liečivých vôd.

Tomáš Jordán z Klausenburgu /Sedmohradsko - súčasť Rakúsko-Uhorska/, zemský lekár moravského markgrófstva, sa začal vedecky zaoberať liečivými účinkami niektorých vôd na území Slovenska, najmä vôd Piešťan a Trenčianskych Teplíc. Výsledkom jeho 10-ročného sledovania je prvá vedecká písomná správa o chemicko-fyzikálnych charakteristikách týchto liečivých prameňov. V jeho práci nájdeme aj opis metód používania liečivých vôd, opis kúpeľných budov a hostincov. Z jeho práce sa dozvedáme, že Piešťany a Trenčianske Teplice navštevovali chorí z Čiech, Sliezska a Ruska. Prípady takmer zázračného vyliečenia vnútorným alebo vonkajším používaním liečivých prírodných zdrojov sústreďujú pozornosť najmä na isté miesta na Slovensku. Majitelia pozemkov, na ktorých sa pramene vyskytovali, pochopili finančný zisk, ktorý ich čakal po vybudovaní ubytovacích a stravovacích možností pre kúpeľných hostí. Takto vznikli prvé penzióny, hostince, bazény,vane najmä v kúpeľných miestach, ako sú Piešťany, Trenčianske Teplice, Turčianske Teplice, Bojnice, Smrdáky atď.

V dnešnej dobe správnosť a možnosti kúpeľnej liečby podporujú cieľavedomé výskumy prírodných liečivých zdrojov za pomoci najnovších poznatkov vedy. Dnes je kúpeľná liečba jedným z článkov reťaze preventívno-liečebného zamerania československého zdravotníctva. Ťažisko kúpeľnej liečby je v aktivácii a zlepšení telesných regulácií. Liečba je určená metódami balneoterapie, fyzikálnej liečby, liečebnej rehabilitácie a priaznivou klimatickou polohou* Balneoterapia je osobitná forma všeobecnej liečby, ktorá nie je zameraná iba na jeden orgánový systém;, ale na lieč-

bu narušených funkcií rôznych orgánových systémov. Kúpeľná liečba ako liečba komplexná, integruje v sebe viaceré odbory. Dnes nie sú kúpele iba lekárňou s liečivými vodami, bähnami a priaznivou klímou. Chorý človek v kúpeľoch - v optimálnom prostredí, bez problémov rodiny a zamestnania, v spolupráci s erudovanými zdravotníckymi pracovníkmi - ovplyvňuje priebeh choroby. Kúpele sa v súčasnosti stávajú miestami reorganizácie základných biologických a psychických pochodov. Ochranný zdravotný režim, rehabilitačný cieľ, plánovitý liečebný postup a aj kultúrno-spoločenské vyžitie sú prostriedkami na dosiahnutie stabilnej životnej rovnováhy. Okrem prírodných liečivých zdrojov, ktoré predstavujú základnú liečbu, využívajú sa dnes metódy elektroliečl^y, svetloliečby, liečebnej telesnej výchovy, dietoterapie a v niektorých prípadoch i farmakoterapie. Vo všetkých slovenských kúpeľoch sú dnes vybudované diagnostické oddelenia zamerané na indikované ochorenia•

Na Slovensku sa dnes využívajú prírodné liečivé zdroje na liečbu v 22 kúpeľoch. Kúpeľná liečba je pre československých občanov bezplatná. Poukazy na kúpeľnú liečbu* kupuje ROH pre svojich členov alebo odbor sociálneho zabezpečenia pre dôchodcov. Československí občania si okrem toho - po doporučení ošetrujúceho lekára - poukaz na kúpeľnú liečbu môžu aj sami kúpiť. Niektoré kúpele, ktoré majú najpriaznivejšie klimatické podmienky a najkvalitnejšie prírodné zdroje, poskytujú svoje služby i zahraničným pacientom zo všetkých krajín sveta.

Piešťany

Sú to najväčšie a najvýznamnejšie slovenské kúpele zamerané na liečbu pohybového aparátu. Sú centrom liečby reumatikov a patria medzi popredné protireumatické kúpele Európy. Nachádzajú sa na úpätí Karpát v nadmorskej výške

162 m, 80 km od Bratislavy. Podnebie je tu teplé, mierne suché, s miernou zimou. Toho času je kapacita kúpeľov asi 2 300 postelí. V týchto kúpeľoch sa využívajú tieto prírodné liečivé zdroje: osem prameňov liečivých vôd a termálne sírne bahno. Teplota prameňa Scherer je až 69,5*C. Na kúpele sa voda používa ochladená vo vaniach a v bazénoch. Sírne bahno sa používa formou zábalov a v takzvaných bahniskách /sú to bazény s termálnou vodou na dne s bahnom/. Voda Piešťan je sírano-hydrouhličitanová, sírna, vápenato-horčíková, hypotonická.

Piešťanské sírne bahno je známe v celom svete. Je to vlastne jemný kal rieky Váhu, ktorý sedimentuje v obtočnom ramene. Na dne vyvierajú teplé pramene s teplotou 40 - 50*C, s obsahom H^S. Obohacovanie jednoduchého bahna o síru umožňujú sírne baktérie v oxido-redukčných pochodoch. Piešťanské bahno sa suší a práškuje a v takejto forme **sa** vyváža do mnohých krajín sveta.

Charakteristika piešťanských prírodných zdrojov predurčuje liečenie ochorení pohybového aparátu, reumatických ochorení a stavov po úrazoch pohybového aparátu.

V Piešťanoch sídli aj Výskumný ústav reumatických chorôb, ktorý je dobre známy v odborných kruhoch na celom svete. Piešťanské kúpele veľmi úzko spolupracujú s týmto výskumným ústavom. Bohatý je tu aj spoločensko-kultúrny život. Ubytovanie v liečebných domoch je komfortné, sanatorného typu. Piešťany sú dnes naozaj moderným a veľmi účinným kúpeľným miestom.

Trenčianske Teplice

Tieto kúpele patria medzi najstaršie známe kúpele na Slovensku. Ležia v malebnom údolí stredného Považia v nadmorskej výške 272 m. Podnebie je teplé, mierne vlhké, s miernou zimou. Maďarský spisovateľ Jokai ich nazval "Perla Karpát".

Prírodnými liečivými zdrojmi v Trenčianskych Tepliciach sú teplé, síranové, vápenato-horečnaté vody s obsahom aktívnej síry vo forme H^S, hypotonické. Pramene vyvierajú priamo v bazénoch, preto sú to typické pisciny. Pramene Wernher a Sina II sa používajú aj na vaňové kúpele. Teplota vôd je od 38. do 40'C, a preto sa môže používať neupravená, priamo.

Bahno v Trenčianskych Tepliciach sa používa mineralizované, sírne. Upravuje sa v žrecom bazéne pomocou sírnych baktérií.

V Trenčianskych Tepliciach, tak ako v Piešťanoch, sú najvhodnejšie podmienky pre liečbu ochorení pohybového aparátu.

Z kultúrno-historických pamiatok, ktoré sa v Trenčianskych Tepliciach nachádzajú, treba spomenúť obliekáreň Hamman, postavenú roku 1888 podľa projektu dvorného architekta egyptského miestokráľa. Táto krásna budova je postavená v maurskom slohu.

Toho času je v kúpeľných domoch asi 1400 postelí, väčšinou sanatórneho typu.

V kúpeľoch je rozsiahly kúpeľný park, ktorý prechádza v lesopark a dáva možnosť na príjemné nrechádzky do okolia. Od roku 1937 sa v Trenčianskych Tepliciach traduje kultúrna udalosť "Hudobné leto".

Vzácne a kvalitné liečivé zdroje, romantické údolná poloha kúpeľov, nedráždivá klíma, vysoko-odborná úroveň zdravotníckych pracovníkov, bohatý kultúrno-spoločenský život dávajú záruku úspešnej liečbe československých i zahraničných pacientov.

Bardejovské kúpele

Tieto kúpele patria medzi kúpele s bohatou históriou. Najmä v 18. a 19. storočí boli veľmi vyhľadávané. Stali sa obľúbeným miestom šľachty. Boli veľmi luxusne vybudova-

né. Tieto kúpele navštívila aj cisárovná Mária - Luiza, manželka Napoleona I. a ruský cár Alexander. V roku 1856 zničil kúpele ničivý požiar. Po požiari upadli kúpele na niekoľko desaťročí do zabudnutia. Koncom 19. a začiatkom 20. storočia boli znovu vybudované. Dnes majú asi 900 postelí. Liečenie tu je vyhľadávané našimi i zahraničnými pacientmi.

Prírodné liečivé zdroje v týchto kúpeľoch sú minerálne vody, hydrouhličitanovo sodno-vápenaté, železnaté, uhličité vody, so zvýšeným obsahom kyseliny boritej. Všetky vody sú studené.

Tieto vody sa používajú na vaňové kúpele uhličité, plní sa nimi rehabilitačný bazén, podávajú sa v inhaláciách a sú veltoii vhodné na pitnú kúru. Zloženie minerálnych vôd je vhodné na liečenie ochorení tráviaceho traktu vo forme pitných procedúr. Pri nešpecifických ochoreniach dýchacích ciest sú vhodné inhalácie bardejovskej minerálnej vody.

Bardejovské kúpele sa nachádzajú na severe Východného Slovenska. Majú podhorskú, mierne dráždivú klímu. Nadmorská výška je 325 m. Nedaleko je starobylé mesto Bardejov, ktoré dalo meno týmto kúpeľom. Sú tu najzachovalejšie pamiatky neskorogotického obdobia.

Bojnice .

Tieto kúpele sa nachádzajú v nadmorskej výške 290 m, na úpätí Malej Magury. História kúpeľov je úzko spätá s históriou Bojnického zámku, ktorý sa vypína nad kúpeľnými objektmi. Kúpele boli strediskom stretávania sa uhorskej šľachty. Klíma je teplá, mierne vlhká.

Prírodnými liečivými zdrojmi sú termálne pramene, využívané na kúpele v bazénoch i vaniach. Indikačné zameranie kúpeľov sú ochorenia pohybového aparátu, najmä stavy po úrazoch. V bojnických kúpeľoch sa koná aj rehabilitácia

pacientov po úrazoch centrálneho a periférneho nervového systému a po operáciách na tomto systéme.

Smrdáky

Sú to kúpele, ktoré nemajú slávnu históriu - nehostili slávne osobnosti, nemajú luxusné penzióny ani hotely. Patria medzi najmenšie kúpele na Slovensku. Majú však európsky primát.

V Smrdákoch vyviera liečivá voda s mimoriadne vysokým obsahom aktívnej dvojmocnej síry, ktorá je vo vode vo forme voľného a viazaného sírovodíka. Obsah vyše 400 mg v 1 litri znamená najkoncentrovanejšiu sírnu vodu v Európe. Na kúpele sa musí používať riedená a ohrievaná, pretože v prírodnom stave je studená.

V týchto kúpeľoch sa s úspechom liečia niektoré ochorenia kože, profesionálne kožné ochorenia a ochorenia pohybového aparátu. Je tu vybudovaný moderný detský liečebný ústav pre deti s kožnými chorobami.

Turčianske Teplice

Nachádzajú sa v blízkosti krásneho pohoria Veľká Fatra v nadmorskej výške 518 m. Klíma je podhorská, mierne dráždivá. Liečivé vody sú síranovo-hydrouhličitanové, vápenato-horčíkové, s teplotou 22 až 45°C. Niektoré pramene vyvierajú priamo na dne bazénov, ide tu teda o pisciny.

V týchto jediných slovenských kúpeľoch sa liečia aj chorot^y obličiek a močových ciest. Je tu zavedená aj pitná liečba.

Sliač

Kúpele Sliač majú medzi slovenskými kúpeľami špecifické, postavenie. Sú tu pramene s vysokým obsahom kysličníka uhličitého a majú prirodzenú izotermickú teplotu. Na svete sú známe len štyri kúpeľné miesta, kde vyvierajú podobné vody.

Tieto vlastnosti sliačskej vody sú výhodné pre priame

použitie na kúpele. V sliačskych kúpeľoch sa liečebne využíva aj žriedelný plyn, a to formou plynových injekcií.

História kúpeľov je bohatá. Prvá písomná správa je z roku 1244. Hovorí sa v nej o náhlej smrti živočíchov v okolí prameňov. Spôsoboval to voľný CO^j ktorý okolie prameňov zamoroval.

V kúpeľoch Sliač sa liečia pacienti s ochoreniami srdca a ciev. Y kúpeľnom dome Detva rehabilitujú pacienti po prekonaní infarktu srdca. Táto liečba bezprostredne nadväzuje na nemocničnú liečbu.

Kúpele sú vybavené modernou medicínskou technikou diagnostickou i liečebnou. Kúpele Sliač navštevujú aj pacienti zo zahraničia.

Spomenuli sme najvýznamnejšie kúpele, kde sú liečivé vody hlavným prostriedkom liečby. Všetky tieto kúpele majú bohatú históriu. Slovensko má však aj ďalšie kúpeľné miesta, ktoré sú menej známe. Niektoré preto, že sú známe iba niekoľko rokov, iné zasa preto, že majú menšiu posteľovú kapacitu. V posledných rokoch sa venuje mimoriadna pozornosť budovaniu kúpeľov Dudince. Pramene liečivých vôd sú tu veľmi výdatné a majú veľmi vzácne zloženie. Vo vode je bohatý obsah plynov CO^ a zároveň aj sírovodíka. Táto vzácna kombinácia predurčuje kúpele Dudince na liečenie ochorení pohybového aparátu. Pripravuje sa tu aj vytvorenie oddelenia zameraného na liečbu srdco-cievnych ochorení čo je pri stúpajúcom trende chorobnosti práve na tieto ochorenia mimoriadne dôležité. Balneoterapia i ubytovacie budovy tvoria jeden komplex prepojený spojovacími chodbami, čo umožňuje sanatórny režim.

Treba však spomenúť aj ďalšie prírodné liečivé kúpele, kde sú vývery vzácnych liečivých vôd.

Kúpele Číž na južnom Slovensku - s nálezom vzácnej jódo-brómovej minerálnej vody. Tieto kúpele majú najteplej

šiu klímu.

Sklenné Teplice, kde vyvierajú termálne sírano, hydrouhliôitanové, vápenaté horčíkové vody. Teplota vôd je od 37 do 53*G. V týchto kúpeľoch je mimoriadne obľúbený bazén "Parenica", ktorý je v skalnej jaskyni.

Rajecké Teplice. Písomné správy o týchto kúpeľoch siahajú až do 15. storočia. Okrem termálnych minerálnych vôd sa tu liečebne využíva aj rašelina.

Korytnica. Tu vyviera niekoľko prameňov podobného che»-mického zloženia. Tieto vody obsahujú dvojmocné železo a rozpustený ***002»*** S úspechom sa používajú na pitnú liečbu pri ochoreniach tráviacich orgánov a pri poškodení pečene. Voda z prameňa Klement sa plní do fliaš a predáva pod názvom Korytnica. Tieto kúpele sa nachádzajú na úpätí Nízkych Tatier v nadmorskej výške 830 m. Táto poloha je výhodná pre náročné, ale mimoriadne príťažlivé turistické túry.

Najmladšie slovenské kúpeľné miesto Nimnica píše svoju históriu iba od roku 1959. Pri stavbe priehrady na rieke Váhu vytryskli pod priehradným múrom pramene studenej minerálnej vody výhodných fyzikálno-chemických charakteristík. Tieto alkalické vody s obsahom rozpusteného $C0_2$ sa začali s úspechom používať na pitné kúry pri ochoreniach žalúdka a žlčníka a vo forme inhalácií pri ochoreniach dýchacích ciest. Klíma kúpeľov je nedráždivá. Poloha je romantická, na brehu priehradného jazera, z troch strán obkolesená zmiešanými lesmi.

Pod správou generálneho riaditeľstva slovenských kúpeľov a žriedel sú aj vybrané klimatické miesta. Nachádzajú sa v oblasti najvyššieho slovenského horstva Vysokých Tatier. Ich spoločným prírodným liečivým zdrojom je vysokohorská klíma, zbavená prachu a alergénov.

Najvýznamnejším klimatickým miestom sú kúpele Žtrbské Pleso, v nadmorskej výške 1351 m. Sú to najvyššie položené

slovenské kúpele. ¥ novom, moderne vybudovanom sanatóriu Helios sa liečia pacienti s alergickými a nešpecifickými ochoreniami dýchacích ciest. V tomto sanatóriu je vybudované nateraz najlepšie diagnostické oddelenie - inhalačné oddelenie a oddelenie intenzívnej starostlivosti.

Prekrásna poloha kúpeľov, na brehu vysokohorského ple sa pod mohutnými končiarmi Vysokých Tatier, robí toto mies to aj centrom turistického ruchu.

Nespomenuli sme všetky kúpeľné miesta a neopísali sme všetky prírodné liečivé zdroje nachádzajúce sa na Slovensku, pretože taký text by bol príliš obsiahly.

Chceme však záverom povedať, že všetky kúpeľné miesta /je ich 22/ sú zákonom chránené rovnako ako všetky liečivé vody /1092 prameňov/. Prírodné liečivé kúpele aj ich prostredia sú chránené zákonom. Hospodársky a spoločenský život v kúpeľných miestach je prispôsobený potrebám a požiadavkám prírodných liečebných kúpeľov tak, aby kúpeľná liečba prebiehala v priaznivom prostredí, bez rušivých vplyvov hospodárskych a iných faktorov. Opatrenia na rozvoj a ochranu prírodných liečivých kúpeľov určujú u nás štatúty kúpeľných miest. Štatút kúpeľného miesta pre Piešťany a Vysoké Tatry vydala vláda SSR a pre ostatné miesta príslušné krajské národné výbory.

¥ roku 1982 v slovenských kúpeľoch bolo liečených celkom 149 530 pacientov, z toho 7781 zo socialistických krajín a 6536 z nesocialistických krajín. Aj tieto čísla hovoria o tom, že kúpe3*níctvo na Slovensku je v dnešnej dobe významnou oblasťou činnosti liečebno-preventívneho zamerania nášho zdravotníctva.

Literatúra

Kolesár, J. a kol.r Fyziatria, Martin 1975«

Krahulec, P. a kol.: Minerálne voáy Slovenska I a II zv., Martin 1977.

Šípoš, J. - Kovačevič, I. J.: Slovenské kúpele, Martin 1972.

O vzájomnom prekladaní českej a slovenskej literatúry

Viera Budovičová

Preklady diel našich národných literatúr - českej a slovenskej - sa stávajú súčasťou týchto národných literatúr a napomáhajú tomu, aby sa postupne vytváral spoločný, nadnárodný, celospoločenský československý kultúrny kontext, na ktorom má význačný podiel práve táto súčasť prekladovej literatúry, to jest preklady českej tvorby do češtiny. Pri prekladateľskej činnosti v tejto oblasti ea okrem základných prekladateľských problémov vynárajú dalsie, ktoré sú špecifické pre preklad z blízko príbuzných jazykov, fungujúcich v spoločnej nadnárodnej komunikácii v rámci jedného štátneho útvaru. Jej súčasťou je aj literárna komunikácia ako jedna z komunikačných oblastí.

Pri jazykovej analýze prekladových textov tohto typu treba brať do úvahy aj sociolingvistické aspekty prekladateľskej práce a prekladateľskej činnosti vo všeobecnosti. Každý preklad je uvedenie dvoch textov a ich prostredníctvom dvoch jazykových systémov a dvoch rečových útvarov do vzťahov. Je to prakticky realizovaná konfrontácia dvoch textových štruktúr - či už odborných alebo umeleckých alebo dalších, na celej škále medzi týmito dvoma extrémnymi polohami. Prostredníctvom textu ide o konfrontáciu

dvoch jazykových systémov vo všetkých jazykových rovinách. Každý preklad prekračuje hranice jazykového systému v prísne lingvistickom zmysle a je konfrontáciou dvoch jazykových entít v celej šírke a zložitosti nadjazykových paralingvistických, psycholingvistických a kultúrnych aspektov. /V. Budovičová, 1974, 173-184/

Prekladateľská činnosť - ak je dlhodobá a permanentná, ako je to v prípade češtiny a slovenčiny ako osobitného prípadu jazykovej situácie najmä európskych jazykov od klasickej epochy po súčasnosť - má potom sama nesporný dopad na samotne jazyky a je jediným z významných momentov vo vývine spisovných jazykov a literatúr. Vdaka tomu môžeme hovoriť o spoločnom kultúrnom kontexte alebo o kultúrnom milieu.

Dlhodobá sústavná prekladateľská činnosť je významným faktorom vývinu obidvoch našich spisovných jazykov, i keä nerovnomerným. /V. Budovičová, 1975, 185-198/ Prekladateľská teória aplikovaná na češtinu a slovenčinu má dva aspekty. Trochu iná je pri preklade z češtiny do slovenčiny než naopak. Vysoká štýlová diferencovanosť češtiny ako výsledok jej dlhodobého kultivovania má zodpovedajúci korelát v spisovnej slovenčine, o čom svedčí bohatosť synonymie, frazeológie, či odbornej terminológie. Nie je však symetrickosť v stratifikácii národného jazyka ako celku. 0-proti veľkej členitosti slovenských nárečí /tá má obdobu v nárečiach na Morave/ je čes&ý národný jazyk v Čechách málo nárečovo diferencovaný, a nie je tu už živá nadväznosť spisovného jazyka a nárečí, ako doteraz ešte pretrváva v slovenčine. Naopak, stredočeský interdialekt, takzvaná obecná čeština alebo podľa A. Jedličku bežne mluvená čeština /1974, 38-42/, nemá obdobu v slovenskej jazykovej situáci. Tento útvar češtiny má v modernej českej próze veľkú expanziu už od medzivojnových čias. Už diela K. **2ap-**

ka, J. Haška, J. Johna a dalšie znamenali pre slovenského' čitateľa, a tým viac prekladateľa, jazykový problém, tým skôr, že nejde iba o protiklad interdialektu proti dialektu, ale o situáciu, že bežne hovorená čeština zároveň funguje ako sooiolekt, zvýrazňuje slangovú charakteristiku lexikálnych prvkov aj v hláskovej rovine a dodáva jej charakter systémovosti. Prekladať modernú českú literatúru do slovenčiny znamená hľadať prostriedky na vystihnutie útvaru, ktorý nemá domácu protiváhu ako systém. Deje sa to bud využitím niektorého nárečového systému, alebo častejšie nahradením jednotlivými nesystémovými prvkami ľudovej lexiky alebo expresívnymi prvkami spisovnými. Výsledný text musí zaradovať dielo do domácej literárnej tradície, a nie je možné zachovávať plnú nasýtenosť textu nespisovnými prvkami.

Na niektoré tieto problémy treba upozorniť a ukázať ich na príkladoch niektorých prekladov zo slovenčiny do češtiny. Ešte si treba uvedomiť, že sú osobitné problematiky prekladov poézie, prózy a dramatických textov. 0 odbornom texte sa nebudeme rozširovať, tam je situácia pomerne jednoduchá, čo vyplýva z veľkej paralelnosti a symetrickosti odbornej terminológie a spôsobov výstavby odborného textu. /A. Jedlička 1961, V. Budovičová 1965/

Napriek blízkosti jazykov sa musí prekladateľ vyrovnať s úskaliami a rozdielmi významovej a štýlovej hodnoty paralelných výrazov i s výrazmi diferenčnými /najmä v oblasti expresivity/, s prekladom reálií aj s adekvátnym postihnutím štýlovej hodnoty výrazov a ich hodnoty konotačnej.

Hlavné okruhy problematiky, ktorá nás v týchto súvislostiach musí zaujímať, môžeme zhrnúť takto:

- paralelný preklad
- zosilnenie a zoslabenie inherentnej expresivity

- štýlová a významová kompenzácia
- kompenzácia expresivity významovej a hláskovej
- tesnosť, doslovnosť a voľnosť prekladu
- preklad citosloviec a onomatopoických výrazov
- dosiahnutie hovorového rázu textu, ""hovorovo s t i"
- otázky literárnej konvencie.

Najviac otázok sa sústreduje okolo rekompenzovania do výsledného textu tých prostriedkov originálu, ktoré vytvárajú moderný literárny text - využitie celej škály rozvrstvenia národného jazyka v literárnom texte takmer všetkých umeleckých žánrov, od bývalých takzvaných najvyšších žánrov až po žánre nízke, ako je komika, ktorá bola v predchádzajúcich obdobiach doménou využívania nespisovných útvarov /dialektov regionálnych a prvkov sociolektu/. /J. Mistrik, 1970, **30-32/**

Práve blízkosť našich jazykov, ale aj kultúr, vzájomná znalosť prostredia, vyžadujú citlivé vystihnutie miery využívania rôznorodých štýlových elementov, stupeň nasýtenosti textu signálmi charakterizačnými pre postavu a prostredie. Je to dôležité aj pri preklade z cudzieho jazyka, ale tam čitateľ nemá tú kontrolu, nepozná tak dobre druhé prostredie ako v našich podmienakch. Dôležitá je výsledná "čitateľnosť" /čes. čtivosť, fr. lisibilité/ textu. Na jej dosiahnutie sa často obetuje aj presnoť a adekvátnosť prekladu.

V našich jazykoch môže nezachovanie miery nasýtenosti textu štýlovo nasúrodými prvkami pôsobiť rušivo, vulgarizovať text na jednej strane prílišným nadužívaním napríklad "obecných" českých prvkov, v prekladoch zo slovenčiny, alebo naopak ho robiť knižným až archaickým využívaním takých ľudových prvkov, ktoré dnes prešli v češtine do literárneho, knižného jazyka. Napríklad slov. povedačky - čs. báchorky; slov. ešte nie je doma - čes. ješte

nepřikvačila; neporiadok, zbojník v dome - čes. nepořádek přivádí lidi ve zmatek.

ITerovnomemosť štýlov **a** ich uplatňovanie v literárnom texte.

Sú isté literárne dobové konvencie, ktoré v modernej českej literatúre, podobne ako v niektorých literatúrach svetových, najmä angloamerickej, tolerujú, ba priamo vyžadujú využívanie nespisovných útvarov na charakteristiku postáv a prostredia nielen v reči postáv, ale aj v reči autorskej /polopriama a nevlastná priama reč, prekrývanie pásma autora a pásma postáv/.

"Hovorovosťou" /čes. mluvností/ podľa J. Miku /1976 26n/ označujeme takú štylizáciu textu, ktorá simuluje či modeluje reálne hovorené prejavy - vytvára v celom literárnom texte modelovanie jazykovej reality. Živá postava literárneho diela nemôže ako v minulosti v klasickej literatúre hovoriť "ako kniha[11]", jazykom knižným, písaným. Literatúra modeluje skutočnosť a využíva všetky štýlové prostriedky jazyka, v našich jazykoch bohato diferencované. Hovorovosť textu sa v českom literárnom texte prejavuje inak než v slovenskom, čo vyplýva z rozdielneho štýlového rozvrstvenia národných jazykov.

Hovorová /konverzačná, bežne hovorená/ čeština stavia na základe stredočeského interdialektu s jeho systémovými hláskovými, tvarovými a slovotvornými diferenciami proti spisovnému jazyku. Hovorová slovenčina naproti tomu stavia na báze spisovného jazyka, hlásková, tvaroslovná a čiastočne slovotvorná podoba slov býva spisovná, hovorovosť je v uvoľnení spisovnej výslovnosti najmä ľ, ä, mäkčenia a znelostnej asimilácie, ale to sa nevyjadruje v písanej podobe, zatiaľ čo v českom literárnom texte sa vytvoril pravopisný úzus fonologického záznamu hovorovej nespisovnej reči. Hovorovosť sa v slovenčine vyjadruje lexi-

kalnými a frazeologickými prostriedkami, prvkami expresívnymi a ľudovými, respektíve využívaním kontaktových nespisovných prostriedkov, najmä hovorových germanizmov, bohémizmov a hungarizmov /napríklad u J. G, Tajovského, v modernej literatúre hungarizmy u L. Balleka/,

Uvedieme niekoľko príkladov z prekladov slovenských literárnych textov do češtiny, ktoré ilustrujú vyššie uvedené tézy,[1]

Inherentná expresivita a jej vyjadrovanie.

Výrazy inherentne expresívne sa zväčša v jazykoch nekryjú. Platí to aj pre jazyky blízko príbuzné, V prekladoch zo slovenčiny do češtiny môžeme nájsť tak príklady na adekvátne vystihnutie neparalelných expresívnych prostriedkov, ako aj časté prípady posunutia výrazovej expresivity,

Príklady na adekvátny preklad:

zdochliak - prekl, chcipák /o človeku/; zababraná - prekl. zapatlaná; zanešváriť - prekl, zanerádit{ umravčaný - prekl. ukňouranýj trčať - prekl, čouhat /možné i paralelné trčet/.

Pokiaľ ide o expresívne výrazy paralelné, bývajú to často kontaktové prvky, najmä bohemizmy v slovenčine i slovakizmy v češtine, napr, kraksňa - čs. kraksna; psina - čes, psinai binec - čes, binec; čes, zpoza buka - slov, spoza bučkaj podľa češtiny aj v slovenčine zbrusu nový, zhliadnuť, udiať sa.

Príklady na neadekvátne preklady expresívnych výrazov: fliaskať - prekl, mlátit /lepšie fackovat, liskat/f zakutrať sa do perín - prekl, zavrtat se /lepšie zakutat se/; zjojkať - prekl, vyjeknout /posun vidový, lepšie zaječet/; "Si najobyčajnejšie ucho a nemáš sa čo rozdrapovať" - prekl, "Seš prachvobyčejný ucho a nemáš se c o vyťahovať /Min,/ - ide o oslabenie expresivitiy, lepšie naparovat se, nafukovat se; tárať - prekl, plácat /lepšie žvanit, kecat;

čes. plácat by vystihoval slov. ekvivalent hovoriť čo slina prinesie na jazyk/; novučičký - prekl. z brusu nový - ekvivalent nie je presný, kladnú deminutívnu expresivitu vyjadruje preklad expresivitou opisnou, prenesením významu, frazeologizmom; možným expresívnym ekvivalentom by bolo fungl nový, to však posúva výraz do štýlovej roviny nespisovnej; potrundžený - prekl. rozjarený /oslabenie výrazu, slov. má tiež výraz rozjarený, ktorý je širšieho významu paralelne **s** češtinou; bližší čes. ekvivalent by bol nachmelený, namazaný; prelumpovaná /noc/ - prekl. p rohýřená /oslabenie expresivity a posunutie do knižnosti, adekvátnejšie by bolo proflámovat, probendit noc/; hlúpučká a bláznivá - prekl. hloupá a bláhová /neadekvátne, stráca sa euf emizácia a význam sa posunuje; čes. b lanový znamená skôr slov. pochabý, nerozumný, naivný; slovenskému výrazu by odpovedalo ztreštená, potreštená/; škvŕn očka - prekl. škvrnka /v slov. expresivita stupňovaním zdrobňovania, čo v češtine nie je v tomto prípade možné; expresivitu treba kompenzovať napr. výrazom flíček/; sprosták - prekl. blbec /neadekvátne, sprosták je výrazovo silnejšie a neimplikuje hlúposť; výstižnejšie by bolo hlupák/; "Pí, navarili kaše!" - prekl. "To teda navarili kaši!" /Šik./ - citoslovce sa kompenzuje časticiou, čo znižuje expresivitu. V prípadoch neexistencie paralelných prostriedkov treba pristúpiť ku kompenzácii.^ Príklad sa dopúšťa bežnej prekladateľskej chyby, použitia kontaktového frazeologizmu, doslova držiac sa originálu. Výstižnejšie by bolo "Ti si to ale zavarili!"

Príklady na zosilnenie expresivity voľbou nespisovného, bežne hovorového /"obecného"/ českého výrazu v rozličných situáciách: strýko - prekl. strejdo; figa borová - prekl. houby; príma - prekl. bezva} trošku pomalého rozumu - prekl. drobátko. V týchto prípadoch sa nedá vyhnúť

zosilneniu expresivity bez straty hovorovosti textu. Ekvivalenty spisovné strýček, nie, prima, trošku by v češtine posúvali text ku knižnosti a znižovali hovorovosť /"mluvnosť"/ textu.

Otázky literárnej konvencie.

Český čitateľ vníma preklad zo slovenčiny často ako vcelku dobrý, ale v jednotlivých prípadoch mu vyčíta napríklad inklinovanie k spisovnosti, To je dané prekladovým efektom, že sa konečný text vytvára na báze východiskového textu v rámci literatúry, v ktorej platí iná literárna konvencia. Je dôležité, ako vníma konečný prekladový text kultivovaný český čitateľ. Literárna konvencia českej modernej literatúry prijíma, ba priamo vyžaduje nespisovné prostriedky na charakteristiku živej súčasnej postavy. V slovenskej modernej literatúre je táto konvencia iná, vlastne nepripúšťa nadmerné hromadenie nespisovných prvkov, ktoré by slovenský čitateľ chápal ako vulgárne. To preto, že hovorená slovenčina sa realizuje na báze spisovného jazyka, ako ukázali výskumy hovorovej slovenčiny. /Hovorená podoba spisovnej slovenčiny, Združ. slov. jazykovedcov, interný zborník, Bratislava 1965/• Naopak, hovorová čeština sa realizuje na báze "obecnej" češtiny ako sme ju charakterizovali vyššie, viac-menej preniknutej prvkami spisovného jazyka, najmä odbornými determinologizovanými výrazmi.

Expresivita slovenského literárneho /i neliterárneho, napríklad konverzačného/ textu je v rovine lexikálnej vrátane slovotvorby a zahrňuje využitie expresívnych výrazov, obrazných pomenovaní, frazeológie a slangových nespisovných prvkov. Naproti tomu v češtine je aj v rovine hláskovej a tvarovej. Tomu by v slovenčine zodpovedalo využitie nárečových prvkov. Ale nárečie je cproti "obecnej" češtine ako interdialektu so širokou územnou platnosťou

regionálne {lokalizované, príliš jednoznačne situuje postavu do roviny vidieckeho, nie mestského prostredia. Preto je napríklad preklad Haškovho Švejka s využitím západoslovenského dialektu nie celkom vydarený, a to aj napriek tomu, že západoslovenské nárečové znaky sú už literárnou konvenciou v slovenskom prostredí zavedené na vyjadrovanie komiky, najmä v dielach Zuzky Zgurišky, ale aj u estrádnych takzvaných ľudových rozprávačov, v žartoch a podobne, i keď sa aj tu začínajú uplatňovať aj iné nárečia, v poslednom čase aj stredoslovenské s tými javmi, ktoré ich odlišujú od spisovného jazyka.

K problematike expresivity patria aj ťažkosti s prekladaním takých expresívnych prvkov textu, ako sú nadávky. Napríklad kristušát - prekl. mordyje, himllaudonj tu sa v češtine vyskytuje veľa germanizmov proti častejším huhgarizmom v slovenčine. Tuto problematiku nájdeme v preklade románu Pomocník L. Balleka /český preklad G. Hajčík/. Podobného typu sú výrazy s onomatopoickým základom, napríklad hompáľať nohami - prekl. klátit, combáľať - prekl. kejklat. Prvý preklad znižuje hladinu expresivity, druhý ju nahrádza nespisovnosťou. Tak isto neparalelné a ťažko preložitelné sú aj citoslovcové výrazy, ako už uvedené fí alebo jaj - prekl. jejda.

Voľnosť a tesnosť, doslovnosť prekladu.

V tejto súvislosti sa naliehavo vynára otázka voľnosti prekladu, alebo lepšie, miera jeho voľnosti. Ani preklad z blízkeho jazyka nemôže byť nikdy otrocké prevádzanie textu prepisovaním do hláskovej podoby druhého jazyka s nevyhnutnými lexikálnymi diferenciami. No istú mieru má aj voľnosť. Nemôže to byť lubovoľnosť. Často nachádzame najmä pri prekladoch poézie - čo je osobitná prekladateľská problematika - neopodstatnené odchýlky od textu originálu, ktoré skresľujú zámer autora a vytvárajú sémantic-

ky aj štýlovo odlišný text. Inde, pravda, by skresľoval práve doslovný, príliš tvrdý preklad. Na rozdiel od štruktúrne vzdialenejšieho prekladu z cudzieho jazyka, blízky jazyk zvádza **k** doslovnému prekladu tým, že má **k dispozícii** hláskov**o** a tvarovo paralelné prostriedky, ktoré sú však iba zdanlivo ekvivalentné. Ich použitie **by znamenalo** mechanický prepis, ktorý už dnes nehodnotíme ako preklad.

Niekoľko príkladov na viac či menej voľný preklad **a** jeho výsledný efekt: "**Šikovní** sú to ľudia! Smelí chlapci!" - prekl. "Šikovní chlapi! Ti se hned tak neleknou" /Šik./ Príklad ukazuje, že použitie iných syntaktických vzorcov a lexikálnych jednotiek za výsledok adekvátne pretlmočenie celkového rázu textu.

"Iný by zas nedbal od bujnosti chalupu rozhodiť, rozváľať, rozmetať." - prekl. "Jiný by ti zase samou bujností rozmlátil chalupu na kusy, na trísky, na cimpr-campr*[11] /Šik./ Výraz nedbal s infinitívom ša nahrádza kontaktovým datívom a namiesto gradácie v slovesnej zložke používa prekladateľ vhodne gradáciu synonymných frazeologizmov *a* tým istým slovesom.

Niekoľko príkladov na posunutie expresivity do vulgárnosti: "Od vlády som dostal figu drevenú".- prekl. "Od vlády mám ve^ký kulový." **/Šik./** V dlhšej pasáži s využitím slovnej hry s výrazmi figa a figa drevená **v** rozličných prenesených významoch **/v** slov. značí **nič/; ide o** frazeologizmus spisovne neutrálny suLabo expresívny, ktorý sa **v preklade** nahrádza nespisovným, silno vulgárnym frazeologizmom, a to **v** niekoľkých variantoch so stupňovaním vulgárnosti: velký kulový, kulový hovno a dalej sa pridáva **ne**spisovný frazeologizmus houby s voctem. "Ked mi apík zakikiríkal v Haliči..." - prekl. "Když mi fotr zarval **v** Haliči..." /Bal./ "Nebuď hlúpa" - prekl. "Nebud **labuť**" /Min./ - takmer neutrálny výraz sa prekladá rýmovým **hovo-**

rovým frazeologizmom, pôsobivejším a výraznejším než originál.

"Chod, somár, keď si taký somár." - prekl. "Jái, troubo, když jsi takovej vul." /Šik./ Dobrý príklad na gradáciu synonymiou namiesto jednoduchého opakovania výrazu*.

Niekoľko dalších príkladov na volný preklad s posunutím výrazovej sily: díva sa - prekl. zírá; na všetkom je trochu pravdy - prekl. na každém áprochu pravdy trochu - využitie nespisovného frazeologizmu na mieste pôvodného neutrálneho výrazu. Podobné je využitie slangových prvkov: vojak - prekl. vojcl; cvičisko - prekl. cvičák. "Aj tam ho treba vyhnať." - prekl. "I tam ho musí šarže vyhnat." /Šik./ - ide o explikáciu, domýšlanie textu. Je to značne volné narábanie s textom, ktoré pre pochopenie zmyslu nie je potrebné.

Ďalší príklad ukazuje, ako český preklad volne využíva podnet originálu na vytvorenie samostatnej jazykovej hry v intenciách originálu a celkove text obohacuje: "Vysypal /prejav/ ex abrupto - čiže z brucha." - prekl. "... ex abrupto - nebo lépe ex abrepto." /Šik./

Pri preklade sa dá ťažko zachovať hlásková expresivita, aby pritom ostal zachovaný pôvodný význam, napríklad huriavk a haravara - prekl. povyk a zmatek. Slovenské vyjadrenie je nápadnejšie svojou zvukomalebnosťou, české je neutrálne. Opačný príklad: narobil krik - prekl. spustil bandurskou; tatko - prekl. pantat^nek; vrzúkať - prekl. vrzat; fafrnček - prekl. capart mrňavej - preklad výkladom pri zvýšení expresivity nadbytočnou nespisovnosťouj len labky a capky - prekl. s ucabrtanýma nožičkama - obdobný prípad s využitím autorského idiolektu ucabrtaný v snahe po zachovaní hláskovej expresivity originálu.

Somár - prekl. trouba alebo trouba troubovitej. "Somár, len sa teš!" - prekl. "Ať máš, troubo, radost." /Šik./

Slovenské výrazy somár a hlupák sa obyčajne prekladajú rovnako výrazmi trouba, vôl,, blbec alebo intenzifikáciou rovnako motivovaného výrazu-trouba troubovitej• Neemocionálny ekvivalent slova somár /zviera/ je v češtine osel, čo je ako nadávka už v e 1mi knižné a vychádza z používania. Po dobne aj slovenské paralelné osol. Oslabovanie významovej rozčlenenosti lexikálnych prostriedkov originálu založené na polysémii vedie tiež k nivelizácii textu.

Nepreložiteľnosť niektorých prvkov textu sa môže vyskytnúť aj medzi blízkymi jazykmi, či už v prípade reálií, napríklad slov. halušky, prť, košiar, čes. chlupaté knedlí ky, vozembouch, alebo expresivity založenej na zvukovej forme. Napríklad: "Ten malý rapo, rapoš, rapáň." - prekl. "Ten náš prcek malý, od neštovic poďobaný." /Šik./ Slovotvorné prípony -o, -oš a -áň nemajú v češtine paralelu, prekladateľ si pomáha kompenzáciou v lexikálnej rovine. "Behajú, behajúúú, tak vám behajúúúú". - prekl. "Behají, lítají, oddechu neznají." Emfatická kvantita sa kompenzuje lexikálne, hoci by bolo možné ju zachovať. Prekladateľ našiel záľubu v rytmizovaní textu ako kompenzácii zvukových prostriedkov iného typu. Príklad veda, viedka - prekl. veda, vševeda ukazuje využitie hry ***so*** slovami, ktorá je síce navonok pôsobivá, ale nie je významovo ekvivalentná. Eš te menej vhodný je preklad kňaz - velebníček, kde sa proti intenciám originálu dosahuje ironického zľahčenia postavy.

Výber týchto príkladov ukazuje, že význam prekladateľ skej činnosti medzi blízkymi jazykmi treba hľadať v tom, ako dosiahnuť, aby čitateľ, ktorému je druhý nematerinský jazyk v bežnej komunikácii zrozumiteľný, bol schopný naplno prežiť tie estetické hodnoty umeleckého textu, ktoré sú viazané na textové hodnoty sémantické, štýlové a emocionál no-expresívne. Pri preklade tohto typu - ako pri preklade

všeobecne - by nemalo a nemôže ísť iba o úplné postihnutie vecného obsahu textu, ale tiež, a to vari predovšetkým, o poskytnutie umeleckého zážitku, ktorý by zodpovedal zámeru autora a v plnosti postihoval kvality autorského textu.

Vzájomná prekladateľská činnosť medzi českou a slovenskou literatúrou má svoje plné opodstatnenie iba vtedy, ked bude produkovať diela, ktoré by sa brilantnosťou a majstrovstvom jazyka priraďovali k najlepším umeleckým slovesným dielam prijímajúcej kultúrnej oblasti a neostávali len na jej periférii. Tak by prekladová literatúra mohla očakávať lepší čitateľský ohlas a mohla by vo väčšej miere ako doteraz napomáhať vzájomnému poznávaniu, obohacovaniu a zbližovaniu našich kultúr.

Použitá prekladová literatúra.

K. Jarunková, Jediná, preklad A. Benešové

V. Šikula, Majstri, preklad E. Charous /Šik./

VI. Mináč, Živí a mŕtvi, preklad G. Hajčík, Mladá fronta 1960 /Min./

L. Ballek, Pomocník, preklad G. Hajčík, **Ôs**. spisovateľ 1980 /Bal./

10.0

Poznámky

!• Za posúdenie adekvátnoati českých prekladových ekvivalentov a za niektoré návrhy adekvátnejších prekladov dakujem bohemistovi a prekladateľovi M. **Šejkovi**, FF UJEP Brno.

2. Ha prvom mieste sa uvádza vždy slovenský výraz originálu, na druhom jeho český prekladový ekvivalent.

3# Slovensko-český slovník Gašparíková-Kamiš, Praha 1967 i Ôesko-slovenský slovník, Bratislava Veda 1979, prinášajú bohatý materiál v oblasti expresivity a frazeológie a bohaté návrhy lexikálnych ekvivalentov. Nezakladajú **sa** však na excerpcii prekladových umeleckých textov. Takáto excerpcia je nevyhnutná. Mohla by priniesť ešte bohatší materiál z rosiahlej oblasti jazykovej tvorby.

4* Pri podrobnejšej kritike prekladu by sa vždy malo vychádzať zo širšieho kontextu, aby bolo možné zistiť a posúdiť prekladové kompenzácie. Text tvorí celosť aj v **prípade** prekladového, novo vytvoreného textu. Od tohto postupu sme vedome museli upustiť pri zovšeobecňovaní analyzovaných javov, a **to** aj s rizikom nie úplnej presnosti nášho hodnotenia.

Literatúra

Budovičová, V#: K problematike pomeru slovenčiny a Češtiny ako východiska konfrontačného štúdia, Slavica Pragensia VTI, **1965**, 29n.; - Spisovné jazyky v kontakte, sociolingvistický pohľad na dnešný vzťah slovenčiny a češtiny, Slovo a slovesnost **1974**, č# **3**, s. **173-184**; - Charakter dnešnej jazykovej situácie v Československej socialistickej republike, AUC, Slavica Pragensia XVIII, Praha **1975**, s. 185-198.

Jedlička, A.: Spisovný jazyk v současíié komunikaci, Praha **1974**; - Jazyková problematika prekladu*ze slovenšti™ny do češtiny, Naše reč **196l**,"**7n**»; - Problematika obecné češtiny a jejího pomeru k jazyku spisovnému /spolu s J. Beličom a B. Havránkom/, Slovo a slovesnost **1962**, 108n#

Mistrík, J.: Štylistika slovenského jazyka, Bratislava **1977**.

Miko, J#: Štýlové konfrontácie, Slovenský spisovateľ, Bratislava **1976**.

Béčka, J#V.: Slovník synonym a frazeologismu, Praha **1979**.

Hovorová podoba spisovnej slovenčiny, I-II. Zborník Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa **6**.-9.X. **1965**. Združenie slovenských jazykovedcov - interné skriptunu

Februárové tradície v našich dejinách

Samuel Cambel

V histórii každého národa sú udalosti, ktoré sa nezmazateľne vryjú do vedomia nastupujúcich generácií a pôsobia ako aktívna pretvárajúca sila spoločenského vývoja. Tak napríklad z poučení a zápasov bratského českého národa vyšla víťazne husitská revolučná tradícia, ktorá v hodinách pre český národ najťažších udržiavala bojového ducha, vracala nádej a dávala istotu v spravodlivosť a veľkosť národného a sociálneho snaženia. Domnievam sa, že nie náhodne sa Zdenek Nejedlý pred Februárom 1948 zamýšľa nad vzťahom českých komunistov k husitskému hnutiu a historickým tradíciám vôbec a komunistov vyzdvihuje ako "dedičov veľkých tradícií českého národa". ***Y*** sporoch a triednych zápasoch predfebruárového progresu a regresu akcentuje Nejedlého hlas ľudovosť, revolučnosť českých národných tradícií, teda črty, ktoré si osvojili ako program práve komunisti a v ich mene vytiahli do boja proti základom reakčnej meštiackej politiky.

Y dejinách Slovenska a Slovákov znie najpresvedčivejšie naša mladá, ale sociálne už vyzretá tradícia povstalecká. Neprežila síce ešte stáročia, ale už má svoju históriu. Úspešne odolala útokom sprava, vedená súbežcami

národnej a demokratickej revolúcie z tábora odbojovej bur žoézie, ktorú nakoniec vrhol triedny antagonizmus do spol ku s novoľudáctvom a reakčným politickým podsvetím* Vypo- riadala sa úspešne aj s deformáciami výkladu histórie SIP v päťdesiatych rokoch a stala sa oporným bodom federatív- neho usporiadania československého štátu, ale i účtovania s pravicovým oportunizmom v ideológii a politickej praxi krízových rokov 1968-1969• Dnes, v odstupe desaťročí, chá pe náš ľud SNP a povstaleckú tradíciu ako najvýraznejší čin svojich dejín, ako krok, ktorý ho pozdvihol z priemer nosti medzi demokratické, slobodné a rovnoprávne národy.

Ďaleko vyhranenejšia, ideologicky i triedne, stojí tradícia Víťazného februára. Februárom 1948 revolúcia už dávno prekonala prevažne národný a protifašistický ráz a vyzdvihla triedne, vyhranene ľudové, proletárske a socia- listické prvky. Nemôže byť preto ani záhadou ani prekva- pením, ak sa v defetistickej atmosfére vyvolanej politi- kou Dubčekovho vedenia strany p© januári 196S hromadili útoky na Február, na jeho triedny odkaz, na socialistický zmysel, na jeho jednoznačne pozitívnu, proletársku, pokro kovú a ľudovú tradíciu. Útoky na Február 1948 boli útokmi proti výsledkom socialistickej revolúcie, proti vedúcej sile revolúcie - KSČ, proti triednemu robotnícko-roľníe- kemu zväzku, proti zahranično-politickej orientácii Česko slovenského štátu, proti socialistickým základom hospodár skeho zriadenia Československa, proti štátnopolitickej jednote Čechov a Slovákov.

Tradícia Februára 1948 vznikla historicky a vzišla z vývoja, ktorého začiatky sa viažu k záverečnej fáze ná- rodnooslobodzovacieho boja a oslobodenia Československa Sovietskom armádou. Od samého začiatku sa v nej teda vý- razne uplatnili vonkajšie, medzinárodnopolitické i vnútor né činitele vo svojej dialektickej jednote. Rozhodujúca

úloha Sovietskeho zväzu pri porážke hitlerovského Nemecka i priaznivé klíma na konci vojny charakterizované úzkou spoluprácou mocností Veľkej trojky vytvorili podmienky pre to, aby sa mohla pri realizovaní zásadných vnútropolitických revolučných zmien plne prejaviť vôľa ľudových más a zvíťaziť národná a demokratické revolúcia. Vonkajšie podmienky, prítomnosť Sovietskej armády na našom území, neboli pritom faktorom prvoradým. Tým boli masy pracujúceho ľudu, robotnícka trieda, roľníctvo, mestské stredné vrstvy, ktoré po skúsenostiach Mníchova, Protektorátu i klérofašistického slovenského štátu odmietli návrat do starých predmníchovských pomerov a postavili sa za ideu novej Československej republiky.

Už na jar 1945 mala nová československá štátna idea svoj presný sociálno-ekonomický a politický obsah. Predstavoval ho Košický vládny program. Jeho iniciátormi boli komunisti, ale podpísali ho predstavitelia všetkých protifašistických smerov a prúdov bez ohľadu na sociálnu, politickú, národnú a konfesionálnu príslušnosť. Bol programom Národného,frontu Čechov a Slovákov a súhlasil© s ním i Benešovo krídlo československej buržoázie. Vnútropolitický sa opieral o systém národných výborov, miestnych orgánov ľudovodemokratickej štátnej moci. Pokiaľ išlo o vzťah Čechov a Slovákov, program ešte nerealizoval rozhodnutie o federatívnom usporiadaní, ktoré navrhovala na začiatku roku 1945 SNB. Právo Slovákov na sebaurčenie mali garantovať slovenské národné orgány. Zahraničnopolitický vychádzal zo slovenskej orientácie a spolupráce s krajinami protifašistickej koalície, ktorej položila základ československo-sovietska zmluva o vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci z 12. decembra 1943* Na poli sociálnom a hospodárskom sa mala uskutočniť konfiškácia pôdohospodárskeho majetku nepriateľov a zradcov, predovšetkým z kruhov potomkov šľach-

ty a agrárnej buržoázie, a ich pôda sa mala rozparcelovať medzi bezzemkov a malých roľníkov; v priemysle šlo o uvalenie národnej správy, pričom kľúčový priemysel a peňažníctvo revolúcia dala "pod všeobecné vedenie štátnych orgánov".

Svojím charakterom to bol program národnej a demokratickej revolúcie. V duchu prebiehajúcej revolúcie postupoval uskutočnenie demokratických /nie socialistických/ spoločenských premien, t.j. likvidáciu zvyškov fašizmu rozbitím starého utláčateľského štátneho aparátu a jeho nahradenie národnými výbormi. Aj zásahy do vlastníckych pomerov sa neviedli pod heslami socialistickými, ale protifašistickými. S týmto programom súhlasila i buržoázia. Komunisti si uvedomovali, že jednoznačný súhlas všetkých politických strán a ich predstaviteľov s Košickým vládnym programom bol ovplyvnený predovšetkým celkovou revolučnou situáciou, mohutným rozmachom národnej a demokratickej revolúcie. Nerobili si však ilúzie, že by sa tá časť buržoázie, ktorá sa ešte podieľala na moci v dôsledku svojho antifašistického postoja, nechcela skôr či neskôr pokúsiť o zopakovanie vývoja z rokov 1918-1920, a mocensky znovu ovládnuť štát. Pripomeňme si, že okrem komunistickej strany boli všetky ostatné politické strany súčasťou predmnichovského buržoázneho vládneho systému, a to bez ohľadu na zmeny v názve týchto strán. Hoci sa v týchto stranách dostali v priebehu vojny do vedenia noví politici, dalo sa predpokladať, že tlak starých vodcov, ale i časti členstva zakázaných politických strán /lebo sa skompromitovali spoluprácou s fašistami/, povedie postupne k ich posunu doprava a k snahám o revíziu revolúcie a návrat k buržoáznodemokratickým pomerom.

S postojom buržoáznych politických strán ostro kontrastovala pozitívna línia Komunistickej strany Československo-

venaka. Komunisti necúvali pred ťažkosťami, keď šlo o vládny program, neznižovali sa k volebnej licitácii, keď boli v stávke záujmy pracujúceho ľudu. Bojovali o dôveru národa, o to, stať sa jeho uznávaným reprezentantom. História im dala na to orávot nesklamali v tragických dňoch Mníchova, so cťou obstáli v ťažkýcfti rokoch fašizmu a boli medzi najudatnejšími bojovníkmi v Slovenskom národnom povstaní. Po vojne stáli v prvých radoch na stavbách rekonštrukcie priemyslu a dopravy. S pozitívnym budovateľským programom /dvojroônicou a industrializáciou Slovenska/ šli komunisti i do prvých volieb. Napriek tomu, že v parlamentných voľbách na Slovensku získala v dôsledku podpory episkopátu najviac hlasov buržoázna Demokratická strana, v celoštátnom meradle zvíťazili komunisti. Po prvý raz v histórii Československa sa stal predsedom vlády komunista, Klement Gottwald.

Nový vládny program, tzv. Budovateľský program Gottwald o vej vlády, povstalecký sociálnoekonomieký ideál rozvíjal už na vyššom stupni a nutne sa musel dotýkať triednych záujmov československej buržoázie vcelku, na rozdiel od Košického vládneho programu, ktorý smeroval iba proti jej časti /Nemci, Maďari a kolaboranti/. ¥ tomto štádiu revolúcie došiel rad i na niektoré úlohy, ktoré sa do Košického vládneho programu nedostali t industrializácia Slovenska , generálna pozemková reforma /najprv ako revízia buržoáznej pozemkovej reformy z roku 1919, potom na jar 1947 v. Hradeckom programe už dôsledne podľa zásady "pôdu tým, čo na hej pracujú'/, uzákonenie revolučných demokratických premien v Ústave a iné. Rozšírenie sociálnej bázy revolúcie, politicky nastoľované ako program boja za väčšinu národa zohralo na Slovensku v priebehu triednych zápasov búrlivého predfebruárového obdobia práve medzi slovenským roľníctvom dôležitú úlohu. Oslabovalo naciona-

listické výpady agro-ľudáckej pravice a dávalo istotu, že komunisti, od parlamentných volieb najsilnejšia politická strana v Československu, nedopustia, aby sa riešenie očakávaných sociálnych a hospodárskych reforiem opäť odsunulo a stihol ich podobný osud ako po prevrate roku 1918.

Ak hovoríme o revolučnej tradícii Februára 1948 vo vzťahm k dedine a slovenskému roľníctvu zvlášť, treba povedať, že pracujúce roľníctvo bolo spolutvorcom Februára, že v úsilí o triedny robotnícko-roľnícky zväzok hralo samostatnú progresívnu úlohu, od začiatku revolúcie i v celom jej ďalšom priebehu, keď už prechádzala, či prerastala do revolúcie socialistickej. Dedina nerobila pražským milíciám vo Februári len nejakú alegorickú štafáž. Celé obdobie od oslobodenia do Februára žila naša dedina čulým politickým životom; triedne zápasy a sociálne protirečenia nedokvasené a nakopené ešte za Uhorska, prvej republiky a klérofašistického fisovho režimu nútili a tlačili ju **k** riešeniu. Wojna a revolúcia narežírovala takú situáciu a nastolila také úlohy, ktoré nezniesli odklad. Niektoré z nich boli už staršieho dáta a boli by sa skôr hodili **k** programom buržoáznodemokratických hnutí XIX. storočia. Fakt, že sa tak vtedy nestalo, urobil z agrárnej otázky jednu zo základných otázok národnej a demokratickej revolúcie v Československu. V agrárnom programe komunistov sa spojili staré i nové roľnícke požiadavky: dokončiť konfiškáciu cudzieho veľkostatku, a jeho pôdu rozdeliť medzi bezzemkov a malých roľníkov, urýchliť revíziu pozemkovej reformy podľa záborového zákona z roku 1919 a uskutočniť výkup statkárskej pôdy nad 50 ha a pôdy kapitalistických podnikateľov pod túto hranicu, ak na nej osobne nepracovali. ¥ súlade s líniou povojnovej pozemkovej reformy sa programovala realizácia technicko-hospodárskych úprav pozemkov /sceľovací zákon/, zaknihovania prídelov zo skonfiškovaného pô-

dohospodárskeho majetku, úpravy delenia poľnohospodárskych podnikov pri pozostalostnom konaní **a** zamedzení drobenia poľnohospodárskej pôdy; v Hradeckom programe z apríla 1947 sa žiadala demokratizácia družstevníctva, uzákonenie jednotných roľníckych organizácií, roľníckeho poistenia, úveru, jednotnej poľnohospodárskej dane, odstupňovanej podľa výrobných oblastí, veľkosti podnikov **a** početnosti rodín, uskutočnenie rýchlej mechanizácie poľnohospodárstva za pomoci štátu, zlepšenie postavenia roľníckych žien atď.

Svojím charakterom bol teda agrárny program KSČ pred Februárom 1948 hlboko demokratický, slúžil malým a stredným roľníkom, posilňoval ich hospodárske pozície **a** politickú váhu v spoločnosti, opieral sa o princíp súkromného vlastníctva pôdy, ale zároveň dbal o to, aby hospodárske pozície dedinskej buržoázie neboli zneužité proti pracujúcej väčšine roľníctva. Preto žiadal prijať zákon o zabezpečení poľnohospodárskeho výrobného plánu, právo vyvlastňovania špekulačnej pôdy pri komasácii **a** pri pôde získanej počas prvej pozemkovej reformy špekuláciou. Hradecký program prekračoval rámec súkromnovlastníckeho demokratizmu iba tam, kde sa zrážali triedne záujmy buržoázie so záujmami roľníckej chudoby **a** stredných roľníkov. Vyjadroval jednotu záujmov pracujúceho roľníctva a robotníckej triedy, lebo od zvýšenia poľnohospodárskej výroby nezávisel len rast životnej úrovne dediny, ale i mesta, robotníctva **a** mestských stredných vrstiev, ktoré tvorili politický základ Národného frontu, zbližoval ich aj napriek istým stavovským, straníckym, skupinovým **a** pod. diferenciám a protirečeniam.

Sociálny humanistický obsah agrárneho programu KSČ v revolúcii 1944-1948 bol triedny, stimuloval politické postoje malého a stredného roľníctva, nastoľoval staré i nové požiadavky českej a slovenskej dediny, a tým vťaho-

val roľníctvo do boja proti buržoázii. Vo februárových dňoch roku 1948 vznikla paradoxné situácia: až nastolením režimu diktatúry proletariátu v Československu sa vytvorili predpoklady na to, aby sa relatívne pokrokové agrárne zákony odsúhlasené československou buržoáziou v rokoch 1919-1920 realizovali v celej svojej šírke a priniesli **0-** soh roľníctvu* To, čo nedokázala "strana maloroľníckeho ľudu", dokázala urobiť v záujme roľníctva strana revolučného proletariátu. Taká bola už logika oneskorených demokratických agrárnych revolúcii v 20. storočí, v epoche, keď sa i tzv. vlastenecká, či odbojová buržoázia zriekla ľudovéj/robotnícko-roľníckej/ demokracie a obetovala ju v mene antikomunizmu a reakcie.

V tom je práve jedno z "tajomstiev" československého Februára 1948. Buržoázia sa prerátala, keď sa spoliehala na roľníctvo ako svoju zálohu v boji proti revolúcii a komunistom. Progresívny antifašistický a demokratický vládny program umožnil robotníckej triede a KSČ sústrediť okolo seba všetky skutočne vlastenecké a demokratické silý, hlavne pracujúce roľníctvo, postaviť sa na ich čelo a viesť pod národnými a demokratickými heslami boj proti reakčnýto silám usilujúcim sa o zvrat ľudovodemokratického zriadenia a o návrat ku kapitalizmu. Národná úloha a vlastenectvo robotníckej triedy, prejavujúce sa maximálnym úsilím a zabezpečenie istoty a rozkvetu ľudovodemokratického Československa a bojom za splnenie ďalších politických, sociálnych, kultúrnych a hospodárskych požiadaviek širokých ľudových más zmenila vlastenectvo v zbraň robotníckej triedy.

Vďaka tomu, že sa komunisti v praxi povojnovej obnovy a výstavby osvedčili ako "uznávaní reprezentanti celého národa" /Kl. Gottwald/, bolo v našich podmienkach v priebehu boja s buržoáziou dosiahnuté podpory a spojenectva i s© strednými roľníkmi. V mestách rozšírila robotnícka trieda

svojich spojencov hlavne medzi pokrokovou inteligenciou a drobnými remeselníkmi a živnostníkmi. Tieto sily boli zhromaždené a vedené prostredníctvom politiky Národného frontu, ktorý sa v priebehu roku 1945-1948 postupne zmenil zo sily revolúcie národnej a demokratickej na silu revolúcie socialistickej.

Je nesporné, že históriu Februára 1948 nemožno zbaviť jej širšieho medzinárodno-politického pozadia. Riešil sa spor medzi Východom a Západom. Isté je však aj to, že rozhodujúce slovo do tohto sporu vniesol československý ľud, rozhodujúcim spôsobom sa zaslúžil o upevnenie ľudovej demokracie v ČSR.

Slovenskí roľníci v tomto zápase nezohrali úlohu trójskeho koňa československej revolúcie, ktorú im po parlamentných voľbách v roku 1946 /62 % hlasov na Slovensku získala buržoázna Demokratická strana/ chcela prisúdiť československá a svetová reakcia. Nedali už viac svoj hlas "demokratom* z DS. Reakčné vedenie tejto strany ostalo v rozhodujúcej chvíli izolované a zákonite muselo ako politická sila padnúť stratilo mandát na podiel moci. Ten dali slovenskí roľníci vo Februári 1948 Gottwaldovej vláde, jej demokratickému budovateľskému programu. Primkli sa k boju robotníctva a všetkých pokrokových síl v Československu a pomohli pokus o kontrarevolučný prevrat zlomiť.

Potvrdili sa slová Kl. Gottwalda z jeho prejavu na konferencii funkcionárov KSS v apríli 1945: "Sila buržoázie okrem pendrekov je aj v tom, že sa odjakživa ukazuje vo svetle reprezentantky celého národa, že svoje triedne záujmy presadzovala v mene celého národa a nás v mnohých prípadoch vedela postaviť mimo národa a popisovať nás ako agentov cudzej moci. Dnes sú celkom iné časy. Národ hľadá iného vodcu, a ním môže byť jedine robotnícka trieda a my, komunistická strana robotníckej triedy.* Buržoázia vo svo-

jej triednej obmedzenosti **nepochopila a nepochopí základnú** vec, ktorá tvorí **jeden z podstatných rysov Februára, a to,** lenôo obetuje **národné záujmy svojim triednym záujmom, stá-** le viac a viac sa **pred ľudom diskredituje a definitívne** končí svoju úlohu. V **takej chvíli skôr ôi neskôr prichá-** dza robotnícka trieda, **vedená revolučnou stranou a ujíma** sa osudu národa*

eskéfio a slovenského divadla

Ladislav Čavojský

Slovensko - ako sa vraví - leží v srdci Európy. Ale slovenské problémy, kultúrne i spoločenské, nikdy Európe na srdci neležali. Aj vznikom profesionálneho divadla sa zaradujeme medzi posledných v strednej Európe. Predbehli nás Nemci, Rakúšania, Poliaci, Maďari, Česi, Srbi, Chorváti i Slovinci. Boli sme medzi týmito susedmi a bratmi zastrčení do kúta.

Zemepisne je Slovensko zvláštna krajina. Hory a vrchy nakopili okolo nej prírodnú hradbu. Pohľad na mapu prezrádza, že na Slovensko nevteká ani jedna rieka, mohutný Dunaj nás iba obmýva. Zo Slovenska však vyteká a do cudzích tokov sa vlieva veľké množstvo prítokov.

Tak, ako je to so slovenskými vodami, tak to bolo aj so slovenským umením. Pramenilo medzi našimi horami, ale napájalo cudzie kultúry. Ostaňme iba pri divadle: Slováci boli pri zrode poľskej i maďarskej opery, ale slovenskú divadelnú kultúru pomáhali domácim nadšencom formovať, kultivovať vo väčšej miere iba Česi. A Slováci na českej divadelnej kultúre lipli oveľa viac ako na iných. Boli obdobia, v ktorých Česi so Slovákmi mali spoločné dejiny drámy, v novších časoch začali sme písať aj spoločnú di-

vadeInú históriu* Dobre sme si rozumeli nielen vtedy, keď sme mali spoločný jazyk, ale najmä vtedy, keď sme mali spoločné ideové a umelecké ciele*

Banskoštiavnický rodák Pavol Kyrmezer písal humanistické drámy, ktoré rovnakým dielom prináležia českej i slovenskej literatúre. Jeho Komédie české o bohatci a Lazárovi /1566/ či Komédie •nová o vdove /1573/ sa hrali v Čechách aj na Slovensku, píše sa o nich v českých aj slovenských divadelných dejinách* Podobné osudy má aj Komédie s knihy zákona božího, jenž slove Ruth /1604/ od slovenského rodáka Juraja Tesáka Mošovského• Jan Amos Komenský strávil mladosť v Uhorskom Brode a v Strážnici, v mestách kde krátko predtým pôsobil dramatik Pavol Kyrmezer* Komenský zaradil školské divadlo na popredné miesto vo svojom výchovnom systéme* *Y* rokoch 1650-1654 Komenský pôsobil v Blatnom Potoku v mestečku juhovýchodne od Košíc, v dnešnom Maďarsku* á s veľkým úspechom tu so svojimi žiakmi hral divadlo. Tradícia školských hier potom zapustila na Slovensku hlboké korene. Slovenskí vzdelanci ho horlivo nasledovali v písaní aj inscenovaní výchovných hier. Tak školská dráma a školské divadlo mali na Slovensku aj v Čechách tých istých autorov, ba v prípade Komenského dokones tú istú svetovú autoritu v tejto oblasti.

Nielen v školskom, ale aj vo svetskom divadle sme malí spoločné osoby, ba dokonca osobnosti, napríklad pri prekladaní Shakespeara do češtiny. Slováci prišli prví s myšlienkou, aby sa Shakespearove hry prekladali metrický a podľa originálu. Prvá česká veršovaná ukážka zo Shakespeara , slávny Hamletov monológ, je od Slováka Bohuslava Tablica /1806/. ***k*** priam priekopnícky význam má prvý verný preklad celého Hamleta do češtiny od ďalšieho Slováka Michala Bosého /1830/. Bolo to práve v čase, keď sa zrodilo slovenské ochotnícke divadlo. A jeho rečou, rovnako.' ako

aj rečou nášho prvého Shakespeara, bola čeština.

Slovenskí dramatici - nielen Kyrmezer či Mošovský, ale aj Juraj Palkovič, Samo Tomášik, Ján Chalúpka - aj slovenské divadlo zo začiatku hovorili po česky, či vlastne slovenčiacou češtinou.

Až do uzákonenia spisovnej slovenčiny /1843/ sa všade hralo takto. Hrali sa české hry, české preklady a aj hry našich autorov sa hrali po česky, našim ochotníkom slúžili české divadelné edície, medzi našich ochotníkov prišlo zopár českých nadšencov. Tak sa slovenské divadlo ani rečou, ani repertoárom, ani štýlom práce, ani ideovým zámerom či umeleckými výsledkami neodlišovalo od českého* Oponu banskoštiavnických ochotníkov zdobil obraz Prahy, a nie hlavného mesta monarchie. Slovenské divadelníctvo bolo jednoznačne nasmerované na český divadelný život®

Ale sotva tri roky po vzniku nášho spisovného jazyka už Štúrov Orol tatransky **s** hrdosťou oznamoval, že myjavskí ochotníci sa z Tylovho Nalezenca "naučili svoje úlohy, púvodne **v** českom jazyku spísanie, po slovensky." Názov hry, uvedenej na Veľkú noc 1846, ešte ostal český, ale *s* týmto Najdúchom si Slováci zároveň našli odvahu vytvoMť svoju javiskovú reč. Slovenčina po prvý raz stála a aj obstála na ochotníckom javisku. V ten **istý** deň zahrali mladí štúrovci z Levoče slovenské predstavenie **v** Brezne. Veľká noc 1846 bola vzkriesením slovenského divadla. Čoskoro sa aj z iných miest ozvali hlasy, že hneď tu, hneď zasa tam "slovo **Slovensko** z brevien slovenských" po prvý raz počuli. A kde sa raz ozvalo, tam už neumíklo. Slovenčina sa neobyčajne rýchlo ujala medzi ochotníkmi a nevzdali sa jej ani vtedy, keď sa niektorí spisovatelia po revolúcií v päťdesiatych rokoch nakrátko vrátili **k** češtine. Chalúpka sám poslovenčil svoje hry a ďalší náš významný dramatik Ján Palárik horlivo bránil dôležitosť národnej dramatickej 11-

teratúry•

Českej reči sa slovenské divadlo vzdalo, ale v českú **podporu** dúfať neprestalo.

Mená českých dramatikov sa na našich javiskách striedali, ale česká dráma na nich ostávala. Boli takí českí autori, ktorých na Slovensku zahrali iba raz, ktorí sa u nás neohriali - ale boli aj takí, ktorí sa rýchle ohrali, i takí, s ktorými sa slovenskí divadelníci ohrali, ktorých často potrebovali, znova a znova ich hrali.

K najstarším českým dramatikom na slovenskom javisku patrí Šedivý, Šiessler a Rettig. Veselohru Prokopa Šedivého Noční múra aneb Zamilovaná strašidla z roku 1793 zahrali v Mikuláši roku 1847, vlasteneckú smutnohru Hynka **Sies**slera Bohuslav **aneb Jak** kdo činí, takovou odplatu vezme z roku 1804 videli Mikulášťania roku 1841 a činohru Jana Sudiprava Rettiga Kouzelná píšťala aneb Na odslouženou v Klevetníku z roku 1810 vybral Belopotocký pod skráteným názvom Klevetník do repertoáru mikulášskych ochotníkov roku 1834. Má teda Belopotocký veľkú zásluhu aj na tom, **že** slovenskému obecenstvu predstavil aj predchodcov populárneho Jana Nepomuka Žtepánka. Ale naše prvé ochotnícke javiská patrili predovšetkým Václavovi Klimentovi Klicperovi. Kde začínali, zahajovali Chalupkom alebo Klicperom. Ľí dvaja na našom javisku akoby boli bratia. Zbližovalo ich v očiach obecenstva aj to, že zo začiatku oboch hrali po česky. Navyše obaja sú jeden ročník. Obaja stáli pri kolís ke nášho ochotníctva. Ak je Chalúpka otec, tak Klicpera je pestúnom nášho divadla.

Slováci teda českých dramatikov pokladali za partnerov od prvých divadelných krokov. Hrali aj Česi Slovákov?

Hrali. A prvé predstavenie slovenskej hry na profesio nálnom javisku bolo práve v Prahe. Na javisku Stavovského divadla, ktoré otvorili 21. apríla 1783.

Zastavme sa teda najprv pri dvestoročnom Stavovskom divadle.

Kým nebolo Národného, na všedné i sviatočné zážitky chodili Slováci do tohto divadla. Eožno práve návšteva českého predstavenie v Stavovskom divadle podnietila v roku 1834 Sama Tomášika napísať veselohru Svadba pod Kohútem aneb Jen aby to bolo s menšími trovami. Tomášik sa v Prahe iba zastavil, a predsa navštívil aj české divadlo. Pavol Jozef Šafárik, ktorý už vtedy pôsobil v Prahe, chodil na české predstavenia takmer pravidelne, recenzoval české hry, prekladal, a tak spoluvytváral repertoár tohto divadla. Šafárik ako jediný Slovák bol zvolený aj do výboru Akcionárskeho spolku pro nové samostatné české divadlo v roku 1846, čiže pre budúce Národné divadlo.

Slováci nechodili do tohto divadla húfne, ale zastavovali sa v Stavovskom divadle, dúfajúc, že sa bratia Česi po premiére Škroupovej opery Dráteník /1826/ zastanú svojich menej šťastných bratov aj v ďalších hrách. V Dráteníkovi totiž vystupuje ušľachtilá titulná postava slovenského drotára - takmer polstoročie pred podobným hrdinom z rovnomennej Palárikovej veselohry Drotár /1860/ - ktorá spieva po slovensky. Slovenské texty do českej opery obstaral Mikulášťan Gašpar Fejérpataky-Belopotocký.

V peštianskom novom divadle, postavenom aj za slovenské mozole^ sa v tom istom čase Slovákom posmievali, v Prahe na javisku Slováci po slovensky spievali. Kto by nepochopil ten rozdiel?

Stavovské divadlo bolo pre našich predkov divadlom najprednejším. Bolo v ňom počuť slovenčinu na javisku aj v hľadisku, zaznela v opere, ukázal sa tam slovenský človek na scéne, ba dokonca zahrali aj slovenského autora. Palkovičova fraška Dva buchy a tri šuchy tu mala premiéru 5. júna 1842. Komédia bola v Čechách už aj predtým zná-

ma. Zahrali ju najprv v Turnove, kde si ju ochotníci v roku 1810 /v roku jej druhého bratislavského vydania/ vybrali na otvorenie svojej činnosti.

Hľa, aký kus slovenskej divadelnej histórie sa skrýva medzi múrmi Stavovského divadla. K mladšiemu, iba storočnému Národnému divadlu sa viaže oveľa viac slovenských myšlienok i skutkov.

Idea českého Národného divadla sa ujala a žila aj na Slovensku. Neraz bola viac ideálom ako ideou, ideálom, ktorý pomáhal prežiť našim predkom roky národnej poroby. Všetci naši velikáni - od Šafárika a Štúra až po Vajenského a Hviezdoslava - o českom Národnom divadle snívali i písali, básnili aj vecne hovorili.

Prvým a prvoradým odobrovateľom myšlienky postaviť v Prahe divadlo ako symbol českej národnej kultúry a kultúrnosti na Slovensku bol Ľudovít štúr. Bol za reprezentačný český divadelný stánok, hoci v tom čase bránil stanovisko spisovnej slovenčiny proti češtine. Ale českej veci v Čechách vinšoval zdar a úspech českým priateľom po česky, slovenským čitateľom po slovensky. Radostne privítal zvesť o tom, že bratia Česi dosiahli povolenie postaviť nové divadlo. "Vystavte jen neco pekného" - napísal v júni 1845 priateľovi Jozefovi V. Stankovi - "a zjednejte si nejakou znamenitou společnost a budeme my též odsud po železnici k vám do divadla chodívati..." Čo Štúra zaujímalo osobne a priateľsky, o tom informoval aj svojich čitateľov v Orie Tatranskom. Roku 1846 oznamuje, že vláda dovolila "založiť neodvisluo národnie českuo divadlo na akcie, k čomu sa nedávno spolok utvoril. My sa z celého srdca tešíme, že dovolila milostivá vláda zbratrenému kmeňu českému taký prostriedok, ktorým sa istotne veľmi otuží a rozšíri národnosť česká."

Silná a stále silnejúca myšlienka všestranného zblí-

ženia sa Čechov a Slovákov urobila z návrhu postaviť v Prahe Národné divadlo ideu spoločnú obom národom. Y marci 1851 vydal Sbor pre zriadenie Národného divadla pod predsedníctvom Františka Palackého Slovo k úprimným přátelum národu českého, v ktorom, sa otvorene proklamovalo kultúrne a politické spojenectvo Čechov a Slovákov.

Palackého Slovo uverejnili aj- viedenské Slovenské noviny a zároveň ohlásili slovenskú zbierku na české divadlo* Redaktor Daniel Líchard pridal k českej vyzve svoje Slovo k rodákom strany pražského divadla. Po česky nabádal Slovákov k štedrosti * "Národní československé divadlo v Prahe tyká se i nás, rodáci! a to snad více, nežby se mnohý úzko srdečný Slovák na první pohled domníval * Znáte , *že* si Maďarstvo své národní divadlo snemovným zákonem vynútilo; my všetci, Maďari, Nemaďari, byli sme přinuceni prispeve k na každou osobu zložili, a na vdek našich slovenských tisícu provozovaia se nám ku posmechu bájka o bílem koňovi na tomže divadle* /Dráma Jozsefa Gaála Szvatopluk *z* roku 1839, v ktorej sa oživuje bájka , že kráľ Svätopluk predal Maďarom Veľkomoravskú ríšu za bieleho koňa, Poznámka autora*/ Teraz máme príležitosť nenucene, dobrovoľne přispeti ' k divadlu slovenskému* Nehovorte ž nám:: j á s e sotva kdy do-Prahy dostanú, nač bych tedy mei jen i groš vydati na neco, *z* ôehož nemám úžitku; my sme Slováci, co nás tam do Čechú a divadla jejich! Odpovídame: opona slovenského divadla štiavnického jest okrášlena obrazem Prahy, jakoby na prorocké znamení toho, že stále divadlo v Prahe bude i na Slovensku mocne probuzovati tuto stránku života umeleckého.

Líchard písal svoj príhovor nečistou češtinou, ale s čistými úmyslami* Divadlo, ktoré raz českým, potom československým, ba i slovenským menuje, malo podľa jeho predstáv reprezentovať popri českej í slovenskú kultúru a naj-

mä všestrannú vzájomnosť oboch národov.

Keď sa nazbierali prvé hlasy, začali sa zbierať peniaze. Slovenské haliere pribúdali k českým korunám. Redakcia Lichardových Slovenských novín otvorila zbierku venovaním 10 zlatých. Aj Jozef M. Hurban vyhlásil v Slovenských pohľadoch, že redakcia jeho časopisu tiež "vďačne prijme, poistí a do Prahy zašle slovenskie obete na českou divadlo." Bratskú ruku začali Slováci podávať z rôznych krajov. Ako prví sa roku 1851 ozvali vlastenci z Trnavy a okolia, v nasledujúcom roku finančnú aj morálnu podporu poslali do Prahy breznianski ochotníci. V tom istom čase Jozef Nemec v Pražských novinách oznámil, že aj v Banskej Bystrici sa na stavbu Národného divadla zozbierala značná suma. Do Prahy poslali 180 zlatých. Najväčšou čiastkou prispel neskorší prvý predseda Matice slovenskej Štefan Moyzes.

Búrlivák a básnik Janko Kráľ vystúpil v Slovenských novinách s výzvou k evanjelikom, aby oferou v kostole pomohli postaviť chrám českej Tálie. Redakcia však - hoci žičila čeískému divadlu "nejlepšího zdaru" - v poznámke pod čiarou odmietla Kráľov návrh s výhradou, že slovenský nábožný ľud by sa urazil, keby sa na ústav tak "docela svetácky" ako je.divadlo, vyberalo v kostole. Kráľ bol síce básnik, ale pri svojom návrhu určite netušil, že raz si český ľud poeticky svoje divadlo nazve "zlatou kapličkou".

Českí národovci a časopisy, vyslovujúc Slovákom poďakovanie za ich pomoc, vyhlasovali budúce Národné divadlo za spoločný chrám Tálie oboch národov. Pražské noviny roku 1852 napísali stručne, ale vrelé: "Díky Vám, stateční Slováci za vaše úprimné bratrské smýšlení. Tento budoucí vlastenecký pomník bude i jmení vaše."

O Národnom divadle sa potom na Slovensku a v slovenských novinách referovalo často. V centre nášho vtedajšie-

ho ochotníctva, v Liptovskom Mikuláši, chceli dokonca slovenskí nadšenci podľa českého vzoru postaviť slovenské Národné divadlo. Pre zámer však nebolo dosť politických, spoločenských ani kultúrnych predpokladov, a tak sa i naďalej stavba pražského divadla sledovala na Slovensku aj ako vec slovenská. "Keď už my nič nemáme, tešme sa, že aspoň brat náš dačo mať bude" - uzavrel jednu z úvah o našom a českom divadelníctve roku 1866 v beletristickom časopise Sokol Viliam Paulíny-Toth. Tak veru: my sme o našom divadle viac beletrizovali, ako prakticky konali. Český príklad sme však mali stále pred očami.

Slovenský záujem o české národné divadlo ožil pri kladení základného kameňa v máji 1868. Aj pri tomto akte sme boli. Zo Slovenska pozvali do Prahy národných vodcov, redaktorov, odcestoval však iba Jozef M. Hurban a viacerí zástupcovia ochotníckych krúžkov. V slávnostnom sprievode medzi českými zástupmi pochodovali teda aj slovenskí zástupcovia. Podľa opisu udalostí v Pešťbudínskych vedomostiach v sprievode Prahou "stúpalo i osemdesiat k tejto slávnosti pozvaných drotárov slovenských... a z radov ľudu ako hromová víchrica valila sa pieseň naším rodákom Samuelom Tomášikom zložená Hej, Slovanél" Bol to pekný kus histórie od Dráteníka v Stavovskom divadle až po tento húf slovenských drotárov v alegorickom sprievode pri kladení základného kameňa Národného divadla. Tá Tomášikova slovenská hymnická pieseň mala možno cenu vzácnych kamenných kvádrov, ktoré do základov divadla priviezli zo všetkých českých pamätných miest a vrchov. Slováci do základov vložili svoju pieseň, Tomášikovu slovanskú výzvu. Slováci v radosti či v tiesni, nenašli svoj výraz v divadle, skôr v piesni.

Bola príležitosť naplniť starú Kollárovu výzvu: Sláv-me slávne slávu Slávov slávnych. Sviatok si uctili aj na-

ši ochotníci* Položenie základného kameňa Národného divadla si pripomenuli študenti v Revúcej aj amatéri v Liptovskom Mikuláši.

Požiar Národného divadla vyvolal v slovenských časopisoch žalostné úvahy o zmare veľkého celonárodného diela» V rokoch pred vyhorením Národného divadla ľahli popolom, takmer všetky slovenské -národné a politické úsilia a programy . Maďarské úrady nám zakazovali slovenské divadelné predstavenia, nepovoľovali kultúrne spolky, zakázali Maticu slovenskú a tri slovenské gymnáziá* Naše kultúrne spáleniště a národné pohorenísko bolo rozsiahle* Ale tlela v ňom práve divadelná iskra* Napriek zákazom rad za radom vyšľahovali hneď tu, hneď zasa tam snrávy o divadelných predstaveniach, najčastejšie v Turci a v Liptove* Nadšená obnova zhoreného pražského Národného divadla bola určite pre našich národovcov žiarivým príkladom*

Za všetkých to najpresvedčivejšie vyjadril na bankete v predvečer znovuotvorenia Národného divadla a potom vo fejtóne v Národných novinách /1883/ Svetozár Hurban Vajánsky. Vajánskeho Článok je vlastne naším prvým pokusom o stručnú históriu českého divadelníctva od dávnych čias až po chvíľu, keď české Národné divadlo "povstalo z popola ako Fénix",, Hurbanove! radi dúchali do pahrieb* Chytali sa každej príležitosti, z ktorej mohli vykresať iskierku národnej myšlienky. Obnovené a pozlátené Národné divadlo sa Va.jánskemu oriam núkalo, aby jeho obrazom Slovákov ootešil a oživil ich nádeje* Podobne ako naši národovci pred ním aj on dúfal, že z toho, čo český národ postavil sebe, môže mať úžitok aj bratský národ slovenský* "My zďaleka, akoby, z chudobného brehu, hľadíme na nádherný koráb českého rozvoja! Rozviň vetrilá , vyplávaj na široké more, do strojného šíku iných korábov! Zápas tvoj nech je šľachetný, zdravý a víťazný* No najviac ale pozdravuj vlajky bratské***!"

Koľko výkrikov **a** výkričnikov je vo Vajánskeho zdravici Národnému divadlu. Sú to slová a myšlienky podobné úvahám **Štúrovým**. Sú to zároveň najkrajšie slová v tej dlhej štafete, ktorú si generácie našich **národovcov** podávali z rúk do **rúk** od Štúra cez Hurbana a Vajánskeho **až** k Hviezdoslavovi. A po **ňom** cez osobnosti už **nie** tak osobité až po dnešok.

Do nového divadla začali chodiť národné púte, putovali doň aj Slováci, vypravovali **sa** zvláštne divadelné vlaky, naplnilo **sa** Štúrovo proroctvo.

Až skoro **tri** desaťročia po **tom**, **ako** prišli prví Slováci do Národného divadla, zrodila sa myšlienka, aby Národné divadlo prichádzalo aj na Slovensko. S návrhom prišiel roku 1914 Alois Kolísek. Svoju úvahu uverejnil až po skončení prvej svetovej vojny, **ale** i tak Kolískov návrh i po prevrate vyznieval priam "prevratne". "Etylo by celkem lhostejno, zdali by přicházelo **off**icielne, t.j• za vedení samého ředitelství Národního divadla, či soukromne, t.j. ve vybraných skupinách nekolika umelcúv", rozdodujúce podľa Kolíska bolo, aby herci z pražského Národného divadla zahrali na Slovensku nielen významné české **hry** či svetovú klasiku, ale **aj** hry slovenské. No **kým** sa k **nám** vydalo Národné divadlo, a najmä kým k nám začalo chodiť častejšie, to čas musel premeniť i časy.

Pri kladení základného kameňa. pražského Národného divadla položili **sa aj** základy česko-slovenskej divadelnej družby. Boli potom časy, **keď** tá družba údržbu nepotrebovala a naše divadelné **kultúry** držali pevne pospolu, podporovali sa, inšpirovali. Raz dal výraz**ný** ideový či umelecký podnet nášmu divadlu český dramatik, potom zasa český herec , scénograf, režisér, no neraz i celý súbor. Najprv **sme** o českom Národnom **divadle** u **nás** iba čítali, no po Oslobodení ho u nás **už aj** vídame a často vítame. A na posvätnej

pôde Národného divadla mnohokrát už hosťovalo naše divadelné umenie.

Máme teda dosť dôvodov oslavovať Rok českého divadla a pripomínať si storočnicu otvorenia Národného divadla. Najdemokratickejšieho divadla, ktoré si český národ postavil pre seba, ale otvoril pre každého, kto prichádza s pocitom našej spoločnej histórie a kultúrnych pokrvných zväzkov.

Vývin kultúrneho života v Bratislave

Alexander Čunderlík

Bratislava patrí medzi najstaršie a popredné kultúrne centrá strednej Európy® ¥ jednotlivých etapách historického vývinu sa aktívne zúčastňovala na európskom histor£ekoi% kultúrnom a spoločenskom vývinovom procese® 0 tom je vela dokladov v Archíve mesta Bratislavy., ktorý patrí medzi najstaršie a najvýznamnejšie na Slovensku. K tejto historickej úlohe predurčila Bratislavu jej zemepisná a strategicky výhodná poloha na križovatke starých diaľkových európskych ciest, ktorými sa šírili obchodné a spoloeeneko-kultúrne styky. Táto poloha vytvárala už od praveku vhodné podmienky na súvislé osídlenie. Zo sídlištných kultúr bolo najvýznamnejšie keltské, rímske a slovanské osídlenie, ktoré tu sanechali svoje vzácne stopy a pamiatky. Súčasné historicko^archeologické výskumy poskytujú o nich presvedčivé doklady*

¥ priebehu 14. a 15. storočia sa tu vytvárali priaznivé podmienky pre všestranný rozvoj obchodu, remesiel a vinohradníctva, ktoré upevňovali jej ekonomickú základňu. Táto hospodárska prosperita zákonite podmieňovala aj rozvoj kultúrneho života vo všetkých jeho odvetviach. Bo všeobecného hospodárskeho a kultúrneho vývinového procesu

rušivo zasahovali občasné vojnové udalosti* Jedným % aaj«-prudších zásahov do.priaznivej konjunktúry bolo vojnové turecké nebezpečenstvo v prvej polovici 16* storočia, *z toho* vyplývajúce obranné protiturecké boje a v priebehu 17• storočia proti&absburské povstania, ktoré tiež ťažko doliehali na mesto* Hoci sa Bratislava po tureckej okupácii Budína stala od roku 1536 hlavným, snemovným a korune** vačným mestom na dobu vyše 250 rokov, dlho nemohla % t@h© ťažiť pre nepriaznivé" vojnové pomery. **A** tak až po p@rálkf§ Itakov a zmierení sa uhorskej šľachty s habsburskou dynastiou vytvorili sa aj v Bratislave priaznivejšie podmienky pre äalší rozvoj hospodárskeho a kultúrneho života.

Od 80. rokov 18. storočia sa v Bratislave vytvorili hietorické podmienky pre nástup slovenského národného hnutia* Skôr to nebolo možné pre rôzne prekážky, ako bola stáročia trvajúca vláda uhorského feudalizmu a latinčiny a nemecký patriciát, ktoay si vo všetkých väčších elovenekých mestách po celé stáročia udržiaval hospodársku a politickú nadvládu* Za tejto situácie sa slovenské obyvateľstvo nemohlo presadiť v ekonomickej oblasti, no namiesto toho sa uplatňovalo v kultúrnej sfére, najmä v národnoai jazyku a literatúre, a to prostredníctvom svojej inteligencie, odchovanej na bratislavských školách, na ktorých sa koncom 18* storočia a v prvej polovici 19# storočia rozvíjalo slovenské národné obrodenie, ktoré vyvrcholilo v definitívnom uzákonení spisovnej slovenčiny a položením základov slovenskej národnej kultúry*

Vývin školstva

Školstvo má v Bratislave starú tradíciu a prešlo zložitým vývinovým procesom* Jeho počiatky súvisiace s cirkevným a politickým veľkomoravsfcým centrom na bratislavskom hradnom kopci, kde pri bazilike v 9* storočí predpokladáme jestvovanie školy vyššieho typu so zameraním na

sloviensku vzdelanosť a písomníctvo.

¥ *IZk* storočí bola na hrade už kapitulská Škola, ktorá sa začiatkom 13. storočia spolu s kapitulou a kostolom presťahovala do podhradia* Prvá písomná správa o kapitolakej škole pri Dome sv. Martina pochádza **z** roku 1302¸ Začiatkom 14* storočia vznikli äslšie školy pri predmestských kostoloch a neskôr aj takzvaná uličné školy. Stredoveký kultúrny vývin Bratislavy vyvrcholil založením Academie Istropolitany, prvej vysokej školy na Slovensku. Túto univerzitu, s výraznou humanistickou orientáciou, založil roku 1465 kráľ Matej Korvín, ktorý sa usiloval urobiť U~horsko samostatným aj po kultúrnej stránke. Na tejto univerzite pôsobili vynikajúci európski učenci, **z** ktorých'boli známi najmä Ján Muller-Regiomontanus z bavorského Konigsbergu a Martin Bylicza z Olkusza, odchovanec krakovskej univerzity. Hoci táto univerzita trvala len štvrťstoročie, jednako bola významným vedeckým a kultúrnym centrom stredovekého Slovenska a výrazom jeho kultúrnej vy™ spelosti.

K novému rozvoju školstva dochádza začiatkom 17. storočia, kedy vznikli dve významné školy vyššieho typu. Z pôvodnej osemtriednej evanjelickej školy, založenej roku 1606, vyvinulo sa gymnázium /premenované roku 1815 na lýceum/, ktoré zásluhou vynikajúcich pedagógov, ako boli rektor M. Bel a jeho odchovanci V. Beer, J. Tomka-Sásky, J. Bencúr a äalší, vypracovalo sa na poprednú školu v Uhoráku. V priebehu 30.-40. rokov vytvorilo sa pri lýceu druhé ohnisko slovenského národného obrodenia, na čele *a* ludovitom Šturom.

Druhou strednou školou bolo jezuitské gymnázium, založené roku 1626 arcibiskupom Petrom Pázmánym na Kapitulskej ulici. Roku 1773 bolo poštátnené a premiestnené ako katolícke gymnázium na Klariskú ulicu. Aj na tomto gymná-

ziu pôsobili viacerí významní pedagógovia^ ako J. Sklenár, M« Hattala, M* Ôulen a cialší* Študovali tu významní dejatelia, ako J« Hollý, J. Palárik, á* Radlinský, A. Jedlík, J* Murgaš, B* Bartok, E* ***Dohnaný*** a lalší*

Okrem jestvujúcich gymnázií oboch konfesií obrovským prínosom pre äalší kultúrny rozvoj Bratislavy boli dve vysoké školy, ktoré roku 1784 získala Bratislava® Bol to predovšetkým Štátny generálny seminár pre výchovu kňazského doraetu, založený Jozefom II. v rámci jeho radikálnych reforiem v oblasti cirkevného života® ¥ tomto seminári, vedenom v duchu radikálneho osvietenstva* sa po prvý raz v histórii zhromaždilo množstvo slovenslcých študentov,ktorí sa v záujme svojich literárno-vzdelávacích ambícií zdru«~ žili v Spoločnosť na pestovanie slovenského jazyka, kde sa chceli zdokonaliť v materčine, pretože ich životnou ú-» lohou podľa, nariadenia Jozefa II• bol© okrem iného aj šírenie osvety medzi slovenským ľudom v jeho vlastnom jazyku* V rámci Spoločnosti sa okolo Antona Bernoláka sformovala naša prvá buditeľská inteligencia, ktorá uviedla do života prvý slovenský spisovný jazyk* Druhou vysokou ško«* • lou bola právnická akadémia, premiestnená *z* Trnavy # Stala sa tiež strediskom osvietenskej ideológie© Horlivými stúpencami osvietenstva tu boli profesori Juraj Alojz Belmay a Matej Pankl.

Rozvoj prírodných vied si vynútil založenie strednej školy so zameraním na reálne predmet y g a tak roku 1850 vznikla reálka, ako prvá v Uhorsku* Zásluhou vynikajúcich profesorov, ako boli Y* Klatt, A* Kornhuber a iní# dosiahla vysokú, úroveň* Vychovala významných učencov, ako napríklad F. Lenarda, ktorý za svoje vedecké objavy vo fyzike dostal roku 1905 Nobelovu cenu* ¥ súvislostí s prudkým rozvojom priemyslu a obchodu zakladajú sa od 80* rokov aj odborné školy obchodné a priemyselné* V tomto období

sa venovala pozornosť aj vyššiemu školskému vzdelávania žien a tak vznikla vyššia dievčenská škola a neskôr aj dievčenské gymnázium.

Hoci podlá štatistík žilo vtedy v Bratislave vyše desaťtisíc Slovákov, od 60. rokov 19» storočia až do konca roku 1918 sa ani na jednej škole nevyučovalo po slovensky*

Založením Univerzity Komenského v júli 1919 sa splnila stáročná túžba Slovákov po vlastnej vysokej škole. Odchovala prvých našich vedeckých a pedagogických pracovníkov rôznych odborov. V priebehu nasledujúcich 40, rokov vznikli aj äalšie vysoké školy, a to Slovenská vysoká škola technická, Vysoká škola ekonomická, Vysoká škola pedagogická a äalšie. Poštátnením školstva po roku 1945 a sprístupnením vzdelania najširším vrstvám nastal nebývalý rozvoj školstva. Pribudli äalšie vysoké školy. Uajmä umelecké a politické, ako aj katedry marxizmu-leninizmu, žurnalistiky, knihovedy a iné. Bratislava sa stala významným školským centrom celoslovenského dosahu*

Vývin divadelného života

V rozvinutom kultúrnom prostredí Bratislavy sa darilo i divadlu. Jeho začiatky súvisia s cirkevnými slávnosťami, s vianočnými a veľkonočnými pašiovými hrami, ktoré sa predvádzali v hlavných kostoloch. S postupujúcou laicizáciou kultúry zosvetšťoval sa i obsah týchto náboženských hier, a preto boli neskôr vykázané z kostolov a hrávali sa ako ludové hry na hlavnom námestí /dnes námestie 4® apríla/ pri radnici pred širokým publikom.

V období reformácie a protireformácie sa veľmi rozšírili takzvané školské drámy, ktoré sa predvádzali na školách. Prvú stálu divadelnú scénu s technicky vyspelým javiskom zriadili v novej budove evanjelického gymnázia roku 1656 na Kostolnej ulici /t.č. tesne pri Hovej radnici/e Hry, ktoré pre túto školskú scénu písal profesor Ján Heh-

líxx, **sa tešili veľkej obľube a navštevovala ich aj verejnosť***

Začiatkom 17* storočia začínajú k nám prichádzať nemecké kočovné divadelné spoločnosti, ktoré priťahovali korunovácie a zasadania krajinského snemu* Jedna **z nich hrávala dlhé roky na scéne v Širokom dvore** /Im **Weiten Hor/, ktoiý stál na mieste dnešnej Galérie mesta Bratislavy na Bibrovom námestí. Roku 1741 v rámci veľkolepých príprav na korunováciu Márie Terézie postavili drevenú trojposchodovú divadelnú budovu pred Rybárskou bránou na dnešnom Hviezdoslavovom námestí*** Tu **vystupovala talianska operná spoločnosť riaditeľa P. Mingottiho a nemecká spoločnosť činoherná* V tomto období sa veľmi intenzívne rozvíjal kultúrny život v meste aj vplyvom zvýšeného osvietenského ruchu, a preto postupne pribúdali aj Salšie divadelné scény. Záujem o divadlo sa ustavične stupňoval* Roku 1747 sa zriadila menšia divadelná sála vo výklenku snemovej budovy na dnešnej Iieningra&ekej ulici 8* 12 a roku 1753 postavili drevené divadlo v Streleckej priekope pod Michalskou bránou. Aj šľachta túžila po divadle, a preto si roku** 1764 **adaptovala pre divadlo zadný trakt takzvaného Zeleného domu /na rohu Sedlárskej a Zelenej ulice/. Tu sa hrávali činohry, opery a predvádzal balet na vysokej umeleckej úrovni. Súkromné príležitostné šľachtická divadelné predstavenia sa konali v palácoch** J. **Brdodyho, P. Pálffyho a A. Grassalkovicha. Roku 1776 sa šľachtické obecenstvo presťahovalo z palácov do Stavovského divadla /stálo na mieste dnešného SND/, d® prvej reprezentačnej budovy postavenej pre divadelná účely v klasicistickom slohu podľa projektu bratislavského staviteľa M. Walcha. Zásluhou skúsených riaditeľov H. Kumpfa, Ch. Seipa a K. Wahra, ktorí sústredili okolo seba najlepších umelcov, dosiahlo divadlo vysokú umeleckú úroveň uvádzaním Shakespearea, Goe theho, Lessinga,**

ako aj súčasných opier.

Žud ***B*** obľubou navštevoval predstavenia v drevenej bú«* de, v takzvanej letnej aréne /v hormej časti Hviezdoslavovho námestia/,- kde sa hrávali takzvané grajciarové komédie, alebo hry kočovných hercov, ktorí účinkovali v predmestských hostincoch, alebo sa zabával na vystupovaní a štvaní zvierat v takzvanom' cirkusovom divadle na Suchou xqýte. Roku 1828 postavili nové letné divadlo, takzvanú arénu na pravom brehu Dunaja.

Roku 1886 vybudovali nové divadlo na mieste zbúraného Stavovského divadla v ne©renesančnom elohu podľa projektu viedenských ataviteľov Pelnera a Helmera /od roku 1919 SND/.

Slovenské obecenstvo na zúčastňoval© na predstaveniach slovenského ochotníckeho krúžku pri robotníckom- spolku Napred, ktorý hrával od roku 1906 hry slovenských klasikov a sooiálne drámy na divadelnej acéne Robotníckeho domu, alebo v slovenských hostincoch, najmä u J. Grajciara* Aj slovenskí študenti aa venovali ochotníckemu divadlu© Bol to najmä Svetozár Hurban /Vaja&ský/, a neskôr Štefan Krčmáry, ktorý organizoval domáce ochotnícke predstavenia a akadémie.

V Slovenskom národnom divadle, založenom roku 1919, účinkoval český operný a činoherný súbor. Slovenská činoˆ hra na scéne SND sa utvorila až roku 1932 pod vedením režiséra Janka Borodáča. Pri jej zrode a úspešnom rozvoji stáli prví slovenskí profesionálni herci,ako A. Bagar, J. Borodáč, 0. Borodáčová-Orsághová, H. Meličková, J. E@ll@, G. Arbet a žalší. Najúspešnejším slovenským dramatickým eplaovateľom, ktorý tvoril pre slovenskú einohru, bol Ivan Stodola.

Po roku 1945 nastal všestranný rozvoj slovenského divadelníctva. Popri SND začal svoju činnosť aj činoherný

súbor Hovej gcéay a roku 1955 Divadlo P* 0® Hviezdoslava* Činoherný súbor tohto divadla sa v krátkom období vypracoval na vysokú umeleckú úroveň, uznávanú aj' v zahraničí. ***a*** t© zásluhou vynikajúcich hereckých a režisérskych osobností, ako sú M® Bancíková, M# KráloviČová, E* ¥ašáryová, S* Yalentová, B* Turzonovová, E* Kristínová, M* Prachovská, B® Kríživková, M* Huba, V* Záhorský, ***J**** Pántik, L* Chudík, G® Valach, K* Machata, J. Króner, Ct* Filčík a ualeí* Režijnú tvorbu povzniesli J# Budský, I* Líchard, K* L* Zaohar, ***J# JsnaníG]^***, T* Rakovský, P* Haspra a Salší© *B* rozvojom činohry DPOH súvisel vznik Malej scény roku **1 9 6 2** na Dostojevského rade* Roku 1973 sácalo svoju činnest Štúdio Hovej scény na Suchom ***wýté®***

Okrem týchto profesionálnych divadiel účinkuje aj niekoľko materských scén a to väčšinou v rámci záujmovej činnosti pri závodných kluboch ROH alebo ZO SZM.

Ývin hudobného života

¥ kultúrnej histórii Bratislavy hral hudobný život ***,IUGU*** úlohu* Už v stredoveku sa stala Bratislava významným hudobaým strediskom a dobré meno hudobného mesta na Dunaji si udržala dodnes* Pestovanie cirkevného spevu **e** .hudby sa v stredoveku sústredovalo predovšetlqým v **dóme** &v* Fiaxtina a v kostole františkánov* Podľa zachovaného notového archívu môžeme usudzovať, že Bratislava držala krok eo súčasnou európskou hudbou*

Strediskami svetskej hudby boli Bratislavský hrad a Hlavné námestie* la Bratislavskom hrade počas rytierskych turnajov účinkovali trubači, bubeníci, pištci, igrioi, huslisti a harfeníci* Ha Radničnej veži vystupovali meetskí trubači už od polovice 15* storočia na čele s vežovým majstrom - špecializovaným mestským hudobníkom* Spola so svojimi pomocníkmi dával koncerty v pamätných dňoch *mesta, vítal hudbou slávne osobnosti a významných hostí

a otváral eaemové zasadania*

¥ prvej polovici 17® storočia sa baroková hudba pestovala v evanjelickou kostole SaLvatora na Dibrovom námestí,, a to zásluhou vynikajúcich organistov a hudobníkov európskeho mena, ak© boli Samue! Boekshorn-Capr icornus a Johann Kusser starší* ¥ koetole františkánov prechodn© pôsobil Pantaleon Roškovský, jeden *z* najvýznamnejších predgtavitelov hudobnej kultúry neskorého baroka. ¥ 18* storočí ta ťažisko hudobnej aktivity prenieslo do rezidencie svetskej a cirkevnej aristokracie, ktorá disponovala aj vlaataými kapelami© ¥ älachtiokýcli palácoch M. Bszterházyho, J. Erdodyho, A* Grassalkovicha a J® Bathyányiho sa vtedy krával a súčasná európska hlasioká tvorba, *ako* aj hudba domác ich autorov, ako boli A® *Zímsmximnn* a J* Brušaclqf® Bratislava ea v priebehu 18© storočia stáva vyhľadávaným hudob-®ýs centrom umelcov takmer *z* celej Európy. Najmä počas zasadania snemov a korunovácií, ako napríklad Márie f@ré-*zle,* do mesta prichádzali talianske a nemecké operné spoločnosti® Šesťročný Mozart začal ta .roku 1762 sériu **koncertných** vystúpení viedenských klasikov* ¥ priebehu **60® ~ 70®** rokov viackrát tu vystupoval Jozef Hsydn a roku 1796 po prvý raz **26** ročný Beethoven. Roku 1776 sa v Bratislave narodil ďohan Nepomuk Hujmsel, ktoarý potom rozvíjal ich odkaz* Hoci Hummel *m* v chlapčenskom veku ©pustil s rodičmi Bratislavu, predsa jeho hudba aktivizovala hudobný život Bratislavy® Mal tu mnoho koncertných vystúpení* Prd 50® výročí jeho smrti mu odhalili pomník a pri príležitosti 100* výročia jeho smrti v roku 1937 otvorili múzeum v jeho rodnom domčeku na Klobučníckej ulici č® **2*** *Z* týohto príležitostných osláv sa postupom času vytvoril HOTmelov kult, ktorý vplýval na vývin hudobného sivo ta v Bratislave.

S^ro&ného Franza Liszta, roku 1847 koncertoval A# G. Ru-'binatain, ako prvý ruský umelec ma uhorskej pôde a v druhej polovici 19* storočia koncertovali tu J* Brahas, K* "cihuiaannová, F* Ondŕiček, J* Kubelík a 5alší#

Až v priebehu prvej polovice 19* storočia prenikla Jaudba medzi širokú meštiansku verejnosť, ktorá sa s@Sala aktívne podieľať na jej organizovaní i na predvádzaní, ¥ početných meštianskych rodinách sa pestovala komorná hudba* Yedúcim organizátorom súčasného hudobného života sa stal profesor Heinrieh Klein, ktorý roku 1828 založil Sp©«* lok ©irkevno-hudobný /Kirchenmusikvereim/, ktoxý bol najstarším a najväčším hudobným spolkom v Uhorsku* ¥ *nom* sa sústredili všetci poprední hudobní a spevácki amatéri*Hoe i tento spolok bol pridružený k domu ®v* Martina, popri duchovnej a oratoriálnej tvorbe svojej doby pestoval aj svetské diela* Yo svojej vyše 100-ročnej existencii vyoral hlbokú brázdu v dejinách hudobného života Bratislavy® f dirigentskom vedení jeho početného symfonického orchestra a miešaného speváckeho zboru a sólistov sa vystriedal celý rad vynikajúcich iirigentov, ako napríklad J# KusúLlk, 1* Mayyfeerger, J* Thiard-Laforest a jeden z posledných A* Albrecht, ktorý v medzivojnovom období priviedol tento *zhor* k vrcholu* ¥ priebehu druhej polovice 19* storočia a sačiatkoa 20* storočia začal sa úspešne pestovať zborový spev* vznikali viaceré meštianske a robotnícke spevokoly, ak© napríklad Bratislavský spevokol* Slobodná pieseň, Liedert&fel,2imozeleň a dalšie* Roku 1906 začal svoju Stnaouf aj slovenský robotnícky spevokol lapred* Koncom 19« storočia dostali základy hudobného vzdelania Bela Bartok,.B* Dohnaný, ktorí študovali na gymnáziu na Klariskej ulici®

Začiatkom 20* storočia začala prenikať do Bratislavy aj česká hudba* Jej prvým šíriteľom bol súbor brnianskej opery, ktorý v pohostinskom vystúpení predvádzal v Mesta-

kom divadle Smetanove opery*

Prvoradý podiel na takmer všetkých hudobných, poduj a-tiacli tohto obdobia mal. mestský archivár a hudobný kritik a estetik Ján lepomuk Batka, bratislavský rodák:, *ktorf* všetok svoj volný čas zasvätil organizovaniu koncertov a iných kultúrnych podujatí* Bol v úzkom osobnom a písomnom kontakte e najvýznamnejšími domácimi* ako aj zahraničnými hudobníkmi* dokladom čoho je jeho bohatá korešpondencia®

"Výrazným dokladom intenzívneho hudobného života v 18* a najmä v 19* storočí je tá skutočnosť, že v Bratislave vzniklo mnoho dielní.na výrobu hudobných nástrojov* ¥ 18* storočí vynikali husliarske rodiny Leebovcov a ťíí**I-j'**. -«ov, f 19• storočí sa výrobou klavírov preslávili rodiny Schmid~ tovcov a Wernerovcov* Dychové nástroje vyrábali najmä *h< ! h.r**fcovci a dodávali ich takmer do celej Európy*

Slávnostné otvorenie SBD sa konalo 1* marca 1920 predvedením Smetanovej opery Hubička, ktorou tu zažala ti¥©je účinkovanie Východočeská divadelná spoločnosť Jerábkova *z* Pardubíc* Od apríla 1923 pôsobil vo funkcii ria«-ditela SHD hudobný skladatel a dirigent Oskar Nedbal, kto-***II*** zaslúžil o vysoké umelecké pozdvihnutie opery* *9íäm* ko Blaho, ako px*?ý slovenský operný spevák, vystúpil na scéne S1B v marci 1924* R* 1926 uviedli v ***3¥L*** prvú slovea* ató operu Kováč Wleland od Jána Levoslava Bellu, ktorý tu ako nestor dožíval' posledné roky svojho života a dotváral epilóg svojho hudobného diela* Roku 1928 uviedli lalšiu slovenskú operu Detvan od ¥ilíama Figuša-Byatrého* 0 roz-voj hudobného života v medzivojnovom období sa zaslúžili**š** prof* M» Ruppeldt, zakladáte! hudobnej školy pre Slovensko, ako aj amatérskeho symfonického orchestra Slovenská fil-harmónia, Alexander Albrecht, ktorý viedol Spolok pre cir-kevnú hudbu, spomínaný Oskar ledbal, Alojz Kolísek i dal-ší* Začiatkom 30* rokov tu vstúpili do hudobného života

výrazné skladateľské osobnosti, ako Eugen Suehôň<p Álexander Moyzes, Ján Cikker, Dezider Kardoš, Ladislav Očenáš, ktorí začali klásť základy modernej slovenskej hudby* ¥ posledných desaťročiach sxae svedkami prudkého rozvoja hudobného života, ktoiý dosahuje vrchol najmä počas Bratislavských hudobných slávností a Bratislavskej lýry za účasti interpretov takmer z celého sveta*

Literárny život

Najstaršími strediskami literárnej činnosti v stredovekej Bratislave boli pisárske a maliarske dielne /ilumi~nátorské/ - SKRIPTÓRIÁ, ktoré vznikali a rozvíjali sa pri administratívnych a kultúrnych inštitúciách, ako boli? hrad, kapitula, radnica a školy pri farských kostoloeha

Začiatky slovlenskeho písomníctva spadajú do 9# storočia a úzko súvisia g významným politickým a kultúrnym centrom! v e Ikomorav s kým na bratislavskom hradnom kopci*

Významným medzníkom v rozvoji písomníctva a literárneho života bolo obdobie humanizmu, kedy sa poprední bratislavskí vzdelanci združili v humanistický krúžok© Predstavovali ho Štefan Radéiius, predseda Uhorskej komory, Juraj Parkircher, významný lekár a botanik, Mikuláš Istvanffy, historik a arcibiskupský sekretár, Ján Sambucus^ lekár a učenec /pôsobil vo Viedni/ a Martin Rakoveký, turčiansky rodák, humanistický učenec a básnik, ktorý v rokoch 1559 - 1569 pôsobil ako úradník Uhorskej komory* Vydal, veršované dielo Knižka o rozvrstvení obyvateľstva a o príčinách štátnych prevratov. Títo humanistickí poeti

' *r?ôli *Q* poézii^ predeitovali ukážky zo uvojieJi báaj a navzájom sa povzbudzovali v básnickej tvorbe®

K rozvoju literatúry, prípadne aj vedy v 17® storočí' prispievali aj verejné dišputy, ktoré boli podmienkou ukončenia štúdia na *gymnáziu* alebo lýceu® ¥ dielach viacerých bratislavských autorov sa začína používať vtedajšia

spisovná čeština, ktorá sa postupne začala slovakizovať. Do dejín literárneho života sa zapísali viacerí pedagógovia bratislavských škôl* Najvýznamnejší z nich je Matej Bel /1684 - 1749/ slovenský polyhistor, úspešný buáovetel bratislavského lýcea. Počas svojho **35**-*ročného pôsobenia v Bratislave napísal svoje najvýznamnejšie vedecké nietoricko-geografické diela, ale zaoberal sa aj jazykovedou a literatúrou. Založil a vydával aj prvé pravidelné noviny v Uhorsku r týždenník Nová Posoniensia. Ďalej to boli Ján Chrastina, básnik, korektor slovenských kníh a vydávate! ľudových kalendárov, Pavel Doležal, pedagóg, jazykovedec, autor Ôesko-slovenskej gramatiky*. Ján Touíka,-*Sáĺžkj,* rektor lýcea, autor historicko-geografických prác, Jozef Bencúr a najmä Matej Korábinský, redaktor, historik, publicista a organizátor literárneho života©

V druhej polovici 18. storočia nadobudol literárny život väčších rozmerov, a to v súvislosti so zvýšeným osvietenským ruchom, s ktorým sa spájajú aj počiatky slovenského národného obrodenia. K formovaniu- slovenskej národnej ideológie výdatne prispelo aj dielo historika a profesora katolíckeho gymnázia Juraja Sklenára o Yelkej Morave **/1784/.** Toto dielo vplývalo na Fándlyho popularizačné práce a na básnika J® Hollého i na štúrovcov. Roku 1783 vyšiel v Lan~ dererovej tlačiarni prvý zväzok Bajzovho románu René mládenca príhody a skúsenosti.

Hlavným strediskom osvietenského národno-obrodeneckého hnutia aa stal štátny generálny seminár, založený roku 1784 Jozefom II® na Bratislavskom hrade¸ kde ea v rámci Spolku pestovanie slovenského jazyka sformovala ©kolo Antona Bernoláka prvá naša buditeľská inteligencia, ktorá uviedla do života prvý slovenský spisovný jazyk /1787/»

Posilou slovenského národného hnutia na bratislavskom lýceu sa stala Katedra reči a literatúry československej ,

ktorú od roku 1803 viedol profesor Jiří Palkovič* Popri svojej pedagogickej práci rozvinul bohatú literárnu a publicistickú činnosť so zameraním na osvietenstvo* Vyše 44 rokov vydával obľúbené Kalendáre na vysokej vzdelávacej úrovni* Vydávaním ^denníka povzniesol slovenské novinárstvo* Heskôr vydával prvú slovenskú literárnu revue Tatranka* V druhom desaťročí 13* storočia na lýceu študovali Ján Kollár, František Palácký a Ján Benedikti* S nimi nadviazal spoluprácu Pavol Jozef Šafárik, kej pobudol v Bratislave dva roky ako vychovávateľ* Zo vzájomnej spolupráce sa *ZToáll* spis Počátkové českého básnictví, obzvlášte prosoáie /1819/.

Roku 1828 si literárne ambiciózni študenti lýcea založili Spoločnosť česko-slov&nskú, v rámci ktorej éa postupne sformovala nielen básnická romantická škola, ale aj naša tretia buditeľská inteligencia na čele & £udovítom Šturom. Definitívnym uzákonením spisovnej slovenčiny /1843/ priviedla slovenské národné obrodenie k vyvrcholeniu* Prvým triumfom novej spisovnej slovenčiny bol Hurbanov almanach litra II* /1844/* Ha zákaz Štúrových predná šok na lýceu /1844/ viacerí študenti reagovali proteste©-bojovými básňami, napríklad ako Janko Kráľ Dumou bratíslav sfcou a Janko MatuSka hymnickou piesňou Had Tatrou sa blýska* Po prvý raz ju verejne spievali, keS časť študentov odchádzala /z Bratislavy/ z protestu na levočské lýceum*

Po niekoľkých opakovaných žiadostiach a pomocou vplyv ***•y.úi*** politických osobností získal ludovít Štúr roku 1845 povolenie vydávať Slovenské národné noviny /s dvojtýždennou literárnou prílohou Orol tatranský/, ktorými bojoval sa sociálne a národné práva Slovákov a poskytoval aj prieš tor pre pôvodnú literárnu tvorbu*

¥ priebehu druhej polovice 19* storočia a začiatkom 20* storočia už počas štúdií v Bratislave začali viacerí

slovenskí študenti literárne tvoriť,alebo sa tu pripravovali na literárnu dráhu, ako napríklad Svetozár Hurban /Vajanský/, neskôr Jozef **Hollý**, dramatický spisovateľ, a budúci básnici Vladimír Roy, Martin Rázus a Štefan Krčmery, ktorý okrem básnenia intenzívne organizoval medzi mládežou rôzne literárne a divadelné podujatia*

Po národnom a neskôr aj sociálnom oslobodení ea vytvárala široká základňa pre všestranný rozvoj literárneho **ži-**vota, ktorý sa postupne rozrástol **do** takých rozmerov, alrých sme dnes svedkami*

Vývin kníhtlačiarstva

Kníhtlač v Bratislave sa oproti iným mestám na Slovensku oneskorila* 0 prvotlač z roku 1480 /ktorá bola vôbec najstaršou tlačou na území Slovenska/ sa zaslúžil vzdelaný kanonik Ján Haan z Veytry, ktorý získal potulného tlačiara. Roku 1594 tu pracoval jeden z prvých známych kočovných tlačiarov Ján Vallo, ktorý vytlačil prvé známe letákové noviny na Slovensku. Roku 1608 založil arcibiskup P. Porgách v starom Primaciálnom dome prvú prosperujúcu tlačiareň, ktorú P. Pazmány neskôr premiestnil do Trnavy pre potreby tamojšej univerzity. Od roku 1669 tu prechodne pracovala tlačiareň G. Grundera. Novodobú kapitolu dejín bratislavského kníhtlačiarstva začína Ján Pavol Royer, ktorý roku 1719 otvoril modernú tlačiareň pri Rybárskej bráne. Roku 1750 túto tlačiareň prebral a zmodernizoval Ján Michal Laaderer. Ako vynikajúci podnikateľ s kultúrnym rozhľadom vytvoril vo svojej najproduktívnejšej tlačiarni ***významné*** kultúrne centrum. Tu sa tlačila všetka bernolákovská tlač. S rozvojom osvietenského publicistického ruchu súvisí vznik äalších tlačiarní. Roku 1771 František Augustín Patzko otvoril na dnešnej Jiráskovej ulici novú tlačiareň a roku 1783 Anton Lowe na Klariskej a Peter Šimon na Michalskej ulici. Loweho tlačiareň neskôr prebral Juraj Alojz Bellnay.

Táto tlačiareň zohrala významnú úlohu v období slovenského národného obrodenia, najmä v súvislosti s vydávaním Palkovičových populárnych ľudovýchovných diel a kalendárov.

¥ 30. rokoch 19. storočia vznikli äalšie tlačiarne, ktoré sa podieľali aj na slovenskom národnom hnutí. Bola to tlačiareň A. Schmidta, prvá na parný pohon, v ktorej roku 1884 vytlačili Hurbanov almanach Nitra II. ako prvú knihu v novej štúrovskej spisovnej slovenčine. V tlačiarni F. K. Wiganda vydávali Štúrove Slovenské národné noviny a iné štúrovské práce. V druhej polovici 19. storočia došlo ku koncentrácii viacerých starších tlačiarní. Po roku 1918 v nových politických pomeroch niektoré tlačiarne zanikli a nahradili ich nové, modernejšie. Spomedzi nich najproduktívnejšia bola Slovenská grafia. Po znárodnení 1948 sa tlačiarne sústredili do moderných Polygrafických závodov* Od roku 1970 sa buduje moderné tlačiarenské centrum, zvané Presscentrum, ako súčasť Pravdy, tlačového kombinátu KSS. Podiel na celkovom rozvoji našej polygrafie má Výskumný ústav polygrafický, vývojový závod v Bratislave®

Prehľad vývinu novín a časopisov

Bratislava sa stala kolískou novinárstva v Uhorsku. Prvé pravidelne vychádzajúce noviny Nova Poseniensia vydával Matej Bel v rokoch 1721 - 22. V druhej polovici 18. storočia v súvislosti s osvietenstvo^ začali vychádzať noviny jednotlivých národností. Roku 1764 vznikli prvé nemecké noviny v Uhorsku Pressburger Zeitung za redakcie K. Wíndischa a J. M. Korábinského. Boli v službách liberálnej buržoázie. Od roku 1780 vychádzali prvé madarské noviny Magyar hirmondó. V rokoch 1781-83 vydával Karol Windisch, organizátor vedeckého života, prvý vedecký časopis Ungarisches Magazin. Po uvolnení cenzúry Jozefom II. naskytla sa príležitosť aj na vydávanie slovenských

novín, a tak od roku 1783 vychádzali Prešpurské noviny za redakcie učiteľov Š® Lesku a Vyskydenského• Plnili buditeľskú úlohu® Osvietenský program priebojnejšie nastoľoval Palkovičov Týdenník, vychádzajúci v rokoch 1812-1818® Palkovičova Tatranka z roku 1822 bola prvou slovenskou literárnou revue® Základy modernej slovenskej žurnalistiky položili Štúrove Slovenské ***národné*** noviny s dvojtýždennou literárnou prílohou Orol tatranský /1845-48/® V redakčnej práci /na Panenskej ulici č® 1/ Štúrovi pomáhali P® Kellner-Hostinský® B® Nosák-Nezabudov a äalší®

V súvislosti so začiatkami robotníckeho hnutia začali v Bratislave vychádzať aj prvé socialistické noviny® a to Die Wahrheit /1879-80/ a roku 1881 len prechodne Der Zeitgeist® Redigoval ich priekopník robotníckeho hnutia Karol Hanzlíček® Začiatkom 20® storočia, ked sa Bratislava stala centrom slovenského robotníckeho hnutia, začali vychádzať aj Slovenské robotnícke noviny ako mesačník /od roku 1906 vychádzal äalší mesačník Napred/ a od roku 1909 Robotnícke noviny ako týždenník® Priekopnícku úlohu v ich vedení zohrali redaktori E® Lehocký a E® Borek®

Rozvoj komunistického hnutia v 20® rokoch si vynútil založenie slovenskej komunistickej tlače, ktorá však vychádzala väčšinou mimo Bratislavy® V období medzi dvoma svetovými vojnami tlačili v Bratislave tieto komunistické noviny: Pravda chudoby /len krátky čas/, ludový denník /v rokoch 1933-36/, Slovenské zvesti /1936-38/®

Klasifikácia súvetí snej slovenskej a českej jazykovede

Miloslav Darovec

Súvetie ako osobitná syntaktická konštrukcia sa konštituuje na základe spojenia dvoch alebo viacerých predikačných jednotiek do vyššieho syntaktického útvaru, než je jednoduchá veta. V slovenskej i českej jazykovede sa v súčasnosti rozlišujú dva základné typy súvetných konštrukcií: jednoduché súvetie a zložené súvetie. Za kritérium ich rozlišovania sa dnes všeobecne uznáva počet predikačných jednotiek v súvetí: pri jednoduchom súvetí ide o spojenie dvoch, pri zloženom súvetí minimálne troch predikačných jednotiek. V rámci oboch týchto základných typov sa uskutočňuje ďalšia klasifikácia.

Jednoduché súvetie sa v súčasnej slovenskej syntaxi delí na priraďovacie a podraďovacie, v zhode s klasifikáciou syntagiem na priraďovacie a podraďovacie syntagmy. V stavbe syntagmy sa rozlišuje rovina obsahu a formy. V rovine významu sa ďalej rozlišuje koordinácia a determinácia, v rovine formy parataxa a hypotéxa. Nepriznakovou formou vyjadrenia koordinatívneho vzťahu je parataxa a determinatívneho vzťahu hypotaxa. Príznakovou formou vyjadrenia koordinatívneho vzťahu je hypotaxa a determinatívneho vzťahu parataxa. V tomto prípade sa hovorí o nezhode.

nekongruencii medzi obsahom a formou. Ako východiskové kritérium sa pri klasifikácii jednoduchých súvetí v slovenčine uplatňuje forma vyjadrenia vzťahu súvetných členov. Takto sa vydeľujú dva základné druhy jednoduchých súvetí: parataktické /priraďovacie/ a hypotaktické /podraďovacie/. V rámci oboch základných skupín sa uplatňuje ďalšia klasifikácia podľa obsahového vzťahu súvetných členov. Parataktické i hypotaktické súvetia sa delia na pravé a nepravé /Pauliny - Ružička - Žtolc, 1968/,

V pravom priraďovacom súvetí sú vetné členy v koordinatívnom vzťahu. Tradične sa tu vyčleňujú štyri základné skupiny súvetí: zlučovacie/kopulatívne/, stupňovacie /gradačné/, odporovácie /adverzatívne/ a vylučovacie /disjunktívne/. V poslednom čase sa výskumu priraďovacích súvetí tohto typu venuje v sérii štúdií J. Oravec. Výsledky výskumov zhrnul najnovšie vo vysokoškolskej učebnici syntaxe /Oravec - Bajzíková, 1982/. Osobitne sa treba zmieniť o Dravcovom vymedzení ďalšieho formálneho kritéria pri klasifikácii pravých priraďovacích súvetí, ktoré delí na; otvorené štruktúry a zatvorené štruktúry. Otvorenými štruktúrami sa rozumejú také súvetia, ktoré sú /teoreticky/ neobmedzené z hľadiska počtu viet. Takúto štruktúru tvorí zlučovacie súvetie. Ostatné pravé priraďovacie súvetia sú zatvorenými štruktúrami, t.j. skladajú sa z dvoch, respektíve pri stupňovacom súvetí aj z troch viet. Isté nóvum v Oraveovej klasifikácii pravých priraďovacích súvetí znamená aj zaradenie stupňovacieho /gradačného/ a odstupňúvacieho /degradačného/súvetia. Tieto súvetia nekladie na úroveň ostatných troch súvetí /zlučovacieho, odporovacieho a vylučovacieho/, ale ich pokladá za ich modálne a expresívne varianty.

Nepravé parataktické súvetie sa chápe ako spojenie dvoch viet, ktoré sú rovnocenné iba formálne, kým z obsa-

hového hľadiska sú v determinatívnom vzťahu. V rámci týchto súvetí sa zvyčajne vyčleňujú tri typy: dôvodové /vysvetľovacie/, dôsledkové a prípustkové súvetie. K týmto trom základným typom sa pričleňuje skupina nepravých parataktických súvetí, ktorými sa vyjadrujú iné determinatívne vzťahy /atributívne, objektové, respektíve ďalšie adverbiálne vzťahy/. Ako základné možno označiť prvé tri typy súvetí preto, že disponujú repertoárom spojok, z ktorých väčšina svojou jednovýznamovosťou jednoznačne zaraďuje súvetie do príslušného typu /spojky veď, totiž, preto, teda, tak, nuž/. Naproti tomu ostatné typy.determinačných parataktických súvetí sú výlučne bezspojkové, a tak príslušnosť k danému typu ukazuje len obsahový vzťah súvetných členov /Schnek, 1972/.

Pri klasifikácii pravých hypotaktických súvetí ide vlastne o klasifikáciu vedľajších viet. V slovenskej syntaxi sa pri primárnej klasifikácii vedľajších viet uplatňuje syntagmatieké kritérium, ostatné klasifikačné kritériá sa berú ako pomocné /napríklad delenie vedľajších viet podľa druhu spájacieho výrazu na spojkové a vzťažné, podľa slovného druhu, ktorého je vedľajšia veta ekvivalentom, na substantívne, adjektívne, adverbiálne a podobne. Odôvodnenie primárnej klasifikácie vedľajších viet podľa syntagma t ický ch vzťahov, to jest podľa vetnočlenskej platnosti vedľajšej vety sa vidí v tom, že syntagmatické vzťahy sú základom syntaktických konštrukcií, bez zreteľa na to, o aký stupeň syntaktickej konštrukcie ide /Ružička, 1959; Horák, 1973/.

Postupy pri vyčleňovaní druhov vedľajších viet sa v podstate zhodujú s postupmi pri vyčleňovaní vetných členov v jednoduchej vete; vychádza sa z predpokladu, že každému vetnému členu zodpovedá príslušná vedľajšia veta. Tak sa v súčasnosti rozlišuje sedem druhov vedľajších viet: pod-

metové, prisudkové, vetnozákladové, prívlastkové, predmetové, príslovkové a doplnkové. V súvislosti s chápaním prístávku ako osobitného vetného člena sa uvažuje aj o vyčlenení prístavkovej vedľajšej vety /Mlacek, 1969/. Existencia prísudkovej a vetnozákladovej vedľajšej vety sa však obmedzuje na prípady, keď vedľajšia veta je ekvivalentom iba mennej časti prísudku, respektíve vetného základu /porovnaj: Janko je usilovný - Janko je taký, aký má byť. - Vonku je chladno - Vonku je tak, že sa to nedá vydržať./ Preto tvrdenie, že vedľajšia veta je ekvivalentom vetného člena, má obmedzenú platnosť.

Nepravé hypotaktické /podraďovacie/ súvetie vzniká spojením formálne nerovnocenných viet, medzi ktorými je však koordinatívny vzťah. V slovenskej syntaktickej literatúre sa tieto súvetia zvyčajne členia na dva základné 'typy?ª to podľa druhu koordinatívneho vzťahu. Sú to zlučovacie a odporovacie hypotaktické súvetia. Sekundárnym klasifikačným kritériom je druh spájacieho výrazu /hypotaktické spojka¸ relatívum/. Podľa toho sa potom tak zlučovacie, ako aj odporovacie súvetia vnútorne členia na spojkové a vzťažné. Samy vedľajšie vety v nepravom hypotaktickom súvetí sa nazývajú nepravými /nepravými spojkovými vetami, nepravými vzťažnými vetami/ a klasifikujú sa podľa formy spájacieho výrazu typického pre príslušnú vedľajšiu vetu z okruhu pravého parataktického súvetia na nepravé vety prívlastkové - s typickým spájacím výrazom ktorý, napríklad Odniesli ho do stanu a dali sa mu napiť haomy, ktorá ho na chvíľu vzpružila. /Figuli/, nepravé vety časové s typickými spojkami keď, zatiaľ čo, kým, napríklad Zatiaľ čo JKD Karlova*Ves svoje dodávky splnilo už na 119%, ostatné prímestské družstvá v dodávkach zaostávajú, /tlač/, nepravé vety podmienkové - so spojkou ak, napríklad Ak jeho umelecká próza stojí niekedy na hraničnej čiare novinérče-

nia , jeho. f e jtonistika sa pohybuje na pohraničí umenia; /Matuška/ a nepravé vety účelové - so spojkou aby, napríklad Sadali na drevené priečky, aby o chvíľu hrešili, alebo vymysleli nový, ešte hrubší žart. /Urban/

V českej syntaxi sú pomery v klasifikácii jednoduchých súvetí rozmanitejšie. Zásadnú zhodu klasifikačných'princípov so situáciou v slovenskej jazykovede badať v starších syntaktických prácach. Máme tu na mysli predovšetkým rozlišovanie roviny obsahu a formy, možnosť ich súladu, respektíve nesúladu /Šmilauer, 1947/. V niektorých novších prácach badať odklon od vyloženého výkladu vzťahu obsahu a formy syntaktických jednotiek, ako aj od dôsledného uplatňovania syntagmatického princípu pri klasifikácii súvetí /týka sa to hlavne podraďovacieho súvetia/.

Možno povedať, že aj v českej syntaxi sa všeobecne udržiava základné delenie jednoduchého súvetia na priraďovacie a podraďovacie, i keď sa poukazuje na výrazné rozdiely medzi oboma typmi a v súvislosti s konštituovaním textovej syntaxe sa uvažuje o tom, aby sa priraďovacie súvetie chápalo ako osobitný typ výstavby textu, a nie ako jednotka gramatická /Daneš, 1959/«

Priraďovacie súvetia sa v novších gramatikách a skladbách češtiny zvyčajne začleňujú do šiestich typov: zlučovacie, stupňovacie, odporovacie, vylučovacie a dôvodové /vysvetľovacie/ a dôsledkové /Bauer - Grepl, 1972; Havránek - Jedlička, 1981/. V porovnaní s klasifikáciou v slovenskej syntaxi chýba teda typ pripustkový, ktorý sa pokladá za osobitnú modifikáciu odporovacieho súvetia. Ďalší rozdiel je v tom, že sa v rámci priraďovacieho súvetia nerozlišuje pravé a nepravé priraďovacie súvetie. Všetky uvedené typy priraďovacích súvetí sa pokladajú za priraďovacie ***z*** oboch hľadísk: obsahového i formálneho /Bauer - Grepl, s. 210/. Osobitný postoj v tejto veci zastáva

K. Svoboda /1972/. Vychádza z rozlišovania vecnoobsahového a vecnovýznamového vzťahu medzi vetami, pričom vecným obsahom vety /denotátom/ rozumie predmet mysle bez myšlienkového spracovania, vecným významom vety predmet mysle v nejakom myšlienkovom procese. Podľa K. Svobodu danému vecnovýznamovému vzťahu vždy zodpovedá príslušná forma vyjadrenia. Medzi vecnovýznamovým vzťahom a formou vyjadrenia nemôže byť teda nezhoda; syntaktický význam a syntaktická forma sú buď obe koordinačné alebo obe determinačné. Nezhoda v koordinácii, respektíve determinácii môže byť iba medzi syntaktickou formou a syntaktickým významom na jednej strane a vecným obsahom na druhej strane. Podľa toho vzťah v dôvodovom, respektíve dôsledkovom súvetí hodnotí Svoboda ako vecnovýznamovú koordináciu a vecnoobsahovú determináciu.

Popri tradičnom primárnom triedení vedľajších viet z hľadiska vetnočlenskej funkcie /napríklad Havranek - Jedlička, 1981/ sa v českej ayntaxi uplatňujú aj iné primárne klasifikačné kritériá. Tak F. Trávníček /1951/ popri stručnej charakteristike triedenia vedľajších viet podľa spájacieho výrazu a vetnočlenskej platnosti vedľajšej vety kladie filavný dôraz na klasifikáciu vedľajších viet podľa ich "myšlienkového vzťahu k hlavným vetám". Z tohto hľadiska delí vedľajšie vety na obsahové a doplňovacie. Trávničkovu klasifikáciu modifikoval a hlbšie zdôvodnil J. Bauer /1972/, ktorý rozlišuje tri základné druhy vedľajších viet: obsahové, doplňovacie vzťažné a pri slovkové určovacie.

Obsahové vedľajšie vety vyjadrujú vlastný obsah toho, čo je len všeobecne naznačené slovesom, respektíve dejovým menom nadradenej vety. Viažu sa iba na slovesá, respektíve dejové substantíva istého sémantického typu /takzvané mentálne/ a aj ich vnútorné členenie na závislé oznamovacie vety, závislé otázky a závislé žiadacie vety zodpovedá

príslušným sémantickým podtypom nadradených výrazov. Význam výrazu nadradenej vety si žiada ten alebo onen typ obsahovej vedľajšej vety, signalizovaný istými formálnymi ukazovateľmi /najmä'spojkami/. Porovnaj: Oznámil, že príde. - Spýtal sa ma, či príde. - Rozkázali mu, aby prišiel.

Doplňovacie vzťažné vety, ako ich vymedzuje **J.** Bauer, podávajú charakteristiku niektorého člena hlavnej vety nevyhnutnú pre úplnosť výpovede. Delia sa na adjektívne a substantívne. Adjektívne vety determinujú substantívum vyjadrené v nadradenej vete a majú najčastejšie funkciu atribútu, napríklad Pes, ktorý breše, nehryzie. Substantívne vety zastupujú substantívum s kategoriálnym významom /človek, vec/ v nadradenej vete explicitne nevyjadrené a majú platnosť substantivizovaného adjektíva. /Kto počtuje, ten gazduje - Počtujúci /človek/ gazduje./

Prislovkové určovacie vedľajšie vety vyjadrujú rozmanité okolnosti deja /miesto, čas, spôsob, príčinu a podobne/. V porovnaní s predchádzajúcimi dvoma typmi sú s nadradenou vetou vo voľnejšom vzťahu.

V citovanej práci K. Svobodu sa ako primárne kritérium •klasifikácie vedľajších viet uplatňuje druh spájacieho výrazu. Na prvom stupni triedenia sa vyčleňujú dve skupiny vedľajších viet: vety uvádzané spájacími výrazmi autosémantickými , vety uvádzané spájacími výrazmi synsémantickými. Prvé sa ďalej členia na zámenné, prislovkové a čísiovkové, druhé na.spojkové a časticové.

. Nieto tu miesta na podrobnejšiu charakteristiku jednotlivých prístupov k triedeniu vedľajších viet. Podľa nášho názoru však vec zásadne netreba stavať.- tak^ ako by si jednotlivé spôsoby triedenia navzájom konkurovali. Nech sa vychádza z toho či onoho kritéria ako základného, pri podrobnejšom opise sa uplatní ďalšie hľadisko, i keď iba ako sekundárne či terciárne. Napríklad ak vychádzame zo

syntagmatického hľadiska ako základného a opisujeme objektovú vetu, nevyhnutne bude treba vyčleniť jej typy na základe druhu spájacieho výrazu, to jest typy spojkové a vzťažné. A zasa pri charakteristike napríklad objektovej vety so spojkou že bude treba poukázať na motiváciu použitia tejto spojky, to jest na jej viazanosť na lexikálny význam príslušného výrazu nadradenej vety. Pri detailnom výskume podraďovacieho súvetia by bolo iste užitočné uplatniť všetky závažnejšie klasifikačné kritériá aj ako kritériá primárne, lebo len tak možno dospieť k prehĺbenému poznaniu jeho štruktúry.

Nepravé hypotaktické súvetia sa v gramatikách a skladbách češtiny nevyčleňujú ako osobitný základný syntaktický typ. Preberajú sa jednotlivo v rámci príslušných typov priraďovacích súvetí /Bauer, 1972/ alebo v rámci podraďovacieho súvetia pri jednotlivých spojkách a relatívach /Svoboda, 1972; Havránek - Jedlička, 1981A

Vymedzenie a klasifikácia zložených súvetí boli predmetom širokej spoločnej diskusie slovenských a českých syntaktikov v 60. rokoch. Pri vymedzovaní pojmu zložené súvetie sa riešila otázka, čo pokladať za základný znak zloženého súvetia. V dovtedajšom vymedzení tohto pojmu /Ružička, 1954/ sa za základný znak zloženého súvetia pokladala prítomnosť oboch syntagmatických vzťahov v súvetí: priraďovania a podraďovania. Účastníci diskusie sa v podstate zhodli v tom, že za hlavný znak zloženého súvetia treba pokladať počet viet v súvetí, to jest minimálne tri vety. Istý odklon tu predstavuje vymedzenie **J.** Bauera /Bauer - Grepl, c.d. s. 313/, ktorý **za** zložené nepokladá súvetie skladajúce sa z väčšieho počtu viet spojených tým istým priraďovacím vzťahom, napríklad zlučovacím.

Väčšia pestrosť názorov sa prejavila v otázke samej klasifikácie zložených súvetí. Obmedzíme sa tu iba na vše-

obecnú charakteristiku jednotlivých typov klasifikácií, aj to iba na primárnej úrovni.

Podľa počtu vyčlenených základných typov možno rozlišovať dva druhy primárnych klasifikácií zložených súvetí: trojčlenné a dvojčlenné klasifikácie. Pri trojčlenných klasifikáciách sa vychádza z konštatovania, že vety v zloženom súvetí môžu byť a/ len vo vzťahu priraďovacom, b/ len vo vzťahu podraďovacom, c/ v priraďovacom i podraďovacom vzťahu /Miko, 1966; Bauer, 1972; Kočiš, 1973/. Pri dvojčlennej klasifikácii sa síce tiež uznávajú všetky tri uvedené možnosti, ale v prípade prítomnosti oboch druhov syntagmatických vzťahov v súvetí len jeden z nich sa hodnotí ako vzťah základný, to jest buď vzťah priraďovací /napríklad v súvetí typu - - V^/ alebo podraďovací /napríklad v súvetí typu H - /V, - V_2//* Takto sa potom rozlišujú len dva základné druhy zložených súvetí: priraďovacie a podraďovacie /Mistrík, 1962; Hrbáček, 1965/.

Osobitné zdôvodnenie základnej klasifikácie zloženého súvetia na priraďovacie a podraďovacie nachádzame u K. Svobodu /1972/. Hlavným kritériom Svobodovej klasifikácie je vzťah medzi súvetnými zložkami /súvetnou zložkou sa rozumie a/ sama hlavná veta, b/ spojenie dvoch alebo viacerých hlavných viet, c/ spojenie hlavnej vety s vedľajšou vetou na nej závislou^ a ten môže byť priraďovací a podraďovací.

Na dva základné druhy delí zložené súvetie i G. Počtová /196i/. Nerozlišuje však priraďovacie a podraďovacie zložené súvetia, ale súvetie rovnorodé a rôznorodé. Rovnorodé sú súvetia s jedným syntagmatickým vzťahom /priraďovacím alebo podraďovacím/, rôznorodé s oboma syntagmatickým i vzťahmi.

Literatúra

Bauer, J. - Grepl, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vy d• Praha. Statní pedagogické nakladatelství 1972, 337 s.

Daneš, P.: K vymezení syntaxe. /Poznámka o hranicích vety/. In: Jazykovedné štúdie. 4. Red. J. Ružička. Bratislava. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959, s. 41 - 45.

Havrének, B. - Jedlička, A.: Česká mluvnice. 4. vyd. Praha. Statní pedagogické nakladatelství 1981.

Horák, G.: O triedení vedľajších viet. Slovenská reč, 38, 1973, s. 103-109- '

Hrbáček, J.: O pojetí a klasifikaci tzv. složitého souvetí; typy souvetných konstrukci. Slovo **a** slovesnost, 26, 1965, č. 1, s. 27-35.

Kočiš, F.: Zložené súvetie v slovenčine. Bratislava. Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied 1973, 270 s.

Miko, F.: K diskusii o zloženom súvetí. Jazykovedný časopis, 17, 1966, č. 1, s. 63-74.

Llistrík, J.: Príspevok ku klasifikácii súvetí. In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 11. - 12. Red. E. Pauliny. Bratislava. SPN 1962, s. 27-46. ,

Mlacek, J.: O prístavkovej vedľajšej vete. Slovenská reč, 33, 1968, s. 347-349.

Oravec, J. - Bajzíková, E. *t* Súčasný slovenský jazyk. Syntax. Bratislava. SPN 1982, 261 s.

Pauliny, E. - Ružička, J. - ätolc, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava. SPN, 583 s.

Počtová, G.: Zložené súvetie. Slovenská reč, 26, 1961, s. 239-243.

Ružička, J.: Zložené súvetie. Slovenská reč, 19, 1954., s. 27-35.

Ružička, J.: Základné sporné otázky slovenskej sklad-

by. In: Jazykovedné štúdie. 4. Red. J. Ružička. Bratislava. Vydavateľstvo S A. V 1959, s. 7-34.

Schenk, R.: O nepravej vetnej parataxe. In: Spoločenské vedy. Philologia. 2. Universitas Comeniana Facultas Paedagogica Tyrnoviensis. Bratislava. SPN 1971, s. 203-217.

Svoboda, K.: Souvetí spisovné češtiny. Praha. Universita Karlova 1972, 242 s.

ämilauer, V.: Novočeská skladba. **1**. vyd• Praha. I„g« **laik**o ta 1947, 472 s.

Trávníček, F.: Mluvnice spisovné češtiny, fiást II. Skladba. Praha. Slovanské nakladatelství 1951.

Dynamika v deklinácií substantív v spisovnej slovenčine

Ladislav Dvonč

Pri podstatných menách je v spisovnej slovenčine pomerne bohato rozvinuté ich ohýbanie, t. j. skloňovanie a či deklinácia. Jednotlivé formy toho istého slova, ktoré slúžia na vyjadrenie istých významov, vznikajú pripájaním rozdielnych prípon k základu slova /tvarotvornému základu/ v podstate rovnakému vo všetkých pádoch, napríklad hrdin-a - hrdin-u, hrdin-ovia, žen-a - žen-y, žen-e, žen-ám, dlaň-# - dlan-e, dlan-iam /v tvare dlaň-0 sa na rozdiel od iných foriem tohto slova vydeľuje nulová pádová prípona, prípona ako morféma stojaca na tom istom mieste ako iné pádové prípony/, srdc-e srde-a, srde-iam, vysvedčen«ie - vysvedčen-ia, vysvedčen-iu, vysvedčen-iam, vysvedčen-iaffii a podobne. Každý tvar toho istého slova sa podľa toho člení na dve časti /je dichotomický/; na tvarotvorný základ, ktorý je na ľavej strane a je spoločný všetkým tvarom, a na formant, ktorý je na pravej strane a je reprezentovaný jednotlivými pádovými príponami. Niekedy sa pripája pádová prípona a zároveň sa uskutočňuje aj sprievodná hlásková zmena v tvarotvornom základe, napríklad orol-flf - orl-a /vynechávanie samohlásky o, čiže je tu alternácia alebo striedanie o/#/, bodka - bodiek-^ /vsúvanie dvojhlás

ky ie do spoluhláskovej skupiny na konci tvarotvorného základu, to jest alternácia Oŕ/ie, ulic-a - ulíc-C /predlžovanie samohlásky i na í, to jest alternácia i/í/ a podobne* Rozdielne skloňovanie majú podstatné mená mužského, ženského a stredného rodu a aj vnútri nich sa vydeľujú viaceré skupiny slov s odlišným skloňovaním. V spisovnej slovenčine sa pri substantívach vydeľuje 14 takýchto skupín slov s odlišným skloňovaním /deklinačných typov, gramatických vzorov/: chlap, hrdina, kuli /pri životných podstatných menách mužského rodu/, dub, stroj /pri neživotných podstatných menách mužského rodu/, žena, ulica, dlaň, kosť, gazdiné /pri podstatných menách ženského rodu/ a mesto, srdce, vysvedčenie, dievča /pri substantívach stredného rodu/. Pri maskulínach je piť deklinačných typov, pri femináinach tiež päť a pri neutrách sú štyri typy. Niektoré slová majú nepravidelné skloňovanie /nedajú sa zaradiť do niektorého z uvedených typov a či vzorov/, napríklad pan-i, ***mat-$***. Iba malá časť cudzích podstatných mien sa v spisovnej slovenčine neskloňuje, sú to nesklonné podstatné mená, napríklad harakiri, Missisipi, extempore, expozé, lady, miss, girl, aleluja a podobne. V spisovnej slovenčine sa však prejavuje silná tendencia zaraďovať podľa možnosti každé slovo do istého typu skloňovania, obmieňať ho v jednotlivých pádoch.

Podstatné mená, ktoré patria do toho istého deklinačného typu, nemajú tiež vo všetkých pádoch úplne rovnaké skloňovanie. Ako napríklad môžeme uviesť podstatné mená vzoru chlap, ktoré v nom. pl. majú najčastejšie priponu -i, niektoré ***z*** nich však majú príponu -ovia a zasa ďalšie prípony -ia, napríklad chlap-0 - chlap-i, chirurg-^ - chirurg-ovia, učiteľ-0 - učitel-ia. ¥ gramatických príručkách spisovnej slovenčiny sa presne uvádza, kedy sa používa prípona -i, kedy —ovia a kedy zasa -ia. V tomto prípade ide

o používanie odlišných prípon v tom istom páde. Niekedy sa istá prípona používa vo svojej základnej podobe a v hláskoslovné čiastočne pozmenenej podobe, ktorá predstavuje jej variant, napríklad pri podstatných menách vzoru chlap sa v inštr. pl. používa prípona -mi a v istých prípadoch, ktoré sa zase vymedzujú v gramatikách, jej variant -ami, napríklad chlap-**0** - chlap-mi, ale chlapec-**C** - chlapc-ami, oteck-o - oteck-ami. Môže ísť teda o používanie odlišných pádových prípon v tom istom páde alebo o používanie pádovej prípony v základnej podobe a formálne trochu pozmenenej obmene, variante. Existujú aj podstatné mená, ktoré majú v tom istom páde tvary s dvoma odlišnými príponami, napríklad agronónM? - agronóm-i aj agronom-ovia, ako aj podstatné mená, ktoré majú v tom istom páde tvar so základnou podobou prípony aj tvar s vedľajšou podobou /variantom/ prípony, napríklad zub-# - zub-mi aj zub-amí. ***k*** sú aj podstatné mená, ktoré síce v tom istom páde majú tvary s rovnakou pádovou príponou, ale je medzi nimi rozdiel v sprievodných hláskových zmenách, ktoré sa uskutočňujú v tvarotvornom základe, napríklad čísi-o - čísel-**0** aj čísiel-GT/v obidvoch tvaroch gen. pl. je nulová pádová prípona, ale v jednom prípade je v tvarotvornom základe alternácia **0**/e a v druhom alternácia **0**/ie/. Ako vidieť, obraz skloňovanie podstatných mien v spisovnej slovenčine, ktorý sme tu v hrubých črtách naznačili, je dosť pestrý a najíma* z hľadiska používateľa jazyka, ktorého materinským jazykom nie je slovenčina, ale iný jazyk /predovšetkým typologický odlišný jazyk/, aj dosť komplikovaný a náročný ***z*** hľadiska jeho zvládnutia alebo aspoň lepšieho poznania.

Súčasný stav v skloňovaní podstatných mien v spisovnej slovenčine je výsledkom istého vývinu, ktorý sa pri skloňovaní tejto skupiny slov prejavuje v priebehu *zhruba* stopäťdesiatročnej existencie tej podoby spisovnej sloven-

činy, ktorá bola v polovici minulého storočia uzákonená Ľudovítom Stúrom a sa používa dodnes /predtým existovala iná podoba spisovnej slovenčiny, ktorú na sklonku 18. storočia uzákonil Anton Bernolák/. Morfologický systém spisovnej slovenčiny podobne ako iné parciálne zložky tohto jazyka /napríklad fonologický systém alebo slovná zásoba/, sa postupne mení a nadobúda po istom čase trochu inú podobu, inú tvár /pravda, tempo zmien je v každej parciálnej zložke jazykového systému ako celku trochu iné; najrýchlejšie sa mení slovná zásoba, pomalšie napríklad fonologický alebo morfologický systém, pričom sú rozdiely ešte aj v tempe zmien v jednotlivých jazykoch podľa ich príslušnosti k istému jazykovému typu, ako aj zmeny v jednotlivých štylistických oblastiach jazyka/. Nemenia sa však zároveň všetky prvky jazyka, ale iba niektoré, respektíve v istom čase sa menia iba niektoré, iné orvky sú viac-menej pevné, stabilné. S takýmito zmenami, pohybom sa stretávame aj v morfológii súčasnej spisovnej slovenčiny, či už ide o skloňovanie, deklináciu, alebo o časovanie, konjugáciu. Ide o prejav dynamiky v jazyku, ktorá je súčasťou všeobecne pozorovanej dynamiky v celom materiálnom svete a užšie súčasťou dynamiky, ktorá sa prejavuje v živote každej spoločnosti používajúcej na komunikáciu predovšetkým jazyk ako systém istých znakov. Môžeme uviesť konkrétne príklady. ¥ nom. pl. substantív vzoru chlap sa ešte začiatkom tohto storočia v omnoho väčšej miere ako dnes používala pádová prípona -ia, napríklad pohonič - pohoničia, dnes pohoniči, učeň - učnia, dnes učni. ¥ inštr. pl. substantív vzoru hrdina sa predtým používala iba prípona -ami, dnes sa tu pri istých slovách používa už prípona -mi, ktorá je vlastne jej variantom, napríklad hrdin-a - hrdin-ami, predsed-a - predsed-ami, ale poet-a - poet-mi, husit-a - husit-mi. Pri podstatných menách ženského rodu na -ea, -oa a ua sa predtým

v dat. a lok. sg. používala prípona -i, napríklad ide-a, ide-i, alo-a - alo-i, kongru-a - kongru-i; dnes sa prípona -i používa už iba pri slovách na -ea, pri ostatných je prípona -e, teda ide-a - ide-i, ale alo-a - alo-e, kongru-a « kongru-e rovnako ako žen-a - žen-e.

. Istý pohyb sa prejavuje aj dnes, v najživšej prítomnosti alebo súčasnosti. V minulosti sa domáce mužské priezviská na -o skloňovali podla vzoru hrdina /s tvarmi na -u v gen. a akuz. sg., napríklad Holk-o - Holk-u/. Vo vývine spisovnej slovenčiny od jej uzákonenia pozorujeme postupný prechod takýchto mien od skloňovania podľa vzoru hrdina ku skloňovaniu podľa vzoru chlap. Pri početných domácich priezviskách sa to odráža v používaní dvojtvarov, flektívnych variantov, napríklad Krask-o - Krask-a/Krask-u, Fraň-o - Fraňa/Fraň-u. Mnohé takéto priezviská sa však už používajú najčastejšie ako podstatné mená vzoru chlap s príponou -a v gen. - akuz. sg., napríklad Andrejk-o - Andrejk-a, Jurašk-o - Jurašk-a a počet takýchto prípadov dnes pribúda. Početné pod statné mená vzoru kosť prešli v nedávnej minulosti do vzoru dlaň, napríklad traťˊ-0 - trat-i, dnes trat-e, žlč-# - žlč-i, dnes žlč-e, niektoré iné sa práve dnes prikláňajú k tomuto skloňovaniu, napríklad rukoväťˊ-0 - rukovät-i, novšie rukovät-e, ***pamäťˊ-0*** - pamät-i, novšie pamät-e atď. Výrazný posun možno pozorovať v minulosti aj dnes pri skloňovaní podstatných mien vzoru dievča v množnom čísle. Tu sa čoraz viac rozširuje používanie tvarov typu dievčat-á, ustupuje používanie tvarov typu dievčenc-e /ktoré inak majú rovnaký význam/. Popri pádových formách slov, ktoré sú kodifikované v normatívnych príručkách, sa v spisovných jazykových prejavoch veľmi často používajú aj odlišné tvary, ktoré bývajú výrazom novších vývinových tendencií . Tak napríklad pri podstatných menách ženského a stredného rodu so spoluhláskou j na konci tvarotvorného

nákladu sa popri formách s krátkymi príponami, ktoré vyžaduje platné kodifikácia, bežne používajú aj formy s dlhými príponami, napríklad alej-a - alej-am/alej-ám, alej-ách, esej**-0** - esej-am/esej-ám, esej-ach/esej-ách, joj-o - joj-a/joj-á, joj-am/joj-ám, joj-ach/joj-ách, oj-e - oj-a/oj-á, oj-am/oj-á, oj-ach/oj-ách. Pri podstatných menách vzoru ulica alebo dlaň sa veľmi často používajú v dat. a lok. pl. tvary s príponami -iam a -iach aj po predchádzajúcej dĺžke, hoci platná kodifikácia tu pripúšťa iba podoby s krátkymi príponami, napríklad báseň**-0** - básn-iam, básn-iach namiesto básň-am, básň-ach, ba dokonca niekedy sa prakticky používajú už iba formy na -iam a -iach aj po predchádzajúcej dĺžke, napríklad Mlynárc-e - Mlynárc-iam, Mlynárc-aich, Včelínc-e - Včelínc-iam, Včelínc-iach. Súvisí to s oslabovaním platnosti starších hláskoslovných zákonitostí v spisovnej slovenčine, napríklad s oslabovaním pravidla o krátení dĺžky po predchádzajúcej dĺžke, to jest takzvaného rytmického krátenia alebo rytmického zákona. V pohybe sú aj niektoré hláskové zmeny v tvarotvornom základe, teda alternácie. Napríklad podstatné meno chrbát sa podľa platnej kodifikácie skloňuje s vynechávaním samohlásky á t chrbát**-0** - chrbt-a, /na/ chrbt-e atď. Veľmi často sa však dnes už používajú aj tvary bez takejto zmeny, bez alternácie á**/0**, napríklad /na/ chrbát-e, /za/ chrbát-om. Tento živý vývinový proces vedie prakticky k likvidovaniu tejto alternácie. Podobne aj alternácia **0**/á sa už od začiatku tohto storočia postupne obmedzuje a tento proces prebieha aj dnes, takže už iba veltoi malý počet podstatných mien ženského alebo stredného rodu má dnes tvary s touto alternáciou, čiže vkladným á, napríklad kart-a - karát**-0** popri tvare kariet-^, ktorý je už bežnejší, vidl-y - vidiel-#, zriedkavejšie vidál-0 atď.

Pohyb, ktorý sa prejavuje v deklinácii substantív v

spisovnej slovenčine, vedie k zmene stavu v obidvoch častiach každého gramatického tvaru, vo formante aj v tvarotvornom základe, predovšetkým však vo formante, v ktorom je ťažisko vyjadrovania príslušných gramatických, pádovýeh významov /hláskové zmeny v tvarotvornom základe, ktoré sa uplatňujú pri tvorení niektorých tvarov, sú iba sprievodné, doplnkové/* V pádoch, v ktorých sa používajú dve, prípadne aj tri rozličné prípony, sa stále viac posilňuje postavenie základnej prípony a naopak oslabuje postavenie vedľajšej prípony alebo vedľajších prípon. Vidíme to pri domácich mužských priezviskách na -o, pri ktorých sa posilňuje zástoj prípony -a v gen. a akuz. sg. a oslabuje používanie prípony -u, čo súvisí s používaním pripony -a v týchto pádoch pri ostatných pod statných menách vzoru chlap, do ktorého maskulína na -o patria. V nom. substantívu vzoru chlap sa čoraz viac používa základná pripona -i a ustupuje používanie prípon - ovia a -ia /v nedávnej minulosti ustupovala pri pona -ia v prospech prípony -i, teraz je to ori prípone -ovia/. Niekedy je to však opačne. Napríklad pri podstatných menách vzoru hrdina sa v minulosti používala v nom. pl. prípona -ovia, potom sa tu začala používať aj pri pona -i, ktorá je základnou pri substantívach vzoru chlap, a to najprv pri slovách cudzieho pôvodu, ktoré sú utvorené istými slovotvornými príponami a analogicky podľa nich aj pri slovách bez prípon, napríklad filatelista- filatelisti, husita - husiti, apostatá - apo« stati, novšie aj pri slovách domáceho pôvodu so slovotvornou príponou -ca, napríklad záujemca - záujemcovia/záujemc-i, výherc-a - výherc-ovia/výherc-i. Vysvetliť sa to dá silným vplyvom deklinačného typu chlap, do ktorého patrí väčšina podstatných mien mužského rodu a ktorý má takto dominantné postavenie v rámci deklínačných typov životných maskulín v spisovnej slovenčine. V tých prípadoch, kde

existuje základná podoba pádovej prípony a jej variant, prejavuje sa tendencia obmedzovať výskyt variantov, napríklad v dat. a lok. pl• substantívach vzoru ulica a dlaň sa stále viac používajú základné podoby prípon -iam a -iach a znižuje sa používanie variantov -am a -ach po predchádzajúcej dĺžke, napríklad Mlynárc-e - Mlynárc-iam, Mlynárc-iach namiesto Mlynárc-am, Mlynárc-ach. Vývin nie je však vo všetkých prípadoch nejako úplne jednoduchý alebo priamočiary, lebo niekedy sa začína používať nový variant prípony, a ten je produktívny, takže vytláča pôvodnú pádovú príponu. Vidíme to v inštr. pl. substantív vzoru srdce , kde popri prípone -ami sa novšie veľmi často používa variant -iami, napríklad pol-e - poľ-ami/pol-iami, mor-e - mor-ami/ mor-iami. Ide tu o tlak morfologického systému, o vplyv tvarov nom. - akuz., dat. a lok. pl. s príponami -ia, -iam,-iach, v ktorých pádové prípony obsahujú dvo j-hlásku ia a tá sa prenáša aj do tvarov inštr. pl. Tvaroslovná analógia vedie k zovšeobecneniu tvarov s pádovými príponami s dvojhléskou ia, resp. pádových prípon s touto dvojhláskou, utvára sa takto akýsi plurálový mikrosystém charakterizovaný dvojhláskami v pádových príponách. Uplatňovať sa tu môže aj ďalší moment. Totiž pri podstatných menách vzoru vysvedčenie, ktoré sú tiež substantívami neutrami, sú dôsledne v nom.-akuz., dat., lok. a inštr. pl. pádové prípony s dvojhláskami, napríklad vysvedčen-ie - vysvedčen-ia, vysvedčen-iam, vysvedčen-iach, vysvedčen-iami. Do istej miery sa táto blízkosť pádových prípon v množnom čísle substantív vzoru srdce a vysvedčenie týka aj gen. pl., lebo pri substantívach vzoru srdce sa používa nielen prípona , napríklad srde-e - sŕdc-0, ale aj prípona -í, napríklad pol-e - pol-í, ktorá sa výhradne používa v gen. pl. substantív vzoru vysvedčenie, napríklad vysvedčen-í.

V tvarotvornom základe ako druhej časti každého gra-

matického tvaru substantív sa prejavuje obmedzovanie niektorých alternácií typu vokál/fonematické nula alebo f onematické nula/vokál. Týka sa to alternácie á/#, ktorá sa postupne odstraňuje pri skloňovaní slova chrbát, napríklad chrbt-om/chrbát-om, ďalej alternácie **07á**, ktorá vo väčšine prípadov ustúpila alternácii tf/ie a iba v izolovaných prípadoch, akýchsi petrefaktoch sa ešte aj dnes používa, ako aj alternácií **Q/e** a 0/Ô, ktoré **sa** tiež nahradili alebo nahrádzajú alternáciou #/ie, napríklad kart-a - karát-#/kariet-#, čísl-o - čísel~0/čísiel-#, kvapk-a - kvapÔk-0/kva~piek«$. Alternácia 0/ie nadobúda takto centrálne, ba postupne dokonca výsostné postavenie, stáva **sa** akousi univerzálnou alternáciou. Dôslednejšie ako v minulosti sa uplatňuje používanie alternácií typu krátky vokál/dlhý vokál /pod dlhým vokálom sa tu rozumie aj dvojhláska/, ktoré boli značne hatené pravidlom o rytmickom krátení, napríklad zámen-a - z á m e n / a novšie aj zámien**-0**, podobne zámen-o - zamen**-0**, novšie aj zámien-0, rieóišt-e - rie**č i š ť a** a novšie aj riečíšť-# atď. Na rozdiel od stavu pri vokalických alternáciách pri konsonantických alternáciách je situácia ustálenejšia, v podstate sa nejako nemenia, napríklad študent - študenti /alternácia t/ť podľa výslovnosti/, baník**-0** - baníc-i /alternácia k/c/, černoch**-0** - černos-**i** /alternácia ch/s/, ok-o - oč-i /alternácia k/č/, ueh-o - uš-**i** /alternácia ch/š/ atď.

Pohyb, s ktorým sa stretáme v deklinácii substantív, sa týka aj vzájomného pomeru jednotlivých deklinačných typov. Napríklad veľmi sa zblížili vzory chlap a hrdina. Zmenil sa aj pomer vzorov dlaň a kosť pri feminínach. Množstvo slov, ktoré predtým patrili do vzoru kosť, prešlo do vzoru dlaň a obidva vzory sa v značnej miere sémanticky špecializovali r vzor dlaň pre konkréta a vzor kosť pre abstrakte a materiáliá. Skloňovanie podstatných mien vzoru

srd^e sa v značnej miere zbližuje so skloňovaním podstatných mien vzoru vysvedčenie v množnom čísle /rozdiel v sg® je však výrazný, ide v podstate o protiklad krátky vokál - dvojhláska v jednotlivých príponách, napríklad srde-e - vysvedčen-ie, srde-a - vysvedčen-ia, srde-u - vysvedčen-iu, alebo krátky vokál - dlhý vokál, napríklad srde-i => vysvedčen-í, v inštr. sg. je kvalitatívny aj kvantitatívny rozdiel v príponách, napríklad srdc-om - vysvedčen-ímA Pri slovách so spoluhláskou j na konci tvarotvorného základu sa prejavuje zbližovanie so vzorom žena alebo mesto navádzaním alebo prenikaním novších tvarov s príponami -á, -ám, -ách v nom. -akuz., dat. a lok. pl., napríklad onomatopoj-ám, onomátopoj-ách, esej-ám, esej-ách /ako žen-ám, žen-ách, jo j-á, j o-j-ám, jo j-ách, o j-á, o j*-ám, o j-ách /ako mest-á, mest-ám, mest-éch/.

Dynamika v deklinácii substantív v spisovnej slovenčine sa najvýraznejšie prejavuje v dvojtvaroch, flektívnych variantoch. Už vyššie sme spomínali viaceré takéto prípady s flektívnymi variantmi, napríklad Holk-o - Holk-a/ H©lk-u, agronom**-0** - agronóm~i/agronóm«ovia, zub-0 - zub-mi/ zub-ami. Počet takýchto dvojtvarov je síce v dnešnom skloňovaní dosť veľký, ale vcelku menší v porovnaní s flektívnymi variantmi v spisovnej slovenčine na konci minulého storočia a na začiatku tohto storočia. Vývin smeruje k zjednodušovaniu, unifikácii tvarotvorných pripon, formantu, ako aj tvarotvorného základu, ich variabilnosť sa znižuje*

Na záver môžeme konštatovať, že v deklinačnej sústave spisovnej slovenčiny sa do istej miery uplatňuje v niektorých jej bodoch dynamika. Podľa toho v akomkoľvek časovom priereze, na akejkoľvek synchronickej osi sa vydeľujú jednak prvky, ktoré sú relatívne stabilné a sú akousi "kostrou* tejto sústavy, jednak aj prvky, ktoré sa menia. V druhom prípade ide alebo o prvky, ktoré postupne ustupujú, alebo

o prvky, ktoré sú na postupe, sú progresívne a produktívne* Dynamika jazyka sa najvýraznejšie prejavuje v dvojtvaroeh, flektívnych variantoch.

Literatúra

.Dvonč, L. r Dynamika v slovenskej deklinácii. In: Wariancja normy we wspoXczesnych sĺbwianskieh jezykach literackich. Ksie^ga referatów V Sesji Miedzynarodowej Komisji S^owianskich Jezyków Literackich w Krakowie pazdziernik 1975 r, Red. S. Urbanczyk. Wrocíaw- Warszawa - Kraków - Gdansk, Základ Narodowy imienia Ossolinskich - Vydawnictwo Polskiej Akadémii Náuk 1977, s. 83-89.

Dvonč, L. : Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava 1983. 200 s. /rukopis/.

Jedlička, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha, Univerzita Karlova 1974. 228 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

Ružička, J.: Dynamika súčasného stavu spisovnej slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 2. Prednášky IX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava 1973, s. 315-332.

Sabol, J.:: Dvo j tvary v skloňovaní maskulín v literatúre 80. a 90. rokov 19. storočia. Slovenská reč, 40, 1975 s. 10-20.

Sabol, J.: Dvojtvary feminín a neutier v literatúre 80. a 90. rokov 19. storočia. Slovenská reč, 40, 1975, s. 85-91.

Slovenská literatúra 19. storočia jej vzťahy k inonárodným literatúra

Mikuláš Gašparík

Charakter slovenskej literatúry poznačili do značnej miery významné historicko-spoločenské zmeny, z ktorých za najdôležitejšiu možno považovať národná obrodenie a vznik spoločného štátu Cechov a Slovákov roku 1918.

Pre prvú etapu literárneho vývinu od roku 1780 až do roku 1918 bol typický nacionálny útlak, takže literatúra v období národného obrodenia dostala pod vplyvom historických udalostí buditeľský a národnoobranný charakter. Slovenský literárny vývin bol preto nerovnomerný, oneskoroval sa za európskym a prechádzal mnohými krízami a stagnáciami. V literárnych dielach mali často prevahu utilitárne ciele nad estetickými hodnotami, čo sa potom prejavilo aj na disproporcii vo vývine druhov a žánrov /prevaha poézie, spomalený vývin prózy a dramatickej tvorby/. Príčinou spomaleného a málo diferencovaného literárneho vývinu pri stupňujúcej aa maďarizácii bol aj nedostatočne diferencovaný spoločenský život, absencia národného centra a elementárnych kultúrnopolitických inštitúcií.

Na vývin klasicizmu v prvej etape národného obrodenia mali veľký vplyv reformy Jozefa II. /1780-1790/, osvietenská filozofia Johana Gottfrieda Herdera /1744-1803/,

najmä jeho Stiranien der Volker in Liedern /Hlasy národov v piesňach, 1807/ a Ideen zor Philosophie der Geschichte der Menschheit /Idey k filozofii dejín ľudstva, 1784-1791/ a na bernolákovskú generáciu vplývali tradície trnavskej univerzity /1635-1777/.

Reformy Jozefa II* /tolerančný patent a zrušenie nevoľníctva roku 1781, zrušenie jezuitského rádu za ^árie Terézie roku 1773 a všetkých reholí sa vlády Jozefa II. roku 1782/ znamenali oslabenie feudálnych pút i cirkevnej moci, zrušenie panstva latinčiny, ale na druhej strane súčasne s germanizáciou a centralizáciou vyhlásila šľachta v Uhorsku za úradnú reč madarčinu. Madarizácii podľahla aj slovenská šľachta a majetnejšie vrstvy v snahe udržať si svoje výhodné postavenie, čo malo za následok spomalenie rozvoja slovenského národného obrodenia a literatúry, no na druhej strane zvýraznilo demokratický charakter národnej literatúry.

Jozefinizmus mal pozitívny vplyv na rast vedy a zakladanie učených spoločností, ktoré aspoň čiastočne nahradili kultúrne a politické centrum v národnom živote a stali sa základom vedeckého a kultúrnopolitického života v duchu osvietenských ideálov. Na Slovensku sa rozvíjala história, lingvistika, ľudovýchovná činnosť a literatúra". Z vedeckých spoločností malo pre literárny život najväčší význam založenie Slovenského učeného tovarišstva /Tovarišstva literného umeňá/ v Trnave roku 1792 a Ústavu reči a literatúry československej v Bratislave roku 1801, pri ktorom vznikla roku 1803 Katedra československej reči a literatúry*

Počiatky slovenského národného obrodenia boli poznačené jazykovým dualizmom? evanjelici písali po česky a katolíci bernolákovčinou. Zo začiatku síce vznikali medzi nimi nedorozumenia, na nebezpečenstvo rečového dualizmu

a nevyhnutnosť kodifikácie jednotného spisovného jazyka upozorňoval aj Pavel Jozef Šafárik, ale po príchode Jána Kollára do Pešti došlo medzi oboma stranami k spolupráci v Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej, založenom roku 1834, a plodom tej to spolupráce boli štyri ročníky almanachu Zora /1835, 1836, 1839, 1840/.

Výraznú pečať charakteru slovenskej literatúry dal v tomto období Ján Kollár /1793-1852/. Prameňom Kollárovej obrannej myšlienky slovanskej vzájomnosti, humanitných ideálov a viery v slávnu budúcnosť Slovanov bola osvietenská filozofia Johanna Gŕottfrieda Herdera, ale predovšetkým Kollárov pobyt v Jene v rokoch 1817-1819, kde bol svedkom nemeckých zjednocovacích snáh, rodiaceho sa veIkonemeckého šovinizmu a tragického osudu polabských Slovanov. Tu sa zrodila prvotina Básne Jána Kollára /1821/ z hlbokého slovanského vlastenectva a z ľúbosti k Friderike Schmidtovej. Ľúbostné sonety tejto zbierky boli aj východiskom Kollárovho veľdiela, lyrickoepickej skladby Slávy dcéra /1824/, ktorá bola významným vývinovým článkom v českej i slovenskej literatúre a preslávila básnika v celom slovanskom svete. Slávy dcéra mala veľký vplyv aj na mladých romantikov a pri kodifikácii spisovnej slovenčiny významnú úlohu zohrali dva zväzky Kollárových Národných spievaniek /1834 -1835/.

Na vedecké základy postavil myšlienku slovanskej vzájomnosti Pavel Jozef Šafárik /1795*1861/ dielom Geschichte der slav/ischen Sprache und Literatúr nach allen Mundarten /Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí, 1826/ a Slovanskými starožitnosťami /1837/# Šafárik týmito dielami dokazoval, že Slovania sú praobyvateľmi Európy a zúčastňovali sa na kladení základov európskej kultúry. Šafárikovo dielo patrí medzi základné práce slavistiky.

Pokiaľ ide o slovenskú literatúru, Šafárik mal

značný podiel na jej ľudovom a demokratickom charaktere. Kollárovou a Šafárikovou zásluhou sa rozrastal výskum ľudovej slovesnosti a Šafárik v zbierke básní Tatranská Múza s lýrou slovanskou /1814/ prvý oslávil Jánošíka a jeho družinu ako bojovníkov za národnú a sociálnu slobodu; Jánošík je v jeho podaní dokonca slovanským hrdinom.

Vo vedeckej tvorbe považoval Šafárik za prvý znak prebúdzajúceho sa národného povedomia ľudovú poéziu ako cestu k vyššiemu stupňu literatúry. V literatúre videl zdroj vzdelania, zošľachťovanie mysle a v znalosti jazyka a literatúry základ uvedomelej lásky k národu. Budúcnosť slovanských národov očakával "ďaleko od lesku dvora a veľmožov" a **jej** oživujúcu silu hľadal v roľníckych chatrčiach.

S ideou bratstva ľudí a nevyhnutnosti sociálnej spravodlivosti prišiel v **svojej** poézii aj Bohuslav Tablic /1762-1832/. Ako osvietenský básnik považoval poéziu za nástroj vzdelania a mravnej výchovy. Bojoval ňou proti bludom, v duchu francúzskej revolúcie za všeľudské ideály a proti sociálnemu útlaku. Tablicove štyri zväzky Poezyí /1806, 1807, 1809, 1812/ sú charakteristické tým, že sa usiloval v nich **o** kontakt s významnými predstaviteľmi svetovej literatúry, pričom sa neobmedzoval iba na diela ruskej **či** inej slovanskej literatúry. V kritike a odmietaní sociálneho útlaku šiel dokonca tak ďaleko, že upierať ľudu vzdelanie považoval za hriech proti ľudskosti.

Demokratický charakter literatúry v období klasicizmu ovplyvnil Ján Chalúpka /1791-1871/ svojím kocúrkovským cyklom, počínajúc Kocúrkovom /1830/, komediálnou satirou na filisterské malomeštiactvo. Chalupkovou zásluhou sa pojem kocúrkovčiny natrvalo zakódoval do dejín našej literatúry ako symbol spiatočníctva madarizujúceho sa zemianstva, **ktoré** si **maSarizáciou** chcelo zachovať vedúce spoločenské postavenie v krachujúcom **feudálnom** systéme starého

Uhorska.

K rozvoju slovenskej literatúry v období klasicizmu prispeli bernolákovci prvou kodifikáciou západoslovenského nárečia ako spisovného jazyka Antonom Beraolákom /1762-1813/ v diele Dissertatio philologico-cri tica de literis Slavorum /Filologicko-kritická rozprava o slovenských písmenách, 1787/• K dielu bol pripojený i pravopis /Orthographia/. Bernolák svojím dielom upozornil na nevyhnutnosť rečovej jednoty ako elementárneho predpokladu národného života a literárneho vývinu. Jeho spolupracovníci Juraj Fándly /1750-1811/, Ján Hollý /1785-1849/, ale aj ich protivník Jozef Ignác Bajza /1755-1836/, obohatili klasicizmus o mnohé významné diela. Fándlyho Dúverná zmluva mezi mníchom a diablom /1789/ bola nielen prvou knihou v bernolákovčine, ale ňou autor radikálnymi požiadavkami za zlepšenie sociálnej biedy ludu pobúril cirkevné kruhy natoľko, že mu zakázali písať a odsúdili ho na dvojtýždňové kláštorné väzenie. Značné zásluhy si Juraj Fándly získal aj ľudovýchovnými dielami o poľnohospodárstve.

Jozef Ignác Ba j za je autorom prvého slovenského románu Kené mládenca príhodi a skúsenosti /1784-1785/. Ide o typ sentimentálno-výchovnej prózy so satirickými š ľahmi na spoločenské pomery.

Vyvrcholenie, klasicizmu predstavuje literárne dielo Jána Hollého, v ktorom osobitnú úlohu pre další literárny vývin zohral najmä historický epos Svätopluk /1833/ a Selanky /184Q/. Hollého básnické dielo priam hýri ľudovou rečou, obdivom ľudového umenia a krás slovenskej prírody. Obraz harmonického súžitia ľudu s prírodou ako stály fenomén básnikovej tvorby mu pritom nezastiera pohľad na sociálnu biedu ľudu.

Bernolákovci Juraj Fándly a Ján Hollý prispeli svojím dielom k prehĺbeniu povedomia o územnej jednote Slo-

venska. Fándly venoval svojho Hospodára "slávnemu slovenskému národu", zdôrazňoval veľký význam národnej literatúry a poznávania minulosti, národnú hrdosť upevňoval poukazom na slávnu minulosť Veľkej Moravy a pestovaním cyrilometodovskej tradície.

Najväčší vplyv na nastupujúcu romantickú generáciu mala Kollárova a Hollého poézia. Kollárovo spojenie ľúbostného citu s vlastenectvom, Hollého umelecky pôsobivá prírodná lyrika a územne presná predstava Slovenska boli iba zdanlivo protirečivými prameňmi romantickej poézie. Z ich poézie zaznievali rovnako elegické tony o slávnej minulosti, v skutočnosti boli však iba krycím manévrom pred metternichovskou cenzúrou a šovinizmom madarských feudálov.

Ešte ťažšia úloha národnej sebazáchovy pripadla predstaviteľom romantizmu. Nástup štúrovcov poznačili historické udalosti s náznakom krachu feudalizmu a príchodu demokratických poriadkov s občianskymi slobodami a rovnoprávnosťou: júlová revolúcia v Paríži a poľské povstanie, revolučná Mladá Európa a v nej Mladé Slovensko ako ohlas na júlovú revolúciu, revolučný rok 1848. Ale všetko sa skončilo porážkou revolúcie, Bacnovým absolutizmom a rakúsko-maäarským vyrovnaním roku 186?, zatvorením Matice slovenskej a troch gymnázií a nebývalým nacionálnym útlakom.

Slovenská literatúra prechádzala v tomto období /1830 -1875/ stálymi zmenami, počínajúc predrevolučným mesianizmom cez romantickú poéziu, roky "suchoty a nemoty" v Bacilovom absolutizme, cez porevolučnú epigónsku literatúru a náznakmi realistických tendencií až po prvý pokus napredistov o nástup realizmu s odmietavým stanoviskom ku konzervatívnej podobe štúrovského hegeliánstva a otvorene sa hlásiacich k Feuerbachovmu materializmu /Banšellov článok Aký materializmus v Slovenských novinách, 1872/.

Generácia Mladého Slovenska na čele s Alexandrom B.

Vrchovským /1812-1865/ a ľudovítom Šturom /18I5-18567 predstavuje v literárnej tvorbe nový vývinový stupeň. Zamerala sa na aktivizáciu ľudových vrstiev a meštianstvo, najaktuálnejšou otázkou sa stala sociálna problematika a likvidácia feudalizmu* Filozoficky vychádzali **z** Hegla a aj Šturom formovaný princíp jednoty "ducha s predmetnosťou" má korene v Heglovej filozofii* Spolocensko-historickému vývinu v období romantizmu dávali pečať Ľudovít Štúr a Jozef M. Kurban /1817-1888/. Boli predovšetkým politickými organizátormi národného života a postuláty svojej ideológie chceli preniesť aj na ciele a charakter národnej literatúry. Štúr i Hurban zdôrazňovali pri nedostatku národných inštitúcií spoločensko-utllitárne poslanie literatúry, mali neporovnateľne väčší podiel na vytváraní romantickej ideológie ako na charaktere literárneho romantizmu* Hurban žiada v rozsiahlej štúdii Slovensko a jeho život literárny literatúru jednotnú formou i obsahom, ktorá by mala byť prostriedkom pri formovaní vzdelaného a sebavedomého národa. Podobnú funkciu prisudzuje národnej literatúre aj Štúr. To boli však iba túžby. Samo Chalúpka /1812-1883/, Andrej Sládkovič /1820-1872/, Janko Kráľ /1822-1876/, Ján Botto. /182S-1881/ a z prozaikov Ján. Kalineiak /1822-1871/ boli výraznými umeleckými individualitami a v literárnej tvorbe nepodliehali mechanicky požiadavkám vedúcich osobností svojej generácie* Aj ked poézia a próza týchto spisovateľov spĺňala svoju spoločenskú funkciu, ich dielo zaváţilo predovšetkým nevšednými estetickými hodnotami, ktoré slovenský romantizmus značne priblížili k európskemu literárnemu vývinu. Romantizmus je aj vnútorne neporovnateľne diferencovanejší ako klasicizmus. Pôsobí tu vedľa seba me sionizmus Michala IU. Hod ž u /1811-1870/ a Sama B. Hroboňa /1820-1894/, Sládkovičova lyrika, rozsiahle lyrickoepické skladby Marína /1846/ a Detvan /1853/, Kráľova

revolučná poézia, titanizmus a tragizmus Bottovej Smrti Jánošíkovej a rozsiahla historická próza Jána Kalinčiaka. Všetkých spájala pre romantizmus typická bladická tvorba.

Po neúspešnej revolúcii Bachov absolutizmus viedol k hlbokej kríze v národnom i literárnom živote. V porevolučnom krízovom období sa v literárnej tvorbe začali prejavovať skôr negatívne črty Heglovej filozofie: idealizmus, pasívne očakávanie spásy, teologizmus, sentimentálny nacionalizmus a panslavistické chiméry. Folklór, ktoiý v romantickej poézii zohral takú pozitívnu úlohu, sa stal v literatúre porevolučného obdobia zdrojom mystickej viery, že dobro musí spontánne zvíťaziť nad zlom. Po páde Bachovho absolutizmu v šesťdesiatych rokoch vytvorila politická liberalizácia organizačné predpoklady nového literárneho rozvoja založením Matice slovenskej /1863/, rastom politických a literárnych časopisov a vznikom národného centra v Martine.

Ján Palárik /1822-1870/, Jozef K. Viktorin /1822-1874/, Jonáš Záhorský /1812-1876/, Ľudovít Kubáni /1830-1869/, Koloman Banšell /1850-1887/ a iní predstavitelia liberalizmu sa usilovali nadviazať na demokratické tradície a estetické hodnoty romantickej literatúry, ale čoskoro sa dostali do sporov s predstaviteľmi konzervatívnej inteligencie. Palárik a Viktorin sa snažili nadviazať kontakty s európskou literatúrou a filozofiou, ale ich snahy narazili na prudký odpor J. M. Hurbana. Ich zásluhou nastal nebývalý rozkvet dramatickej tvorby a ochotníckeho divadelníctva.

Ku konfliktom došlo pri nástupe mladej generácie na čele s Pavlom Országhom^-Hviezdoslavom a Kolomanom Banšellom. Po vydaní almanachu Napred /1871/ ich Hurban obvinil z propagácie materializmu a ideí Parížskej komúny. ***Tým*** sa oneskoril nástup realizmu o celé desaťročie. K nacionál-

nemu útlaku cudzích sa tak pridal puritanizmus konzervatívnej inteligencie ako závažná príčina nerozvitosti a oneskorovania nášho literárneho vývinu.

Za nástup realizmu v slovenskej literatúre možno považovať vydanie zbierky básní Svetozára Hurbana Vajánskeho /1847-1916/ Tatry a more /1879A Úzke spojenie života s umeleckou tvorbou, pálčivá dobová problematika a formálna vybrúsenosť boli prísľubom umeleckého nadväzovania na progresívne črty poézie minulosti. Neskôr sa však S. H. Vajánsky viac venoval próze so zemianskou problematikou, skúmajúc možnosť návratu pomadarčeného zemianstva do národného tábora. To bola anomália, lebo aj v zaostalom Uhorsku sa do popredia predierali nové spoločenské sily. Napokon negatívny postoj k tejto sociálnej vrstve vyslovil v literárnom diele Ján Chalúpka /Kocúrkovo/, Jonáš Záhorský /Najdúch, 1867; Jurát, 1953/, Ján Kalinčiak /Reštavrácia, 1860/ a bodku za touto témou dal v klasickej poviedke Ked báčik z Chocholova umrie /1890/ Martin Kukučín /1860-1928/. Zemianska téma bola v slovenskej literatúre bohatým zdrojom aatirickej prózy a drámy.

Nä^vrat k demokratickým tradíciám a estetickej náročnosti v slovenskom realizme predstavuje dielo Pavla prszágha-Hviezdoslava /1849-1921/ a Martina Kukučina. Umelecky najvýraznejšia odpoved na nerálne fikcie o návrate zemianstva do národného organizmu je Hviezdoslavova Hájnikova žena /1884-1886/. V centre Kukučínovho záujmu bol dedinský ľud ako jadro národa, ale postupne aj uňho klesá zobrazovanie patriarchálneho roľníctva /Ondrej Tráva v poviedke Ked báčik z Chocholova umrie/, aj tu sa začína sociálna diferenciácia /Dies irae, 1893/•

Mladší predstavitelia realistickej generácie /Timrava, Jesenský, Tajovský a v poézii čiastočne Ivan Krasko/ v snahe o intenzívnejší kontakt so skutočnosťou rezignova-

li na idealizáciu zemianstva ako elitnej kasty národnej spoločnosti. Skôr ich zaujímala jej diferenciácia, pohľad do vnútra ľudského indivídua. V dielach sa objavuje téma proletarizácie dediny, obraz jej sociálneho zbedačovania. Pohľad do vnútra národného organizmu znamenal zintenzívnenie kritického aspektu ako základného atribútu realistickej umeleckej metódy. Namiesto veľkých románových plátien a idealizácie národného života, či jeho vysnívanej podoby u starších predstaviteľov realizmu, v ktorej ešte stále rezonovala buditeľská a obranná podoba národnej literatúry, u mladších realistov sociálna problematika nútila spisovateľa diferencovať aj medzi vlastnými, čím sa komplikoval vzťah medzi básnickým subjektom a diferencovanou národnou spoločnosťou.

0 realistickej tvorbe možno celkove povedať, že k demokratickým tradíciám, k ideálom národnej a sociálnej slobody sa viaže ako základný predpoklad estetická hodnota umeleckého diela, Čím sa slovenská literatúra po krízových rokoch znova dostáva do súladu s európskym literárnym vývinom.

Literárnovedné práce o medziliterárnych vzťahoch dnes už dosť jednoznačne konštatujú, že niet takej národnej literatúry, v ktorej by literárny proces prebiehal bez vzťahu k iným literatúram, ba že medziliterárne vzťahy sú priam podmienkou zdravého vývinu jednotlivých národných literatúr. To platí v plnej miere aj o slovenskej literatúre 15. storočia.

V slovenskej literatúre sme svedkami zvláštneho javu, že za celé desaťročia sa vyvíjala v mnohorečovom štátnom útvare Rakúsko-Uhorska. V mnohorečovom štátnom útvare sa teda vyvíjala v úzkom kontakte s českou, nemeckou a do určitej miery aj s madarskou literatúrou. Vzťahy medzi týmito literatúrami mali tak akúsi prirodzenú podobu, nebola

potrebná sprostredkujúca forma prekladov a čítanie originálov bolo na Slovensku celkom bežné. To platí v plnej miere aj o literatúre ruskej. Je pochopiteľné, že vzťahy slovenskej literatúry k týmto literatúram boli veľmi diferencované a kvalitatívne rozdielne.

O vzťahoch slovenskej a českej literatúry hovoril už Bohuslav Tablic ako o "literárnom spoločenstve". Dnešná literárna veda označuje mimoriadnu a od vzťahu k iným literatúram celkom odlišnú podobu vzťahov českej a slovenskej literatúry termínom československý literárny kontext. Základom týchto vzťahov sú spoločné historické osudy, etnická a jazyková príbuznosť, rečová jednota v prvej etape národného obrodenia a napokon od roku 1918 spoločný štát ako zavŕšenie dlhodobého spoločenského vývinu, spoločných túžob a snáh oboch národov.

Pre obe etapy národného obrodenia je charakteristický vzťah k nemeckej literatúre, s ktorou sa slovenská literatúra dostala do blízkych kontaktov, sprostredkovaných štúdiom významných predstaviteľov našej literatúry na nemeckých univerzitách v období klasicizmu a romantizmu. O niečo komplikovanejšie sú slovensko-madarské literárne vzťahy, ale novšia literárna veda prináša v súčasnosti aj do tejto problematiky nové prvky a predovšetkým snahu o vedeckú objektivitu.

V literatúre 19. storočia sa po doterajších výskumoch črtá aj určitá periodizácia vzťahov slovenskej literatúry k inonárodným literatúram* *V* období klasicizmu majú prevahu vzťahy slovensko-nemecké, v romantizme sa dostávajú do popredia slovensko-poľské vzťahy, v literárnom vývine od romantizmu k realizmu a realizmu slovensko-ruské vzťahy.

Dejiny slovenskej literatúry sú bohaté na dokumenty o komplikovanosti a protirečivosti medziliterárnych vzťa-

hov. Zaujímavými javmi je poznačený vývin ralizmu v slovenskej literatúre. Preklady bájok poľského básnika Ignacy Krasického /1735-1801/ a ruského Ivana Andrejeviča Krylova /1768-1844/, predstaviteľov klasicizmu, Bohuslavom ITosákom /1818-1877/ a Jonášom Záhorským hodnotí literárna veda ako hľadanie vhodných foriem pre realistické tendencie v slovenskej poézii. Rovnako zaujímavý je aj vzťah k dielu Alexandra Sergejeviča Puškina /1799-1837/. Väčší záujem bol na prechode od romantizmu k realizmu o jeho prózu, lebo tá zase lepšie vyhovovala realistickým tendenciám v slovenskej próze tohto obdobia.

Nerovnomernosť a mnohé negatívne javy poznačili najmä slovensko-maďarské literárne vzťahy. Kollárova a Štúrova generácia bola orientovaná skôr na nemeckú a slovanské literatúry. V šesťdesiatych rokoch minulého storočia prišlo k viditeľnému obratu: slovenská dramatická tvorba sa dostala do úzkeho kontaktu s maďarskou literatúrou. Dôležitú úlohu tu zohrala politická liberalizácia, snaha riešiť antagonizmy slovensko-maďarských vzťahov. 0 dôležitosti medziliterárnych vzťahov svedčí vzťah mladých napredistov k literárnemu dielu Sándora Petó'fiho /1823-1849/ v sedemdesiatych rokoch minulého storočia. Banšellovi a Hviezdoslavovi imponovala revolučnosť a ľudovosť Petôfiho poézie, vyhovovala ich koncepcii národnej literatúry bez teologizmu a nacionálnej uzavretosti. Dôležitou súčasťou tohto nového pohľadu na spoločenskú funkciu literatúry boli aj nové ideové a estetické princípy, ktoré narazili na odpor J. M. Hurbana a iných. V literárnom vývine znamenal tento spor nielen oneskorenie nástupu realizmu v slovenskej literatúre, ale i žánrové ochudobnenie: absenciu intímnej lyriky až do nástupu Kraskovej generácie.

Predzvesťou nového rozvoja medziliterárnych vzťahov pred národným oslobodením bolo štúdium mladej generácie

v posledných desaťročiach 19.> storočia na vysokých školách v hlavných mestách Rakúsko-Uhorska, hlavne v Prahe. Kultúrne vyspelé pražské prostredie malo pozitívny vplyv na rozvoj medziliterárnych vzťahov. Medzi mladými slovenskými literátmi mocnela túžba "otvárať obloky a dvere" do svetovej literatúry. Zásluhou zblíženia s európskymi literatúrami strácala slovenská literatúra svoj úzko nacionálny a obranný charakter. Väčší priestor v nej stále získaval ideový rozlet, tematická pestrosť a vysoké estetické hodnoty, ktorými sa organicky zapájala do európskeho literárneho kontextu.

Slovenská literárna veda venovala týmto otázkam v po-* sledných desaťročiach veľkú pozornosť a priniesla nové svetlo do vzťahov slovenskej literatúry k ostatným európskym literatúram. Pre lepšiu informáciu treba uviesť najdôležitejšie práce slovenských literárnych vedcov k problematike literárnych vzťahov: Anton Popovič Ruská literatúra na Slovensku v rokoch 1863-1875, Zlatko Klátik Štúrovci a Juhoslovania, Jozef Hvišč Epické literárne druhy v slovenskom a poľskom romantizme, Rudolf Chmel literatúry v kontaktoch /Štúdie o slovensko-madarských literárnych vzťahoch/, Zoltán Rampák Slovenskí klasickí dramatici 19. storočia a inonárodná dráma /v práci ide o vzťahy k maďarskej a nemeckej dráme/.

Zaujímavú kapitolu tvoria aj vzťahy slovenskej literatúry k významným postavám ruskej literatúry obdobia realizmu, ktorým je venovaná práca Dionýza Ďurišina Slovenská realistická poviedka a N. V. Gogol a zborník Z ohlasov L. N. Tolstého na Slovensku. Vzťahy Slovákov k autorovi Vojny a mieru tvoria samostatnú kapitolu v dejinách slovenskej literatúry a myslenia vôbec. Československému literárnemu kontextu venuje veľkú pozornosť Miloš Tomčík v práci Literárne dvojobrazy /Zo vzťahov medzi slovenskou

a českou literatúrou 19® a 20. storočia/ a s touto problematikou sa zaoberá aj zborník Československý literárny kontext® Teóriou medziliterárnych vzťahov a ich podielu na formovaní literárneho procesu sa zaoberá Dionýz Ďurišin v práoi 0 literárnych vzťahoch /sloh. druh, preklad/.

E a veľký krok dopredu a priekopnícky čin vo výskume vzťahov slovenskej literatúry k antickej a talianskej literatúre možno považovať štúdiu Viliama Ďurčányho Vergílius a Hollý /Slovenské pohľady, 1974/ pasáž o Kollárovom petrarkizme v práci Petrarcov vavrín /1974/ a doslov Pred dvoma tisícmi rokmi k prekladu, či slovami prekladateľa lepšie povedané k prerozprávaniu, Vergíliovho hrdinského eposu Aeneas a jeho vzťahu k Hollého Svätoplukovi a ku Kollárovej Slávy dcére.

Sporadicky, i ked nie zriedka, sa stretáme v rôznych štúdiách o kontaktoch slovenskej literatúry k literatúram severským, k literatúre anglickej, francúzskej a iných, sú tu teda všetky predpoklady k rozsiahlejším prácam s touto problematikou.

Ha záver prichodí ešte odpovedať na otázku, čím je slovenská literatúra v európskom literárnom kontexte. Staršia literárna veda si totiž rozdelila literatúry na "malé" a "veľké" a malosť a veľkosť sa v takom poňatí obyčajne kryla a početnou veľkosťou národa a geografickou rozlohou jeho štátu. Prirodzeným dôsledkom takého myslenia bola pre staršiu literárnu vedu teória "vplyvológie", vplývať mohli len "veľké" literatúry na tú či onú "malú" literatúru. Henrík Ibsen by sa iste usmieval nad takými teóriami a rovnako sa tejto teórii usmievajú aj géniovia francúzskej či americkej literatúry. Romain Rolland povedal, že každý spisovateľ stojí na pleciach evojich predchodcov, a ked sa Ernesta Hemingwaya pýtali, kto mal na jeho dielo najväčší vplyv, spomenul Shakespeara a dvoch-troch jemu

podobných a nie bez irónie dodal: A mnohí iní... Múdre slovo k tejto problematike povedal aj náš Štefan Krčmery: "Cudzie literárne vplyvy prirodzene účinkovali na slovenskú literatúru, tak ako na všetky, ale ona vládala ich spracúvať a snúbiť s vlastnou podstatou* Zo starších v Kollárovi stretli sa účinky Petrarcu, Byrona, Danteho, ale samobytnosť Kollárova je bez pochyby. V Sládkovičovi stretol sa Byron, Puškin, Hegel, Herder, ale Detvan je dielo samobytné. Umelecký realizmus prevalil sa všetkými európskymi literatúrami, u nás rozviazal Kukučina, Hviezdoslavových Vlkolinských, Tajovského - sú oni epigóni? Je Flaubert epigónom Dostojevskáho, alebo naopak? Pri všetkých prúdoch a účinkoch slovenská literatúra zachovala si svoju pôvodnosť, lebo vyrastala z vlastnej slovenskej podstaty. Účinky boli len údermi rozväzujúcimi".

Základný tón novšej slovenskej i českej literatúry zaznel v Kollárových veršoch: Sám svobody kdo hoden, svobodu zná vážiti každou, ten, kdo do pout jímá otroky, sám je otrok... Jeho melódia humanizmu zaznieva v poézii všetkých generácií slovenskej literatúry. V Bottovej Smrti Jánošíkovej:

Ej, počkajže len, ked noc stoveká,
noc poroby raz sa stratí -
ked v svetle pozná človek človeka,
ľudia prerečú odkľatí.••

V krvavom virvare prvej svetovej vojny sa P. 0. Hviezdoslav s trasúcim srdcom pýta: 8i proroctvo má zlyhať Kollárovo? A náš súčasník Laco Uovomeský akoby ho utvrdzoval v druhej svetovej vojne v Bottovej viere:

Až sa zas budú čítať
a v ľuďoch ľudí poznáš zas,
až roztopí sa v mútnych vodách
jesenný sneh i jarný mráz,

jak úbohý bol, povieme si,
čas pušiek, dýk a náreku,
v ktorom bol básnik nepotrebný
a človek cudzí človeku.

I to je potvrdenie, že niet malých, a veľkých literatúr - je len jedna literatúra. V jej orchestri dôstojne zaznieva i slovenské slovo.

Literárna Orava

Anton Habovštiak

Pri počutí názvu Orava sa kdekomu neraz vynorí v mysli aj druhé a istotne nie celkom náhodné slovo: bieda. Oravskú dolinu naozaj odpradávna charakterizovala chudoba; v porovnaní **s** inými krajmi na Slovensku bol pre ňu priznáč ný výrazný nedostatok hmotných statkov. Sl©vé Orava a bieda mali vo vedomí ľudí priam synonymický charakter. O takomto hodnotení oravského regiónu dobre vedel aj Pavol O. Hviezdoslav, a práve preto raz ironicky napísal, že vraj "Oravienka naša úbohá// Bohu padla za chrbet// vraj na jej brdách čítaš rebrá// Ghoč v ovsa venci s mamom striebra// a krížom orie rieka bied.*[1]

Na druhej strane sa však vo vzťahu k iným stoliciam pripomínalo, že na Orave, v tomto kraji odvekého nedostatku a kadejakého príkoria vyrástli mnohí velikáni ducha a že z pera viacerých autorov vznikli cenné literárne diela i vedecké práce. A práve tie nemali vždy iba úzko regionálny charakter, ale zvyčajne to boli diela, ktoré nadobudli celonárodný význam. Zásluhou mnohých národných a kultúrnych dejateľov oravskej proveniencie bola Orava napríklad v 19. storočí stolicou, ktorú z národného hľadiska treba pokladať za najuvedomelejšiu. A tak ani nie je

zvláštnosťou, že v revolučných rokoch 1848-1849 Orava sa stala dokonca aj útulkom predstaviteľov národného hnutia a že Dolný Kubín bol mestom, kde sa za istý čas skrývali t. Štúr, J. **M.** Hurban a **M. M.** Hodža.

Pri pohľade na slovenskú literárnu tvorbu a kultúrnu minulosť sa nám nevdojak vynorí v mysli rad postáv, bez ktorých si naše dejiny nevieme predstaviť. Niektoré mená sú v slovenskom kontexte viac i menej známe, ale viaceré si treba azda už aj oživovať, ba poniektoré pre rozmanité okolnosti upadli do zabudnutia. Z Oravy pochádzajú mnohé vynikajúce osobnosti z oblasti literatúry, kultúry i umenia. Orava sa stala známym regiónom najmä prostredníctvom autorov-rodákov z tohto kraja. Pre spisovateľov oravskej proveniencie bolo charakteristické, že sa viacerí **z** nich oddávna usilovali byť priam na čele nových literárnych prúdov a že sa snažili vo svojej tvorbe vyjadriť to, čo iní ešte nepovedali alebo čo by len chceli vysloviť. Vyhranenosť jednotlivých autorov.- tak v minulosti ako aj v súčasnosti - je veľmi výrazná vo viacerých prípadoch.

Už v období baroka sa rozospieval svojráznym spôsobom i tónom **v** Trstenej vychovaný Hugolín Gavlovič /1712-1787/, jeden z najpoprednejších predbernolákovských spisovateľov. Narodil sa na slovensko-poľskom pohraničí v Čiernom Dunajci, ale už od prvého roku života ho rodičia vychovávali v Trstenej. V nej potom prežil svoje detstvo, vychodil elementárnu školu, a tak si ho Orava napokon celkom s právom prisvojila ako svojho rodáka. H. Gavlovič strávil zo zdravotných príčin značnú časť svojho života v prírode /na salšoch sa liečil z pľúcnej choroby/, a tak nielen v múroch trstenského františkánskeho kláštora /v ktorom žil, ako člen františkánskeho rádu/, ale aj v oravskej prírode pri blčiacich plameňoch vatry sa zrodilo jeho vrcholné a v tých časoch nedocenené dielo Valašská

škola mravov stodola /podľa autora "spísaná roku 1755V* Je to obsiahla didakticko-pedagogická poézia, skutočná perla 18. storočia. Táto vyše osemsto stranová kniha vyšla však iba po jeho smrti zásluhou Michala Rešetku, mecéna slovenskej literatúry a zberateľa kníh. H. Gavlovič bol básnik, filozof, teológ, maliar i hudobník. Básnickú činnosť ukončil predčasne, neskôr sa venoval iba náboženskej spisbe.

V období romantizmu má Orava svojho predstaviteľa v postave Janka Matúšku, básnika-baladistu, člena Štúrovej literárnej družiny /narodeného v Dolnom Kubíne 1821/. J. Matúška je autorom hymnickej piesne Nad Tatrou sa blýska /1844/, azda najlepšie vystihujúcej ovzdušie í nálady vtedajšej slovenskej študujúcej mládeže. Pre svoje nadanie i neohrozený postoj patrí na začiatku štyridsiatych rokov medzi najpoprednejších prestaviteľov štúrovskej družiny*

Autorom iných medzi mládežou rozšírených piesní je aj básnik Jur Bulla-Zvestoň /1827-1898/, narodený v Ústí n. Oravou, dlhoročný sudca v Dolnom Kubíne a známy ako presvedčený Slovák i Slovan. Od neho pochádza znárodnená pieseň Bratislava, Bratislava... Bulla-Zvestoň je autorom Žalmov tatranského Slovana uverejnených v almanachu Lipa /1860/.

Básnické nadanie ľudí oravskej proveniencie presvedčivo vrcholí v osobe Pavla O. Hviezdoslava, rodáka z Vyšného Kubína /1849-1921/. Vyrástol z neho slovenskému národu básnik, ktorý hĺbkou myšlienok predstavuje vrchol slovenskej literárnej tvorby. Jeho veľkosť sa nám javí aj z iného hľadiska: je to "Ján Krstiteľ básnickej reči slovenskej", ako raz ho nazval Milan Rúfus - tvorca myšlienok a jazyka, ktorému sa zatiaľ nikto nevyrovnal. Hviezdoslavova veľkosť je aj v tom, že svojou tvorbou kliesnil slovenčine cestu i otváral oči všetkým, čo nechceli veriť, že sloven-

čina je jazyk, do ktorého možno prekladať aj tie najpodnejšie diela svetovej literatúry. Hviezdoslav v rozsiahlych epických a lyrických skladbách rozvíjal slovotvorné schopnosti slovenčiny v takom rozsahu, že si to zasluhuje úctu i obdiv. Ako umelec sa prejavil aj pri zúžitkovaní slovnej zásoby domáceho prostredia.

V časoch, keď z Oravy zaznieval mohutný chorál Hviezdoslavovej poézie, píše dobré básne, najmä však pozoruhodnú 684-stranovú epickú báseň Báj Tatier, stredoškolský profesor, básnik Ján Kovalik-Ústiansky, rodák z tístia n. Oravou /1861-1950/. Škoda však, že jeho básne napísané v tóne bottovských balád i spomenutá rozsiahla epické báseň Báj Tatier sú už v slovenskej literatúre akoby anachronizmom. Jeho zobrané diela I vyšli až roku 1919 a Báj Tatier až roku 1926, hoci vznikali v deväťdesiatych rokoch minulého storočia. Oneskorené publikovanie jeho diel malo nepriaznivý dosah, lebo sa k čitateľom nedostala poézia, ktorá bola pre nich aktuálna.

V rokoch pred prevratom začal literárne pôsobiť a podľa niektorých pozorovateľov "nehľadaným, tichým tónom" písať verše Ignác Grebáč-Orlov, rodák z Námestova /1888-1957A V širokej verejnosti našli ozvenu najmä jeho Piesne a dumky /1914/ a niektoré básne sa zasa rozšírili aj ako piesne /napríklad báseň Ach, oravské vrchy.../ Z jeho tvorby priam vyžaroval vrúcny patriotizmus a úprimná láska k rodnej hrude.

Ako básnik sa hneď po prvej svetovej vojne predstavil Anton Kudja-Riavin *z* Dolnej Lipnice /teraz v Poľsku/, učiteľ pôsobiaci na viacerých miestach. Písal verše pre dospelých a pre deti. Pozoruhodným básnikom bol aj Augustín Način-Borin, námestovský rodák /1900-1979/. Je autorom modernej poézie /zbierka S dovolením 1926/ i Básní v próze /1925, 1926/, ktorú vydal pod pseudonymom Júlia. Divin-

eká. Autorstvo niektorých básní zaradených do zbierky sa však pripisuje aj Šere Buganovej-Alexyovej /narodenej 1906 v Dolnej Lipnici/, poetke jemnej lyriky a nadanej maliarke*

Svoje literárne účinkovanie začala poéziou aj Mária Jančova-Hečkova /narodená 1908 v Dolnej Lehote/ zbierkou jej básnickej prvotiny, ktorá vyšla pod názvom Blahoslavení /1940/. Charakterizuje ju intímna lyrika elegického zafarbenia. ¥ podobnom tóne pripravovala aj zbierku Kvet pri ceste, ktorú sa však autorka rozhodla neuverejniť.

Výraznou i svojráznou postavou umelecko-kultúrneho života na Orave bol v rokoch po druhej svetovej vojne dolnokubínsky rodák, básnik Theo H. Flórin /1908-1973A Je to moderný autor, nadväzujúci na dobové prúdy. Hoci väčšinu veršov napísal v cudzine, predsa z nich cítiť, že aj tie najjemnejšie korienky jeho tvorby sa zarývajú do domácej pôdy. Florinova pozoruhodná tvorba sa stala trvácou hodnotou v pokladnici našej literatúry.

V posledných rokoch sa troma básnickými zbierkami predstavil našej verejnosti Štefan Balák, rodák z Lokce A944/.

Ak sme vyslovili názor, že Oravci sa usilovali byť na čele dobových literárnych smerov, o prozaikoch oravskej proveniencie to možno tvrdiť dvojnásobne. Svedčí o tom viac postáv, na prvom mieste Martin Kukučín /vlastným menom Matej Bencúr/, narodený v Jaseňovej /1860-1928/. Kukučín je nielen jeden z našich najvýznamnejších prozaikov, ale je aj priekopník literárneho realizmu, tvorca a zakladateľ modernej slovenskej literatúry.

Kukučínovo literárne dielo je mnohostranné i rozsiahle a umelecky vyzrelo do takej podoby, že ostáva vzorom pre budúce generácie. Jeho zásah do vývinu prózy je rovnocenný Hviezdoslavovej úlohe v poézii. Písal novely, povied-

ky i náročné koncipované romány, obsiahle cestopisné črty í divadelné hry. Známe sú aj jeho prejavy pri istých spoločenských príležitostiach. Kukučín písal nielen pravdivo, ale .na vysokej umeleckej úrovni zobrazil život pospolitého človeka. Pre jeho tvorbu je charakteristické, že'svoj postoj priam stotožnil s pohľadom a umeleckým nazieraním í cítením tých ľudí, ku ktorým sám patril. V literatúre sa o ňom právom konštatuje, že sa svojou tvorbou zaraďuje k vrcholným postavám našej prózy.

Významným oravským prozaikom bol aj dolnokubínsky rodák Ladislav Hádaši-Jégé /1866-1940/. V jeho osobe prichádza do našej literatúry nová tvár slovenského realizmu modifikovaná už podľa požiadaviek svetovej literatúry. L. Määaši-Jégé síce nevytvoril toľko ako jeho súčasníci i predchodcovia, ale prerážal chodníky a budoval cesty, po ktorých vykročili iní.

Čestné miesto v slovenskej literatúre patrí aj Milovi Urbanovi, jednému z najplodnejších poprevratových autorov* M* Urban vstupuje do literatúry hneď po prvej svetovej vojne * Nikoho nenapodobnúje, utvára si vlastné kompozičné postupy i štýl. Je to umelec, ktorý kráča smelo a odvážne svojimi cestami, opierajúc sa o vlastné životné skúseností. M* Urban je presvedčený o všetkom, čo videl í počul, a práve preto vie presvedčiť aj iných. Patrí k dominantným postavám slovenskej prózy a k osobnostiam, ktoré charakterizuje sila myšlienky i slova. Tak pre jeho poviedky ako aj pre jeho románovú tvorbu je priznačná dramatickosť spojená s hlbokou analýzou ľudských duší a dejov, ktoré sa odohrali v opisovanej spoločnosti.

Ani jeden z Oravcov, muž či žena, nevyhli sa v tvorba istému lyrizmu. Lyrická struna je azda najvýraznejšia v tvorbe Margity Figuliovej /narodenej 1909 vo Vyšnom Kubíne/- Takmer každé jej dielo dáva tušiť ženskú snahu po

básnickom videní a túžbu objaviť i poznať *neznáme* zákutia človeka a sveta. Autorka vie znamenite oživiť čas svojho detstva i analyzovať vlastné vnútro vo vzťahu k iným, a to tak v novelách ako aj v dobre koncipovaných románoch* Jej spisovateľský talent najvýraznejšie vyvrcholil v knihe Tri gaštanové kone /1940/, preloženej do viacerých jazykov. Kompozične stvárnila aj libreto pre balet Rytierska balada, na ktoré zložil hudbu Šimon Jurovský.

V rokoch medzi dvoma vojnami sa literárne prejavovala aj Elena Hroboňová /narodená 1903 v' Istebnom/% a to jednak ako prozaička a jednak ako autorka veršov, ktoré pripomínajú ľudovú poéziu. Z dedinského prostredia napísala niekoľko rozprávok či skôr poviedok s výrazne didaktickými zámermi. Autorka chce poúčať, no zároveň aj prispieť touto cestou k zlepšeniu sociálneho postavenia vtedajšej dediny.

• V rokoch po druhej svetovej vojne vniesla do vývinu literatúry pre deti a mládež nový osviežujúci hlas Mária Jančová /narodená 1908 v Dolnej Lehote/, a to návratom ku klasickému dedičstvu. Jej Roznrávky starej matere /1953/ zarezonovali detskou dušou vo všetkých kútoch našej vlasti .

¥ kontexte autorov oravskej proveniencie zaujíma svojou tvorbou osobitné miesto Ján Johanides /narodený 1934 v Dolnom Kubíne/. Nezvyčajnosť jeho námetov, sujetov i ich spracovanie je pozoruhodné z viacerých **hľadisko** Autor je experimentátor, ktorý sa vymkýna ***z*** rámca ustálených noriem. Jeho cieľom je písať inakšie ako píšu ostatní^ a práve preto si hľadá aj nové témy, uprednostňuje netradičné cesty a usiluje sa o svojský štýl.

Pri zamýšľaní sa nad tvorbou básnikov a prozaikov *z* Oravy nemožno obísť ani autorov divadelných hier. Na Orave bolo už pred prvou vojnou čulé ochotnícke zápolenie

a nielen v mestečkách, ale aj po dedinách sa utvárali ochotnícke divadelné súbory. V Dolnom Kubíne sa roku 1874 hrala Shakespearova veselohra Skrotenie zlej ženy, v ktorej aktívne účinkovali aj P. O. Hviezdoslav a Ilona Nováková /neskôr Hviezdoslavova manželka/. A pravdaže, písali sa aj divadelné hry.

Na rozdiel od poézie a prózy dramatická produkcia bola chudobnejšia a okrem niektorých výnimiek ani nedosahovala očakávanú úroveň. O divadelné hry sa pokúsil ústiansky rodák Blažej Bulla /1853-1919/, ***ale bez*** nárokov na vyššie umelecké požiadavky. Divadelné hry písal aj nadšený zberateľ ľudových piesní, folklorista a spisovateľ, horlivý národovec Andrej Halaša zo Záskalia 1852-1913/. Väčší úspech mali však desiatky divadelných hier, ktoré prekladal z viacerých slovanských jazykov.

Pozoruhodnou literárno-kultúrnou osobnosťou bol aj dolnokubínsky rodák Ondrej Kalina, vlastným menom Ján Smetanay, narodený vo Veličnej /1867-1953A Ako hlasista upozorňoval na seba prácami z kultúrno-spoločenským i politickým dosahom, ale písal aj poviedky v duchu Kukučínovej tvorby. Pokúsil sa o dramatický epos Sen Jaroslavov /1914/, ktorý prepísal a vydal aj v češtine /1926/. Po česky vyšla aj jeho dráma Prevrat /1936/ i epos Spev o utrpení Bohuslavice /1929/. Ale ani drámy tohto autora nemali širší ohlas.

O dramatickú tvorbu sa pokúsil aj básnik I. Grebáč-Orlov a Libor Mattoška. Ich hry mali výchovný cieľ a objavovali sa iba na domácich scénach.

A tak za najhodnotnejšie divadelné hry možno napokon pokladať iba Kukučínove práce Komasácia /1889/ a Bacúchovie dvor /1922/, hry Ladislava Nádaši-Jégého Krpčeky sv. Floriána /1919/, Prevrat 1922 a Mia /1923/. Aj v týchto prípadoch však prozaické diela spomenutých autorov boli

na vyššej úrovni ako ich divadelné hry. A tak vrcholným dielom dramatickej spisby autorov oravskej proveniencie, je napokon iba Hviezdoslavova tragédia Herodes a Herodias /1909/, ktorá je však vrcholom nielen v úzkom oravskom kontexte, ale aj uznávanou dominantou slovenskej dramatickej tvorby vôbec.

Chudobnejšiu divadelnú produkciu na Orave zapríčinili viaceré činitele, okrem iných aj to, že pre inscenáciu náročnejších diel neboli v oravskom regióne podmienky a chýbali aj vhodné priestory. Ťažko sa však získavali aj skúsenosti s inscenáciou dobových hier a styk s prostredím, v ktorom by vznikali diela vyššej hodnoty a s ktorými by mohli konfrontovať vlastné režijné predstavy i postupy aj oravskí dramatickí spisovatelia.

Oravského pôvodu sú aj viacerí prekladatelia literatúry z iných jazykov. Vynikajúcim prekladateľom z ruskej a sovietskej literatúry bol Mikuláš Gacek /narodený 1895 v Budapešti, ale detstvo prežil vo Vyšnom Kubíne a v Jaseňovej/. Z ruštiny prekladal aj Karol Izakoviô /narodený roku 1903 v Budapešti, od siedmeho roku však vyrastal vo Vyšnom Kubíne/ a Aurel Styk, bankový úradník v Dolnom Kubíne /1864-1958/. Z poľštiny prekladal aj básnik I. Grebáč-Orlov, z chorvátčiny a taliančiny Emanuel Cubínek, rodák z Polhory /1913/. Ako prekladateľa nemožno nespomenúť P. O. Hviezdoslava, ktorý do slovenčiny prekladal drámy najpoprednejších európskych dramatikov.

Z Oravy pochádzali nielen početní rodoľubovia, literárni pracovníci a národovci, ale aj obetaví organizátori kultúrno-spoločenských a národných podujatí. Už roku 1837 sa založil v Dolnom Kubíne Pedagogický spolok s cieľom zlepšiť úroveň škôl i sociálne postavenie učiteľov. V roku 1857 začala pracovať aj "Učená spoločnosť pri knižnici Čaplovičovskej". V súvislosti s touto knižnicou treba na

prvom mieste spomenúť Vavrinca Čaploviča z Jaseňovej /1778-1853/, ktorý bol známym milovníkom kníh aj ich zberateľom a ktorý získané knižné fondy /okolo 60.000 zvázkov/ daroval napokon Orave* Rozširovateľom slovenskej tlače bol Jozef Gasparík-Leštinský /1861-1932/, básnik a spisovateľ, známy však aj ako nakladáteľ a kníhkupec.

Jedným z najvýznamnejších organizátorov národných podujatí je dolnokubínsky rodák Andrej Radlinský /1817-1879/^ Patril k tým postavám slovenského národného života, ktoré boli v styku s Ľ. Štúrom, J* M. Hurbanom, M.. E. Hodžom, J* Palárikom, J* Herkeľom i ostatnými národnými dejateľmi. A* Radlinský sa pričinil o založenie Matice slovenskej, sám organizoval aj všetky práce pri zakladaní Spolku sv® Vojtecha a má aj výrazný podiel na rozširovaní spisovnej slovenčiny® Bohatá je aj jeho spisovateľská a redaktorská činnosť* Ako národný buditeľ a spisovateľ pôsobil aj jeho brat Štefan Radlinský /1822-1889/.

Známym podporovateľom vedy a slovesneho umenia bol aj Tomáš Červeň z Chyžného /teraz v Poľsku; 1793-1876/. Ako horlivého obhajcu slovenčiny proti maďarizačným zámerom treba uviesť zakladateľa nakladateľského spolku Tranoscius, spisovateľa a národovca Jura Janošku z Dolného Kubína /1856-1930/» Žiarivý príklad na vlastenectvo, organizačné snahy a vydavateľské podujatia máme v osobe Martina Haau-1jaka, rodáka z Oravskej Jasenice /1789-1859A M. Hamuljak bol osobnosťou, ktorý vedel zjednotiť ľudí rozmanitého zamestnania, veku i literárnych záujmov práve v rokoch, keď sa takáto činnosť uskutočňovala veľmi ťažko.

Pri spätnom pohľade na literárnu a kultúrnu minulosť oravského kraja je veľmi nápadná angažovanosť Oravcov hornooravskej proveniencie v oblasti jazykovedy. Na prvom mieste treba, pravdaže, spomenúť Antona Bernoláka, rodáka so Slaniee /1762-1813/, zakladateľa slovenského spisovné-

ho jazyka, jeho prvého kodifikátora.

Á. Bernolák vniesol prvý do pravopisu premysleii.il systémovosť i účelnosť,a práve preto jeho pravopisné úpravy smerujú nielen k zjednoteniu, ale aj k ustáleniu a zlepšeniu niekdajšieho staršieho- úzu. V dielach Dissertatio /1787/ a Ortografia /1791/ vyslovil a zároveň aj zdôvodnil zásadu, že pravopis sa má zakladať na výslovností* A. Bernolák spracoval aj gramatickú stavbu slovenčiny* Vrcholom Bernolákovho vystúpenia na poli slovenskej jazykovedy bol jeho päťzväzkový Slowár, ktorý však vyšiel až 12 rokov po jeho smrti.

Nezvyčajným dobovým zjavom bol Ján-Herkeľ, peštiansky advokát, rodák z Vavrečky /1786-1853/. Bol priateľom Jána Kollára, P. J. Šafárika, A. Radlinského, ale najmä je.h© rodáka M. Hamuljaka. O J. Herkeľovi je známe, že ešte pred Jánom Kollárom vyslovil potrebu jednoty Slovanov /vraj je aj pôvodcom slova pansláv/ a prvý aj horlil za spoločný slovanský jazyk, ktorým by mali písať aspoň literárni pracovníci. S týmto cieľom vydal aj spis Elemente universalis lingue Slavicae /Budín 1826/, v ktorom aj načrtol pravidlá predpokladaného všeslovanského jazyka.

Z hornej Oravy pochádza aj Ján Koiš /narodený 1793 v Trstenej, zomrel 1939 v Budapešti/ autor jedného z najzaujímavejších slovnikárskych diel; Všeslovanského slovníka. Obsiahly slovník v dvoch častiach je však známy iba ako rukopis /prvá časť má päť a druhá desať zväzkov/, lebo tlačou nevyšiel. Slovník je pozoruhodný aj tým, že okrem latinských a nemeckých slov sa v ňom stretávame s ekvivalentmi všetkých slovanských jazykov.

Hornooravským rodákom je aj iný významný jazykovedec, ktorý výrazne zasiahol do vývinu slovenského spisovného jazyka, a to ori jeho konečnej úprave. Je ním trstenský rodák Martin Hattala /1821»1903/, profesor na univerzite v

Prahe. Je autorom Krátkej mluvnice slovenskej, ktorá vyšla 1852 a ktorá mala v nasledujúcom období vývinu slovenčiny normatívny charakter. Od jej vydania sa datuje aj terajšia podoba spisovného jazyka. Možno ešte spomenúť, že Hattalova jazykovedné činnosť bola bohatá. Napriek tomu, že sa k nej viacerí stavali kriticky, účinkovanie M. Hattalu treba hodnotiť kladne. Jeho práce sú dôležitým ohnivkom v reťazi poznatkov o slovenčine a súčasne aj popudom ku kritickému hodnoteniu doterajších výsledkov štúdia slovenčiny. Napokon z Trstenej pochádzal aj István Kniezsa, profesor slavistiky na univerzite v Budapešti.

O slovenčinu sa osobitným spôsobom zaslúžil už spomenutý jasenický rodák Martin Hamuljak, ktorého zásluhou sa utvoril v Budíne roku 1834 Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej. V tých časoch to bol významný čin, lebo zásluhou tohto spolku vyšli ročníky almanachu Zora a básne Jána Hollého v 4 zväzkoch. Hamuljak je známy aj ako slavista a zberateľ ľudových piesní.

¥ súvislosti s jazykovednou činnosťou Oravcov možno ešte spomenúť aj Ctibocha Zocha /narodeného 1815 vo Veličnej/, ktorý sa popri archeológii, histórii a poézii venoval aj jazykovede. Ako člen Štúrovej literárnej družiny prispieval takmer do všetkých časopisov. Z jeho jazykovedných príspevkov je pozoruhodná práca O vlastnostiach a zvláštnostiach reči oravskej v Orave /1861/ so snahou podať charakteristiku oravských nárečí. V rukopise sa zachovali jeho Etymologické zápisy z roku 1862-1865 a koncept slovenského nárečového slovníka Idioticon slov v Orave užívaných.

Z Dolného Kubína pochádzal ugrofinista, estét, literárny kritik a prvý životopisec P. O. Hviezdoslava univerzitný profesor dr. Pavel Bujnák. /1882-1933/. Z jazykovedných prác sú dôležité jeho Prefixa verbalia v jazykoch u-

grofínskych a zvlášte v maďarskom /1928/. Revidoval aj slo vensko-maďarský slovník, ktorý vydával J* Hvozdík a zároveň zabezpečoval, že sa autor neodchýlil od pôvodného cieľa a ťe sa nestal obeťou jednostranného názoru separatistický zaujatých jednotlivcov* Početná skupina záujemcov o jazyk a jazykovedná činnosť z oravského prostredia je istotne pozoruhodný jav, ktorý iné svoje historické korene a ktorému treba venovať pozornosť*

Početní Oravci pracovali aj v oblasti dejín, a tak Orava má aj v tejto disciplíne niekoľkých predstaviteľov* Ha prvom mieste treba spomenúť Josefa Kohútha z Ústia /1828-1900/, literárneho historika a monografistu Oravy, ktorý sa orientoval na štúdium archívneho materiálu* Cenné sú jeho monografické práce o popredných osobnostiach bernolákovského obdobia. V Kohúthovej práci pokračoval jeho nástupca Štefan Haluška /narodený 1857/ v Tvrdošíne. Jeho zásluhou sa sprítomnila značná časť Kohúthovej pozostalostí tým, že sa publikovala v známom diele Jozefa Hradského Additamenta ad initia /1903/. .Ako historik je známy aj Daniel Szontagh zo Záskalia, ktorý napísal viaceré historické práce a venoval sa organizácii Čaplovičovej knižnice* Z Bobrova pochádzal Matúš Pajduššák /1871/, autor niekoľkých prác o Orave a Spiši. fýznačným historikom oravskej proveniencie bol, aj Andrej Kavuljak, rodák m Ústia no Oravou /1885-1952/, dobrý mateľ dejín Oravského zámku a histórie Oravy* Historickej problematike sa venovali aj krušetnickí rodáci Anton Granátier /1894-1954/ a Pavol Florek /1895-1963/*

Z archeologického hľadiska cenné údaje o histórii Oravy priniesol. Mikuláš Kubínyi /1840-1937/, archeológ a historik, ktorý na Orave prvý vykonával rozsiahlejšie 'výskumy vo viacerých lokalitách. ¥ posledných rokoch pokračuje v archeologických výskumoch Pavol Čaplovič, rodák z,

Veličnej /1917/, historik a etnograf. Ako etnografa a historika môžeme ešte spomenúť Karola A» Medveckého z Dolnej Lehoty 71875^1937/ a univerzitného profesora Andreja Meiicherčíka % Párnice /1916-1966/.

Početní obetaví pracovníci % Oravy pôsobili aj v oblasti výtvarného umenia a hudby* Tých však treba hodnotiť na inom mieste a s prihliadaním na zretele, v ktorých sa utváral ich umelecký profil* Úprimný záujem o slovesno-vedeckú tvorbu Tudí oravskej proveniencie má svoje historické korene, liežnc* iba dúfať, že sa na niekdajšie tradície bude nadväzovať a ie Orava bude aj naďalej kolískou osobností, ktoré ponesú zažatú fakľu kultúry aj do budúcich čias.

O nespisovnej slovnej zásobe mládeže

Braňo Hochei

V iných prácach /1980, 1981/ sme vymedzili novodobé nespisovné vrstvy jazyka, naznačili sme, čo z tejto sociálnodialektologiokej stratifikácie nespisovných javov vyplýva pre prekladateľskú prax /1983a-i/ a poukázali sme tiež na vzájomné vzťahy medzi súčasnými nespisovnými vrstvami a spisovným jazykom, čo možno graficky znázorniť takto: /pozri schému na nasledujúcej strane/.

Pre potreby tohto príspevku bude účelné zopakovať vymedzenie slangu a sociolektov.

Slang definujeme ako súbor nespisovných jazykových prostriedkov rozličnej proveniencie /teritoriálno-nárečovej, argotickej, žargonickej, sociolektickej/, ktoré sa v národnom kolektíve všeobecne používajú alebo sú všeobecne zrozumiteľné a ktoré celkom alebo do značnej miery stratili príznak svojho pôvodu. Lexikálne slangové prostriedky teda tvoria súčasť aktívnej alebo pasívnej slovnej zásoby každého užívateľa národného jazyka. Y porovnaní s pretrvávajúcim chápaním slangu v slovenčine ako de z in tegrovan ého a deformovaného útvaru zdôrazňujeme /ako si všimol i Bosák, 1982/ opačnú - integrujúcu funkciu slangu. Z hľadiska slangovej priznakovosti /stupňa slangovosti/ ša slang

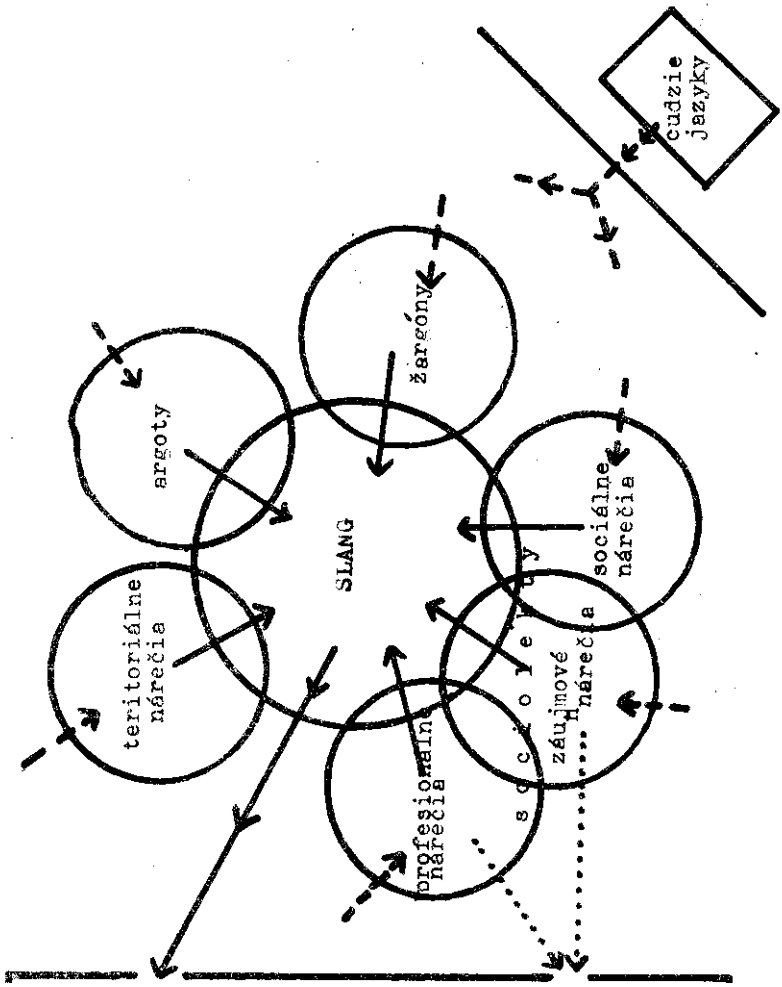

^A'zeC **AUAOSids**

vnútorne člení na tri vrstvy. 1. jadro elaogu, ktoré tvoria jazykové prostriedky všeobecne používané, ktoré celkom alebo takmer celkom stratili príznak svojho pôvodu§ **2»** strednú vrstvu, ktorú tvorí to, čo nestratilo príznak svojho pôvodu, ale je všeobecne zrozumiteľné! 3* okrajovú vrstvu, ktorú tvorí to, čo si zachováva silný príznak svojho pôvodu a mimo svojej pôsobnosti /t* j* mimo tejktorej inej nespisovnej vrstvy jazyka/ je zrozumiteľné len z kontextu; ide vlastne o také prostriedky, ktoré stoja na pomedzí slangu a iného nespisovného útvaru národného jazyka, ostávajúc jeho súčasťou /pozri schému/'* Jadro slangu spolu so strednou vrstvou nazývame vlastným siengom#

Sociolekty chápeme ako súbory jazykových prostriedkov používaných v sociálne, profesionálne alebo záujmovo

2

kompaktnej, uzavretej skupine luáif podľa toho ich delíme na profesionálne, sociálne a záujmové nárečia. Socío~ lekty slúžia primárne na pragmatické dorozumievanie členov skupiny; ich sekundárnym /neintencíonálnym/ príznakom býva-nezrozumiteľnosť mimo sféry ich pragmatického používania /to jest pre nečlenov takej skupiny/*

¥ spomínaných prácach /1980, 1981/ sme vyslovili aj tvrdenie, že - s prihliadnutím na špecifické postavenie profesionálnych /prípadne/ aj záujmových nárečí - si ang je dnes jediným zdrojom obohacovania Xexiky spisovného jazyka, že každé nové slovo /bez chladu na jeho provenienciu/ prechádza pred vstupom do spisovného jazyka "slangovým štádiom".[3]

Cieľom tohto príspevku je opísať nespisovnú slovnú zásobu mládeže. K problematike pristupujeme *z* dvoch aspektov. '

1. synchrónneho - ukážeme, ktoré nespisovné vrstvy jazyka sú v slovjaej zásobe mládeže zastúpené^

2. diachrónneho - porovnáme náš materiál s inými /staršími/ prácami.

la tento účel sme osobitne spracovali materiál, ktorý sme získali na Strednej knihovníckej škole a Strednej priemyselnej škole grafickej v Bratislave v školskom roku 1980/81.‘ Voľba škôl nebola náhodná, ale podmienená skutočnosťou, že ju študujú žiaci takmer ***z*** celého Slovenska, čím sme do istej miery eliminovali nežiadúce vplyvy teritoriálno-nárečového charakteru. Bo výskumu bolo zapojených 5 tried - 1. ročník smer polygrafický /po/, 3. ročník po, 1. ročník smer knihovnícky /ka/, 3. ročník ka a 1. ročník smer kultúrno-výchovný pracovník /dvojročné nadstavbové štúdium/ - čo predstavuje cca 160 informátorov vo veku 15 - 21 rokov. Rozdiely medzi študijnými špecializáciami sa ukázali zanedbateľné, a preto ich neuvádzame.

Informátori dostali túto inštrukciu: 1* zapisovať zo svojej slovnej zásoby všetky nespisovné /okrem teritoriálno-nárečových podľa možnosti/ slová a slovné spojenia; 2. slová, o ktorých budú predpokladať, že by sme im mohli nerozumieť, aj vysvetliť /a, spisovnými synonymami, b, opisné, c, použitím vo vete/*"*

Zo získaného materiálu /cca 4 000 lexikálnych jednotiek sme vyradili také slová, ktoré evidentne pochádzajú ***z*** teritoriálneho nárečia informátora^respektíve jeho rodičov a ktorých výskyt nebol vyšší ako dvakrát a aj - spisovné slová.

V tejto súvislosti hodno spomenúť dva zaujímavé - a v podstate neočakávané - javys

1. uvádzanie expresívnych spisovných slov ako nespisovných /slangových/ - napríklad brblať, fagan, fičúr, frajer, grgať* chruňo, kujon, papuľa; vyskytli ea aj také prípady, že spisovné slovo /uvádzané ako nespisovné/

bolo vysvetlené nespisovným ekvivalentom /chápaným ako spisovné/ - napríklad grcať - šabľovať, vetry - prdy, fešák - štramák, záletník - kočkos;

2. vysvetlenie nespisovného slova nespisovným /chápaným ako spisovné/ - napríklad debo - drbo /hlupák/, tyčka - šabľa /dávenie/, magič - magneťák /magnetofón/, oplodňoval - sladák /pomalý tanec vo dvojici/, plížák/plúžák - lapák /^slaääk/, dldžína - diska /diskotéka/.

Tieto tendencie /stopovo zaznamenané aj v našich predchádzajucich a nasledujúcich prieskumoch/ nepriamo podporujú naše tvrdenie o prenikaní slangových prostriedkov do spisovného jazyka* ¥ jazykovom povedomí informátorov zrejme splýva nižšia hovorová vrstva spisovného jazyka so subštandardom*

¥ nasledujúcom opise takto získaného lexikálneho materiálu nebudeme venovať pozornosť frazeologickým jednotkám^ a vlastným menami*

nespisovná lexika zvolenej sociálnej, záujmovej alebo profesionálnej skupiny sa často interpretuje nediferencované. ¥ychádza sa pritom z mylného predpokladu, že všetko, čo sa zaznamená v danej skupine, patrí do "jej jazyka" Ak by sme takéto kritérium aplikovali extrémne, tak by sa napríklad pri analýze umeleckého alebo náučného štýlu javili aj slová základného slovného fondu ako súčasť umeleckého, respektíve odborného štýlu*

Kaše triedenie nespisovných slov používaných v skúmanej skupine implikuje skutočnosť, že mladí ľudia sa pohybujú v rozličných prostrediach a používajú lexikálne prostriedky rozličného sociálnodialektologického charakteru* Materiál z výskumu sme preto konfrontovali aj s naším

Slovníkom slovenského slangu.

¥ nespisovnej slovnej zásobe mládeže nachádzame?^

1. vrstvu takých slangových slov, í

a/ktoré tvoria vlastný slang a

aa/ ktoré patria do jadra slangu - napríklad aušus, bakšiš, Blava, bordel /neporiadok/, brajgel, buzerant, buzerovať, cimra, ovok /blázon, hlupák/, devizák, fas, foter, helfnút, homoš, hosipa, hovadina, lagovať, opica /opilosť/, pajzel, papaláš, pech, pracháč, prachy, roboš/-ka, šajn, šmejd, teplá /lesbická/, teploš,

ab/ ktoré patria do strednej vrstvy slangu a zachovávajú si teda istý príznak svojho pôvodu - napríklad drbko, držka /ústa/, d,* fáro, fasa /adj* i adv,/, p, p ako, pindať, soptiť, trapas, trable /z mládežníckeho nárečia/, asák, profák, štipka, výcuc /zo študentského n./, francúzak/francuzák, trafák /z technického n«/, čunder /z trampského n./, bonzák /z väzenského respektíve z vojenského n#/, rodičko, učka /zo žiackeho n#/,

b/ ktoré patria do okrajovej vrstvy slangu a súčasne do príslušného sociolektu, kde predstavujú okrajovú vrstvu daného sociolektu - napríklads

mládežnícke nárečies ciga /cigareta/, facina /hlúposť, drobnosť, zanedbateľná vec alebo udalosť/, frcguma /prezervatív/, hajzlák /toiletný papier/, kopačky /dať kopačku s vyhodiť niekoho, rozísť sa s niekým/, poliš /policajt/, slaäák, šabliť/šabľovať, telka /televízor/, toaleťák /toiletný papier/, trapos /trápny človek/, trtko /hlupáčikf nesmelý, neostrielaný človek/, tyčkovať /dáviť/, žiacke nárečie, blicér /absentér, ten, čo chodí poza školu/, bilcnúť si /ísť poza školu/, blicovať /chodiť poza školu/, ridas /riaditeľ/,

športové nárečie: bager i bager /spôsob odrazenis lopty vo volejbale/,

módno-návrhárske nárečie: babky /druh dámskej obuvi/, bridžitka /typ podprsenky/, džínsovina /druh tkaniny, látky na odevy/, súložky /druh pánskych spodných nohavičiek/,

štekle /!• vysoké opätky, 2* topánky s vysokými opätkami/, /ľu evidujem© aj také slová, ktoré patria, súčasne do viacerých sociolektov, ako napríklad bager/báger /lyžica vo vojenskom, trampskom i mládežníckom nárečí/, basman /väzeň vo vojenskom i väzenskom nárečí/ a iné*/

2. vrstvu sociolektických slov - napríklad?

a/ mládežnícke nárečie:^ bago/bágo /cigareta/, bendžovať /papuľovať, odvrávať/, beťárguma /prezervatív/, bicák /bicykel/, buzi/buzo /homosexuál/, býkovina /nezmysel/, cajgel /bicykel/, ceckovina /podprsenka/, cibule /hodinky/, cicak /bicykel/, cicilajbel /podprsenka/, cvikmajster /sprievodca vo verejnom dopravnom prostriedku/, časák /časopis/, diginy /digitálne hodinky/, diska, drbák /vyrážka na tvári - akné/, džemiť /tancovať/, fizlovňa /policajná stanica/, gramec /gramofón/, jebák /vyrážka * akné/, kočkoš, kvádro /oblek/, lenonky /druh okuliarov/, magiš /magnetofón/, mrmel /pľuvanec/, oháknutý /dobre oblečený/, .okulky /okuliare/, oxidovať /otravovať/, oxidant /ten, ktorý otravuje/, plachťáky /široké nohavice/, počko /počasie/, podprda/podprdka /podprsenka/, policdom -/policajná stanica/, revizák/-oška /revízor, -orka v dopravnom prostriedku/, samoška /samoobsluha/, sympoš/-ka /sympatický muž - žena/, šalina /električka/, škulky /okuliare/, špiprezák /zlý kamarát, skratka zo :"špina prezlečená za kamaráta"/, šplech /vtip/, štikmajster /sprievodca v dopravnom prostriedku/, tranäák /tranzistorové rádio/, zmrzka /zmrzlina/, žváro /cigareta/,

b/^ ba/ športové nárečie: agresorky /čínske tenisky/, beggiš /bedminton/, pinec /stolný tenis/, baskit /basketbal/, voliš /volejbal/,

bb/ trampské nárečie: lopata /lyžica/, tela /batoh obalený teľacou kožou/,

bo/ hudobnícke nárečie: basák /veľký bubon/,

reprák /reproduktor/, ***aexik*** /saxafón/,

1 fi 17

c/ c a/ študentské a žiacke nárečie: '

caa/ všeobecné: anglina /angličtina ako jazyk i ako vyučovací predmet/, banán /pätorka/, baniar /päťkár/, baňa /pätorka/, deják /dejepis ako učebný predmet - tak **aj Šalej/**, franina /francúzština/, fýza /fyzika/^, geoša /geometria/, gramiša /gramatika/, gula i **gula** /pä**torka/**, labáky /laboratórne cvičenia/, litika /literárna výchova/, matika /matematika/, nemina /nemčina/, občana /občianska výchova/, prdák /prírodopis/, rachotina i rulina /ruština/, rysko /rysovanie/, slanina i slonina i slovina /slovenčina/, šajba /pätorka/, šerif /predseda triedy/, štyra i štyrec /štvorka/, telacina i telák i telka /telesná výchova/, trojec /trojka/, zabaniť i zašajbiť /dostať pätorku/, zemák i zemiak /zemepis/,

cab/ špeciálne, kam patria výrazy úzko spojené s daným typom školy - napríklad: biblia /bibliografia ako učebný predmet/, knihomoľ /knihovník/, séčko /vyučovací predmet Slovenská, česká a svetová literatúra/, stenoška /stenografia/, stroják /strojopis/,

cb/ profesionálne nárečie polygrafické - napríklad: čeluste /časť riadenia sádzacieho stroja/, hĺbka /hĺbkotlač/, lízač /valec na stroji/, refo /reprodukčná fotografia/, trasák /valec so sitom na papierenskom stroji/, vodník /valec ponáraný do vody/,

3. teritoriálno-nárečové slová, to jest také nespisovné výrazy, ktoré spravidla pomenúvajú miestne reálie a ktoré sa používajú len v danom geografickom regióne /Bratislava/ - napríklad: baňa /električka č. 5/, Mamut /pivároň Stará sladovňa/, pekáč /park kultúry a oddychu/, pešimetro /podchod pre chodcov/, stobaňa i stopäťbaňa /autobus číslo 105/,

4« žargonické slová[18], ktoré vznikajú na pozadí dis-

krepancie medzi zvukovou **a** grafickou podobou slov v cudzích jazykoch a jej "aplikáciou na slovenčinu" - napríklad: cu**c**ak /ecucak » cukrík/, curva /kurva/, chefe /šéf, vedúci/, džigitálky /digitálne hodinky/[19].

Súčasnú nespisovnú lexiku mládeže sme cíalej zrovnávali[20] s lexikálnym materiálom uvádzaným u **J.** Orlovského **/1941/**, ***Š.*** Krištofa **/1963/** a **J.** Kopinu **/1983/.** Ukázalo sa, **že** lexika nespisovných vrstiev jazyka nie **je** taká "efemérna", ako sa niekedy aprioristicky tvrdí /naposledy Kočiš, 1983/. Vzťah medzi slangom a ďalšími aúčasnými aeapisovnými vrstvami jazyka /pozri schému/ zrejme platí **aj na** "nižších úrovniach" - aj v jednotlivých sociolektoch nachádzame trvanlivejšie jazykové prostriedky /jadro/ **a** periférne, ktoiých existencia je časovo /respektíve miestne/ limitovaná[21].

Zo"študentského slangu" **J.** Orlovského **/1941/** evidujeme v nezmenenej podobe a v nezmenenom význame v slovnej zásobe dnešnej mládeže **84** lexikálnych jednotiek - jednak v slangu /napríklad bifloš, blic, brko » pero, candrbal, čurbes, hekáč, chlebáreň, konina, krvák, labák, nárazníky /prsia/, pajzel, pech, profák/ -áčka, slezina /schôdzka, stretnutie/, študák, Švéd **/Sech/**, valiť /klamať/, jednak v sociolektoch /napríklad: banán, baňa, deják, diro • riaditeľ, franina, konfera « klasifikačná porada, sloniňa, slanina, slovina, štácka *m* štátna záverečná skúška, telák, zemák/.

Z výskumu Š. Krištofa **/1963/** evidujeme v súčasnosti **144** slangových a sociolektickýoh slov - napríklad: bacha, bachnutý /zamilovaný/, banán, bezva, bombardáky, brácha i bracháč, cvičko, čurbes, deják, deeka /deskriptívna geometria/, doják /dejepis/, elina /električka/, frk, frťan, fuky /peniaze/, chlebáreň, inťák /internát/, kamoš, stopro /určite/, švestky /veci/, troleják, vychoš/ -ka, ze-

mák*

J* Kopina vo svojej poznámke /1983/ uviedol 59 príkladov, pričom ide zrejme o javy zachytené na východnom Slovensku [22] » Z nich sme 53 zaznamenali aj v našej výskumnej vzorke*

Cielom príspevku bolo opísať nespisovnú slovnú zásobu mládeže* Súčasne sme chceli dokumentovať rozdiely medzi slangom a inými novodobými nespisovnými vrstvami jazyka /najmä sociolektmi/*

Predpovedať* čo zo sociolektov prenikne do slangu / a perspektívne zo slangu do spisovného jazyka/, sa pochopiteľne *nedám* Dá sa však zodpovedne povedať, že do slangu ako súčasti celonárodného vyjadrovania [23] majú šancu vnikať 1* také lexikálne jednotky /prípadne iné jazykové prostriedky/, ktoré sa sociologicky zákonite rozširujú z toho-ktorého sociolektu do vedomia iných sociálnych, vekových a profesionálnych skupín[2]^, 2* také javy, ktoró sú /alebo sa stávajú/ súčasťou viacerých sociolektov , čím sa rozširuje okruh ich užívateľov*

Poznámky

1. S takýmto chápaním slangu korešpondujú termíny [11] slang kolokviálny" /S. Utešený/, "interslang" /L. I* Skvorcov/, "generál slang" /v anglickej a americkej jazykovede/ i kvalifikátor "výrazy proste slangové" /v českej lexikografii/.

2. Naše vymedzenie sociolektov sa kryje s mnohými definíciami slangu /pozri napríklad Slovník slovanskej lingvistickej terminológie, Academia, Praha 1977/• Dôvody, ktoré nás viedli k diferenciácii jazykových javov a k "novým" termínom sme stručne načrtli inde /1983j/*

3m Bez "slangového medzistupňa" /priamo z profesionálnych^ prípadne aj záujmových nárečí/ vstupujúci do spisovného jazyka napríklad internacionálne slová, pričom to platí viac o termínoch ako o všeobecnejšie používaných internacionalizmoch. Zrejme iba po dalšom výskume, ktorého predpokladom je lexikografická zmapovanie súčasnej spisovnej slovenčiny, bude možné potvrdiť alebo spochybniť "preberanie internacionálnych slov ako hlavný zdroj obohacovania slovnej zásoby spisovného jazyka" /Bosák, 1982/.

4. Radi by sme na tomto mieste vyslovili vďaku vedeniu týchto škôl - najmä zástupcovi riaditeľa PhDr. Petrovi Náprstkovi za neoceniteľnú pomoc pri zabezpečovaní a organizácii výskumu.

5. Len ako kuriozitu spomenieme, že výskumné zošity boli medzi žiakmi už po týždni známe ako - alangovníky.

6® Prazeologické jednotky vynechávame jednak z priestorových dôvodov, ale aj preto* že ide väčšinou o "lokálne javy".

7. Ide najmä o prezývky* Arzenál "pre zývko tv orných postupov" sa oproti minulosti /Šmilauer, Orlovský, Krištof/ v podstate nezmenil.

8. Hodno hádam upozorniť na oslovenie medzi žiakmi. Kým

na stredných školách sa ako nepriznaková forma používa oslovenie krstným menom a oslovenie priezviskom ea pociťuje ako pejoratívne /ako "nadávka/, na základných školách je situácia opačná: nepríznakové je oslovenie priezviskom /často deformovanou podobou/ a oslovenie krstným menom sa pociťuje ako príznakové /pejoratívne/* Toto konštatovanie však nepresahuje vieryhodnosť empirického pozorovania, kedže sme jav systematicky neskúmali* •

9* Tak u Orlovského /1941/, Krištofa /1963, 1974/, ktorý len pri niekoľkých príkladoch spomína, že uvedené slovo pochádza z iného, respektíve používa sa aj v inom sociolekte /autor samozrejme hovorí len o slangoch/, a tiež u Šikru /1983b/* Šikra si síce uvedomuje, že "istá časť slov vojenského slangu vznikla prebraním z iných siangov, ktoré pred nástupom na vojenskú službu vojaci používali /ide o slang študentskej a učňovskej mládeže, trampský slang a čiastočne i slang asociálnych skupín/*"; túto skutočnosť však v dalšom nezohľadňuje*

10* Slovník slovenského slangu vyjde knižne začiatkom roku 1985 vo vydavateľstve Obzor v Bratislave* Bude obsahovať 3 500 lexikálnych jednotiek, ktoré boli zaznamenané minimálne z troch prameňov a ktoré boli zachytené minimálne z dvoch rozličných zdrojov /!• pôvodná literatúra, 2* prekladová tvorba, 3« publicistika, 4« empirický výskum, 5© excerpcia z iných odborných prác/*

11* S ohľadom na primárneho adresáta tohto príspevku /chceme mu poskytnúť istý fundament nespisovnej slovenčiny/, zámerne uvádzame nepropprciálne množstvo príkladov* Slová z vlastného slangu vysvetľujeme len vtedy, ked ide o homoiaymum so spisovným slovom* Slová z ostatných nespisovných vrstiev vysvetľujeme len raz - pri ich pr^om použití*

12* Posun z centra na okraj je podmienený v mnohých prípadoch aj vnútrosociolektickou /-argotickou, -žargónickou/

expresivitou výrazu, pričom táto expresivita sa ukazuje nepriamo úmerná frekventovanosti výrazu. /Tak aj Šikra, 1983b*/

13. Mládežnícke nárečie patrí medzi sociálne nárečia*

14* Pod bodom b/ uvádzame záujmové nárečia*

15* Z hľadiska tohto výskumu ide o hudbu ako hobby, preto zaradujeme hudobnícke nárečie medzi nárečia záujmové, pričom uvedené príklady sme zaznamenali aj v profesionálnom hudobníckom nárečí*

16* Pod bodom c/ uvádzame profesionálne nárečia*

17* Vzhľadom na tu interpretovaný materiál uvádzame žiacke a študentské nárečie "pod jednou strechou"* V slovníku slovenského slangu odlišujeme detské /výrazy používané na 1* stupni základných škôl/, žiacke /spoločné pre základné a stredné školy/, študentské /spoločné pre stredné a vysoké školy/ a vysokoškolské nárečie*

18* Opierajúc sa o názory J* Mistríka /1961, 1963/ definujeme žargóny ako /nespisovné/ jazykové prostriedky, ktorých funkciou a cieľom je s tajiť nimi vyjadrované informácie, a tým zvýrazniť nadradenosť* výlučnosť ich používateľov*

19. Podobné príklady uvádza i Krištof /1963/, i ked ich tak nehodnotí: ingenír, oridžinálny, Francepresse /vyslov ako sa píše/* Takýto typ slov žargonického pôvodu nachádzame aj v slangu /napríklad mangel - mangelka = manžel - manželka/* Iným typom žargonizmov, v ktorých sa zdôrazňuje "lingvistické povedomie", je taký, ktorý využíva kalkovanie neslovenských slov spisovnej slovenčiny /napríklad chorobnica « nemocnica/*

2o* J* Š ikra /1983b/ porovnal súčasný "vojenský slang" s J* Orlovským /1941/. Hovorí, že sa zachovalo "len niekoľko výrazov" a uvádza ich šesť /mazák, basa, lapiduch, práporák, bordel, bordelár/* Z Orlovského "vojenského ma-

teriálu[11] evidujeme na základe vlastných výskumov v súčasnom slangu^ respektíve v sociolektoch aj äalšie slová /ulejvák, frčka, sranda, nasrať sa, prachy, prca, macher a iné/.

21. Pozri pozn. c. 17•

22. Autor pracuje na gymnáziu vo Vranove nad Toplou.

23. Pozri vyššie našu definíciu slangu. Aj Kopina /1983/ píše, že "možno konštatovať, že viaceré slová prenikli do celonárodného vyjadrovania".

24. Ide najmä o bezprostredný; respektíve sprostredkovaný styk väčšiny obyvateľstva s niektoiými oblasťami spoločenského života /škola, šport a podobne/.

25. Proces "slangizácie" respektíve "desociolektizácie" sa ukazuje analogický s javom de terminologizáo ie. "Bránou k determinologizácii je rozšírenosť /termínu - B. H./ vo viacerých odboroch, rozširuje sa rozsah významu... Pri determinologizácii ostáva len jadro, odpadávajú špecifické príznaky..." /Projekt, s. 9/.

Literatúra

Bosák, J.: /rec./ Studia Academica Slovaca 10, SR 47, 1982, č. 6, s. **373**-376.

Hochel, B.. **Ôo** je slang. Slang a iné nespisovné vrst**vy** jazyka. In: Sborník prací z II. konference o slangu a argote v Plzni v září 1980, Plzeň /v tlači/.

Hochel, B.: Slang v národnom jazyku. In: Studia Academica Slovaca 10, red. J. Mistrík, Bratislava, Alfa 1981, s,. 135-154.

Hochel, B.: V suteréne jazyka, Nedeľa č. **3** /Nové slo**vo** č. **3/**, 20. 1. 1983a, s. 2.

Hochel, B,: 0 literárnom jazyku, Nedeľa 4 /NS 5/, 3* 2. 1983b, s. ***2***.

Hochel, B.: Čo je čo /I/, Nedeľa 5 /NS 6/, 10. 2. 1983c, s. 2.

Hochel, B.: Ôo je čo /II/, Nedeľa 6, /NS 7/, 17. 2. 1983d, s. 2.

Hochel, B.: Overiť si, Nedeľa 8 /NS 10/, 10. **3**. 1983e s. 2.

Hochel, B.: 0 sociálnodialektologickej jednote, Nedeľa 9 /NS 11/, 17. **3**. 1983f, s. 2.

Hochel, B.: 0 miere, Nedeľa 10 /NS 12/, 24. **3**. 1983g, s. 2.

Hochel, B.: 0 jazykových rovinách, Nedeľa 11 /NS 14/, 17. 4. 1983h, s. 2

Hochel, B.; Bez problémov. Nedeľa 12, /NS 15/, **24.** 4. 1983i, s. 2.

Hochel, B.: **So** je čo a - prečo, Nedeľa 15 /NS 19/, 12. 5. 1983j, s. 2.

Hochel, B.: Slovník slovenského slangu /rkp./.

Kočiš, P.: Slang pod lupou jazykovedca. Nedeľa 14 /NS 18/, 5. 5. 1983, s. 2.

Kopina, J.s Ešte o fungovaní slangu, Nedeľná Pravda

č. 6, 11. 2. 1983, s* 7.

Krištof, Š.i Mládežnícky slang v Nitre. Zb. Pedagóg, inštitútu v Nitre. Bratislava 1963, s. 89-109.

°Krištof, Š.: Mládežnícky slang. In: Studia Academica Slovaoa 3, red. J. Mistrík, Bratislava 1974, s. 85-110.

Mistrik, J.: Praktická slovenská štylistika, Bratislava 1961, 1963.

Projekt úlohy ŠPZ V v JtJíŠ "Dynamika slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny" /rkp/, autori: J# Bosák, K. Buzássyová, J. Horecký.

Šoková, S.: Hovorený jazyk Bratislavy, autoreferát na internú oponentúru kandidátskej práce v JÚLŠ, rkp, 10 s.

Šikra, J.: Sú slangy nárečiami?, Nedela 13 /NS 16/, 21. 4. 1983a, s. 2.

Šikra, J.: Vojenský slang, SR 48, 1983b /v tlači/.

Šmilauer, V.: Študentské přezdívky z Bratislavy, ÔŔ 17, s. 134-8, 185-90.

Utešený, S.: Štúdium slangu a slangu v dnešní spoločenské situaci, In: Sborník prací z II. konference o slangu á argote v Plzni v z ári 1980, Plzeň /v tlači/.

Stratifikácia a diferenciácia slovenčiny

Ján Horecký

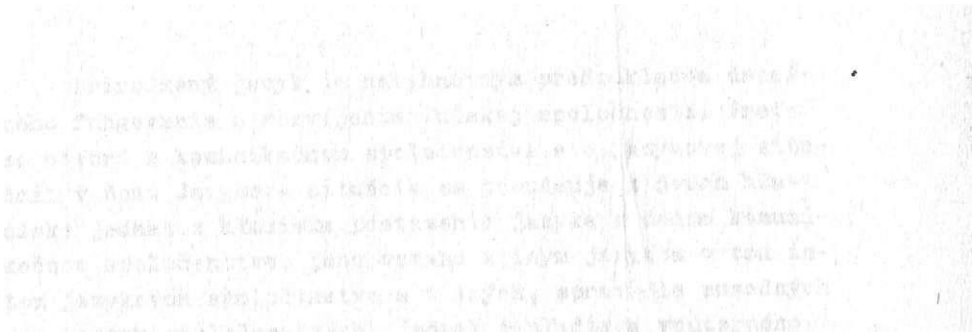

Prirodzený jazyk je nevyhnutným predpokladom úspešného fungovania a rozvíjania ľudskej spoločnosti. Preto sa hovorí o komunikačnom spoločenstve a o jazykovej situácii v ňom. Jazyková situácia sa posudzuje z dvoch hľadísk: jednak z hľadiska postavenia jazyka v danom komunikačnom spoločenstve, jeho vzťahu k iným jazykom v tom istom jazykovom spoločenstve a v iných, spravidla susedných jazykových spoločenstvách, jednak z hľadiska vnútorného rozvrstvenia v rámci daného jazyka. Tento rozdiel sa označuje ako vonkajšia a vnútorná jazyková situácia.

Ak je komunikačné spoločenstvo tvorené príslušníkmi hovoriacimi rovnakým jazykom, nastáva zhoda medzi komunikačným a jazykovým spoločenstvom. Jeho jazyk potom označujeme ak© národný jazyk, respektíve jazyk národnosti, v starších vývinových obdobiach aj ako kmeňový jazyk, jazyk kmeňa.

Národným jazykom Slovákov, tvoriacich prevažnú väčšinu obyvateľov Slovenska, je slovenčina. V našej súčasnej spoločnosti možno vonkajšiu jazykovú situáciu slovenčiny charakterizovať takto: V rámci Československa sú čeština a slovenčina fakticky, teda nie len v dôsledku

právnej formulácie, dva rovnoprávne a svojprávne jazyky dvoch rovnoprávnych národov, Čechov a Slovákov. Popri nich sa, prirodzene, rovnoprávne používajú aj jazyky národností žijúcich v Československúr ukrajinčina, maďarčina, poľština a nemčina. Vo vzťahu slovenčiny a češtiny možno hovoriť o dvojjazykovéj situácii, o dvojjazykovos-*t i t* obidva jazyky sa rovnoprávne používajú vo verejnom živote, v masových komunikačných prostriedkoch, v školách, v armáde. Každý občan ČSSR môže volne používať ten alebo onen jazyk vo všetkých situáciách verejného jazykového styku.

Vo vzťahu jazykov národností a našich dvoch národných jazykov sa rozvíja vzťah dvojjazyčnosti: príslušník niektorej národnosti má právo používať svoj jazyk aj vo verejnom styku, vo vzdelávaní, ale v istých situáciách, napríklad vo vojenskej službe, musí používať jeden z našich národných jazykov. Národné jazyky sa vyučujú na národnostných školách. Bolo by želateľné, aby každý náS občan, príslušník istej národnosti popri svojom materinskom jazyku ovládal aj jeden z našich národných jazykov, slovenčinu alebo češtinu. K tomuto poznatku vedie aj vývoj v Sovietskom zväze, kde sa ruština stáva jazykom styku medzi národmi a kde sa rýchlym tempom rozvíja rusko-národnostný . bilingvizmus.

V naznačenej vonkajšej jazykovej situácii je slovenčina jedným z najvýraznejších znakov slovenského národa, má v tomto ohľade etnosignifikatívnu funkciu. Pravda, s rozvojom slovenského etnika v epoche budovania socializmu prebiehajú v jeho národnom jazyku procesy integrácie i diferenciácie. Integrácia sa prejavuje v tom zmysle, že sa formuje celonárodné komunikačné spoločenstvo, ktoré na rozdiel od malých, územne obmedzených komunikačných spoločenstiev, pre ktoré vystačil miestny dialekt, pri-

padne aj dialekt **v** širšom územnom aspekte, už nestačí nárečie, ale formujú sa jazykové f orný, ktoré majú celonárodnú platnosť. S integráciou regionálnych skupín do širšieho celonárodného spoločenstva súvisí aj integrácia miestnych nárečí d© celonárodných foriem národného jazyka Prirodzene, najväčšiu úlohu v tomto integračnom procese zohral spisovný jazyk, spisovná slovenčina, formovaná na základe stredoslovenských nárečí, ale dotváraná aj prv kami z kultúrnych výrazových prostriedkov predštúrovských do značnej miery - v abstraktnom slovníku - z češtiny.

Práve so silnejúcou spoločenskou integráciou však súvisí fakt, že spomínanú etnosignifikatívnu funkciu vo vzťahu k slovenskému národu nemá už len spisovný jazyk ale všetky celonárodné, celému národu zrozumiteľné a celým národom používané výrazové prostriedky, aj keď nemajú vyhranenú spisovnú podobu, t.j. podobu vyžadovanú kodifikačnými príručkami. Pravda, táto celonárodná podoba sa realizuje vo viacerých podobách, formách.

Popri spisovnej forme národného jazyka, ktoré je cha rakterizovaná vysokým stupňom normovanosti /o túto normovanosť sa starajú preskripčné inštitúcie, u nás ***JÚIÉ*** **8AY** a druhostupňové vydavateľské preskripčné inštitúcie/, v bežnom dorozumievaní sa často používa menej prísna forma, v ktorej sa nedodržiavajú všetky kodifikované zásady a pravidlá platné **v** spisovnej forme. Táto forma, ktorú možno nazvať štandardnou, sa častejšie využíva v hovorenej podobe jazykovej komunikácie, ale mnohé jej prvky pre nikajú aj do písaných jazykových prejavov, najmä takých, ktoré nepodliehajú rozličným redakčným filtrom. Ak sa v hovorených prejavoch vo vyššej miere používajú výrazy a formy vo väčšej miere odlišné od kodifikovaných tvarov - často vplyvom nárečia - hovoríme o subštandardnej forme. Pritom všetky tri tieto formy sú celonárodné, predovšet-

kým preto, že majú vcelku rovnakú gramatickú stavbu, kto*-rá sa v podstate zhoduje so stavom opísaným vo vedeckých i praktických gramatikách slovenčiny /rozumie sa, spisovnej, lebo ostatné formy národného jazyka nie sú ešte podrobne opísané, a sotva môžu byť kodifikované/.

V spisovnej forme sa dôslednejšie zachovávajú predpísané zásady a pravidlá správnej výslovnosti /ortofónie i ortoepie/, v štandardnej forme sa nezachováva fonéma a hláska ä, prípadne hodnotí sa ako veľmi výrazný nárečový prvok u tých hovoriacich, ktorí ho majú vo svojom rodnom nárečí. Proti spisovnej výslovnosti typu ľipa, ľes, ľiať v štandardnej forme prevláda výslovnosť typu lipa, les, liať; táto výslovnosť preniká aj do spisovných prejavov. Aj v štandardnej forme sa však zachováva výslovnosť typu nesiem, hodne, kým v subštandardnej forme sa objavuje aj tu výslovnosť nesiem, hodne /tvrdá/, zase spravidla v závislosti od stavu v rodnom nárečí hovoriaceho. Pre štandardnú formu oproti spisovnej je príznačná výslovnosť dvojhlésok s intervokalickým j v type prijateľ; výslovnosť s dlhým vokalickým prvkom typu prijáťeľ je znakom subštandardnej formy. V štandardnej a subštandardnej forme sa uplatňuje výslovnosť typu preca, preceda, dvacať proti spisovnej forme precca, precceda, dvaccať. Kým v spisovnej forme sa vyžaduje a vcelku dodržiava platnosť rytmického zákona - okrem kodifikovaných výnimiek typu súdiac, viackrát, v štandardnej a subštandardnej forme sa rytmický zákon často porušuje, najmä v type sovietskych a chválim.

Kým v spisovnej forme sa uplatňuje pravidlo o neprípustnosti skupín ť+á, ale vyžaduje sa ť+ia, v štandardnej forme sa často /v súvislosti s používaním istého typta "hovorových " slov/ vyskytuje typ nákladák, pláňák; v subštandardne j forme je tento typ ešte častejší.

V štandardnej forme sa bežne používajú niektoré slovesné väzby označované v spisovnej forme ako neprípustné /respektíve nesprávne/, napríklad dosiahnuť úspechov, používať nových foriem, k úspešnému riešeniu je potrebné, respektíve nutné, uvažovať s niečím, zahájiť činnosť, chovať pre mäso /namiesto na mäso/, poslať pre lekára /namiesto po lekára/. ¥ subštandardnej forme je približne rovnaký stav, "zakázané" výrazy sú však ešte častejšie.

¥ slovnej zásobe možno pozorovať viacero typických javov* Kým v spisovnej forme sa citáty z češtiny pociťujú aspoň ako nemiestne, v štandardnej forme, najmä pri živom prednese sú bežnejšie a v subštandardnej forme ešte častejšie. Ide o také výrazy ako tiskovina namiesto tlačovina, prisňidafka /pričom výslovnosť s f a s krátkym a je príznačná pre subštandardnú formu, značne ovplyvnenú východoslovenským nárečím/. ¥ subštandardnej forme sú bežné aj také slová ako njyčka, chránitko, krajky, vykartáčovať, brašňa, malorážka, obtiaže, dielčí, tvorčí, východzí, ktoré sa v spisovnej forme označujú ako nesprávne a ostro karhajú. Aj v štandardnej forme sa vyskytujú dosť často*

V štandardnej forme ľahšie vznikajú a lepšie sa úplat ňujú rozličné neologizmy. Napríklad pripomienkovať, vydodať, vymiestňovať, zohľadňovať, spojazdiť, prevádzkovať, horizontkár, stratár, závlahár. Často ide o pôvod **z** profesionálnych slangov, preto sa v ešte väčšej miere vyskytujú v subštandardnej forme. Pretože však často majú formu takmer totožnú so spisovnou formou, veľmi rýchlo prenikajú aj do spisovnej formy.

Pevné miesto v štandardnej forme majú rozličné skratkové slová ako véhájéčka /z VHJ - výrobno-hospodárska jednotka/, zučka /ZUČ - záujmové umelecká činnosť/, á-jednička /A-1/, pamista /PaM - práce a mzdy/. ¥ subštandardnej forme sú k nim aj ďalšie odvodeniny, napríklad pamák pro-

ti pamista, zučkár.

Prirodzene, v istých situáciách sa používajú aj nárečové formy, vo verejných prejavoch však čoraz menej v súvislej podobe. Jednotlivé prvky a javy nárečí sa využívajú v subštandardnej a štandardnej forme.

Načrtnutá stratifikácia slovenčiny ako národného jazyka Slovákov má dosah pre vonkajšiu i vnútornú jazykovú situáciu slovenčiny. Vo vzťahu k iným jazykom, v našej situácii najmä **k** češtine, je rozdielna priestupnosť jednotlivých foriem. Kým v spisovnej forme sa prenikaniu výrazov z češtiny popri prirodzenom jazykovom filtri jazykového vedomia kladú ako prekážka aj kodifikačné predpisy a úpravy, v štandardnej forme, kde týchto predpisov niet, je prenikanie bohémizrnov oveľa voľnejšie. Ide napríklad o väzby používať **k** niečomu, závisieť na niečom. V subštandardnej forme sa uplatňujú často aj návyky získané v českom prostredí /pri práci v pohraničí, vo vojenskej službe a podobne/.

Vo vnútornej situácii sa mení najmä diferenciácia spisovnej formy. V spisovnej forme, ktorá bola doteraz takmer výlučne predmetom štylistického výskumu, sa z hľadiska stratifikácie mení predovšetkým systém jazykových štýlov. Mnohé prvky hovorového štýlu, respektíve prvky, ktoré sa pokladali za konštitučné pre hovorový štýl, hodnotia sa ako charakteristické pre štandardnú formu, prvky označované ako nižšie hovorové sa dokonca uplatňujú v subštandardnej forme. Preto by bolo vhodnejšie hovoriť o konverzačnom štýle v rámci spisovnej formy.

V rámci jazykových štýlov nie je dosť zrejmé postavenie umeleckého štýlu. V umeleckej literatúre totiž jestvuje veľa prvkov, ktoré v doterajšej systematike štýlov patrili do hovorového štýlu, ale aj do iných štýlov. Okrem toho v jazyku umeleckej literatúry sa používajú aj prvky

rozličných štýlových vrstiev. **2** hľadiska stratifikačnej teórie môže jazyk umeleckej literatúry využívať aj štandardné a subštandardne prvky. Preto sa ukazuje ako primeranejšie postaviť jazyk umeleckej literatúry celkom mimo stratifikácie a nepokladať ho za osobitnú formu národného jazyka.

Rozvrstvenie slovenčiny ako národného jazyka Slovákov na jednotlivé formy /foragy jestvovania/ a členenia spisovnej formy na jednotlivé jazykové štýly v rozhodujúcej miere prispieva k tomu, že slovenčina v našej spoločnosti dobre a spoľahlivo funguje ako dorozumievací prostriedok i ako nástroj rozvoja našej kultúry a literatúry.

Literatúra

Herecký, J.r Spoločnosť a jazyk- Bratislava, Veda 1982, 109 s« K teórii spisovného jazyka. Jazykovedný časopis, 32, 1981, s. 117-122.

Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Z teórie spisovného jazyka. Bratislava, Veda 1979, s. 13-22.

Ischodnyje princípy teórii literaturnogo jazyka. Voprosy jazykoznania, 1977, č. 2, s. 57-63.

Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. Slovenské reč, 44, 1979, s. 221-227.

Všeobecné a špecifické črty jazykovej kultúry v našich jazykoch. Int Aktuálni otázky jazykové kultúry v socialistické společnosti. Praha, Academia 1978, s. 21-24.

Výročné zvyky na Slovensku

Emília Horváthova

•V období, kedy slovanské tonene prichádzali na územie dnešného Slovenska, prinášali so sebou kultúru, ktorej súčasťou boli aj výročné zvyky a obrady, motivované rôznymi kultmi, prírodnými javmi a v čoraz väčšej miere poľnohospodárstvom, ako základným spôsobom obživy. S hospodársko-kultúrnym a spoločenským rozvojom pribúdali aj faktory, ktoré ovplyvňovali štruktúru a obsahové premeny tejto časti duchovnej kultúry. Rozdielne sociálno-profesionálne zloženie obyvateľstva v mestách a na dedinách sa odrazilo aj v časti.odlišnej modifikácie výročných zvykov. Tentoraz sa obmedzíme iba na kultúrny kalendár roľníckeho obyvateľstva, a to nielen preto, že je u nás najstarší, ale najmä z toho dôvodu, že mnohé jeho zložky* aj keď v zmenenej podobe a funkciách, pretrvali až do nášho storočia.

Starší výročný zvykoslovný cyklus nepoznal výrazný začiatok a koniec. Pripomínal skôr prerušovanú vlnovku, do kulminačných bodov ktorej sa sústréäovali zvyky a obrady s rôznymi, časovo aktuálnymi funkciami. Patrila k nim predovšetkým snaha podporiť kolobeh prírody, zabezpečiť pozitívne výsledky pracovnej aktivity a priaznivo ovplyvniť osobný život. V starších obdobiach sa mali uvedené ciele

dosiahnuť pomocou magických úkonov a prostredníctvom nadprirodzených bytostí, no súčasne i odvrátením alebo paralyzovaním negatívnych vplyvov. Úkony magického charakteru mali čaat© formu vysloveného želania, teda hovoreného slova, alebo sa želaný účinok napodobňoval gestom, pohybom, niekedy sa mal dosiahnuť prostredníctvom objektu, ktorý obsahoval alebo symbolizoval očakávaný efekt. V kategórii nadprirodzených bytostí to boli zomrelí predkovia a ďalší démoni magistického charakteru, démoni animistického pôvodu, personifikované živly, nebeské telesá, predovšetkým slnko a zem, ale aj iné zložky živej a neživej prírody, ktorých priazeň podľa dávnych predstáv bolo možno získať zaužívanými prejavmi úcty, prosbami, darmi a obeťami.

Mnohoraké a do podrobností rozpracované boli formy ochrany pred zlými silami. Využívali sa apotropajné gestá a grafické znaky, štandartizované slovné útvary, predovšetkým zariekania a kliatby, sakrálne a magickoapotropajné predmety, o pomoc sa ľudia obracali k dušiam zomrelých predkov, ako aj k nadprirodzeným bytostiam iných kategórií, včítane kresťanských svätcov a božstiev.

Rozvinuté výročné obrady kontaminovali viaceré ciele, na dosiahnutie ktorých slúžil členitý komplex rôznorodých i rovnorodých prostriedkov. Popri spomenutých obsahovali často ešte ďalšie komponenty, ako napríklad predpovede a veštby, konzumovanie rituálnych pokrmov, potvrdzovanie statusu jednotlivca v rámci lokálneho spoločenstva, prípadne i spoločenskú kritiku, hry a iné formy zábavy. Pri obradoch a zvykoch boli stanovení realizátori, ich správanie, odev, rekvizity, masky, priestor realizácie, čas v rámci ročného obdobia - solárneho či lunárneho cyklu, týždňa ba i dňa - ustálená bola miera a spôsob spoluúčasti príslušníkov obce podľa stavu, veku, pohlavia a ďalších kritérií*

Pre roľníkov bol začiatkom novej etapy počiatok vegetačného cyklu prírody. Definitívny odchod zimy malo zabezpečiť jej symbolické vynesenie v podobe figuríny, zhotovenej* zo slamy a dreva, oblečenej do ženských šiat. Pre figurínu sa najčastejšie používal názov Morena, pravdepodobne odvodený zo staroslovanského mrieti, teda zomierať, smrť. **V** Gemeri, na Spiš i a v Zemplíne sa stretáme aj s **o**značením Smrť, a to bud ako samostatným alebo ako alternatívnym s termínom Morena, a od neho odvodenými variantmi, obdobne, teda samostatne alebo súbežne popri iných vystupuje novší názov Kyseľ, Kyselica, ktorý vznikol antropomorfizáciou tradičného pôstneho jedla. Morenu nosili dospelé dievčatá, spievajúc obradnú pieseň po obci, kým mládenci hádzali do nej popol, hlinu a podobne. Ha dolnom konci obce hodili figurínu do vody, alebo ak v blízkosti nebol potok, spálili ju alebo zhodili zo skaly. Morenu vynášali obvykle na Smrtnú nedeľu, no v niektoiých oblastiach Slovenska už **o** týždeň skôr alebo až na Kvetnú nedeľu. Pôvod zvyku siaha hlboko do slovanského praveku a sotva možno pochybovať o tom, že pôvodne išlo o ľudskú bytosť, ktorú až neskôr nahradila symbolická figurína. V druhej tretine nášho storočia, pokiaľ ešte vynášanie Moreny v niektorých oblastiach Slovenska existovalo, nemalo už charakter obradu, ale sa presunulo do sféry tradičných hier dospelej mládeže.

Ľak ako Morena symbolizovala zimu a smrť, rozvinutá halúzka predstavovala obnovujúcu sa zeleň prírody a nastupujúce leto. Zelené vetvičky používané v jarných obradoch označovali sa termínom máj, leto, lesola, hájik. S konárikom listnatého stromu ozdobeného stuhami a výduškami vajec chodili menšie dievčatá na Kvetnú nedeľu, prípadne v iný jarný deň spievať pod obloky známych domov a za odmenu dostali všade jedno-dve vajíčka.

K jarným zvykom mládeže, predovšetkým dievčat, patrili chórovody a niektoré také hry, ako mosty, na zlatú bránu, na tkanie vriec a iné, pri ktoiých vytvárali pohyblivú živú reťaz a v takejto stále sa meniacej formácii postupovali spievajúc cez obec. Najfrekventovanejšia bola pieseň s incipitom "Hoja, duňda, hoj a. • •", ktorá mala spravidla formu dialógu, prebiehajúceho medzi dvoma proti sebe postupujúcimi radmi dievčat* Východoslovanské paralely označujú, že jarné hry tohto typu vznikli z magických obradov, zameraných na hospodársku prosperitu. Fragmenty dávnych jarných obradov sa zachovali aj v hrách menších detí.

K opakovane vystupujúcim symbolom jari patrilo popri rozvíjajúcich sa ratolestiach vajíčko, ktoré reprezentovalo kontinuitu života. Ďalšími prvkami, ktoré rovnako ako predošlé patria k prastarému fondu indoeurópskych národov, bola voda, ktorá mala odplaviť choroby a oheň, ktorý ako magicko-očistný živel mal pomôcť zapudiť zlé sily. Uvedené štyri komponenty sa celkom logicky premietli aj do veľkonočného týždňa.

Ha Kvetnú nedeľu si prinášali ľudia domov posvätené vŕbové prúty a odkladali ich pod strechu, aby bolo obydlie chránené pred bleskom. Na strednom Slovensku zapichovali prúty aj do hrobov a v južných oblastiach k nim prikladali i vajíčka. Začiatkom nášho storočia išlo už len o doznievanie prejavov úcty k zosnulým v jarnom období, no pred niekoľkými storočiami existovali aj žalšie úkony. Poukazujú na to takzvané Muránske artikuly z roku 1585, v ktorých sa zakazuje dávať na Veľký piatok do hrobov stĺpy vyrezané v podobe ľudskej tváre.

Na Zelený štvrtok, Veľký piatok alebo Bielu sobotu, podľa miestnych zvyklostí, v každom prípade však ráno pred východom slnka utekali ľudia k potoku a umývali sa v tečúcej vode. Dievčatá sa česali pod vŕbou, aby mali

také dlhé vlasy, ako sú prúty tohto stromu. Po tieto dni sa realizovali rôzne ľúbostné čary, pri ktorých sa opäť používala voda a odriekali príslušné zariekacie formule.

Na Bielu sobotu horeli pri kostoloch vatry, v ktorých spaľovali zvyšky posväteného oleja, čo sa ľudovo nazývalo pálením Judáša. Na severnom Slovensku si ľudia brali z takejto vatry ešte žeravé uhlíky a ak sa im s nimi podarilo obehnúť vlastný dom, verili, že do roka bude zabezpečený pred ničivými živlami. ¥ stredoslovenských dedinách dávali vyhasnuté uhlíky pod strechu ako ochranu pred požiarom. Na západnom Slovensku posýpali popolom z Judášovej vatry priesadu, aby ju nezničil hmyz.

Úspešnosť obradov jarného novoročia bola podmienená požiadavkou čistoty tak realizátorov, ako aj celého prostredia včítane používaných objektov. Obdobná požiadavka platila dokonca aj pre oheň v domácnosti. Miestami ešte pred prvou svetovou vojnou na Bielu sobotu ráno mietili archaickou technikou takzvaný čistý oheň a na ňom pripravovali veľkonočné jedlá. Obradné koláče, nazývané celty, baby, beluše, mrváne, pásky, ktoré piekli ako prvé, na strednom Slovensku kotúľali po poli, kde bola zasiata pšenica. K tradičným mäsitým pokrmom patrila šunka, čo súviselo so starovekým chápaním brava ako symbolu plodnosti, tučnoty, a teda hojnosti. ¥o viacerých oblastiach sa pieklo jahňa, ktoré patrilo k starožidovským rituálnym pokrmom a do európskych kultúr sa dostalo prostredníctvom kresťanstva. ¥ južných oblastiach stredného a západného Slovenska v mnohých rodinách dosiaľ pečú takzvaného baránka, nejde však o ovčie mäso, ale o jedno z vajec, žemlí a údeného mäsa, upečené v hlinenej alebo plechovej forme v tvare sediaceho jahňaťa. K tradičným jedlám patrili varené vajíčka, z ktorých prvé otec vždy rozdelil medzi všetkých členov rodiny. Obradné veľkonočné jedlá boli považované

za sakrum, preto na vidieku ešte v medzivojnovom období škrupiny a kosti zahrabávali do polí, aby ich chránili pred živlami, kým omrvinky odkladali na liečenie, alebo ich spaľovali, v žiadnom prípade sa nesmeli vyhodiť medzi smet i«

S vodou, zelenými prútmi a vajíčkami sa aj dnes stretávame opäť na Veľkonočný pondelok. Mládenci združení do väčších skupín, miestami už v nedeľu popoludní, zväčša však na Veľkonočný pondelok krátko po polnoci chodila šibať alebo polievať dievčatá. Na juhozápadnom Slovensku existujú obidve formy súčasne, inak v západnej polovici Slovenska je bežnejšie šibanie, kým vó východnej polievanie, respektíve kúpanie. Dievčatá sa mládencom odmeňujú maľovanými vajíčkami, takzvanými kraslicami, alebo ako ich volajú na východnom Slovensku - písankami. Večer si mládež usporiada tanečnú zábavu.

Veľká noc patrí dosiaľ k najvýznamnejším sviatkom roka. V mestách a čoraz vo väčšej miere aj na dedinách sa chápe v pôvodnom význame, to jest ako sviatky jari. Svoj špecifický charakter si zachovávajú vdaka tradičným atribútom - jedlám a niektorým zvykom - pričom sa, pravda, ich • forma modernizuje a obsah aktualizuje.

V šesťdesiatich rokoch nášho storočia zanikli posledné torza zvykov, ktoré sa viazali ku dňu Juraja, to jest k 24* aprílu. Podľa starého agrárneho delenia roka na zimu a leto bol to práve tento termín, ktoxý považovali za predel medzi obidvoma časťami roka. Dosiaľ sa môžeme stretnúť s názorom, že na Juraja sa zem otvára, teda, že príroda sa zazelená temer z jedného dňa na druhý. Prv sa verilo, že na Juraj a vychádzajú zo zeme plazy, chrobáky a dalšie živočíchy, ba dokonca aj sily a iné nadprirodzené bytosti, ktoré v nej našli v zimnom období útočište. Na juhozápadnom Slovensku celý týždeň predtým, večer čo večer

vychádzali dievčatá pri západe slnka za dedinu spievať piesne, ktoiými sa obracali na Juraja, aby otvoril polia i zem a priniesol leto. Spievanie vrcholilo 23, apríla, kedy mládenci na viacerých miestach okolo obce pálili vyradené drevené predmety, získané čistením obce a dvorov. Vatry mali chrániť chotár pred zlými silami a strigami* no po prvej svetovej vojne boli chápané už len z praktického hľadiska. Ke5 ohne vyhasili, mládež sa kotúľala po obsiatych poliach, aby dali bohatú úrodu. Cestou domov spievali posmešné piesne na adresu tých obyvateľov obce, ktorí sa svojím správaním prečinili voči celospoločenský uznávaným normám. Dievčatá zakončili deň hádzaním vencov do vody, pričom sa mali dozvedieť čas výdaja, alebo ktoré im máli pomôcť pričarovať ženícha.

V poslednej časti jari pozvoľna prechádzajúcej do leta sa opakovali zvyky, ktorých dominantou boli svieže vetvičky alebo aj stromy. Ich pôvodná funkcia súvisela so snahou zabezpečiť v období kulminajúcej vegetácie potrebnú vlahu a prostredníctvom imitatívnej mágie dostatok krmiva pre dobytok, ako aj obilnín i ostatných plodín, ako rozhodujúcej existenčnej podmienky pre ľudí. V priebehu vývoja nadobudli niektoré zvyky tohto druhu nový význam, ako to potvrdzujú formy a funkcie známe z posledných storočí.

K takýmto patrí miestami dosiaľ v aktívnej podobe existujúce stavanie májov. Už v stredoveku bolo vžité postaviť pred 1. májom, teda cez noc filipojakubskú, na Turice alebo pred 24. júnom vysoký, rovný strom pred dom osoby, ktorej chceli mládenci v súlade s verejnou mienkou prejaviť úctu a obľúbenosť. Ak postavil slobodný muž máj dievčaťu, považovalo sa to za prejav vážneho záujmu. Postupom času nadobudol prevahu práve tento význam májových stromov. Uo už v 18. storočí začalo dochádzať k zmene v

tom zmysle, že na rôznych miestach stavali mládenci máje spoločne pred domy všetkých dospelých dievčat, pričom na západnom Slovensku robili zo stromov aleje vedúce od cesty až k dverám domu dievčaťa. Úrady preto stavanie májov zakazovali, väčšinou však márne.

Obzvlášť dynamickým vývojom prešli zvyky spojené s turíčnymi sviatkami. **Sasové** zaradenie výstižne vyjadruje český názov Letnice, dominujúci znak poľské pomenovanie Zelené sviatky, známe aj na severnom Slovensku, kým staroslovenské Turice súvisia hádam **s** maskou tura, používanou v príslušných obradoch. Východoslovenské označenie Rusadlá je mladšie a bolo odvodené pravdepodobne od antických slávností rosalia, ktoré v tvare rusalija prešlo k južným a východným Slovanom a na území Slovenska k Slovanom západným.

K obradom patrili pôvodne obete a spomienkové slávnosti na počesť zomrelých. Začiatkom 20. storočia boli ich pozostatkom na severnom Slovensku turíčne zádušné omše a na južnom Slovensku vetvičky, zriedkavejšie i vajíčka, ktoré dávali na hroby. Podľa predstáv zaznamenaných počiatkom 19• storočia na Turice prichádzali nielen duše zomrelých, ale na povrch zeme vychádzali aj poklady a ukazovali sa mestá, ktoré sa kedysi prepadli.

Nariadenia panovníkov z 11. storočia a iné pramene, najmä správy arabských cestovateľov, potvrdzujú, že ľud obetoval hydinu a niektoré potraviny riekam, prameňom a vodným démonom. V tejto súvislosti je zaujímavý do medzivojnového obdobia existujúci zvyk vyčistiť do Turíc všetky studničky v chotári obce. Verilo sa, že inak postihne úrodu sucho. V zmysle mágie podobnosti mali sviežosť pestovaných rastlín podporiť aj konáre listnatých stromov, zapichnuté do polí. Turíčnym vetvičkám sa pripisovala tiež ochranná sila pred zlom, preto ich dávali i nad

dvere obydlí a stajní. V tejto funkcii sa stretáme aj s dalšími prostriedkami. V niektorých obciach severného Slovenska chodili cez deň okolo polí s horiacimi fakľami, aby zahnali všetko, čo mohlo ohroziť rast obilia. Neboli to len abstraktne chápané zlé sily, ale aj čarodejnice, ktoré podľa starších predstáv mohli škodiť úrode a dobytku. V niektorých oblastiach stredného Slovenska preto počas Turíc nechávali kravy zatvorené v stajni a navyše im dávali cesnak, prípadne používali dalšie magicko-ochranné prostriedky. Pastieri vyháňali z obce strigy streľbou a praskaním bičov. Na severozápadnom Slovensku ovenčili kravy na paši kvetmi, ktoré mali v tomto prípade tiež ochrannú funkciu.

Pozostatkom dávnych slávností spojených s tancami, hrami a sprievodmi v maskách boli tanečné zábavy, ktoré mládež organizovala ešte donedávna. Do polovice 18. storočia volili mládenci zo svojich radov takzvaného turíčneho alebo rusadlového kráľa. S korunou na hlave a so žezlom, respektíve palicou ho spievajúca mládež previedla po celej obci. Turíčny kráľ riadil zábavu, počas ktorej mal rozličné výsady a čo bolo nie menej významné, po tri dni mu patrila právomoc hlavy obce a až do dalších Turíc mal v radoch mládeže vedúce postavenie.

Inštitúcia turíčnych kráľov siaha k počiatkom poľnohospodárstva, kedy nielen v Európe, ale aj v dalších krajinách lokálne spoločenstvá každoročne vyberali zdatného mladého muža, ktorý 'mal na základe princípu podobnosti pozitívne pôsobiť na plodivú silu zeme. Predkresťanský charakter obradov vyvolával na Slovensku od **16.** storočia opätovné zákazy cirkevných a od poslednej tretiny 17. storočia i svetských vrchností, pod tlakom ktorých voľby turíčnych kráľov v druhej polovici 18. storočia definitívne zanikli. V súčasnom období v niektorých obciach ešte ozdobujú

domy zelenými konárikmi, ich funkcia je však už len estetická. Určitú súvislosť s turíčnymi zábavami majú tradičné majálesy, respektíve juniálesy.

V celej Európe oslavovaný letný slnovrat sa na Slovensku odrazil v bohato rozvinutej obyčajovej tradícii. Jej hlavným znakom boli ohne horiace večer pred Jánom na najvyššie položenom mieste nad obcou. Tieto ohne, nazývané na Strednom Slovensku i Vajano, na východnom Sobotka, na severovýchodnom Kúpalo, boli poväčšine vatry, ktoré mládež preskakovala, v severnejších oblastiach stredného Slovenska mládenci púšťali z vŕšku horiace kolesá, alebo ich upevňovali na vysoké stĺpy tak, aby sa dali lýchle otáčať. V rôznych lokalitách stredného Slovenska, najmä na okolí Nitry v minulých storočiach verili, že "oheň svätého Jána" privoláva dážď, rozšírenejšie však bolo jeho chápanie ako rituálne očistného živlu. Ženy zbierali svätojánsku rosu a liečivé rastliny, o ktorých sa verilo, že sú najúčinnejšie. Do záhonov lanu zapichovali lieskové prúty, pričom prednášali rôzne zariekania, ako napríklad "ianíčku, Ian, dáva ťa pozdravovať svätý Ján, aby si sa hore bral." Rastliny sa používali aj k veštbám, prostredníctvom ktorých dievčatá mali zistiť vyhliadky na skorý sobáš, kým starší ľudia sa zameriavali na zisťovanie dĺžky svojho života. Sušené kvety si odkladali aj pre prípad úmrtia, aby ich potom dávali do truhly, nebohému pod hlavu. Súčasťou jánskych zvykov boli hry, tanec a piesne mládeže. Na južnom Slovensku zanikli pred prvou svetovou vojnou žartovné spevy žien, ktoré mali nielen pobaviť, ale aj pranierovať nešváry v obci. K svätojánskej noci sa viazali početné poverové predstavy, napríklad o strigách, o černokňažníkoch, drakoch, o otváraní zeme, o pokladoch a iné, ktoré dnes už aj najstaršia generácia pozná iba sporadicky.

K dosiaľ aktívnym zvykom patria hody, aj ked existu-

jú už len v dedinskom prostredí. Porovnávací materiál ukazuje, že ich genézou boli spoločné hostiny rodu alebo lokálneho spoločenstva, pri ktorých sa konzumovali produkty novej úrody, mladá hydina a dobytok. Pri tejto príležitosti sa urovnávali spory a uzatvárali rôzne dohody. Už v stredoveku sa stalo vecou osobnej prestíže zaobstarať si na hody nové sviatočné oblečenie, mať čo najviac hostí z iných obcí a pripraviť pre nich bohaté pohostenie. Do obce prichádzali muzikanti, akrobati, drezíri s cvičenými zvieratmi, neskôr i cirkusy so strelnicou, kolotočom a inými atrakciami. Katolícka cirkev spojila hody s pamiatkou vysvätenia kostola, pričom spravidla rešpektovala časový limit daný druhou polovicou leta a jeseňou. Kde to tak nebolo, vznikli takzvané malé a veľké hody. V* osvietenstve sa poukazovalo na neúmerné výdavky spojené s vystrojením hodov a najmä na okolnosť, že mnohí po celé týždne zanedbávajú prácu, pretože navštevujú hody v rôznych obciach. Jozef II. preto roku 1786 určil jednotný termín pre celý štát, a to prvú nedeľu po dni Havla, teda po 16. októbri. V niektorých oblastiach sa termín takzvaných cisárskych hodov, ako ich spočiatku označovali, vžil natrvalo, väčšinou sa však po čase vrátili k tradičnému miestnemu dátumu.

Zvyky zimného obdobia, ktorých najstaršou dominantou bol slnovrat, na rozdiel od predchádzajúcich boli v podstate situované do obydlí. Ubúdanie denného svetla v prospech noci evokovalo predstavy o zosilňovaní intenzity negatívnych síl, preto časť úkonov tejto etapy ich mala paralyzovať. Táto úloha pripadla pôvodne maskovaným postavám, ktoré v určitých dňoch obchádzali domácnosti. Zákazy zo **16**. storočia svedčia o tom, že už vtedy sa ľudia rôznym spôsobom preobliekali preto, aby pobavili seba i iných. *V* našom storočí chodili na Barboru a Luciu ženy - menej

dievčatá - pristrojené za takzvané barborky, lucky, na Mikuláša chodili mládenci prv s "medvedom", od medzivojnového obdobia preoblečení za Mikulášov a čertov. Zo zoomorfných masiek bola na Slovensku najfrekventovanejšia "koza", s ktorou chodili na severnom Slovensku na Vianoce, kým v južných oblastiach sa ku konkrétnemu dátumu neviazala. S "kozou" sa chodilo vždy tam, kde sa schádzalo viac ludí, ako napríklad na priadky, páračky, zakálačky a podobne.

Slnovrat bol súčasne počiatkom dalsej etapy a jej význam sa výrazne prehÍbil prenesením Nového roka z jarného obdobia na 1. január. Zmyslom zvykov predchádzajúcich zimné novoročie bolo zabezpečiť hospodársku prosperitu a zdravie, a to predovšetkým prostredníctvom kolied. Boli to obradné obchôdzky po domoch, pri ktorých sa v hovorených i spievaných vinšoch vyjadrovalo želanie blahobytu v nastávajúcom období. Názov je z latinského Calendae a Slovania ho prevzali ešte v predkresťanskom období ako synonymné označenie staršieho obradu, známeho na našom území ako polazovanie, časítovanie. V 9. storočí sa koledy zakázali, no bezvýsledne. ludová koleda aj popri neskôr zavedenej kňazskej kolede pretrvala do polovice nášho storočia, ba miestami do súčasnosti.

Prebiehajúci pohansko-kresťanský synkretizmus sa odrazil v zmene ústredného momentu, to jest miesto slnovratu začali kresťania oslavovať narodenie Krista, pribúdali nové legendy, ktoré sa stali obsahom vianočných hier a staršie koledy obohacovali o nové motívy, no vianočné zvyky a obrady zasiahli len okrajovo.

Vianočné zvyky predstavovali širokú škálu kultúrnych javov od **23.** decembra do **6.** januára, no ich kulmináciou bol Štedrý večer, tiež Dohviedzny večer, Kračúň alebo Vigília, Vilia. Na štedrovečernom stole boli všetky základné vegetabilné pokrmy, predovšetkým chlieb **a** iné pečivo,

varené cestoviny, opekance s makom, zeleninové a ovocné prívary a polievky, cesnak, sol, orechy, jablká, oblátky a med. Časť jedál prinášala gazdiná až vtedy, ked ostatní už sedeli za stolom. Pred vstupom do izby klopala na dvere a na gazdovu stereotypne opakovanú otázku, čo si žiada, postupne odpovedala: sto kúreniec, sto húseniec, sto kôp sena, ätd. Na strednom a východnom Slovensku sa gazda schoval za chleby a koláče naukladané na stole a pýtal sa ostatných, či ho vidia. Po zápornej odpovedi vyslovil želanie, aby ho o rok ani tak nevideli, to jest aby bola kopa peciva väčšia v dôsledku bohatšej úrody. 0 dávnej genéze zvyku svedčí skutočnosť, že dánsky kronikár Saxo Grammaticus v 12. storočí zaznamenal rovnaký úkon v Arkone na Rujane u pobaltských Slovanov, kde bol súčasťou dožinkových obradov.

Agrárnomagickú funkciu malo vo vode rýchlo vyklíčené zelené žito, ktoré položili v nádobe na stôl, veniec z klasov zavesený na povale nad stolom, nevymlátený snop v kúte izby, zrno a seno pod obrusom. Zrno z klasov, rovnako a^œ plodiny položené na stole, boli určené na siatie a sadenie. Na rituálnej večeri sa mali podieľať zomrelí predkovia, ktorých na severovýchodnom Slovensku otec rodiny pozýval slovami: "Dedo, baba, podťe jesť!" Na ostatnom území hodil "pre dušičky" do všetkých kútov izby orechy alebo hrach. Predstava v priamej spoluúčasti zomrelých zanikla pred viacerými desaťročiami, no tradícia pripomenúť si na Vianoce blízkych zosnulých žije dalej. Prejavuje sa vo forme ozdobených vianočných stromčekov, ktoré po druhej svetovej vojne začali dávať na hroby detí, zriedkavejšie i dospelých. Dávnejšie dávali do studne sol, prípadne kúsok oblátky a jabĺčka, aby mali po celý rok dostatok vody. Pamätalo sa na domáce zvieratá, pre ktoré odložili z každého jedla prv, ako ho sami začali jesť. Pre velký

a malý rožný dobytok pripravila gazdiná špeciálne pečivo z chlebového cesta, do ktorého vložila cesnak, petržlen, šípky, sušený kvet liesky a iné magicko-ochranné rastliny. Na severovýchodnom Slovensku piekli tiež zoomorfné pečivo z nekvaseného cesta, pričom každá figúrka predstavovala konkrétny kus dobytka, ktoiý bol v gazdovstve. Po Vianociach odložili figúrky do komory, kde boli až do dalších Vianoc, aby aj dobytok ostal na gazdovstve po celý čas bez úhony. V 60-ych rokoch doznieval v niektorých obciach spomenutej oblasti zvyk známy do začiatku storočia, respektíve v iných podhorských oblastiach Slovenska dlhšie, že totiž gazda priviedol ovcu a tri razy s ňou obišiel štedrovečerný stôl. Aj tento úkon volali polazovaním.

Reťaz a ďalšie, predovšetkým železné nástroje uložené pod stolom mali zabezpečiť súdržnosť, pevnosť a zdravie rodiny, ako aj dobré výsledky práce. Súčasťou večera boli rôzne predpovede a veštby, zamerané na počasie a úrodu v nastávajúcom roku, na zdravie členov rodiny, vydaj dievčat a podobne. K slávnostnej atmosfére patrili obchôdzky koledníkov z radov dospelej mládeže, ale i susedov a ďalších vinšovníkov.

Ďalšie dni boli venované rodinným návštevám, zatiaľ čo mládež organizovala tradičné tanečné zábavy. Keďže vianočné zvyky v podste vyčerpali zámery orientované na další výročný cyklus, na Nový rok sa niektoré z nich už len opakovali. Rovnako to bolo 6. januára, teda na Tri kráľe, kedy končili aj obchôdzky mládencov, ktorí po domoch predvádzali zľudovené vianočné hry, akými boli najmä Betlehem, hra o Adamovi a Eve, o Troch kráľoch a niektoré ďalšie. Najdlhšiu životnosť majú beltehemci, ktorých obchôdzky na okolí Zvolena, ale ao v niektorých iných oblastiach sú v súčanosti motivované finančnými odmenami.

Vo fašiangovom období **sa** uskutočňovala väčšina svadieb a ich priebeh bol v popredí záujmu celej dediny. Významnejšie zvyky sa sústreďovali až na záver fašiangov, obvykle na posledné tri dni. Patrila k ním príprava takých tradičných jedál, ako sú šišky, fánky, bravčová huspenina a niektoré dalšie. V poslednú fašiangovú nedeľu sa chodili muži i ženy sánkovať, aby mali dlhé konope a ľan. In ale sa v nedeľu a pondelok schádzal obvykle každý stav osobitne, mládež **v** dohovorenej miestnosti, muži v krčme, ženy v domoch, kde sa cez zimu schádzali na priadky, ktorých ukončenie pri tejto príležitosti oslavovali. Mládenci chodili so spevom, často i s muzikou po domoch, zatancovali si s domácimi a vystrájali rôzne žarty. Dostali slaninu, vajíčka, v zámožnejších rodinách aj dalšie naturálie, z ktorých si potom spolu s dievčatmi pripravili hostinu. Pri týchto obchôdzakach mali niektorí kožuchy oblečené naruby, tváre začiernené sadzami, alebo boli preoblečení za ženy, s obľubou parodovali i príslušníkov iných sociálnych skupín. K tradičným maskám patrila postava Turoňa, ktorej na severozápadnom Slovensku ešte začiatkom nášho storočia pripisovali magicko-plodonosný význam. V posledný deň bývala pre všetkých spoločná zábava, pri ktorej mohol tancovať každý dospelý bez ohľadu na vek. Muži vyhadzovali tanečnice čím vyššie, ba aj sami vyskakovali, a to opäť preto, aby narástlo vysoké konope a ľan.

Približne od 60-ych rokov z iniciatívy spoločenských organizácií alebo aj jednotlivcov začínajú sa v mnohých obciach obnovovať fašiangové sprievody, ba objavujú sa i tam, kde tento zvyk predtým nepoznali. Tanečné zábavy sa končia pochovávaním basy, ktoré bolo v minulosti známe vo väčšom rozsahu iba na juhozápadnom Slovensku.

Väčšina výročných zvykov sa z rôznych príčin dezaktualizovala a postupne zanikla. Viaceré sa však inovovali a ako významný integračný a socializačný faktor, ale aj ako forma tradičnej zábavy majú perspektívu dalšej existencie.

Literatúra

Dobšinský, P.: Prostonárodnie obyčaje, povery a hry slovenské. Turč. sv. Martin 1880.

Blscheková, A.: Vynášanie zimy a prinášanie leta v Gemeri. In: Gemer, roč. 2, 1976, s. 235–311.

Frolec, V. a kol.s Výroční obyčeje. Brno 1982.

Holuby, J. L.: Národopisné práce. Bratislava 1958.

Horváthova, B.: Maskenbrauchtum in der Slowakei. In: Schweiz. Archiv f. Volkskunde, 1968, s. 135-141.

Horváthova, B.: Výročné a príležitostné zvyky. In: Horehronie II., Bratislava 1974, s. 275-300.

Horváthova, E.: Zvykoslovie a povery. In: Slovensko, lud - II. časť, Bratislava 1975, s. 985-1030.

Horváthova, E.: Zvyky a obrady. In: Zo života a bojov ľudu Uhrovskej doliny. Bratislava 1977, s. 334-357.

Horváthova, E.: Zvyky a obrady zimného slnovratného cyklu v Honte. In: Slovenský národopis, roč. 29, 1981, s. 318-350.

Niederle, L.: Rukoväť slovanských starožitností. Praha 1953.

Václavík, A.: Výroční obyčeje a lidové umení. Praha 1969.

Pracovné projekty
plány jazykovedných pracovísk

Ján Kačala

Vedecký výskum slovenského národného jazyka má v súčasnosti pevnú organizačnú aj inštitucionálnu základňu. Organizačnou základňou myslíme tu ústredne riadený a koordinovaný štátny plán základného výskumu, v ktorom má svoje pevné miesto aj vedecký výskum slovenského jazyka a jazyka vôbec. Na 7. päťročnicu sú formulované dve hlavné úlohy vo výskume jazyka *t*

1. Skúma sa jednak slovenčina ako nositeľ národnej kultúry, pričom sa výskum týka komplexne celého jazyka, jeho spoločenskej i územnej diferenciácie i jeho dejínj dominantné postavenie má pritom výskum súčasnej spisovnej slovenčiny a jej kultúry.
2. Skúmajú sa základné teoretické otázky jazyka a jazykovedy, robí sa konfrontačný výskum slovenčiny s inými jazykmi a skúmajú sa teoretické princípy jazykového vyučovania. Na riešení týchto úloh sú zainteresované prakticky všetky jazykovedné pracoviská v Československu. Aj koordinácia výskumu je rozdelená medzi české a slovenské výskumné pracoviská: koordinačným pracoviskom 1. hlavnej úlohy je Ústav pro jazyk český v Prahe /pričom o slovakistický výskum sa centrálne stará Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra

SAV/. Koordinačným pracoviskom **2. hlavnej úlohy** je Jazykovedný ústav **Ľudovíta** Štúra SAV.

Z toho, čo **sme** povedali, je **jasná** aj inštitucionálna základňa jazykovedného výskumu **v** slovakistike *t* tvoria ju jazykovedné pracoviská Slovenskej akadémie vied **a** vysokých škôl. Základným jazykovedným pracoviskom v SSR je Jazykovedný ústav **Ľudovíta** Štúra SAV, ktorý má popri **vlastnej** vedeckovýskumnej činnosti aj dôležité poslanie kodifikačnej inštitúcie a významné miesto v jeho pracovnej náplni patrí vedecko-organizaônej činnosti. Pravdaže, Jazykovedný ňstaw **Ľudovíta** Štúra SAV spolupracuje pri plnení **všetkých** svojich úloh s vysokoškolskými pracoviskami, ako aj s paralelným jazykovedným pracoviskom v ÔSR - **Ústavom** pre jazyk český ČSAV. Z povahy veci však prirodzene vyplýva, že v súvise s plnením úloh štátneho plánu výskumu v oblasti jazykovedy budeme hovoriť predovšetkým o pracovnej náplni Jazykovedného **ústavu Ľudovíta** Štúra SAV ako **základného** jazykovedného pracoviska v SSR. Kvôli úplnosti sa žiada dodať, že orientalistický výskum je v súčasnosti organizačne začlenený do Literárnovedného **ústavu** SAV. Orientalistický výskum je zacielený na aktuálnu problematiku jazykov juhovýchodnej Ázie a Afriky.

Pracovnou náplňou Jazykovedného ústavu **Ľudovíta** Štúra SAV je komplexný výskum slovenského národného jazyka v jeho spoločenskej i **územnej** diferenciácii aj v historickej perspektíve. Najvýznamnejšiu časť výskumnej **kapacity** ústavu predstavuje výskum súčasného spisovného jazyka a jazykovej kultúry. V rámci tejto úlohy sa v súčasnosti pracuje na týchto projektoch s Krátky slovník slovenského jazyka, Dynamika slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny, Syntax slovenského jazyka a Pravidlá slovenského pravopisu.

Krátky slovník slovenského jazyka má byť jednozväz-

kový typ výkladového slovníka. Má šachytiť a lexikograficky spracovať asi 50 000 najpoužívanejších lexikálnych jednotiek súčasnej spisovnej slovenčiny. Okrem neutrálneho jadra slovnej zásoby spisovného jazyka zachytí aj besné hovorové a expresívne slová, všeobecne zrozumiteľné a rozšírené odborné termíny, knižné a zastarávajúce slová. Napriek prísnemu výberu má slovnú zásobu predstaviť ako funkčne a štylisticky diferencovaný celok. Zachytí aj časť nespisovnej slovnej zásoby, ktorá sa častejšie vyskytuje v spisovných prejavoch, a bude ju príslušne kvalifikovať. Jedno zväzkový slovník spisovnej slovenčiny so *wmr>* teľom na svoje široké používanie v praxi bude významnou kodifikačnou príručkou nielen vo vzťahu k slovnej zásobe a jej štýlovým vlastnostiam, lež aj vo veciach gramatiky, pravopisu a čiastočne aj výslovnosti. Autorsky je rukopis Krátkeho slovníka slovenského jazyka pred dokončením. Koordinačné a redakčné práce na rukopise by sa mali zavŕšiť začiatkom r. 1985.

Projekt Dynamika slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny má za cieľ predstaviť slovnú zásobu súčasného spisovného jazyka v jej dynamickom aspekte. Dielo zachytí odraz dialekticky protirečivých procesov /napríklad tendencie k demokratizácii aj k intelektualizácii, k terminologizácii aj determinologizácii, k internacionalizácii aj čerpaniu z domácich zdrojov, k univerbizácii aj k multiverbizácii a podobne/ v slovnej zásobe súčasného spisovného jazyka. Prejavom týchto procesov je sémantická a štýlová diferenciácia lexikálnych prostriedkov, výrazová variantnosť a rast synonymických prostriedkov v jazykovom systéme a z druhej strany možnosť väčšej voľby pre používateľa pri tvorbe konkrétnych jazykových prejavov. Kolektívna monografia o dynamike v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny by sa mala dokončiť začiatkom budúcej päťročnica.

Syntax slovenského jazyka ako pendant akademickej Morfológie slovenského jazyka /1966/ by mala podať syntetický pohľad na syntaktickú rovinu systému slovenského jazyka. Systém syntaktických prostriedkov by sa mal opísať z jednotného teoretického hľadiska, ktoré síce vychádza z jazykovej foriny, ale tá sa neposudzuje odtrhnuto od obsahu jazykových prostriedkov. Medzi obsahom a formou /významom a výrazom/ sa vidí dialektický vzťah a jednota. I¥i koncipovaní diela sa využívajú výsledky domáceho i zahraničného jazykovedného výskumu a intenzívne sa nadväzuje najmä na domácu teóriu intencie slovesného deja. Bielo bude mať vo vzťahu k syntaktickým prostriedkom spisovného jazyka aj kodifikačnú platnosť. Syntax slovenského jazyka pripravuje kolektív pracovníkov Jazykovedného ústavu **Ľu**dovíta Štúra, Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a Pedagogickej fakulty v Nitre. Možno predpokladať, že dielo sa dokončí v budúcej päťročnici.

Pravidlá slovenského pravopisu sú koncipované ako dôsledne kodifikačná príručka v oblasti pravopisu. Princípy, na ktorých je budovaný súčasný slovenský pravopis, ostanú v novej príručke zachované, neuvažuje sa o nijakých radikálnych zmenách v slovenskom pravopise. Doterajšie Pravidlá slovenského pravopisu /1. vyd. 1953, 11• vyd. 1971/ však neriešili požiadavky používateľov spisovnej slovenčiny v úplnosti, preto je potrebné v nadväznosti na pokračujúci výskum v okruhu pravopisnej problematiky spresniť najmä pravidlá o písaní veľkých začiatočných písmen* o písaní interpunkcie, o písaní prislovkových výrazov typu do belasa/dobelasa, do čerta/dočerta, ako aj o písaní zložených prídavných a podstatných mien. Nové Pravidlá slovenského pravopisu majú byť dôsledne pravopisnou príručkou a nebudú suplovať kodifikačné príručky z oblasti výslovnosti /oficiálne Pravidlá slovenskej výslovnosti sú

dokončené/, slovnej zásoby /túto funkciu bude plniť po vyjdení Krátky slovník slovenského jazyka/ ani gramatiky /jestvuje akademická Morfológia slovenského jazyka, dokončí sa Syntax slovenského jazyka/.

Výskum nespisovných útvarov slovenčiny bol a je zacielený na všestranný výskum slovenských nárečí. Po dokončení Atlasu slovenského jazyka /tri diely vyšli tlačou, štvrtý, posledný, je do tlače pripravený/ tvorí hlavnú výskumnú náplň pracovníkov v oblasti slovenskej dialektológie slovná zásoba slovenského národného jazyka a jej lexikografické spracovanie v Slovníku slovenských nárečí /jeho ukážkový zväzok vyšiel r. 1980/. Slovník slovenských nárečí by mal predstaviť významovú a štýlovú diferenciáciu slovnej zásoby slovenského národného jazyka z územného hľadiska. Slovník po dokončení bude významným príspevkom k poznaniu slovnej zásoby slovenských nárečí a jej vzťahu k slovnej zásobe spisovnej slovenčiny, ako aj k slovnej zásobe ostatných slovanských /prípadne aj neslovenských/ jazykov. Plánujú sa tri zväzky, I. zväzok by mal byť dokončený do konca tejto päťročnice.

Akademické jazykovedné pracovisko sa významným dielom zúčastňuje aj na príprave veľkých medzinárodných atlasových projektovr Celoslovenského jazykového atlasu, Celokarpatského dialektologického atlasu a Európskeho jazykového atlasu.

Výskum dejín slovenského národného jazyka je tiež orientovaný na slovnú zásobu a jej lexikografické spracovanie v Historickom slovníku slovenského jazyka /porovnaj ukážkový zošit Slovenského historického slovníka z roku 1973/• Tento slovník zachytí slovnú zásobu slovenskej národnosti z obdobia od 11. do 18. storočia. Praifieňom poznávania a lexikografického opisu slovnej zásoby slovenčiny z predspisovného obdobia sú historické texty slovenskej

proveniencie s rozličný® stupňom slovacity a ***z*** rozličných žánrových a tematických oblastí. Z obdobia pred 14. storočím budú dobrým prameňom poznávania slovnej zásoby najmä vlastné mená poznačené v latin.listinách. Historický slovník slovenského jazyka okrem odborného jazykovedného /slovakistického aj širšieho slavistického/ významu bude mať aj veľký historický a kultúrno-politický význam, lebo prinesie doklady z oblasti jazyka o živote slovenskej národnosti od začiatku jej formovania do sformovania novodobého slovenského národa a bude ako prameň poznatkov slúžiť aj iným vedným disciplínám, najmä historickým. Historický slovník slovenského jazyka je rozplánovaný na tri zväzky, prvý zväzok sa má autorsky dokončiť roku 1983•

Genézu a vývin slovnej zásoby slovenčiny v jej apelatívnej i propriálnej zložke podá Slovenský etymologický slovník, ktorý sa pripravuje na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Hľadaním a objavovaním sémantických responzií opretých o pozitívne hláskové responzie, pričom jeho teoretickým východiskom je larvngálna teória, sa novo a vedecky presvedčivejšie formuluje etymológia tradičných etymologických problémov, ako aj mnohých ďalších slov a mien. Už z doteraz publikovaných výsledkov etymologických výskumov slovenského jazykového materiálu sa ukazuje vedecký aj širší kultúrno-politický význam etymologického výskumu a špeciálne potreba Slovenského etymologického slovníka ako diela dôležitého nielen zo slovakistického a slavistického, ale aj z indoeuropeistického aspektu.

Súčasťou výskumu dejín slovenského jazyka je aj výskum vlastných mien, a to v historickom aj súčasnom aspekte. Doteraz sa pomerne rýchlo podarilo zozbierať bohatý dokumentačný materiál, ktorý sa postupne spracúva. Cieľom výskumu slovenských vlastných mien je Slovenský onomastický atlas, ktorý sa pripravuje v súvise s riešením úloh na Slovanskom onomastickom atlase. Na Filozofickej fakulte

Univerzity Komenského sa pripravuje Slovník slovenských osadných **názvov.**

Konfrontačný výskum slovenskej a ruskej slovnej zásoby prebieha v teoretickej zložke, ale najmä pri tvorbe prekladových slovníkov. Teraz sa v Jazykovednom ústave pripravuje Veľký **Slovensko**-ruský slovník, rozrátaný na 5 zväzkov /doteraz vyšli dva zväzky: prvý zväzok roku 1979, druhý zväzok roku 1982/. Modernými lexikografickými metódami podáva konfrontáciu slovenskej a ruskej slovnej zásoby. Vychádza *z* teórie vyčleňovania takzvaných konfrontačných ekvivalentov, podľa ktorých sa slovníkové heslo člení na prekladové významy. Slovník nemá len veľký odborný význam, keďže na základe konfrontácie lexikálnych sústav slovenčiny a ruštiny ako dvoch slovanských jazykov umožňuje hlbšie poznať z konfrontačného aspektu lexikálnu sémantiku; má aj značný kultúrno-politický dosah tým, že prostredníctvom ruštiny ako svetového jazyka dostáva do povedomia odbornej verejnosti slovenčinu, a najmä tým, že prispieva k lepšiemu dorozumeniu medzi sovietskymi a našimi ľudtei v čase rozvíjajúcej sa ekonomickej i kultúrnej integrácie v rámci krajín socialistického spoločenstva.

V menšom rozsahu prebieha aj konfrontácia slovenčiny s inými jazykmi /s maďarčinou, nemčinou, bulharčinou, poľštinou, srbochorvát6inou/. Výsledkom takejto konfrontácie sú odborné štúdie publikované v jazykovedných časopisoch a praktické prekladové slovníky /na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského sa v súčasnosti pracuje na poľsko-slovenskom a srboehorvátsko-slovenskom slovníku/.

Spoločným projektom celej slovenskej jazykovedy je Encyklopédia jazykovedy, ktorá vzniká pod gestorstvom výboru Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. Encyklopédia jazykovedy zahrnie jazykovedné pojmy /termíny/ bežne používané v slovakistike, ako aj v súčasnej svetovej jazy-

kovede, ďalej osobnosti zúčastňujúce sa v súčasnosti aj v minulosti na tvorbe vedeckých poznatkov © slovenskom národnom jazyku, ako aj poznatkov o jazyku vôbec, ktoré našli v slovenskej jazykovede ohlas a rozvinuli sa v nej, ďalej inštitúcie zaoberajúce sa výskumom slovenského jazyka a jeho vzťahov k iným jazykom a napokon domáce aj zahraničné časopisy a zborníky i základné diela o slovenskom národnom jazyku. Encyklopédia jazykovedy sa plánuje dokončiť ešte v tomto päťročnom plánovacom období.

Plány jazykovedných pracovísk v SSH na nasledujúce obdobie vyplývajú z dosiahnutého stupňa rozvoja slovenskej jazykovedy, ako aj svetovej jazykovedy, z dosiahnutých výsledkov a z potrieb rozvoja vedy a našej spoločnosti, tak ako to formulujú závery XVI. zjazdu KSČ a zjazdu KSS pre oblasť vedy.

Predovšetkým je nevyhnutné dokončiť rozpracované projekty, ktoré predstavujú súčasť základného výskumu slovenského národného jazyka. Je potrebné pokračovať v systematickom a cieľavedomom vedeckom výskume slovenského jazyka, najmä súčasného spisovného jazyka, na ktorého výsledky nadviaže kodifikačná a aplikačná práca v okruhu jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Pre používateľov spisovnej slovenčiny sa budú pripravovať kodifikačné príručky týkajúce sa slovnej zásoby, gramatiky, výslovnosti aj pravopisu a výsledky vedeckého výskumu slovenského jazyka cieľavedome prenášať do širokej spoločenskej praxe. Pritom sa bude systematicky budovať na marxistických základoch teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry a intenzívne sa bude pritom opierať o medzinárodnú spoluprácu a o sociolingvístické výskumy.

V nasledujúcom období sa sústredia sily na spracovanie sémantickej syntaxe a slovníka spéjateľnosti slovies, na vypracovanie synonymického a frazeologického slovníka,

ako aj nového výkladového slovníka stredného typu. Lexikologický výskum bude smerovať k syntéze v podobe Slovenskej lexikológie.

Výskum dejín slovenčiny sa bude po dokončení Historického slovníka slovenského jazyka orientovať na vypracovanie syntetických Dejín spisovnej slovenčiny.

Konfrontačný výskum slovenčiny a ruštiny sa zameria na spracovanie rusko-slovenského frazeologického slovníka a konfrontačnej slovensko-ruskej lexikológie.

To sú prirodzene iba niektoré diela, ktoré sa v nasledujúcom období spracujú. Rozvoj vedy a potreby spoločnosti prinesú na program dňa istotne nové projekty, na plnenie ktorých bude treba postupne utvárať vedecké aj organizačné predpoklady.

Literatúra

Buffa, F.*z* Atlas slovenského jazyka. III. Tvorenie slov. Časť prvá. Mapy. Bratislava, Veda 1981. 424 **s**.

Baffa, F.: Atlas slovenského jazyka. III. Tvorenie slov. Časť druhá. Úvod - komentáre - dotazníky - indexy. Bratislava, Veda 1978. 248 **s**.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV. I. vyd. 1953, 11. vyd. 1971.

Slovenský historický slovník z predspisovného obdobia. Ukážkový zošit. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 356 s.

Slovník slovenských nárečí. Ukážkový zväsok. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1980. 284 s.

* Slovník súčasnej spisovnej slovenčiny /koncepcia jedno zväzkového slovníka slovenského jazyka; vypracoval kolektív pracovníkov Jazykovedného ústavu Cudovíta Štúra SAV pod vedením J. Kačalu, Bratislava 1977* 73 s.; rozmnožené ako rukopis/.

Veľký slovensko-ruský slovník. I. Red. D. Kollár. Bratislava, Veda 1979. 992 s.

Veľký slovensko-ruský slovník. II. Red. E. Sekaninová. Bratislava, Veda 1982. 848 s.

Stole, J.: Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. Časť prvá. Mapy. Bratislava, Veda 1981. 315 s.

Stole, J.*t* Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. Časť druhá. Úvod - komentáre. Bratisláva, Veia 1978. 190 s.

Stole, J. a kol.: Atlas slovenského jazyka. I. Vokáli zmu s a kónsonautizmus. Časť prvá. Mapy. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 314 s.

Habáni na Slovensku

František Kalesný

Význam slova "habán" a jeho pôvod*. Označenie "habán" je slovenské ľudové pomenovanie pre anabaptistov, čí novokrstencov, ktorí sa v našich krajinách usadili začiatkom 16. storočia* najprv na juhovýchodnej Morave /1526/, potom aj na západnom Slovensku /1546/. Dosial nachádzame ich stopy na Záhorí. Vyskytujú aa tam p©miestne názvy ako habansky dvor. habánske lúky. habánsky mlyn a aj pojmy ako habánska keramika alebo habánsky krivák /nožík/ a podobne.

Slovenský ľud na Záhorí, uprostred sídel ktorého sa habáni už roku 1546, ale najmä po svojom vyhnaní ***z*** Moravy roku 1621, natrvalo usadili, ich nazval jednoducho habánmi, lebo na Morave im zhabali, to jest skonfiškovali všetky majetky a Moravu, kde šili od roku 1526 museli opustiť pod vyhrážkou trestu smrti, ak neodídu.

Á hoci toto ľudové pomenovanie nebolo pôvodne ani urážkou, ani nadávkou, iba jednoduchým označením istej skupiny ľudí, ktorej zhabali všetky majetky, habánom tento názov už ostal, hoci proti nemu neskôr protestovali a roku 1780 žiadali aj cisára, aby uvedený "nepekný názov habán" zakázal. - Cisár vyhovel ich žiadosti a cisárskym

reškriptom z roka 1781 ***názov*** habán skutočne zakázal, no nič sa nezmenilo© lazov habán bol už v ľudovej reči tak zaužívaný, že ostal® Potom prešiel aj do jazykového fondu cudzích rečí a stal sa súčasťou slovníka mnohých jazykov /nemčiny, maďarčiny, rumunčiny, ruštiny, angličtiny, francúzštiny a dalších^ hoci habáni sami sa medzi sebou nazývali nasledovníkmi Jakuba Huttera, respektíve bratmi Jakuba Huttera, alebo jednoducho huteritmi.

Kto boli habáni? Vznikli okolo roku 1524 ako radikálne krídlo lutherskej reformácie. Tvorili tú zložku protestantom ktorá sa veľmi domáhala nielen cirkevných, ale aj svetských reforiem. Najprv sa objavili v Porýnsku, potom vo Švajčiarsku, kde sa chceli manifestovať ako samostatná cirkev, ale mestská rada v Zurichu ich pred Vianocami roku 1524 vypovedala ***z*** mesta pod trestom smrti, ak od svojej "mylnej náuky"neus**tupia.**

Títo búrliváci sa totiž dožadovali dôsledného realizovania reformácie, tvrdiac, že lutherský pohyb síce priniesol značné reformy v cirkvi, ale neoslobodil ľudí spod feudálneho útlaku a nenastolil sociálnu spravodlivosť.

Tým popudili proti sebe celú feudálnu spoločnosť a reformátorov Lutnera a Zwingliho navyše i preto, že sa dožadovali zrušenia krstu v detskom veku a jeho zavedenia v dospelosti, to jest vo veku, ked je človek schopný používať vlastný rozum* Vyvolali tým proti sebe hnev nielen cirkvi, ale aj protestantov, hoci s nimi, najmä s oboma hlavnými reformátormi - Lutherom a Zwinglim - spočiatku sympatizovali.

Kédže sa dožadovali krstu v dospelosti, nazvali ich anabaptistami, to jest novokrstencami. A hoci nehlásili krsty dva, ale iba jeden, a to v dospelosti, toto označenie im už ostalo. Bol to zároveň dôvod, že ich vrchnosti nemali rady a že ich prenasledovali. Pravá príčina ich

neobľúbenosti u vrchností však spočívala v ich hlásaní potreby spoločného majetku a v zatracovaní súkromného majetku. A oni sami to aj dôsledne dodržiavali* Všetko* čo mali, mali spoločné s bývanie, polia, výrobné prostriedky i plody vlastnej práce. Bývali v spoločných "bratských dvoroch", jedávali v spoločných jedálňach rovnaké jedlá, všetko, čo vypestovali, slúžilo spoločnej domácnosti a spoločným potrebám, výrobky, ktoré vyrobili, predávali na trhoch a utŕžené peniaze vkladali do spoločnej pokladnice. Nikto• nedostával plat. Za prácu dostávali iba stravu, ubytova**nie** a odev. Príjmy šli do spoločnej pokladnice a používa**li** sa na výstavbu dvora, na rozvoj dielní, na zabezpečova**nie** starých, chorých a nevládnych ľudí.

Habáni na Slovensku. Misionársky pohyb habánov usadených na Morave roku 1526 našiel svojich stúpencov aj na slovenskom Záhorí. Ešte pred rokom 1530 pristúpilo k "bratom", ako sa habáni medzi sebou nazývali* do 60 Slovákov* •**rút**o skupinu viedli bratia Ján a Peter Holba* Potomok jedného z nich, istý Wandel /Vendelín/ Holba, ea spomína roku 1561 ako "služobník núdznej potreby" a roku 1587 ho kronika spomína ako "služobníka Slova", to jest kazateľa v "českej" /slovenskej/ a nemeckej reči.

V rokoch 1529-39 sa pokúšal novokrstenský misionár a kazateľ Andreas Fischer zaviesť habánske učenie aj na východnom Slovensku, menovite v mestách Levoča, Švedlár, Spišská Ková Ves a Sabinov, no gemerský župan František Behek ho pre "buntošenie" roku 1539 dal zajať a zhodiť z múrov hradu Krásna Hôrka. Fischer tam zahynul.

Po rozhodnutí moravského zemského snemu **z** roku 1535 museli habáni po prvý raz Moravu opustiť a sácali sa sťahovať na Slovensko, kde sa im podarilo usadiť na viacerých miestach. V nasledujúcich rokoch sa situácia na Morave znormalizovala, a preto sa znova vrátili na Moravu*

Tento pohyb pozorujeme na celom západnom Slovensku, od Holíča cez Šaštín, Brodské, Sobotište a iné mestá a mestečká, kde sa habáni boli usadili.

V roku 1546 sa situácia na Morave zasa zhoršila, a tak celé húfy habánov sa znova sťahovali na Slovensko. Teraz sa im tu podarilo usadiť už natrvalo: v Sobotišti, v Brodskom a v dalších mestách **a** dedinách na majetkoch uhorskej rodovej šľachty, ktorá tu mala svoje majetky. Veľkú pomoc a porozumenie habánom preukázali Nyáriovci, menovite František ITyári, zemský pán v Bzenci na Morave, ktorý poznal habánov z ich účinkovania na Morave ako výborných remeselníkov a čestných ľudí. Ten ich prijal na svoje panstvo v Sobotišti a na jeho pobočné majetky, menovite na lokalitách Branč a Podbranč.

Po roku 1620 však museli habáni Moravu natrvalo opustiť. Prejavili totiž svoje sympatie k povstaniu českých stavov a povstalcov v istom zmysle aj materiálne podporovali, takže zemský snem moravský ich vypovedal pod trestom smrti. Nastal bezhlavý útek týchto habánov na Slovensko. Západoslovenské mestá spočiatku pred nimi zatvárali brány. Nakoniec im však dovolili usadiť sa. Utekajúcich bolo vyše 12.000. Okolo 3*000 prijali z nich staré habánske dvory na Slovensku, a to Sobotište /založené roku 1546/, Veľké Leváre /roku 1588/ a dvor v Moravskom Jáne /roku 1548/, ktorý bol najmenší.

Ostatné skupiny sa usadili v dalších asi 40 lokalitách, obciach a mestách od Skalice a Holíča počnúc cez Malacky, Pezinok, Častú, Chtelnicu, Trenčín a Dubnicu až po Trenčianske Teplice. V Trenčíne im vyšiel v ústrety starý gróf Gašpar Illéšházy. Prijal ich na svoje feudálne usadlosti v Soblahove, kde im prenajal okrem istého dvora aj pol usadlosti zvanej Halgašovské. Okrem toho sa zaviazal, že ich bude chrániť proti akémukoľvek násiliu a bezpráviu. A to

skutočne aj dodržal. Ked habánom mesto Trenčín robilo príkoria, písal za nich sťažnosť Uhorskej komore do Bratislavy a intervenoval aj na mjestodržiteľskej rade.

Vo Veľkých Leváročh ich ochrancom bol cisársky čašník /Mundschenk/ gróf Bernhard von Lembach. Na Červenom Kameni, v Častej a v niektorých iných lokalitách sa habáni usadili na panstve Pálfyovcov, ktorí im tiež poskytli ochranné služby /roti tureckým nájazdom, a prijali ich pod strechu do opevneného mocného hradu Červený Kameň, kde všetky búrky šťastlivo prečkali/.

Roku 1621 časť habánov usadených vo Vadovciach a Cachticiach pri líovom Meste nad Váhom emigrovala na pozvanie sedmohradského kniežaťa Gabriela Bethlena do Sedmohradska. Táto časť habánov za vlády Márie Terézie, ked ich nútili navrátiť sa do katolíckej cirkvi, opustila Sedmohradsko, presťahovala sa do Valašská /kraj južne od Bukurešťi/, v tom čase pod tureckou správou, a po troch rokoch pobytu vo Valašsku,roku 1770 opustila tento kraj a odišla na Ukrajinu. Tu žili habáni na rozličných miestach až do roku 1874, ked v obave pred zavedením vojenskej služby a pred povinnosťou v nej aj slúžiť, Rusko opustili, a odišli na americký kontinent, kde žijú dosiaľ ako nositelia pokrokových myšlienok, najmä však ako odporcovia vojny a akéhokoľvek násilia. /Prvý habánsky biskup na Slovensku Peter Riedemann, autor vierouky habánov, účinkoval v Brodskom, kde zomrel dňa 1. decembra roku 1556/.

Habáni vykonávali vyše 20 rozličných remesiel. Obrábali polia, pestovali vinič, chovali dobytok, no najviac vynikali v remeslách. Boli hľadaní murári a stavitelia, studniari, mlynári, zámočníci, nožiari, výrobcovia príborov, vyrábali vozy, železné, drevené, okuté i prepychové kočiare pre šľachtu a kniežatá, vyrábali vreckové hodiny, zavádzali vodovody, vynikali ako výrobcovia maľovanej ke-

rámiky neobyčajného čara, zvanej f ajansa.

Okrem v remeslách vynikali habáni aj v lekárstve, v ránhojičstve a ich ženy boli vyhladávanými pôrodnými asistentkami. Panstvá si ich rady najímaii, pretože sa vyznali vo svojom odbore a dodržiavali prísnu zásadu hygieny* Boli skromní a pre vlastná potrebu vyrábali iba jednoduché keramické nádoby nezdobené, odievali sa skromne, odmietali prepych a modu. Odievali sa skromne a tradične©

Niektoré skupiny habánov aj dnes odmietajú akýkoľvek technický pokrok, pretože tento je vraj v rozpore so skromnosťou a poníženosťou ducha. Niektorí odmietajú osobné autá a lietadlá, odev si zapínajú iba "na haklíky", lebo gombíky neuznávajú a nenosia.

Habáni boli mierumilovní, pravduvravní, čestní, otvorení* odmietali vojnu. Nepožičiavali si peniaze, ani sami peniaze nepožičiavali. Odmietali obchodovanie a vlastné výrobky predávali za pevné ceny - nikdy sa nejednali.

Rozpad habánskych dvorov a splynutie habánov *a* domácim obyvateľstvom. Tridsaťročná vojna, v rokoch 1618 až 1648, spôsobila habánom ťažké morálne škody. Vojská často prepadávali habánske dvory, v ktorých ženy a dievčatá znásilňovali, odnímali habánom zásoby, rabovali dvory a plienili, vojská brali habánom dobytok, krmivo, obilie a všetko! čo ím padlo pod ruku*

Len co aa skončila 30-ročná vojna, nastali turecké a protiturecké boje. Roku 1663 furči veľkým obchvatom vyrazili od Komárna a Nových Zámkov cez Nitru a Trenčín, tiahli na Moravu, na Olomouc, a dolu k Brnu, a odtiaľ slovenským Záhorím spätným smerom. Pritom vraždili, pálili, ľudí odvádzali do otroctva. Krajina bola v ohni. Dvory boli ožobráčené. Preto dvor vo Veľkých Leváročh roku 1685 prijal rozhodnutie, aby každý platil za seba sám. Začali hospodáriť súkromne. Od systému spoločného hospodárenia

prešli na systém súkromného hospodárenia. Majetok, ktoaý predtým zatracovali ako hriešny, ea im stal vlastným®

Tento rozpad hrozil habánom už v poslednej fáze tridsaťročnej vojny, ale vtedy to ešte vydržali. Spoločnosť bola však už natoľko naštrbená, že ešte ani roku 1651 ea situácia neskonsolidovala, takže sobotištský biskup Andreas Ehrenpreis vydal obežník "napomenutie dôverným bratom", v ktorom ostro napádal a karhal všetky poklesky habánskej spoločnosti. Menovite však karhal neúctu k spoločnému majetku, prepych a egoizmus, ktorý ea rozmohol najmä u predstavených. Ehrenpreis nariadil čítať tento obežník všetkým obciam.

Prvý raz sa tento obežník čítal na zhromaždení obce vo Veľkých Lev ár och /1651/. Obežník sa čítal aj v habán** skych dvoroch v Sedmohradsku a v cárskom Rusku.

Ho zatiaľ, čo sa A. Ehrenpreisoví uvedeným spôsobom na vyše 30 rokov podarilo zabrániť rozpadu habánskych dvorov, jeho nástupcovi Jánovi Ricckerovi sa to už roku 1685 nepodarilo.

Po tomto roku sa disciplína už veľmi uvoľňovala. Staré prísne zásady sa už tak veľmi nedodržiavali,okrem formálnej príslušnosti k spoločenstvu neboli pevnejšie zväzky, ktoré by boli habánov udržali spolu ako pevný celok. Prestala platiť zásada endogamného spoločenstva, habáni sa začali miešať s domácim obyvateľstvom, s takzvanými "svetskými" čiže "hriešnymi" ľudmi, s ktorými vstupovali do príbuzenských pokrvných zväzkov, čím postupne strácali svoju identitu. A tak za vlády Márie Terézie, ked táto okolo roku 1760 začala nápor proti habánom, usilujúc sa o ich návrat do starej cirkvi, odpor habánov bol už taký slabý, že celé habánske rodiny prechádzali ako celok k starej viere.

"Skalným" a "tvrdošijným" odporcom však vrchnosti do-

volili odísť z krajiny, ked im už predtým boli zhabali staré knihy, kroniky atd*

0 utekajúcich habánoch sa dozvedáme zo záznamov v starých habánskych kronikách. Y Gyurikovitsovej habánskej kronike sa uvádza, že zástupca stupavského prepošta Jozef Troyer ako malý chlapec videl ísť cez Stupavu asi šesťdesiat habánskych rodín z Veľkých Levár a Sobotišťa, ktoré emigrovali cez Prešporok /Bratislavu/. V Prešporku nasadli na lode, ktoré ich dolu Dunajom zaviezli k Čiernemu moru. Tu prestúpili na ruské lode a tie ich dopravili do Ruska. Podľa kroniky sa usadili údajne v Saratovskej gubernii, kde posilnili tamojšie rady habánov usadených zo Sedmohradska.

Habánska keramika a slovenská ľudová fajansa. Habáni boli mestskí remeselníci, ktorí svoje remeslo dokonale ovládali. Priniesli k nám už v 16. storočí znalosť výroby maľovanej fajansovej keramiky, ktorá sa na Slovensku označuje aj ako majolika.

Táto sa líši od obyčajných hrnčiarskych výrobkov tým, že má zvyčajne bielu vysoko lesklú polevu a je maľovaná pestrými omamentmi v štyroch stáložiarnych farbách: modrej, zelenej, žltej a fialovo-hnedej. K týmto farbám pribudla piata, červená, pôvodne vyrábaná z kysličníkov zlata. Neskôr ju nahradila syntetická červená, takzvaná pinková červeň.

Najstaršie správy o tejto výrobe maľovanej keramiky u nás pochádzajú z" roku 1584. Roku 1588 sa jej výroba zakazuje s odôvodnením, že vyžaduje veľkú námahu, veľké náklady, drahé farbivá a veľkú trpezlivosť. 0 fascinujúcom jave tejto keramiky sa zároveň uvádza, že pri lôžkach džbankárov, "kde predtým svietil jeden džbánok, teraz ich je až osem" a že džbankár nemá práva rozdávať tieto výrobky svojím priateľom, lebo peniaze na ich vyhotovenie

pochádzajú zo spoločnej pokladnice. Roku 1534 sa však táto výroba povoľuje s tou smernicou, že na okraji taniera majú byť tri kvety, a na dne, v medailóne, má byť rok alebo meno, prípadne kvet.

Podľa doterajších výskumov v období od roku 1584-94 išlo o pokusné štádium výroby. Domnievame sa, že na vzniku a vývine tejto výroby majú veľký podiel dvory vo Veľkých Leváročh a v Sobotišti, a v nich tí talianski keramikári, ktorí sa v týchto dvoroch usadili ako "talianski bratia". Spomedzi nich vynikol najmä taliansky kazateľ Prancesco del Saag z Roviga a jeho krajan Giulio Gherlandi. Obaja pochádzali z Benátskej republiky, z oblasti miest Faenza a Vicenza, ktoré boli známymi strediskami výroby talianskej majoliky, ktorá u nás neskoršie dostala názov faelatinská výroba, alebo fajansa.

Až do vynájdenia porcelánu roku 1772 bola maľovaná fajansová keramika najväčším keramickým objavom. Koncom 18. storočia táto pôvodne habánska keramika zľudovela a v 19. storočí sa stala súčasťou fondu ľudovej kultúry ako doklad výtvarnej tvorivosti slovenských d ž b ank á rskych majstrov. Dodnes je obľúbená ako súčasť a výzdoba ľudových interiérov.

Aklimatizovaní habáni, respektíve ich slovenskí potomkovia a nasledovníci v keramickom remesle prispeli v súlade s požiadavkami objednávateľov z radov ľudu k rozvoju tých fenoménov ornamentálnej výzdoby tejto keramiky, ktoré dnes pociťujeme ako naše vlastné ľudové a národné. Tým prispeli habánski keramikári k rozvoju nášho ľudového umenia.

Habáni v slovenskej literatúre a umení. Pozitívne postoje a osobné vlastnosti habánov našli ozvenu aj v dielach slovenských spisovateľov, v hudobnej tvorbe a vo výtvarnom umení. Ako príklad by bolo moáné spomenúť historický

román spisovateľky Anny Lackovej-Zory Anička Jurkovičová /Tranoscius, Liptovský Mikuláš 1948, str. 383; druhé vydanie Slovensky spisovateľ Bratislava, 1980/, z ktorého dej sa odohráva v polovici 19. storočia a v metropole habánov v Sobotišti, kde štúrovci, sa pokúšajú a nakoniec aj hrajú prvé slovenské ochotnícke divadlo. Ako hlavná predstaviteľka tu účinkuje dcéra miestneho učiteľa Anička Jurkovicová. Jej otec Samuel Jurkovič bol prvým priekopníkom družstevnej myšlienky a zakladateľom prvého dedinského družstva, pričom niet pochybností,, že vzorom mu boli staré habánske dvory, respektíve ich spoločné vlastníctvo.

Druhé literárne dielo, ktoré spomína habánov, je plastické rozprávanie Františka Hečku Svätá tma /Mladé letá, Bratislava 1958, s. 275/, ktorého dej sa odohráva sčasti v Jure pri Bratislave a sčasti vo fiktívnom malokarpatskom meste Dubníky. Dej románu opisuje historický názorový kvas a prerod počas druhej svetovej vojny.

Habánskej hrnčiarskej problematike sa venuje hudobnospevácke dielo skladateľa Gejzu Dusíka[1] Hrnčiarsky bál, napísané na slová libretistu Pavla Braxatorisa, autora viacerých operetných textov. Dej operety Hrnčiarsky bál sa odohráva v malokarpatskom keramickom stredisku, v Modre. Opereta mala veľký ohlas u nás i za hranicami.

Pokračovatelia habánov - keramickí figuralisti - národní umelci. Technické a umelecké nadanie, ktoré zdedili potomkovia bývalých habánskych džbankárov po svojich umelecky nadaných predkoch, sa výrazne prejavilo najmä v keramickej figurálnej tvorbe, takzvanej malej plastike.

V tomto odvetví nadpriemer vynikli bývalí džbankári Stupavčan Ferdiš Kôstka a Ignác Bizmayer.

No zatiaľ čo Kôstka vo svojej keramickej figuralistike registruje typy ľudí svojho okolia a najmä rodnej Stu-

pávy, Bizmayer prerastá regionálny rámec Modry a okolia a svojimi plastikami opantáva celú slovenskú krajinu.

Pigurálna tvorba Ignáca Bizmayera spočiatku stvárňuje sólové postavy, postupne však umelec spája jednotlivé námety do tematických celkov, ako napríklad Vinohradníkov rok, v džbankárskej dielni, Jánošíkova družina atd., čím jeho tvorba nadobúda širší význam a spoločenskú platnosť. Stala sa skutočne národnou.

Habánskeho pôvodu je aj významný slovenský sochár, národný umelec Jozef Kôstka, synovec Ferdiša Kôstku, v mladosti adept džbankárstva, pochádzajúci z putzovsko-kostkovského rodu.

Spomedzi jeho sochárskych diel treba spomenúť aspoň sochu Víťazstvo, umiestnenú v susedstve budovy Národného divadla na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave.

Záverom treba uviesť, že Ferdiš Kôstka, Ignác Bizmayer a národný umelec Jozef Kôstka sa ako potomkovia habánov výrazne zapísali do slovenskej ľudovej i národnej kultúry.

Literatúra

Beblavý, P.: Habáni v Sobotišti. Časopis MSS I, 1312, 2-10, 34-40, 69-75, 33-106.

Beck, J.: Die Geschichts-Bucher der Wiedertaufer in Oe s t e rre ic h-Ungarn. Pontes Rerum Austriacarum XLIII, V/i en 1883.

Bel, M.: Notitia Hungariae Novae. 1742, II. **269**-270, **273**-274, IV. 513-514, 514-515.

Benrath, K.: Geschichte der Reformation in Venedig* Schriften f lír Reformationsgeschichte, V, Jg. Vereinsjahr 1887-1888, Leipzig.

Bielz, J.: Habánska osada v Sedmohradsku. Slovenský národopis VT, 1958, 225-237.

Čulen, L.: Habáni na západnom Slovensku. Časopis hist. odboru LIS, III, 1945, 68-161.

Paust, 0.: Habáni v Bratislavskej župe. In: Zo starých zápisníc mesta Bratislavy. Bratislava, ı ,, ,, ,, ı s. 176-178.

Friedman, R.: Die Habaner in der Slowakei. Wiener Zeitschrift fur Volkskunde, XXXII, 1927, 1-11.

Hrubý, P.: Die Wiedertaufer in Hahren. Archív f. Reformationsgeschichte, Leipzig, Jg. XXX, 1. 1933, 1-36, 170-211, XXXI, 1934, 61-102, XXXII, 1935, 1-40.

Jedlicska, P.: Kiskárpáti emlékek; I-II, Budapest 1891.

Kalesný, P.: Habáni a habánska keramika v Československu. V čas. Umení a remesla, Praha 1377, 3/77, 40-49, 67-68; Habáni na Slovensku. Bratislava, 1981; Habánska keramika na Slovensku. Katalóg výstavy habánskej keramiky v Bratislave, Bratislava 1976.

Kraus, P.: Nové príspevky k dejinám habánov na Slovensku, Bratislava 1937.

Kretz, P.: Habáni v Sobotišti. Zborník MSS XVIII, Martin 1913, 18-35*

I.iednyánszky, A.: Haliere Nachrichten uber die Habaner. Hesperus. Blatter fúr Unterhaltung und Belehrung, Brun 1810.

TTovokrštenci. Sokol, časopis pre zábavu a poučenie. VI, 1867, 188-189.

Ratkoš, P.: Počiatky novokrstenstva na Slovensku. Historický časopis V, 1957, 185-**203.**

Tvrdý, J. s Die Anf ange der Habaner Kerámik in Mahren. Zeitschriít fúr osterreichische Volkskunde, XVIII, 1912, **2** 01-211.

Vydra, J.-Kunz, L.: Malerei auf Volksmajolika. Von der Wiedertauferkeramik zur Volkskunst, 1685-1925. Artia, Praha 1956.

Y/olkan, R.: Geschicht-Buch der Hutterischen Br uder. Standorf-Golony, Canada **1923.**

Ziegelschmid, A. J. P.: Die alteste Ghronik der Hutterischen Brtider. Ithaca /New-York/, 1943.

Ziegelschmid, A. J. P.: Das Klein-Geschichtsbuch der Hutterischen Brúder, Philadelphia 1947.

Ľudové rezbárstvo na Slovensku

Soňa Kovačevičová

Ľudová kultúra okrem iných umeleckých druhov obsahuje aj výtvarný plastický prejav, ktorý je začlenený do každodenného, sviatočného i obradového života, do viery i zvykov svojich tvorcov. Preto pochopiť a vysvetliť ho možno nielen na základe druhu ako takého, ale aj na základe prostredia, analýzy života, práce, uyslenia a cítenia širokých ľudových vrstiev. Rezby v minulosti nevznikali v uzavretom a izolovanom prostredí, ale v prostredí charakterizovanom zložitými vzájomnými vzťahmi spoločenských vrstiev jedného i viacerých národov. Preto ich treba aj dnes, keď už neexistujú mnohé podmienky, ***z*** ktorých vznikali, vysvetliť a hodnotiť na základe vzťahov medzi ľudovou kultúrou jednotlivých vrstiev národa i na základe vzťahov slovenskej kultúry a umenia ku kultúre a umeniu okolitých národov.

Ľudové rezby na Slovensku pochádzajú z rúk školených i neškolených rezbárov. Podľa začlenenia do života človeka a spoločnosti, ktoré vplývalo na umelecké pojatie a dotvorenie, existovala ako časť úžitkových predmetov /črpáky, úle/, ako časť zvykov a obradov /náhrobníky/ i ako časť

viery /samostatné plastiky/. Pokiaľ ide o spôsob stvárnenia jedna časť je pojatá dekoratívne a ornamentálne, druhá figuratívne. Dekoratívna a ornamentálna rezba sa uplatnila na nádobách, nástrojoch, na formách na syr alebo na formách určených na výrobu modrotlače, na hradách domu, bránkach a bráničkách i na náhrobníkoch. Spôsobom rezby **i** ornamentom nadväzuje na artefakty doložené archeologickými vykopávkami, ktoré sa našli v Poľsku a v Škandinávii **a** pochádzajú z 11.-13• storočia. Obdobné rezby s viac rozvinutým dekorom existovali aj neskôr,v gotike a renesancii, o čom svedčia artefakty doložené v našich i maďarských múzeách. Bytie, vruborez, rozety, svastiky, stromy života, vtáčiky, vlnovky sa v rôznych variáciách dochovali do konca 19. a začiatku 20. storočia na predmetoch pochádzajúcich hlavne z horskej oblasti Slovenska, rozšírených medzi pastiermi, ktorí často boli aj ich tvorcami.

Medzi nefiguratívne rezby väčších rozmerov patria náhrobníky, ktoré sa nachádzajú na cintorínoch. Ich funkciou je označovať hroby mŕtvych. Ojedinelé ich umiestňovali aj v chotári, na hrobe tragicky zahynutých osôb alebo na kríž-* nych cestách. Na Slovensku sa zachovali tri druhy náhrobníkov: kríže, stĺpy a tabule. V týchto troch typoch náhrobníkov sa nám zachovali tri spôsoby označovania mohýl, ktoré sú známe aj v ostatnej Európe. Aj keď svojou formou dokladajú starobylé tvary, ich faktický vek, vzhľadom na životnosť materiálu, nebýva starší ako dve storočia.

Medzi tvarové najarchaickejšie patria drevené stĺpy, ktorých rozoklané hlavice a zárezy hovoria o pohlaví a veku zosnulého. Bádatelia formu týchto náhrobníkov odvodzujú v zmysle synekdochy od stromov vysádzaných na hroby mŕtvych. Formou a opracovaním sú tieto náhrobníkové stĺpy príbuzné stĺpikom zo štítov domov a nosným stĺpikom brániek, v hlaviciach ktorých časť bádateľov vidí antropomor-

fné stvárnenie ochranných duchov **domu**. Všetky **druhy týchto** stĺpov rezali členovia rodiny **alebo i** miestni tesári. V stredoveku boli tieto náhrobníky rozšírené nielen na **juhu** stredného a východného Slovenska, ale **i** v mestách.

Druhú skupinu tvoria drevené a kamenné tabuľové **náhrobníky**, ktoré **v** najpôsobivejších formách nachádzame na cintorínoch **v** Honte a Novohrade. Typové nadväzujú na tabule židovských a mohamedánskych pohrebísk. V mestách sa zachovali **v** barokovom i klasicistickom stvárnení. **Ľudové** kamenné náhrobníky pochádzajúce z druhej polovice 19. storočia charakterizuje reliéfna výzdoba, zvýraznená polychrómiou. Najčastejšími motívmi boli **symboly** života **v** podobe roziet, pletencov, vetvičiek, vtákov, stromov života. Veľmi zriedkavo sa vyskytujú antropomorfné motívy, ktoré sa pokladali na náhrobníkoch za neprístojne. Verilo sa **totiž**, že ľudská podoba by mohla privolať mŕtveho. Pri pohrebe to tiž všetky úkony smerovali práve k zabezpečeniu pokoja mŕtveho a ochrany pozostalých **pred** eventuálnou silou zosnulého. Tieto tabuľové náhrobníky sú pozoruhodné **aj** nápismi, ktoré tvoria časť výzdoby. Po stránke obsahovej **patria** medzi pôsobivú ľudovú poéziu, **v** ktorej lakonickou **f**or mou pozostalí smútili nad odchádzajúcim. Druhou variáciou tabuľových náhrobníkov sú drevené dosky **v podobe** hlavice, zakončenej ľaliou alebo rozoklaným tulipánom. Obdobné motívy, ako na týchto cintorínových doskách, nachádzame **i** na bočniciach lavíc aj na vývesných doskách.

Medzi najpôsobivejšie náhrobníky **patria** však rezané kríže z okolia Zvolena /Detva, Viglaš, Klokoč, Michalková, Kráľova, Slatinské Lazy/. Tieto kríže z hľadiska tvaru, dekoru a farebnosti sú syntézou barokovej **formy** kríža s miestnym výtvarným cítením prejaveným **v** rezbe, výšivke a textile• Drevené rezané a maľované kríže boli **menšie** /1,5 cm/ i väčšie /2 m/, ako sol**it**éry /kríže pri cestách alebo

ústredné kríže na cintorínoch dosahovali až **3 -4** m výšky/* Rezali ich z mäkkého a polomäkkého dreva, ktoré poskytovali okolité lesy. Plochý reliéf v posledných dvoch desaťročiach nahradili maľbami. Základnou ornamentikou boli symboly života, ako svastiky, slnečné rozety, stromy života, pletence, i kresťanské znaky, ako kríž, monštrancie, vinné réva, kalich. Krátke ramená kríža kryla plechová strieška, ktorú zdobili na okrajoch ornamentálnym prelamovaním.

Staršie kríže /z konca 19# a začiatku 20. storočia/ pochádzajú z rúk smútiacich členov rodiny, ktorí kríže vyrezali v dobe smútku a v smútočnom sprievode ich niesli za truhlou. Hneď po skončení obradu ich osadili k hlave mohyly. Začiatkom nášho storočia kríže vyrezávali špecializovaní rezbári, ktorí sa tejto práci venovali popri poľnohospodárstve. Oni vyrezávali aj v okolí veľké brány, ktoré tiež zdobili znakmi života.

Na rozdiel od detvianskych krížov oravské bolí stvárnené z kameňa /pieskovca/. Výzdobou im boli reliéfne postavy svätcov zvýraznené polychrómiou. Tieto kríže, umiestnené na cintorínoch i na krížnych cestách, pochádzajú z Bieleho Potoka, kde bola koncom 18. a začiatkom 19• storočia kamenárska dielna. V nej, okrem vyučených kamennárskych majstrov, pracovali na pomocných prácach aj chlapi z okolia, ktorým postupne zverovali aj náročnejšie práce. Takýmto spôsobom sa medzi oravské ľudové umenie dostala aj znalosť opracovania kameňa, čo sa prejavovalo nielen v tvorbe krížov, ale aj kamenných plastík a reliéfov. Ľudoví kaaennári vlastnou predstavivosťou pretvárali predlohy plastickej výzdoby krížov a prispôsobovali ich predstavivosti miestneho obyvateľstva.

Zatiaľ čo tvorcami náhrobníkov boli mužskí členovia rodiny, miestni remeselníci, starosť o udržovanie náhrobníkov a mohyly patrila ženám. Tieto pri príležitosti výroč-

ných sviatkov, napr. na všechsvätých, na Vianoce, na výročia smrti a pod., hroby upravovali, vysadzovali kvety a maľovali kríže. Vo forme kvetín prinášali obete a vo forme sviečok pálili očistné ohne. V podobe zvláštneho monotónneho vykladania si vylievali nad hrobom svoj žiaľ. Podľa dodržiavania týchto zvykov a ich intenzity kolektív odsudzoval na hĺbku prežívaného smútku. Preto postupne z týchto vnútorne precítených úkonov sa prechádzalo k formálnemu opatrovaniu hrobov.

Svojským poňatím vyniká figurálna rezba, ktorá tvorila časť úžitkových predmetov, čo malo dosah na jej umelecké spracovanie. V spojitosti s úžitkovými predmetmi sa rozvinula v 19. storočí na črpákoch a odlievkach - pastierskych nádobách určených na pitie a meranie žinčice. V podstate ide o nádoby známe všade tam, kde sa salašnícky pestovali ovce. Slovenskou špecifikou bolo plasticky figurálne stvárnené ucho. Tvorcami týchto nádob boli pastieri oviec, preto ich nachádzame v oblasti intenzívneho pestovania oviec. Podľa centier výroby, špecializovaných po generácie na určitý spôsob stvárňovania ucha, hovoríme s o liptovských črpákoch, na ktorých sú hlavnými motívmi rozprávkové kone a hady, o stredoslovenských črpákoch s charakteristickými výjavmi zo života pastierov, o detvianskych črpákoch, známych architektonickými plastickými stvárneniami, o gemerských črpákoch, s medviedikami a psami. Základnou funkciou črpáka bola miera žinčice, prideľovaná pastierom, ako aj možnosť uchopiť črpák pomoc ou ucha pri pití a prenášaní. Odlievky boli zase formované tak^ aby nielen obsiahli určený obsah tekutiny, aleáby sa liatím a prenášaním tekutina nerozliaia. V dôsledku toho sa výzdoba orientovala na také stvárňovanie ucha, ktoré neprekážalo pri plnení spomínaných funkcií. Koncom 19. storočia v dôsledku reprezentatívnosti sa pôvodná funkčnosť strácala,

čo v zapätí viedlo k dekoratívnemu rozvitiu ucha črpáka a odlievky• Črpáky s miniatúrnymi valachmi pri práci, zábave, so zápasiacimi zvieratmi sa postupne stávali znakom určitého salaša a zručnosti patričného pastiera* Patrili k inventáru salaša a boli skôr ozdobou ako účelovým predmetom. Po roku 1945 v súvislosti s rastom záujmovej činnosti opierajúcej sa o tradície,. ako i v súvislostí s turistickým ruchom nastala renesancia tejto tvorby* Figurálnymi motívmi z črpákov sa inšpiruje aj súčasná záujmová umelecká činnosť.

Druhú skupinu figurálne poňatých plastík spojených s úžitkovými predmetmi tvoria figurálne úle, ktoré sa doteraz zachovali už len v múzeách. Na ich stvárňovanie pôsobilo niekoľko činiteľovi v prvom rade to bol materiál, z ktorého ich vytvorili a funkcia, pre ktorú vznikli. Z kmeňa stromu bolo totiž treba vytvoriť tepelne izolovaný priestor potrebný na chov včiel. Farbou a formou úľa sa včelám, ktoré reagujú na vizuáLne podnety, vytváral určitý orientačný bod. Tvary úľov boli aj určitými vlastníckymi znakmi, podľa ktorých chovatelia včiel poznali svoje úle. Okrem týchto racionálnych pohnútok pôsobili na podobu úľov aj pohnútky iracionálne. Farbili ich napríklad červenou farbou, ktorá mala pozitívne ovplyvňovať prosperitu chovu včiel. Chovatelia pripisovali ochrannú silu vlkovi a medveďovi a verili aj v ochrannú moc niektorých svätcov. Preto úle stvárňovali do podoby vlka, či medvecte, či niektorého svätca-patróna. S racionalizáciou chovu včiel, ktorá je na Slovensku dokázateľná už od stredoveku, ustupovali iracionálne motivované praktiky do pozadia a figurálne úle začali nadobúdať podobu ľudí, s ktorými sa rezbári a včelári stretali v každodennom živote alebo v povestiach. Išlo o podobu oravskej ženy, pastiera, ze~manky, vojaka, Turka a podobne. Pri tejto tvorbe postupe-

vali výrobcovia tým spôsobom, že trup figúry, majúci úlobu úľa, opracovali len do hlavných znakov. Naproti tomu hlava a letáčik plnili úlohu pútača, a preto sa práve na ne sústredila rezba i maľba. Figurálne úle napriek svojim zvláštnostiam neboli všeobecne rozšírené, boli len akousi okrasou včelínov a pýchou včelára. Vyskytujú sa hlavne v oblastiach s intenzívnym chovom včiel. Najstaršie zachované úle - pravdepodobne sekundárne použité a pretvorené plastiky - pochádzajú z rúk rezbárskych majstrov. Staršie sú hlavne dielom samoukov, často včelárov. Súdiac;podľa literatúry a zachovaných muzeálnych exponátov existovali na západnom Slovensku, na Považí, na Kysuciach, na severnom Gemeri, na Orave, v Turci, v Liptove a v Šariši. Neboli charakteristické len pre Slovensko, v minulosti existovali aj v Čechách, na Morave a v Poľsku. Pre Slovensko je však príznačné, že podobne ako mnohé iné prejavy ľudovej tvorby vznikali ešte aj v tridsiatych rokoch nášho storočia. A dnes sa aj nimi inšpiruje súčasná záujmová rezbárska tvorba.

V plastickej figurálnej tvorbe samostatné miesto patrí soškám, ktoré ešte v 19. storočí mali pevné miesto v živote ľudu. Moc týchto sošiek kotvila vo viere človeka, ktorý v plasticky stvárnených svätcoch hľadal pomoc a útechu v utrpení a ochranu pred zlými mocnosťami i pred nepoznaným. Zmenami vkusových noriem a oredstavivosti, čo v súvislosti s hospodárskym a spoločenským vývinom prebehlo koncom 19. a začiatkom 20. storočia, sa staré sošky svätcov prestali páčiť, čím sa postupne stratila aj ich moc. Začali ich nahrádzať porcelánovými a sadrovými soškami, ktoré nemali umeleckú hodnotu. Iluzívnosťou reality a **ľú-**bivosťou však vyhovovali vkusu a názorom širokých más. Staré plastiky sa postupne z kultového rohu izby, z priečelia domu, z nik kaplniek a božích múk sťahovali na povaly a

odtial k zberateľom. Dnes ich v pôvodnom začlenení a prostredí nachádzame len zriedkavo,väčšinou ich poznáme z depozitov a zbierok a múzeí.

Druhy a typy plastík sa vyvíjali v závislosti od pôsobenia miestnych rezbárskych dielní, od umeleckých vlôh rezbárov-samoukov a od vplyvu predlôh z pútnických miest. Zo západného Slovenska pochádzala barokovo stvárnená sedembolestná pieta z pútnického mesta äaštína, plačúca Madona z Trnavy a gotizujúco poňatá sediaca Madona z Marianky. Zo stredného Slovenska si pútnici odnášali podobu gotickej Madony zo Starých Hôr. Na východnom Slovensku bola obľúbená gotizujúca podoba Panny Márie z Levoče a barokizujúca Madona z Prešova. V tejto časti Slovenska sa však s obľubou kupoval i kríž s korpusom a sošky bičovaného Krista alebo Krista pod krížom. Umelecká pôsobivosť týchto smutných i veselých, lyrických i baladických panien, matiek a utrpenie dospelého muža, stupňoval nielen kult Madony v Uhorsku, ale hlavne vlastné umelcovo prežitie utrpenia, ktoré ľudoví umelci prežívali spolu so svojimi bratmi, sestrami, otcami, matkami a celým kolektívom, ktorého boli členmi. Preto aj napriek tomu, že na týchto soškách je evidentná určitá formálna závislosť od predlôh, vždy nanovo uchvacuje umelecká typizácia prežitých ľudských osudov. A preto význam týchto drobných plastík nespočíva v stupni závislosti od predlôh, ale hlavne a výlučne od neosobného a nadneseného stvárnenia drámy ženy-matky, panenskej nevinnosti a trpiaceho muža.

Porovnanie plastík pochádzajúcich zo Slovenska s obdobnými umeleckými prejavmi okolitých národov ukazuje, že medzi podstatné rysy tohto druhu slovenského výtvarného ľudového umenia patrí lyrickosť a baladickosť, ktorá zrejme v patričnej vývinovej etape vyhovovala umeleckému stvárňovaniu života a vyjadrovania citov.

Do skupiny figurálnej rezby patria aj figúrky z betlehemov, ktoré boli dôležitou rekvizitou betlehemských hier. Chodenie s betlehemom je známe **DO** celom Slovensku i v okolitých susedných krajinách. No len v dvoch oblastiach Slovenska až dodnes existujú tvorcovia betlehemských figúrok. Na Orave dodnes žijú rezbári, ktorí vyrezávajú väčšie i celkom miniatúrne figúrky betlehemov. Na severnej Orave, podobne ako aj na severnom Spiši, existujú však aj betlehemy s pohyblivými figúrkami. Podobne ako miestnu sakrálnu plastiku i figúrky betlehemovcharakterizuje snaha po skratkovom výrazovom vyjadrovaní smerujúcom do znaku, čo rezbári docieľujú nielen rezbou, ale aj kombináciou najrozmanitejších techník a materiálov. Prenosné betlehemy tvoria časť scénických prostriedkov. Na základe stavby deja, pohybových vložiek, kostýmov a spievaných pasáží i rekvizít pokladajú odborníci tieto hry za počiatky divadla na Slovensku a pohyblivé betlehemské figúrky za počiatky bábkového divadla.

V okolí Banskej Štiavnice a Španej Doliny betlehemy vyrezávali miestni baníci. Na týchto, na rozdiel od oravských, prevláda snaha po realistickom stvárnení predstavovaných postáv. Potlačenie náboženského motívu a vyzdvihnutie výjavov zo života pastierov možno vysvetliť obľubou betlehemských hier,v ktorých hlavnými osobami boli pastieri, dejom boli komické scény z ich života a len rámec tvorilo Narodenie.

Figurálna tvorba spôsobom spodobovania človeka, polychrómiou, nefigurálna zasa technikou rezby a povrchovou úpravou dreva, sa v 20. storočí stali inšpiračnými zdrojmi časti sochárskej avantgardy, zakladateľky slovenského moderného výtvarného umenia.

Komunikatívnosť drevorezu a masová kultúra na Slovensku

Soňa Kovačevičová

Od momentu, keď človek začal svoje obrazové myslenie spredmetňovať, komunikatívna stránka tejto činnosti zabezpečuje jej spoločenský dosah a kultúrnu hodnotu. V priebehu tisícročnej existencie však až vynájdenie kníhtlače, čo sa stalo pred piatimi storočiami, uľahčilo a urýchlilo prenášanie informácií, -'ktoré tvorca vložil do obrazu, - k vzdialenému vnímateľovi, žijúcemu hoci stovky kilometrov od centra vzniku. Význam a hodnota drevorezu - umeleckého žánru vhodného pre rozmnožovanie tlačou - nespočíva totiž v spolupôsobení a monumentalite, ako je to vo veľkých archi tektonických dielach - katedrálach - kde vnem stupňuje súhrn viacerých druhov umenia. Treba ju hľadať v obrazovom čiernobielom oznámení alebo signalizovaní myšlienok obsiahnutých v texte, ako aj v možnosti distribuovať obraz rozmnožený odtlačením na veľké vzdialenosti, kde nanovo pôsobí tak sviežo a priamo ako v mieste vzniku. Že drevorezové obrazy vnímali v meste i na vidieku starí i mladí bez ohľadu na znalosť písma a národnú príslušnosť, spočíva v komunikatívnych vlastnostiach drevorezu. Informácie do neho vložené sú však o to pôsobivejšie, čím je jadrnejšia umelecká reč vlastná tomuto žánru, čím pripravenejší je vní-

mate! v určitom sociálnom čase.

Tieto vlastnosti drevorezu, no hlavne jeho komunikatívna stránka, zohrali dôležitú úlohu v kontinuálnosti drevorezovéj tvorby, ako i vo vývine a charaktere viacnárodnej kultúry širokých vrstiev na Slovensku.

V tejto - karpatskými pohoriami a nížinami popretkávanej - krajine žilo totiž počas posledných piatich storočí popri sebe v rôznych spoločenských vzťahoch šesť národností a etnických skupín, ktoré sa hlásili k šiestim náboženstvám. Preto väčšie tlačiarne pre túto etnicky i nábožensky diferencovanú societu tlačili piatimi abecedami v Ôsmich rečiach /po slovensky, česky, maďarsky, nemecky, rusky, latinsky, grécky a hebrejsky/. Táto skutočnosť sa odrazila aj v typografickej úprave tlačí pochádzajúcich od jedného editora. Diferencovali sa hlavne podľa druhov a podľa spoločenskej príslušnosti konzumentovej, menej podľa čitateľovej národnosti. Ba v kalendároch, plagátoch, na vystrihovačkách atď. komunikatívnosť drevorezu bola prvoradá, až potom bol text vytlačený v jednej z dorozumievacích rečí Uhorska.

Prvú knihu na Slovensku síce vytlačili roku 1573, sto rokov po Guttenbergovom vynáleze, no knihy sa importovali z Prahy, Krakova, Budapešti, Viedne. Pre svoju výlučnosť však nemali význam pre kultúru širokých vrstiev. V najbližších storočiach však počet tlačiarní na Slovensku vzrá; tol na vyše 200, pričom väčšie z nich pôsobili nepretržite 150 až 200 rokov /Levoča, Skalica/. Tlačiarne v mestách a mestečkách sa nešpecializovali na isté druhy tlače, ale tlačili podľa svojich možností pre potreby celého okolia, v ktorom pôsobili. Tlačili sa v nich náboženské knihy, vedecké práce, osvetové brožúry, beletria, poézia, devocionálie, letáky, plagáty, oznamy, účtovné knihy atď. Tlače sa k spotrebiteľovi a vnímateľovi dostávali priamo z tla-

ôiarní kolportážou na jarmokoch, púťach a podomovým obchodom. Tento spôsob predaja popri distribúcii cez kníhkupectvá a popri subskripcii sa udržal na Slovensku až do začiatku 20. storočia.

Hustá sieť tlačiarní a rôznorodosť výrobkov súvisela s rastom vzdelanosti širokých vrstiev. Prvá etapa prenikania tlačí medzi široké vrstvy najmä v mestách a na ich okolí súvisela.s reformáciou, ku ktoréj sa prihlásilo takmer 90 % obyvateľstva* Vtedy sa vytvorili predpoklady pre vznik všetkých tých druhov tlačí, s ktorými **sa** neskôr stretávame• Popri domácej produkcii prenikali na Slovensko rozličnými cestami tlače i z cudziny, najmä z Čiech, Moravy, Sliezska a z Nemecka. Väčšina týchto kníh bola tlačená fraktúrou a drevorezy v nich mali ilustratívny i dekoratívny charakter, pričom vychádzali zo spodobnenia reality mestského života• Písmo i veľká časť štočkov sa objednávali u rytcov a v tlačiarňach, odkiaľ na Slovensko prichádzali knižné importy vysokej úrovne. Ďalší vnútorný vývin tlačiarní, a tým aj vývin drevorezu, bol závislý od celkového hospodárskeho, spoločenského a kultúrneho života Uhorska, krajiny, ktorá 150 rokov bojovala s Turkami a ktorá sa vo vnútri zmietala mocenskými a náboženskými bojmi. Život v krajine rozdelenej na tri časti /územie obsadené Turkami, Slovensko spracované Habsburgovcami, Sedmohradsko pod správou regenta/ sa upriamil na boj s nepriateľom a na prežitie, čo znamenalo ustrnutie kultúry• Celková vnútropolitická situácia vyvolala sprísnenie cenzúry, ktorá na ďalšie dve storočia poznačila najmä úlohu obrazu v tlači určenej širokým vrstvám. Autocenzúra časti protestantov zamietala figurálne kompozície ako neetické, a tým i neestetické. Vychádzajúc z bratríckeho a kalvínskeho dogmatizmu sa protestanti domnievali, že zobrazovanie človeka odvádza vnímateľa od myšlienok obsiahnutých v slove.

Na druhej strane vrchnostenská a jezuitská cenzúra poznala význam obrazov pre šírenie myšlienok a povoľovala len taký okruh populárnych grafík, ktoré pomáhali upevňovať cirkevnú a svetskú moc. Oba zakorenené princípy sa v priebehu ďalších storočí stali tradíciou, to znamenalo, že z ilustrácie dopovedajúcej obsah sa postupne stával symbol alebo ozdoba. Hlavná váha sa kládla na slovo, ktoré prísluáiíkom širokých vrstiev sprostredkovala ďalšia osoba /rozprávač, kňaz, bubeník a podobne/. Možno vysloviť domnienku, že i táto okolnosť umožňovala na Slovensku rast popularity kramárskych tlačí, v ktorých drevorezový obraz bol sprievodným prvkom, a pričinila sa o pokles samostatných grafických listov, ktoré v Poľsku v podobe devocioná lií a v Rusku ako humoristický lubok dosiahli veľkú obľubu a umeleckú hodnotu.

Nemenej zaujímavá je aj druhá etapa prenikania tlačí medzi ľud v 18. storočí, ktorá súvisí na jednej strane s osvietenskými reformami vo sfére vzdelávania a na druhej strane so vznikom nových literárnych žánrov /cestopis, ľúbostný román/ a so vznikom a šírením novín. Konzumentom týchto tlačí bola osvietenská inteligencia, ktorej sa v duchu vládnúceho racionalizmu a vznikajúceho romantizmu prestali páčiť staré literárne žánre ilustrované hrubými drevorezmi. O ich zachovanie a **ďalší** život sa zaslúžil nový konzument - široké ľudové vrstvy, ktorých vzdelanie a poznanie sa začalo prehlbovať nielen školou, ale i uplatňovaním nových druhov a technológií práce. Aby editori ľudovým vrstvám tieto tlače cenové sprístupnili, znižovali výrobné náklady. Románové príbehy skracovali a na tlač používali staré odložené typy písma a už často použité drevorezové platne, ktoré zvyčajne kupovali v zahraničí /napríklad tlačiar Škarnicel v Skalici odkúpil renesančné drevorezy z Prostejova na Morave/. Takto si možno vysvet-

liť, že popri barokových, rokokových a klasicistických drevorezoch domáceho pôvodu sa súbežne tlačilo aj zo starších renesančných drevorezov. Na domácej pôde drevorezy vznikali v mieste pôsobenia významných tlačiarní alebo v ich okolí, napríklad na západnom Slovensku v Trnave, v Skalici, na strednom Slovensku v Banskej Bystrici a na východe v Košiciach. Charakterizuje ich jasné línia, ktorá kreš bu barokizuje a šrafúru ornamentalizuje«

Tretia etapa prenikania tlačí medzi najširšie vrstvy spadá do obdobia konštituovania spisovnej slovenčiny v polovici 19. storočia, keď miznú tlače z fraktúrových písmen a v kníhtlači nastupuje písmo latinkové a ilustrácie sa reprodukujú - pokiaľ to finančné prostriedky dovoľovali - modernými technikami. V duchu národného prebudenia xylografické, ale í nové kameňotlačové ilustrácie čerpajú motívy z národnej histórie, z prírodovedeckých poznatkov a objavujú sa už ilustrované oznamy, anekdoty a inzeráty. V súvislosti s presadzovaním Komenského pedagogických zásad obraz sa stal významnou pomôckou názorného vyučovania. Periférne tlačiarne z nedostatku väčších objednávok sa nezmodernizovali a aj naďalej sa zameriavali na ľudového konzumenta. Podľa svojich možností, ale aj na základe tradícií blízkych širokým vrstvám tlačili fraktúrovým písmom, a na ilustrovanie kalendárov, spevníkov, devocionálií, kramárskych piesní a dobrodružných príbehov používali árevorezové štočky. Dobrodružné romány tlačili prerozprávané v duchu ľudovej slovesnosti,pričom spájali motívy rôznej proveniencie, ktoré pôvodne spolu nesúviseli. Podobný posun nastal aj v ilustráciách grajciarových románov, ako tieto tlače koncom 19. storočia pejoratívne nazývali. Napríklad drevorez pôvodne z Ezopových bájok ozdoboval príbeh o Gizelde, drevorez z románu o Fortunátovi nachádzame v ľúbostnom príbehu o Tristanovi a Izolde, ba ilustrácie

môeiié do románov objavujú sa aj v katechizme. Ak sa pôvodné renesančné, barokové, či klasicistické štočky zničili, editori ich dávali znovu prerezať miestnemu rytcovi-amatérovi* Títo potom ilustrácie známych románových príbehov pretvorili v duchu ľudového konzumenta, podľa svojich schopností i podľa novej dejovej skladby. Tak sa stalo, že tvar drevorezov zrobustnel, šraf úra sa zornamentizovala a dej sa zjednodušil do ideogramu blízkemu vtedajšiemu umeleckému vnímaniu ľudu. Popri starých dobrodružných rytierskych príbehoch popretkávaných ľudovou fantastickou rozprávkou ea začali objavovať aj deje zo života: čerpali z tragédií rastúcich veľkomiest /z Budapešti, z Viedne/, čo našlo výraz v xylografiách zobrazujúcich biedu mestskej periférie.

Zásluhou ľudového konzumenta sa drevorez na Slovensku do 20. storočia nielen udržal, ale i výrazovo obohatil. V ľudovom prostredí plnil pre rôzne generácie rozličné poslanie. V duchu kontinuálnosti tradícií bol obľúbený najmä u staršej vekovej vrstvy na vidieku. Deťom sa drevorezové ilustrácie páčili pre jadrnosť ich kresby a pre ich názornosť. Stredná a mladá generácia v mestách a v blízkosti väčších priemyselných centier na prelome storočia začala inklinovať k farbotlači, šírenej aj na Slovensku medzinárodným obchodom. V tejto dobe umeleckú pôsobivosť drevorezu a jeho komunikatívnu moc znovu objavili profesionálni umelci. Stalo sa to jednak v dôsledku presýtenosti obrazového vnímania rozmanitými reprodukčnými technikami, čo **so** sebou doniesol pokrok a rozmach polygrafie a fotografie, jednak v dôsledku hľadania takých umeleckých tvárnych prostriedkov, ktoré by vedeli adekvátne vyjadriť nové myšlienky • A práve drevorez, ktorý na Slovensku zľudovel, a tak si získal vlastnú špecifiku, takéto vlastnosti mal. Slovenskí moderní grafici, odchovaní pokrokovým svetovým umením, využívajúc možnosti modernej polygrafie po stránke formálnej

i obsahovej, starý drevorez dotvorili a nanovo povýšili na taký umelecký žáner, ktorý sa výrazne podieľa na charaktere slovenského moderného umenia a cez užitú a knižnú grafiku i na kultúre širokých vrstiev ľudu.

Dejiny slovenskej pedagogiky v európskom kontexte

Jozef Matej

Dejiny slovenskej pedagogiky od najstarších čias až po súčasnosť úzko súvisia s vývinom pedagogického myslenia v Európe* Hneď na začiatku treba zdôrazniť, že úzko súvisia s ekonomickým, sociálnym, politickým a kultúrnym vývinom - do roku 1918 s vývinom v Uhorsku, v rokoch 1918 -1938 s vývinom v predmníchovskej Československej republike, v rokoch 1939-1945 s vývinom v klérofašistickej Slovenskej republike /v takzvanom slovenskom štáte/ a od oslobodenia roku 1945 dosiaľ s vývinom v ľudovodemokratickom a socialistickom Československu. V kontexte československou dejín pedagogiky má história školstva a pedagogiky na Slovensku isté zvláštnosti. Prejavuje sa najmä v starších obdobiach, keä bolo Slovensko súčasťou Uhorska, ale do istej miery aj počas buržoáznej Československej republiky, kel bolo Slovensko jej súčasťou. Osobitné špecifikum majú dejiny slovenského školstva a pedagogiky v období existencie klérofašistickej Slovenskej republiky, ked sa školský systém na Slovensku odlišoval od školského systému v českých krajinách, tvoriacich v rokoch 1939-1945 takzvaný Protektorát Ôechy a Morava, a keä aj pedagogický ruch bol veľmi obmedzený práve v dôsledku značnej izolácie od českej p@«

dagoglky, e ktorou boli za buržoáznej CSR vnútroštátne kontakty a ktorá mala vplyv na pedagogické myslenie na Slovensku. Od oslobodenia roku 1945 **aa** vyvíjalo školstvo a pedagogika na Slovensku v úzkej súvislosti s vývinom v českých krajinách. No aj v tomto období boli na Slovensku odlišné podmienky.

V starších obdobiach, najmä však od druhej polovice 18. storočia, sú väčšie rozdiely vo vývine školstva na Slovensku a v českých krajinách. Vývin školstva na Slovensku prebiehal v rámci vývinu školstva v celom Uhorsku. Školské reformy, ktoré sa "uskutočňovali v Uhorsku, sú neoddeliteľnou súčasťou dejín nášho školstva.

Vývin pedagogického myslenia v českých krajinách a na Slovensku napriek osobitostiam vyplývajúcim z histórie ko-politického začlenenia vzájomne súvisel aj v dávnejšej minulosti. V rámci habsburskej monarchie, ale ešte aj prv sa písala pedagogická literatúra na Slovensku v jazyku českom, latinskom a nemeckom. Jej prenikaniu do českých krajín a naopak, na Slovensko, sa nerobili väčšie prekážky.

Z hľadiska dejín československej pedagogiky nám treba skúmať a rozlišovať, v akej miere mali v našich krajinách ohlas cudzie pedagogické myšlienky, keáže pre ich uplatnenie nebolí vždy rovnaké podmienky.

História slovenského školstva a pedagogiky je bohatá zaujímavá a poučná a jej vzťahy k pedagogickému mysleniu v Európe sú rovnako bohaté, rozmanité, poučné a podnetné.

V tomto texte poukážeme aspoň na tie najvýznamnejšie vzťahy slovenskej pedagogiky k európskemu pedagogickému mysleniu, u niektorých pedagógov-vedcov, ktorí prerástli naše pomery a stali sa neoddeliteľnou súčasťou európskej, ale aj svetovej pedagogiky.

Najstaršie dôkazy o výchove a vzdelanosti každého ná

roda nachádzame v materiálnych pamiatkach, vo výtvarných prejavoch, v porekadlách, legendách atď. Z čias Veľkej Moravy sú správy, že solúnski bratia Konštantín a Metod vychovávali kňazský dorast v staroslovienčine. Nové archeologické objavy v Sadoch pri Uherskom Hradišti svedčia o tom,, že na území veľkomoravského chrámového komplexu bola v tomto období slovanská škola. Našli sa tam aj železné a kostené písadla, ktorými sa písalo na voskové tabuľky* Po Metodovej smrti a po ustanovení moravského arcibiskupstva Mojmírom II. prichádza na Veľkú Moravu latinské duchovenstvo* Z toho možno usúdiť, že i škola, ktorú založil moravský arcibiskup, bola latinská. V rokoch 906-907 vtrhli na Veľkú Moravu silné maďarské vojská, a tento vpád spôsobil nielen politický a kultúrny úpadok, ale aj zánik moravskej latinskej školy.

Vo feudálnom období, podobne ako v iných európskych krajinách, po organizačnom upevnení kresťanstva aj u nás, sa zakladali školy kapitulské, kláštorské a farské. Podľa cirkevnej organizácie v Uhorsku boli na Slovensku tri kapituly: bratislavská, nitrianska a spišskokapitulská; každá mala aj školu. Správa o kapitulskej škole v Nitre, kde sídlil biskup a pod Zoborom existoval najstarší kláštor, je z roku 1111, z čias pôsobenia učiteľa Willerma. Správy o kapitulskej škole v Spišskej Kapitule pochádzajú z 13. storočia a prvá správa o bratislavskej kapitulskej Škole je z roku 1302. Organizácia týchto škôl sa neodlišovala veľmi od podobných škôl v iných európskych krajinách® Najstaršia správa o farskej škole na Slovensku je z roku 1378 /Nitriansky Hrádok/.

Slováci, respektíve študenti zo Slovenska študovali predovšetkým na talianskych univerzitách v Padove a v Bologni, po založení Karlovej univerzity v Prahe roku 1348 aj tam, po vzniku krakovskej univerzity roku 1364 aj v

Krakove. Od 16, storočia študovali predovšetkým na nemeckých univerzitách /Wittenberg, Halle, Jena a iné/. Najmä Karlova univerzita v Prahe má veľký význam pre rozvoj vzdelanosti a kultúry na Slovensku.

V 15. a 16. storočí mestá na Slovensku nadväzovali obchodné styky s mestami v zahraničí a postupne sa vytvárali podmienky pre prenikanie novým myšlienkovým prúdom. Do mestských škôl u nás prenikali v čase reformácie pedagogické myšlienky z Nemecka. Rektori evanjelických škôl v 16. storočí pri zostavovaní učebných plánov a školských poriadkov brali za vzor učebné plány a školské poriadky nemeckých evanjelických škôl. Nešlo však o napodobeniny, ale o prispôsobenie miestnym podmienkam a o uplatnenie vlastných skúseností.

V 17• storočí bolo na Slovensku niekoľko evanjelických latinských škôl, ktoré mali európsku úroveň. Prenikli do nich aj pedagogické myšlienky J. A. Komenského. Z týchto škôl malo najvyššiu organizačnú a obsahovú úroveň kolégium v Prešove, ktoré (tvorili roku 1667. Vyučovalo sa v ňom podľa učebného systému Jána Sturma. Vytvorilo sa desaťtriedne gymnázium, v posledných dvoch triedach s filozofiou a teológiou. Pri vyučovaní sa kládol dôraz na prírodné vedy. V nižších triedach bola vyučovacím jazykom maďarčina, nemčina a slovenčina, vo vyšších triedach latinčina.

Prvým rektorom prešovskej školy bol Samuel Pomarius z Magdeburgu. Pôsobili tu aj významní profesori Izák Caban, chýrny filozof-atomista Ján Bayer, logik Eliáš Ladiver, Ján Rezik, historik nášho školstva, Ján Schwartz, autor viacerých školských divadelných hier.

Slovensko sa už v 15. storočí zaradilo medzi kultúrne národy Európy aj preto, že v Bratislave vznikla univerzita, ktorá bola prvou vysokou školou na jeho území. Do jej vzniku chodili študenti zo Slovenska na zahraničné

univerzity, ako sme uviedli vyššie.

Bratislavská univerzita, neskôr nazývaná aj Aoademia Istropolitana, vznikla z podnetu vzdelaného uhorského kráľa Mateja Korvína, ktorý bol nadšeným podporovateľom humanizmu* Matej Korvín vyslal roku 1465 poslov k pápežovi Pavlovi II., aby vyžiadali od neho povolenie založiť v Uhorsku novú univerzitu. Pápež v bule z 19 • mája. 1465 oznámil ostrihomskému arcibiskupovi Jánovi Vitézovi, že súhlasí so založením univerzity. Kráľ Matej poveril Vitéza, aby ju zriadil. Roku 1467 bola univerzita slávnostne otvorená a začalo sa na nej prednášať. Mala štyri fakulty: artistickú, právnickú, lekársku a teologickú. Riadila sa podľa poriadkov bolonskej a parížskej univerzity* udeľovala univerzitné a vedecké hodnosti. Za kancelára vymenoval kráľ Jána Vitéza. Kancelára, ktorý dozeral na dodržiavania univerzitného štatútu a reprezentoval univerzitu, zastupoval vicekancelár. Prvým vicekancelárom bratislavskej univerzity bol.prepošt Juraj Schomberg. Academia Istropolitana bola umiestená v budovách na terajšej Jiráskovej /bývalej Ventúrskej/ ulici **5. 5** a 7.

Na bratislavskej univerzite pôsobili významní učenci-humanisti. Kancelár Vitéz ich získal z Talianska, Francúzska, Nemecka a Poľska. Osobitnú pozornosť si zasluhuje Ján Regiomontanus, ktorý sa venoval matematike, fyzike, ale najmä astronómii. Z nej vydal viac prác, ktoré použili slávni moreplavci, napríklad Krištof Kolumbus, Vasco de Gama a Amerigo Vespucci. Ďalej tu pôsobili Martin Ilkusz, Ján Gattus, Johannes Hahn de Y/y t, Vavrinec Koch z Krompách a iní. Na bratislavskej univerzite študovali nielen mladíci z Uhorska, ale aj cudzinci.

Academia Istropolitana zanikla pravdepodobne v rokoch 1488–1492. Poslucháči a profesori odišli na iné európske univerzity. Hoci existovala iba štvrťstoročie, zohrala v

našich kultúrnych dejinách významnú úlohu. **Jej** prostredníctvom **sa** spájalo naše kultúrne dianie s kultúrnym živo* tom vtedajšej Európy.

Ďalšou univerzitou na území Slovenska bola univerzi**ta** v Trnave, ktorú roku **1635** založil Peter Pázmány. Mala protireformačný charakter a spravovali ju jezuiti, ktorí mohli zakladať i neúplné univerzity, takzvané studia generalia, **s** filozofickou a teologickou fakultou. Na to nebolo potrebné pápežské povolenie. Právnická fakulta vznikla až roku **1665** a bola pod dozorom rektora univerzity. Podľa Ratio studiorum z roku **1599** nemohla tvoriť organický celok so štúdiom generale. Trnavská univerzita bola rozšírená o lekársku fakultu roku **1767** a o desať rokov neskôr **/1777/ ju** preložili do Budína.

Kým trnavská univerzita rozvíjala svoje pôsobenie predovšetkým na území ostrihomského arcibiskupstva, východné Slovensko ostávalo **Šalej** pod vplyvom luterskej a kalvínskej reformácie. **V** záujme rekatolizačných snáh založil Pázmányho žiak Benedikt Kisdy roku **1657** v Košiciach jezuitské štúdium generale.

Ani prívrženci kalvínskeho učenia na východnom Slovensku nechceli zaostať za katolíkmi a evanjelikmi v budovaní vyššieho a vysokého školstva. Súčasne s prešovským kolégiom a košickou jezuitskou akadémiou si založili roku **1667** v Košiciach vysokú školu, ktorá organizačne súvisela s kolégiom v Sárospataku.

Korene slovenskej pedagogickej literatúry treba hľadať v období raného nástupu buržoázie. **V** začiatkoch tejto literatúry sa odrážajú aj progresívne myšlienky mladého európskeho meštianstva. Podobne ako inde v Európe, aj na Slovensku pokračovala mladá buržoázia v osvojovaní si dovtedajšej latinskej vzdelanosti šľachty, no postupne **ju** premieňala, dávala jej nový, humanistický obsah, zdôrazňo-

vala klasickú podobu latinského jazyka, kládla dôraz na poznanie antickej kultúry, myslenia, dejín, umenia, obracala sa s veľkým záujmom k životu starých Grékov a Rimanov a hlásala nový svetonázor, podľa ktorého treba vidieť zmysel ľudského života na zemi. Meštianstvo začínalo vo svojich školách klásť dôraz na reálne vzdelanie, matematiku, prírodné vedy. Ideálom sa mu stával telesne zdatný a všestranne vzdelaný človek.

Zatiaľ čo predtým sa záležitostiam školy a výchovy nevenovali osobitné spisy, a tieto otázky sa preberali v náboženských, filozofických a iných dielach, v 17. storočí sa im už venujú samostatné práce. Vtedy začína vznikať samostatná pedagogická literatúra a pedagogika sa stáva samostatnou vedou.

Zo slovenských pedagógov tohto obdobia si zasluhuje osobitnú pozornosť Vavrinec Benedikt z Nedožier /1555-1615/, ktorý po ukončení štúdií na Karlovej univerzite v Prahe sa stal profesorom artistickej fakulty tejto slávnej univerzity. Napísal znamenitý spis "Graramaticae Bohemicae... libri duo" /1603, Dve knihy českej gramatiky/, ktorý naši jazykovedci pokladajú za prvú systematickú českú gramatiku. Z jeho pedagogických diel si zasluhujú pozornosť "Penitioris scholae structura" /1607, Vnútorná sústava školská/ a "Oratio therapeutica" /1612, Nápravná reč/.

Benedikt patrí k tým slovenským vzdelancom, ktorí už na prelome 16. a 17. storočia mali úzky kontakt s bratským českým národom a poprednými reprezentantmi jeho kultúry a vzdelanosti.

K významným slovenským pedagógom prvej polovice 18. storočia patrí očovský rodák Matej Bel-Funtík /1684-1749/, ktorý sa stal známym aj v cudzine. Počas svojich vysokoškolských štúdií na univerzite v Halle sa zoznámil s Au-

gustom Hermannom Frsackem, popredným pedagógom pietizmu a zakladateľom známeho výchovného ústavu. Matej Bel vyučoval v tomto ústave a bol vychovávateľom Franckeho syna. Zoznámil sa s výchovnými metódami tohto nemeckého pedagóga, ktorý prebudil uňho aj záujem o prírodné vedy. Matej Bel pôsobil určitý čas ako rektor gymnázia v Bergene pri Magdeburgu. Tam dosahoval znamenité výchovné a vyučovacie výsledky. Hallská univerzita mu ponúkla profesúru. Po návrate do svojej vlasti roku 1708 pôsobil ako profesor a konrektor na evanjelickom gymnáziu v Banskej Bystrici a od roku 1714 ako rektor evanjelického gymnázia v Bratislave.

Zásluhou Mateja Bela sa zaradilo banskobystrické a bratislavské gymnázium medzi najlepšie školy Uhorska tých čias. Pre pedagogiku sú najcennejšie roky Belovho učiteľského pôsobenia, no literárne najplodnejší bol po odchode zo školy. Z jeho bohatej literárnej činnosti si zasluhujú pozornosť najmä diela "Rhetorices veteris et novae praecepta" /1717, Pravidlá starej a novej rétoriky/, "Grammatica latina" /1777, Latinská gramatika/, "Per ungarieche Sprachmeister" /1729, Učiteľ madarčiny/, "Notitia Hungariae novea historico-geographica" /1735. Historickozemepisné vedomosti o novom Uhorsku/ a "Compendíum Hungariae geographicum" /1753. Zemepis Uhorska/.

Matej Bel, "magnum decus Hungariae" /veľká ozdoba Uhorska/, bol pedagógom a vedcom európskeho formátu.

Osvietenské myšlienky našli v Rakúsko-Uhorsku uplatnenie aj v školstve a pedagogike. Mária Terézia mala za poradcov vzdelaných osvietencov, a tí sa zaslúžili o reformu školstva. Úlohou školy, ktorá sa stala nástrojom na upevnenie panovníckej moci, bolo v tomto období vychovať nielen dobrých kresťanov, ale aj dobrých občanov. Úlohou vyšších škôl bolo vychovávať nový úradnícky aparát,

schopný kvalifikovane vykonávať zodpovedné úlohy pri hospodárskom a politickom riadení štátu.

Dôležitou udalosťou v dejinách nášho školstva bolo založenie prvých odborných škôl. V roku 1735 vznikla v Banskej Štiavnici banícka škola, z ktorej sa postupne vyvinula vyššia odborná škola. Definitívnu podobu získala v rokoch 1763-1764 pod názvom Banská akadémia. Svojou úrovňou si postupne nadobudla dobrú povesť v strednej a západnej Európe, a to aj preto, že na nej pôsobili vynikajúci odborníci, napríklad Mikuláš Jacquin, Tadeáš Peithner, Mikuláš Poda /Boda/ a iní. Študenti školy poohádzali nielen zo Slovenska, ale aj z dnešného Maďarska, Rakúska, Čiech, Polska, Nemecka a iných európskych krajín. Jej absolventi pôsobili nielen v Rakúsko-Uhorsku, ale aj vo viacerých európskych krajinách, no i v Turecku a v Amerike.

Významným ocenením vedeckej práce banskoštiavnickej Banskej akadémie bolo uznanie, aké dosiahli jej poslucháči, profesori a asistenti od súčasných uznávaných francúzskych chemikov. Tak napríklad francúzsky chemik A. P. Fourcroy na francúzskom národnom konvente 28. septembra 1794 vysoko vyzdvihol vyučovacie metódy štiavnickej akadémie a navrhol ich prevziať pri vyučovaní fyziky a chémie v novozaloženom ústave pre výchovu inžinierov v Paríži.

Po presťahovaní trnavskej univerzity do Budína roku 1777 bola Banská akadémia v Banskej Štiavnici jedinou vysokou školou na území Slovenska, svojím významom však pre kračovala rámec celej habsburskej monarchie. Vo vyučovaní banských vied, chémie, mineralógie a metalurgie sa stala takou slávnou ako parížska Sorbona v teológii a talianska Bologna v štúdiu práva. Do roku 1918 prekonala rozličné organizačné zmeny a potom ju premiestili do Maďarska. V Československej republike prevzala jej funkciu Banská vy-

eoká škola v Príbrame a iné vysoké školy technické.

Z obdobia osvietenstva u nás bol pedagógom európskeho formátu Samuel Tešedík /1742~1820/, ktorý študoval na univerzite v nemeckom Erlangene. Pre pedagogiku je významné jeho pôsobenie v Sarvaši, kde bol najprv evanjelickým kaplánom a potom farárom. Tu založil slávnu školu, v ktorej uskutočňoval svoje pedagogické názory, vychádzajúc najmä *z* J. A« Komenského. Bol členom Kráľovskej školskej komisie, dobre poznal školských reformátorov J.I. Felbigera a F* Jankoviča* Ruská panovníčka Katarína II. pozvala Tešedíka reformovať školstvo do jej krajiny. Tešedík pozvanie neprijal a*v Sarvaší sa venoval pedagogickej činnosti. Jeho sarvašská škola mala výbornú povesť nielen v Uhorsku, ale i za jeho hranicami* Bola na európskej úrovni a pochvalne sa o nej vyslovili napríklad CH* G* Salzmarm, H. G. Becker, G* D* Seiler a další. Napriek tomu, že Tešedík dosahoval vynikajúce výsledky pri výchove a vzdelávaní mládeže i dospelých, jeho ústav roku 1806 zanikol.

V devätnástom storočí, najmä v jeho druhej polovici, ked aj na území dnešného Slovenska sa začal rozvíjať kapitalizmus, pôsobil významný' slovenský pedagóg a vedec Ivan Branielav Zoch /1843-1921/* Po univerzitných štúdiách v Erlangene, Viedni a Berlíne sa stal profesorom na slovenskom gymnáziu v Revúcej /1866-1874/* Okrem svojich odborných predmetov matematiky a fyziky venoval sa aj pedagogike a telesnej výchove, v ktorej ho pokladáme za priekopníka na Slovensku* Po zrušení revúckeho gymnázia hodne cestoval po Čechách* V Prahe získal českých národovcov, aby podporovali slovenskú študujúcu mládež* Ked mu jeho domovina nemohla poskytnúť primeranú obživu, prijal roku **1876** miesto profesora na reálnom gymnáziu v Osjeku /Chorvátsko/, u južných Slovanov* Tu pôsobil iba tri roky, a odišiel do Sarajeva, kde založil prvé srbské gymnázium a

stal sa jeho riaditeľom. Roku 1882 sa vrátil do Osjeku, ale už roku 1889 odchádza do Petrinje, kde ho menovali za riaditeľa gymnázia*

Keä nemohol vykonávať a vzdelávať slovenská mládež, pomáhal aspoň pri výchove a vzdelávaní mládeže bratských južných Slovanov* Ha všetkých troch pôsobiekáok pracoval rovnako usilovne a obetavo ako na revúckom slovenskom gymnáziu* Juhoslovanské dejiny pedagogiky vysoko oceňujú záslužnú pedagogickú činnosť slovenského pedagóga a vedca Ivana Branislava Zocha.

Z viacerých prác, ktoré napísal počas svojho účinkovania u južných Slovanov, spomenieme aspoň niektoré* Je to predovšetkým jeho "Pogled na školstvo u Bosny" /1883, Pohľad na školatvo v Bosne/, "Metodika nastave u ljepopisu" /1896, Metodika vyučovania krasopisu/, "Načela pedagogika po Naegelsbachu" /1896, Zásady Naegelsbaehovej pedagogiky/ a "Hrvatska enciklopedija" /Chorvátska encyklopédia/, z ktorej v zošitoch vyšiel prvý a druhý diel /1885-1887/• Iste si zaslúžia pozornosť, skutočnosť, že v tomto čase mali svoje encyklopédie len príslušníci veľkých národov - Angličania, Nemci, Francúzi a Taliani* Veľkou zásluhou slovenského pedagóga a vedca B* Zocha je, že sa pokúsil niečo podobné pripraviť.pre malý bratský slovanský národ.

Koncom devätnásteho a v prvých decéniach dvadsiateho storočia sa stal známym nielen v Európe, ale i v zámorí veľký slovenský vedec, pedagóg-komeniológ Ján Kvačala /1862 1934/• Narodil sa v Petrovci, v terajšej Juhoslávii, zomrel na študijnej ceste vo Viedni a pochovaný je na bratislavskom cintoríne* Ján Kvačala, znalec života a diela J* A* Komenského, v čase svojich vysokoškolských štúdií v Lipsku napísal dizertačnú prácu "Ďber J* A* Comenius' Philesophie, insbesondere Physik" /O filozofovi J* A* Ko-

Eienského, najmä jeho fyzike/, ktorá vyšla tlačou roku 1886. Od februára roku 1886 do jesene roku 1893 pôsobil ako profesor na bratislavskom evanjelickom lýceu.

Kvačalov záujem o Komenského sa neskončil jeho dizertačnou prácou. Ďalšie roky vyplnil usilovným štúdiom. Navštívil knižnice a archívy miest, v ktorých kedysi pôsobil Komenský, a podarilo sa mu nájsť množstvo vzácneho, dovtedy neznámeho materiálu.

¥ roku 1892 pri 300. výročí narodenia J. A. Komenského spôsobil vo vedeckom svete veľký rozruch mladý, 30-ročný slovenský učenec Ján Kvačala svojím objavným dielom [BS]Johann Amos Comenius. S e in Leben und seine Sohrif ten" /1892, Ján Amos Komenský. Život a spisy/. Táto kniha vyvolala priaznivý ohlas v celom kultúrnom svete. Americký minister školstva pozval slovenského vedca z:a jedného z podpredsedov svetového pedagogického kongresu v Chicagu. ktorý sa konal roku 1893- Viedenská evanjelická teologická fakulta ho poctila za tento spis doktorátom teológie. Ponúkala mu aj profesúru, ale ju neprijal.

Toto Kvačalovo dielo malo priaznivý ohlas aj v Rusku. Rektor jurjevskej univerzity slavista Anton Budilovič, š í **ak** V. I. Lamanského a zať I. A. Dobrianskeho, poslal *mku* 1893 do redakcie Národných novín v Martine list, v ktorom pochvalne písal o Kvačalovom diele a o autorovi si žiadal bližšie informácie. Z listu vyplývalo, že by choel, aby sa Kvačala stal profesorom na jurjevskej univerzite. Jozef Škultáty, redaktor Slovenských pohľadov, sa spojil s Kvačalom. Odpovedal Budilovičovi na jeho list a zaslal priaznivý posudok. Aj Kvačalovi do Bratislavy oznámil, čo ho čaká, aby bol pripravený. Jána Kvačalu vymenovali za univerzitného profesora a koncom roku 1893 bol už v Jurjeve. Na tamojšej evanjelickej teologickej fakulte, kde pôsobil do roku 1918, mu vytvorili ideálne

podmienky pre vedeckú a literárni činnosť*

Výsledky svojej vedeckovýskumnej práce vložil do zbierky prameňov "Korespondence Jana Amosa Komenského* Listy Komenského a vrstevníkíl jeho", zv* I* /Praha 1898/ a "Korespondenoe Jana Amosa Komenského* Listy Komenského a vrstevníku jeho.**" zv* II* /Praha 1902/*

Keäže značnú pozornosť svojho jurjevského pobytu venoval aj slávnemu vnukovi J. A* Komenského Danielovi Ernestovi Jablonskému, vydal o ňom spis "Neue Beiträge zum Briefwechsel zwischen D* E* Jablonsky und G* W. Leibniz" /1899, Nové príspevky ku korešpondencii medzi D* E* Jablonským a G* W* Leibnizom/•

Kvačala študoval aj vplyv Komenského pedagogiky na nemecké školstvo a vydal o tom spis "Die pädagogische Reform des Comenius in Deutschland bis z um Aus gange des XVTI* Jahrhunderts" /I* zv. 1903, II. zv* 1904, Komenského pedagogická reforma v Nemecku do konca 17. storočia/. V čase vydania tohto spisu sa stal Kvačala čestným členom Spoločnosti pre dejiny protestantizmu v Rakúsku a Akadémia vied v Petrohrade mu udelila za práce o Komenskom Kotľjarevského cenu*

Pokračovaním korešpondencie J. A* Komenského je Kvačalov spis "Analecta Comeniana" /1909/.

Okrem Komenského a Jablonského zaujal Kvačalu aj významný taliansky ***renesančný*** filozof a pedagóg Tomáš Campanella. Niektorí talianski historici, ako napríklad Catalano a Gerini, radi dávali do popredia dejín pedagogiky Campanellu a stavali ho nad Komenského. Kvačala dôkladne študoval, či Campanella je skutočne zakladateľom novovekej pedagogiky. Svojím vedeckým výskumom prišiel k záveru, že vývin novovekej pedagogiky nenadväzuje na Campanellu, ale na Komenského* Campanellovi priznáva prvenstvo v otázke voľnosti a názornosti v pedagogike* 0 Campanellovi napi-

sal významné diela "Ih. Campaaella, ein Reformer der ausgehenden Renaissanee" '1909, Ľ. Campanella, reformátor začínajúcej renesancie/ a "íĽber die Genese der Schrif ten Thom. Gampanellas[11] /1911, 0 genéze spisov Tomáša Gampanella/®

Nemecké spisy o Campanellovi urobili Kvačalu vo svete rovnako známym ako jeho komeniologické dielo. Najmä talianski vedci sa často obracali ku Kvacalovi o pomoc v otázkach Campanellu. Kvačalova vedecká činnosť spočívala nielen v bádaní o Komenskom, ale aj vo výskumoch a prácach o jeho vnukovi D. B* Jablonskom, o talianskom renesančnom mysliteľovi T. Campanellovi, Majstrovi Jánovi Husovi a iných významných postavách svetovej a slovenskej histórie.

Rozsiahle možnosti na vedecko-publikačnú prácu umožňovala Kvacalovi aj znalosť viacerých cudzích jazykov. Svoje práce písal nielen po slovensky, ale aj po česky, rusky, nemecky, madarsky, čiastočne poľsky, latinsky a francúzsky. Áj skutočnosť, že počas svojho života ostal slobodný, bez rodinných starostí, mu umožňovala úplne sa venovať svojim vedeckým záujmom a zanechať po sebe dielo, ktoré sa stalo trvalým prínosom do slovenskej a svetovej kultúry, najmä v oblasti histórie pedagogiky a osobitne v komeniológii.

Z pohľadov do dejín slovanskej pedagogiky v období feudalizmu a kapitalizmu v európskom kontexte vidieť, ako európske pedagogické myslenie vplývalo na pedagogické myslenie na Slovensku a zasa naopak, ako naše veľké osobnosti vplývali na pedagogické dianie na našom európskom kontinente. Vidieť, že slovenská pedagogika bola v minulosti na vysokej úrovni a citlivo reagovala na vývin pedagogického myslenia v zahraničí. Nové pedagogické prúdy neprijímala nekriticky, ale tvorivo a prispôsobovala si ich našim podmienkam.

Naša socialistická pedagogika po oslobodení roku 1945 nadviazala na pokrokové pedagogické tradície z minulosti a v európskom kontexte jej patrí popredné miesto* Vystupuje ako jednotná československá socialistická pedagogika, ktorá v sebe integruje dve rovnocenné častit českú a slovenskú pedagogiku* Slovenská marxistická pedagogika vytvorila za skoro štyri desaťročia významné diela, ktoré sa kladne hodnotia nielen v našej Československej socialistickej republike, ale vo všetkých socialistických krajinách i na západe* Naši pedagógovia sa aktívne zúčastňujú na medzinárodných vedeckých konferenciách v socialistických **i** kapitalistických krajinách, ich práce sa uverejňujú v zahraničných časopisoch a zborníkoch, ba vychádzajú aj knižne* Napríklad kniha Ondreja Pavlíka "Automatizácia a škola", 1963, vyšla v srbochorvátskom preklade v Zagrebe roku 1970; kniha Jozefa Mateja, Ondreja Baláža, Emila Stra™ č ára a Jána Velikaniča "Studien zur Schulpolitik und Pädagogik in der Slowakei" vyšla vo vydavateľstve Volk und Wissen*** v Berlíne roku 1980, s* 200; J* **Matej** je spoluautorom knihy "História wychowania, wiek XX", ktorá vyšla pod redakciou Jozefa Miasa vo Varšave, PWN roku 1981*

Záverom možno povedať, že dejiny slovenskej pedagogiky majú v európskom kontexte významné miesto* V starších obdobiach vývinu nášho pedagogického myslenia neboli u nás priaznivé politické, ekonomické a ani kultúrne pomery, no napriek tomu naša pedagogika držala krok s pedagogickým myslením v Európe a naši pedagógovia patrili v Uhorsku medzi najlepších, najoriginálnejších a najtvorivejších* Za buržoáznej Československej republiky patrí sa spomenúť najmä Jána Kvačalu, ktorý však po neúspechu dostať sa na novoutvorenú Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave za profesora, utiahol sa do ústrania a venoval sa štúdiu cirkevných dejín*

Naša socialistická pedagogika má v európskom rámci stále významné postavenie.

Literatúra

Karšai, F.: Ján Amos Komenský a Slovensko. Bratislava 1970.

Matej, J. a kol.: Dejiny českej a slovenskej pedagogiky. Bratislava 1976.

Matej, J.: Ján Kvačala, život a dielo. Bratislava 1962.

Matej, J.: Kapitoly z dejín slovenského školstva a pedagogiky /19. a 20. storočie/. Bratislava 1970, 1972.

Matej, J.: Portréty slovenských pedagógov a vlasteneckých učiteľov. Bratislava 1977.

Matej, J.: Školstvo a pedagogika. In: Slovensko. 4. Kultúra II. Bratislava 1980.

Vajcík, P.: Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v XVI. storočí. Bratislava 1955.

Výbor zo slovenských pedagógov. Zostavil, úvodom a poznámkami opatril Juraj Čečetka. Bratislava 1947.

Kontakty medzi českým a slovenským národopisom

Ján Michálek

Minulosť štúdia ľudovej kultúry u nás nie je ešte systematicky spracovaná, nemáme nateraz vypracované ucelené dejiny slovenského národopisu. Niet však pochýb a je dostatočne známe, že toto štúdium má bohatú tradíciu, prinieslo a prináša pre našu spoločnosť cenné poznatky, idey, výsledky. Jednou z pozoruhodných čŕt tohto štúdia u nás, ktorá vystúpi do oopredia pri celkovom pohľade na jeho dejiny, je jeho kontaktovanie s českým národopisom a širšie s českou vedou a kultúrou. Dejiny slovenského a českého národopisu poskytujú od obrodeneckýcii čias po súčasnosť mnoho presvedčivých a výrazných dokladov o vzájomných kontaktoch, o ich význame, o potrebe a užitočnosti. V Čechách i na Slovensku sa štúdium ľudovej kultúry sformovalo v období národného obrodenia v podstate na podobných základoch, rástlo na obdobných princípoch a sledovalo rovnaké ciele. Pochopiteľne, cesty za ich realizáciou, predpoklady a možnosti ich naplnenia boli už vzhľadom na osobitosti kultúrnonárodného vývinu a stupeň hospodársko-spoločenského rozvoja neraz historicky diferencované a špecifické. Spolupráca českých a slovenských bádateľov v oblasti ľudovej kultúry bola veľmi živá; utvárala najmä v niektorých ob-

dobiach pevné spojivá a vyúsťovala do spoločných úsilí a vzájomnej pomoci. Nadobúdala.formy aktívnej podpory národnobuditeľských úsilí a konkrétnymi činmi prispievala k upevňovaniu vzájomných vzťahov Čechov a Slovákov. Premietala sa často do pevných a trvalých kontaktov, konkrétnych činov a podujatí, ktoré mali priamy dosah aj na rozvoj národopisného výskumu u nás, ale súčasne ďaleko presahovali rámec samej vedy.

Aj letný pohľad na dejiny štúdia slovensko-českých vzťahov v ľudovej kultúre a vzájomnej spolupráce národopisných bádateľov to jednoznačne potvrdzuje. Už v období českého a slovenského národného obrodenia, keď sa u nás národopis postupne formoval na samostatnú vednú disciplínu, nachádzame vynikajúce vzory obojstranného úsilia zameraného na spoluprácu pri štúdiu ľudových kultúr našich národov s cieľom prispieť tak k vzájomnému poznaniu a obohateniu. Už Jozef Dobrovský, ako zakladateľ slavistiky a jeden z priekopníkov slovanského národopisu, mal také bohaté kontakty so Slovákmi, že sa táto stránka jeho práce stala predmetom osobitného obšírneho hodnotenia /Pražék, V.: Dobrovský a národopis. Bratislava, 3, 1929, s. 695-791/. Zbierky ľudovej poézie Pavla Jozefa Šafárika a Jána Kollára, či už ide o Písne svetské lidu slovenského v Uhřích alebo o Národnie spievanky, prípadne i ďalšie práce, pomáhali "roznecovať lásku k ľudovej kultúre i v českých krajinách. Veľká zbierka Kollárova tiež jasne ukázala, aké úzke príbuzenské putá spájajú ľudovú tvorbu Čechov a Slovákov. Ukazujú sa nielen spoločné korene českej a slovenskej ústnej slovesnosti v dávnych dobách, ale aj trvalá výmena kultúrnych hodnôt až po najnovšiu dobu" /Horélek, K.: O spolupráci české a slovenské folkloristiky. In: Zborník Univerzity Komenského v Bratislave, 2, 1960, s. 314/. Jedno z najvýznamnejších diel slovenskej folkloristiky polovi-

ce 19. storočia Štúrova kniha 0 národných piesňach a pevestiach plemien slovanských /1853/ vyšla prvý raz po česky v Prahe. Podobne to bolo aj v prípade vydania monumentálnej zbierky.prísloví Adolfa Petra Záturecкého Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia, ktorú roku 1897 vydala Česká akadémia v Prahe. Časopis Český lid dáva po svojom vzniku priestor aj na publikovanie slovenských materiálov a prispevkev; najmä Jozef Ľudovít Holuby v ňom už v počiatočných ročníkoch publikuje viacero svojich prác.

Spolupráca slovenských a českých pracovníkov v oblasti ľudovej kultúry nadobudla veľký rozmach v posledných dvoch desaťročiach 19. storočia a vyústila v príprave a priebehu Národopisnej výstavy česko-slovanskej roku 1895 v Prahe, ktorá mala ďalekosiahly odborný, ale aj kultúrnopolitický dosah pre situáciu na Slovensku. Vznikli čulé kontakty medzi početnými českými /najmä moravskými/ a slovenskými národopiscami. Tie sa vytvorili už v počiatkoch organizovania výstavy, pretože sa jednoznačne vyzdvihovala požiadavka slovenskej účasti na nej. A tak v súvislosti s jej prípravami vzniklo v Čechách i na Slovensku doslova hnutie, ktoré zaktivizovalo všetky tvorivé sily v oblasti záujmu o ľudovú kultúru, ba aj v širšom kultúrnospoločenskom kontexte. Medzi českými a slovenskými pracovníkmi, zainteresovanými na veľkom projekte výstavy, vznikli osobné kontakty, členovia prípravného výboru sa obracali písomne a osobne na slovenských kultúrnonárodných pracovníkov, pretože na Slovensku sa pražská národopisná výstava nemohla verejne propagovať. Vytvorili sa tak dlhodobé úprimné pracovné spojivá, ktoré dJaleko presiahli svojím významom samotné toto, čo ako závažné podujatie. Na Slovensku vzniká výstavný výbor, ktorý rozoslal výzvu na priamu podporu podujatí súvisiacich so slovenskou účasťou na výstave v Prahe. Medzi členmi tohto výboru boli takí predsta-

vitelia vtedajšieho národného a vedeckého života ako Svetozér Hurban-Vajanský, Pavel Mudroň, Ambro Pietor, Andrej Halaša, Pavel Socháň, pričom najmä poslední dvaja vynikali aktivitou v priamej účasti na organizačných a zberateľských prácach. Andrej Kmeť v celej tejto práci mal úlohu organizátora, poradcu, podnecovateľa i posudzovatelia. V Martine sa sústreďovali predmety určené pre výstavu z celého Slovenska. Okrem krojov a výšiviek, čipiek a iného výstavného^ materiálu bolo Slovenáco zastúpené aj dvoma objektmi ľudového staviteľstva, a to oravskou chalupou a čičmianskym gazdovstvom. V obidvoch prípadoch išl© o zložitejšie a nákladnejšie stavby, bolo ich treba postaviť v skutočných rozmeroch, s hospodárskou časťou a inventárom. Uskutočnením tohto plánu bol poverený architekt Dušan Jurkovič. A hoci umiestnenie slovenského materiálu na výstave malo určité nedostatky /označenie, triedenie, výber/, bola slovenská účasť na nej v súlade s cieľmi jej tvorcov výraznou národnou a politickou reprezentáciou. Predstavila slovenský ľud, jeho život celému svetu, dokázala "jeho slovanský charakter, jeho národný svojráz a právo na národný život" /Mjartan, J.: Jubileum ôesko-slovenskej spolupráce v národopise. Slovenský národopis, 3, 1955, č. 4, s. 471/. Stalo sa tak v čase najpotrebnejšom, v čase vyostrenej maďarizácie. Národopisná výstava československá v Prahe roku 1895 so všetkým, čo súviselo s jej prípravami a svojimi výsledkami, mala teda ďalekosiahly význam v česko-slovenských vzťahoch a pokiaľ ide o oblasť samej národopisnej vedy, hodnotí sa ako jej významná etapa a medzník. Z podnetov výstavy rozrastá sa aj u nás v nasledujúcich rokoch čulý bádateľský ruch.

Žiada sa však ešte pripomenúť, že osobitné postavenie nadobudla vo vzťahoch Čechov a Slovákov aj v oblasti štúdia ľudovej kultúry Božena Nemcova. Cestovala na Slovensko,

-aby ho poznala, zbierala slovenské ľudové rozprávky, získala si pre tieto ciele aj spolupracovníkov, s ktorými udržiavala osobné priateľské kontakty a dávala potom "svoje vlastné rozprávačské umenie do služieb propagácie slovenských rozprávok v českých krajinách, ako aj v ich vlastnej domovine. A na Slovensku sa stala veltoi populárnou jej zbierka českých rozprávok, takže české rozprávky v spracovaní B. Nemcovej prechádzajú do slovenského ústneho podania" /Hor álek, K.: e.d., s. **315A** Táto obľuba diela B. Nemcovej pretrvala na Slovensku do našej súčasnosti.

Mimoriadny význam v kontaktoch slovenskej a českej vedy o ľudovej kultúre malo obdobie po vzniku Československej republiky. Najmä do prvých poprevratových rokov akoby vyústili predchádzajúce spomínané počiny spolupráce Čechov a Slovákov aj na poli národopisu a v nezvyčajnej koncentrácii sa premietli do výsledkov trvalej hodnoty. Oživotvorená Matica slovenská vytvorila pre národopisný výskum pevnú organizačnú základňu a dobré podmienky; pričom mobilizačné pôsobil už sám fakt vzniku samostatného štátu. Aktivizuje sa domáca slovenská - vtedy už staršia - generácia národopisných pracovníkov /P. Socháň, K. A. Medvecký a čtelší/, ale za fakt ďalekosiahleho dosahu treba pokladať to, že na Slovensko prichádzajú prípadne so slovenským materiálom pracujú viacerí poprední českí bádatelia. Vo väčšine prípadov boli to už vtedy skúsení vedci, známi v európskych či svetových vedeckých kruhoch. Ich príchod na Slovensko vytváral predpoklady konkrétnych výsledkov i vzrastu bádateľskej úrovne na poli výskumu ľudovej kultúry. Krátka budúcnosť potvrdila obidvoje.

Na veľké dielo na úseku ľudovej prózy podujal sa vtedy svetoznámy bádateľ v komparatistike Jiří Polívka. Zhrnul a do systému uviedol dovtedajšie záznamy a údaje o ľudovej próze Slovákov, pripraviac monumentálne dielo päť-

zväzkový Súpis slovenských rozprávok /1923-1932/, ktorý vyšiel zásluhou Matice slovenskej. Jeho význam vystúpi do popredia najmä vtedy, ak si uvedomíme, že slovenský národopis v čase príprav prác tohto typu v európskej vede nemal nijaké podobné dielo, ale Súpisom slovenských rozprávok sa dostal v týchto súvislostiach na úroveň najvyspelejších diel. A možno dodať, že Polívkov Súpis slovenských rozprávok je dosiaľ najväčším súpisom ľudovej prózy u nás; jednoducho, nebol nateraz v podobe systematického diela ani doplnený, tobôž nie prekonaný.

Do Matice slovenskej prichádza začiatkom dvadsiatych rokov ďalší, vtedy tiež už uznávaný bádateľ-slavišta Jiří Horák. Do Matice slovenskej ho pritiahli obsiahle fondy slovenského folklóru, menovite veľká piesňová zbierka Andreja Halašu. Počas jej štúdia publikoval viacero porovnávacích štúdií o slovenských ľudových baladách, pripravil a v Matici slovenskej vydal výbery z ľudovej slovesnosti pre školskú mládež /Výbor slovenskej poézie ľudovej, I. Piesne epické. 1923; Výbor slovenskej poézie ľudovej, II, Piesne lyrické, 1928/ a so slovenským materiálom v oblasti národopisu viac-menej trvalé potom už pracoval či už ako profesor porovnávacích dejín slovanských literatúr, respektíve folkloristiky na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe alebo ako riaditeľ Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Prahe /1957-1964/, ba aj v rokoch nasledujúcich, na sklonku svojho života. Ako vedecký pracovník sa J. Horák zameral na hlboké a široko koncipované štúdium dejín slovanských literatúr, na dejiny vedy, najmä slovanskej filológie a etnografie, a na porovnávacie štúdium slovanskej ľudovej slovesnosti. Sústredenú pozornosť venoval aj dejinám českej a slovenskej etnografie a folkloristiky. K tejto časti vedeckovýskumnej práce v národopise prejavil taký hlboký vzťah ako málo bádateľov v týchto

vedných disciplínach v minulosti. Vyzdvihoval všetko, čo bolo pre vývin vedeckého skúmania v etnografii a folkloristike v Čechách a na Slovensku prínosné a progresívne, načrtol základné vývinové línie, prúdy a tendencie. Dokázal presvedčiť, že dejiny vedy o ľudovej kultúre sú závažnou súčasťou sociálnych dejín českého a slovenského ľudu. Vo svojich príspevkoch /napríklad už v štúdii Štúrova kniha O národných piesňach a povestiach plemien slovanských, Sborník Matice slovenskej, 1, 1923, č. 7-8, s. 97-109; I. I. Sreznevského sbírka lidových písní slovenských, Národopisný vestník Československý, 18, 1925, č. 1-4, s. 117-133 a iné/, ale predovšetkým v najobšírnejšom diele z tejto oblasti Národopis československý, prehledný nástin /Československá vlastiveda, 2, 1933, s. 305-472/ vyzdvihoval veľké postavy českej a slovenskej etnografie a folkloristiky, ako boli F. L. Čelakovský, K. J. Erben, B. Nemcova, J. Kollér, P. J. Šafárik, £. štúr, P. Dobšinský, A. Halaša, J. t. Holuby. A aj napriek tomu, že sa J. Horák v hodnotení českého a slovenského národopisu nevyvaroval určitej poplatnosti dobovej štátnopolitickej situácii, ostáva toto jeho dielo v našej odbornej spisbe stále vyhľadávané, pretože zhrňovalo veľké množstvo faktografického materiálu.

Slovesná poetická tvorba slovenského ľudu pútala J. Horáka viac či menej počas celej jeho vedeckej cesty. Vyzdvihnúť však treba ešte aspoň dve knižné publikácie: zbierku slovenských ľudových balád /Slovenské ľudové balady, Bratislava 1956, 2. vyd. 1958/ a knihu, ktorú vydal spolu s K. Plickom pod názvom Zbojnícke piesne slovenského ľudu /Bratislava 1965/. V obidvoch prípadoch ide o základné práce, prinášajúce ucelený obraz o tvorbe slovenského ľudu v širšom porovnávacom rámci. Podstata prínosu J. Horáka pre národopisné bádanie na Slovensku najmš v povojnovom období spočívala v tom, že sa aktívnou bádateľskou prácou

osobne zúčastňoval veľkou mierou na oživovaní a organizovaní vedeckého života a že v spolupráci s ďalšími vedcami /J. Polívkom, K. Chotekom a inými/kládol prísne odborné požiadavky aj na prácu týchto disciplín a dokázal ich svojím vzorom uplatňovať.

V rokoch po vzniku československého štátu prišiel na Slovensko i Karel Plicka, ktorý tiež predovšetkým zásluhou pochopenia a podpory Matice slovenskej priniesol do nášho vedeckého a kultúrneho života mnoho podnetov a konkrétnych pracovných činov. Výrazne sa to rejavilo hneď v začiatkoch na úseku zbierania a publikovania ľudových piesní, potom v oblasti slovenského filmu a na viacerých iných úsekoch.

Skutočnosťou osobitého významu v dejinách česko-slovenských kontaktov v národopise bolo aj to, že sa roku 1921 začal na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, ako na prvom univerzitnom pracovisku v Československu, prednášať národopis. Uznávaný etnograf český profesor Karel Chotek svojimi prednáškami zo všeobecného a slovenského národopisu, ako aj svojím záujmom o slovenskú ľudovú kultúru, získal hneď na počiatku svojho účinkovania v Bratislave skupinu mladých slovenských študentov, ktorí sa neskôr stali prvou slovenskou generáciou profesionálnych národopiscov /J. Mjartan, R. Bednárik a iní/. **A** to bolo vari pre upevňovanie zdravých základov vedy o ľudovej kultúre na Slovensku v poprevratových rokoch najdôležitejšie. Na Univerzite Komenského sa v tridsiatych rokoch habilitoval a v päťdesiatych rokoch tu aj externe prednášal docent Vilém Pražák. V medzivojnových rokoch pôsobil na Slovensku a zaslúžil sa o štúdium slovenskej ľudovej kultúry významnými prácami o ľudových výšivkách a neskoršie štúdiami o ľudovom staviteľstve. Zvláštne postavenie medzi českými vedcami, ktorí na Univerzite Komenské-

ho v Bratislave v medzivojnovom období pomáhali pri výchove mladej slovenskej vedeckej generácie a pomáhali organizovať slovenský vedecký život, zaujímal aj profesor Frank Wollman, žiak spomínaného Jiřího Polívku. Do dejín slovenskej folkloristiky sa zapísal najmä tým, že zorganizoval a viedol dlhodobú zberateľskú akciu ľudovej prózy na Slovensku, Jej výsledky - zatiaľ len v archívnej podobe - predstavujú rozsahom i odbornou hodnotou jednu z najzávažnejších zbierok slovenského prozaického folklóru.

V národopisnom múzejníctve a v etnografii rozsiahle dielo vykonal v rokoch medzi dvoma vojnami neskorší brnenský profesor etnografie Antonín Václavík. Na Slovensku realizoval terénne výskumy a publikoval viacero závažných samostatných orác /Podunajská dedina, 1925; Tradície ľudovej drevorezby, 1936; Slovenské palice, 1938/ i odborných štúdií. Podieľal sa tiež na realizácii úspešnej národopisnej expozície v Slovenskom národnom múzeu v Martine, ktorá pretrvala vo svojich základoch do povojnového obdobia, prakticky až do roku 1975.

Medzivojnové roky boli teda na úseku spolupráce českého a slovenského národopisu veľmi závažné a prínosné, čo možno konštatovať napriek niektorým negatívnym javom tejto činnosti, ako bolo napríklad propagovanie koncepcie jednotného československého národa zo strany viacerých českých národopisocôv, čo vyvolávalo v slovenskej vede neraz reakciu úzkostlivého dôrazu na slovenskosť kultúrnych prejavov. Je nepochybné, a treba to oceniť ako rozhodný prínos, že najmä v rokoch po vzniku československého štátu etnografická a folkloristická práca na Slovensku sa aj zásluhou českých vedcov dostala na vysokú odbornú úroveň a dosiahla závažné výsledky, vyrástla - zasa s prispením popredných českých bádateľov - nová generácia slovenských národopiscov, ktorá postupne zohrávala rozhodujúcu úlohu

vo výskume ľudovej kultúry u nás na dlhú dobu a pričinila sa o vytvorenie predpokladov pre kvalitatívny vzrast i rozmach bádateľskej činnosti v národopise v rokoch po druhej svetovej vojne.

Avšak aj prácu a výsledky tohto obdobia možno a treba vidieť aj z nášho aspektu. Spolupráca českých a slovenských národopiscov sa po oslobodení pomerne rýchlo dostala na spoločnú platformu, upevňovala sa organizačne aj inštitucionálne. Ale predovšetkým sa spoločne postupne formulovala a rozpracúvala jednotná teoretická a metodologická orientácia. Viacerí českí vedci naďalej pracujú na Slovensku, konajú tu terénne výskumy, spracúvajú slovenský materiál, prípadne ho využívajú vo svojich porovnávacích štúdiách. Tak vychádzajú už spomínané práce **J.** Horáka, ale aj **Ľudové** šperky na Slovensku Heleny Johnovej /1972/ a celý rad štúdií a článkov v slovenských i českých odborných časopisoch, zborníkoch i príležitostných publikáciách domácich aj zahraničných. Slovenskí autori systematicky publikujú v českých periodikách /najmä v Národopisných aktualitách, v Českom lide, v Slovácku a iných/ a rozličných príležitostných zborníkoch a publikáciách. Veľkým a reprezentatívnym dielom českej a slovenskej spolupráce v oblasti národopisu bolo vypracovanie tretieho zväzku Československej vlastivedy /Lidová kultúra, Praha 1968/, ktorá je dokladom a produktom skutočne koncentrovaného spoločného úsilia.

V súčasnosti sa úzko spolupracuje na konkrétnych úlohách základného výskumu, koordinujú sa vedecko-výskumné plány, existuje osobná spolupráca mnohých bádateľov, trvalé a systematické sú kontakty odborných inštitúcií, múzeí, národopisných spoločností, akademických ústavov, vysokých škôl. Otázky vzťahov českej a slovenskej ľudovej kultúry, problémy spoločných tradícií Čechov a Slovákov v ľudovej

kultúre mali by sa stať predmetom systematického štúdia národopisu v súčasnosti nielen ako vedecky potrebný krok, ale aj služba spoločnosti. Kontakty českého a slovenského bádania o ľudovej kultúre našich národov na potrebnosť a užitočnosť tejto úlohy presvedčivo poukazujú*

Literatúra

Horálek, K.ľ 0 spolupráci české a slovenské folkloristiky. Inr Zborník Univerzity Komenského v Bratislave, 2, 1960.

Melicherčík, A.: Spoločné tradície Čechov a Slovákov v ľudovej slovesnosti. In: Zborník Univerzity Komenského v Bratislave, 2, 1960.

Michálek, J.: K štúdiu slovensko-českých vzťahov v ľudovej kultúre. In: Interetnické vzťahy vo folklóre karpatskej oblasti /zborník/. Bratislava 1980, s. **35-44.**

Michálek, J.: Jiří Horák a slovenský národopis. Slovenský národopis, 26, 1978, č. 1, s. 39-49.

Mjartan, J.: Jubileum česko-slovenskej spolupráce v národopise. Slovenský národopis, 3, 1955, č. 4, s. 450-472.

Robek, A.: Nástin dejin české a slovenské etnografie* Praha 1964.

Jazyk a ľudová pieseň

Jozef Mistrík

Pieseň sprevádza človeka po celý život. V Diesňach je uložená história človeka rovnako ako **v** jazyku. V nich sú zachytené všetky rodinné a spoločenské situácie, ktoré človek prežíva od kolísky až **po** hrob. Piesne sú zrkadlom národa, **jeho** osudov, nádejí i výher. Najčistejší národný charakter z piesní všetkých dôb a rozličných mód má ľudová pieseň. Je úprimná a bez cudzích názorov, je kolektívna a pritom patrí každému. Ňou sa dá povedať aj to, **čo** sa nedá iba holými slovami. Je zaujímavé, že Slovák by *nevedel* povedať toľko anglickou, či francúzskou alebo nemeckou ľudovou piesňou, ako vie povedať svojou vlastnou. A to platí aj naopak.

Ľudová pieseň je skladba autorsky anonymná, vytvoril ju jednotlivec, a stala sa majetkom širokej spoločnosti, ktorá ju dotvárala a cibrila. Autor ľudovej piesne tvoril z vnútornej potreby - spieval o tom, čo videl a cítil, čo skúsil, **po** čom túžil. Ňou vyjadroval svoj smútok i radosť ňou plakal i smial sa, ňou nenávidel i vysmieval. Ňou prechádza cit vybúrený vojnou, smrťou, robotou, prírodou, vínom i - alebo najmä - láskou:

Láska, bože,láska, kde ťa ľudia berú,

na hore nerastieš, v poli ťa nesejú...

Mať moja, mať moja
za dvoma horama
už ma hlávka bolí
čo plačem za vama.

Hlavička ma bolí
len tak pobolieva
že ste ma, mať moja
mladú odumrela...

•••Keby **slnko /:znalo:/, ako ťažko robiť**
ponáhľalo /:hy sa:/ za horu zachodiť...

Ľudová pieseň je poézia, ktorá vychádza zo skutočného života. ťažko povedať, či viac epická a či lyrická* No **celkom isto realistická. Jej tematiku určila a podobu ovplyvnila slovenská príroda, hospodárska situácia národa, pastiersky, rezbársky i roľnícky život:**

Čieže to ovečky hore grúňom idú?
To **sú Janíčkove, čo ho vešať budú.**

Ej, Poľana, Poľana, **čos taká zoraná**
chlapci ťa zorali
ej, /:keôľ sa pasovali:/...

Ej, **hory, hory, hory čierne .**
ej, neraz som ja prešiel cez ne...

Je to pieseň, v ktorej ťažko označiť, čo je viac - melódia, alebo slová. Jedno prerastá druhé, jedno žije v druhom a s druhým. Stačí **počuť melódiu, sama si predpíše slová a stačí počuť slová, ony samy si nájdu melódiu. Jazyk slovenskej ľudovej piesne je tak zrastený s jej melódiou, ako je zrastená harmonika s tangom, dychový nástroj s valčíkom alebo cymbal s čardášom. Ľudová pieseň však nie je zrastená so žiadnym hudobným nástrojom - naj-**

krajšie znie bez sprievodu hudby, "chudobná" - ako bol kedysi jej tvorca. **Ľudová** pieseň pred storočiami odchádzala so Slovákmi do sveta ako jediné veno, ktoré s nimi prežíva doby:: aj keď reč pozabudnú alebo si ju pomiešajú cudzími slovami, ľudová pieseň sa zabudnúť nedá, tá sa dedí; je v nej viac, než iba slová:

/:Povedzte mojej materi:/, ojojój
nech ma nečaká k večeri..•

Hej, čo to za veselie, hej, keď obloky celie
obloky vybime, pálenku vypime...

Kysuca, Kysuca, studená vodička
/:keď sa ťa napijem:/
/:bolí ma hlavička:/.••

Prečo Slováci spievajú, keď sú veselí i keď sú smutní? A prečo spievajú smutné piesne aj vtedy aj vtedy? A prečo'aj veselé sú niekedy smutnými? Niet rozdielu. **Ľudová** pieseň žije kdesi tam, kde sa ešte miešajú city a nálady, kde sa stretá žiaľ s radosťou a hnev s láskou. Jej texty sú emické, jej reč je etymónna. Z veselej melódie sa **zrazu** prechádza do smutnej, na ťahavú pieseň bezprostredne nadväzuje skočná, akoby sa prechody necítili. Všetko je homogénne, smutno-veselé;

Všetci ľudia povedajú, že ja ľúbim mlynárku
a ja ju neľúbim, ja ju len rád vidím
pretože...

/rVínko, vínko, vínko červené:/
kto ťa bude, vínko, pijať
keď ja budem masírovať...

Nič to, nič, čerta nič
včera som mal frajereč ku
dnes už nič..•

/:Limbora, limbora, zelená limbora:/
/.padajú oriešky:/ do našeho dvora...

Pre slovenskú ľudovú pieseň je typické, že vždy je alebo dialógom alebo replikou z dialógu. Striedajú sa v nej dialogické osoby - prvá s druhou, zakotvená je do konkrétnej situácie, je obrazná, názorná, vyvoláva živé obrazy. Ľudová pieseň je adresná, prekypuje osloveniami, milá. Anulienka, Janíčko, dievčatko, šuhaj, srdce, potešenie, mať moja, hora, holúbok, koníček, bože, Kysuca, Poľana, Orava, ovce, vínko, fujara:

Dievča, dievča, čože to máš?
Ružu, ružu
Komu ju dáš?
Tebe, tebe, šuhajíčku, našla som ju na chodníčku...

Kukulienka, kde si bola, keď tá tuhé zima bola?
Hajaja, kukuku, sedela som na buku...

Spievanky, spievanky, kdeže ste sa vzali
či ste z neba spadli, či ste v háji rástli?...

Niekedy má ľudová pieseň spravodajskú funkciu. Bola predchodcom dnešných spravodajských publicistických žánrov. Pomocou nej sa - ústnym podaním - rozširovali správy o závažnejších udalostiach:

Kázala mi mati biele húsky hnati
/:ta dolu ta dolu k mlynárovej hati *t/*
Chytila mlynárka širokú lopatu

/:zabila mi húsku najkrajšiu chocholatú:/

Ej, zabili, zabili Janíčka bez viny.
jeden bol Kapusta a druhý Ursíny.

Oslovenia sa nahrádzajú citoslovciami. A citoslovčia sú nielen osloveniami, ale dynamickými a komprimovanými výrazmi citu. Vypĺňajú často priestory medzi slovami, vetami, veršami a strofami. Stimulujú náladu, hľadajú partnera, sú konektormi v dialógu. Najväčšiu frekvenciu majú zvolacie častice a onomatopoje vzdychov:

Ej nadá, padá rosička
spali by moje očičká...

Hej, kamaráti moji, tu ma nenechajte
pod lipku zelenú, tam ma pochovajte...

Bola som na tráve, hej, porezala som sa
za tebou šuhajko, hej, obzerala som sa

/:Orala, orala sivýma volkama:/
hajs, hajs, moje sivé volky, hajs
moje sivé volky, do dvora...

Tematika ľudových piesní určuje ich slovník. Jadro slovníka sa dosť podstatne odlišuje od jadra dnešnej slovnej zásoby. Ľudovou piesňou sa človek úzko primkýnal a primkýna k rodine a jej sviatkom, ako bola svadba, rozlúčka s milým, s bratom, so sestrou, úzko sa ňou primkýnal k svojmu domu, k záhradke, k rodnému kraju, k najbližším zvieratkám. Z podstatných mien najväčšiu frekvenciu majú slová matka, otec, sestra, brat, kamarát, dievča, frajerka, záhradka, pole, dvor, oblôčik, lavička, ruža", rozmaj-

rín, **lipa**, tráva, **seno**, žitko, slnko, čepiec, ručník, vlásky, pierko, **kôň**, ovca, lastovička. Je zaujímavé, že zo stromu sa vyskytuje iba jedla, lipa, breza, z ovocia iba jabĺčka, z lesných plodín maliny a jahody, z domácich zvierat len ovca, z vlastných **mien** iba Janko, Janíčko, Anička, Anulienka, z profesií len furman, valach, bača, mlynár, maliar.

Keď mi srdce choré, keď ma hlávka bolí
zájdem si ja pod večierkom do zelenj **hory**...

Štyri **kone** vo dvore, ho**ja** hoja
Štyri **kone** vo dvore, vo dvore
žiaden na **nich neore**
hoja hoja, duša moja...

Je otázne, či deminutíva **boli** primárne citovými a či naozaj zdrobňujúcimi slovami. **Ľudová** pieseň hovorí, že primárne **boli** emotívnymi slovami. Niektoré pomenovania sa vyskytujú dokonca iba **v** deminutívnej podobe: komôrka, záhradka, zahradôčka, lavička, **mamička**, Janíčko, Anička, trávička, rosička, žitko, lipka, pierko, pierečko, oblôčik, čižmičky, vínko, vínečko, husičky, húsky, hlávka, hájiček, **jabĺčko**, fialôčka, sukienka, líčka, nôžky, nožičky, frndžalka, píšťalôčka, holubička, hájiček, dušička. V* ľudových piesňach každé **tretie** substantívum má deminutívnu podobu. Napríklad v zbierke ľudových piesní Zaspievajme si /od Jána Geryka/ zo 469 substantív je 129 deminutívnych•

Anička, dušička, kde si bola
keď si si čiž.mičky zarosila?
Bola som v hájičku, žala som trávičku
/rduša moja:/...

/:Cez zelené žitko voda **tečie:/**

čože mi má milá, holubička sivá
doma rečie...

Na kamenečku sedela
na kamenečku sedela, sedela, sedela
zlatisté vlásky česala...

Z ojkoným sú najčastejšie Orava, Trenčín, Bystrica, z hydroným Dunaj, Orava, Hron, Kysuca:

Na Orave dobre, na Orave zdravo
/:ale na Orave:/ ej§ švárnych chlapcov málo...

Ej, povedzže mi, povedz, Dunaj tichá voda
ej, háj, či sa už vydať mám
či ma ešte škoda...

Trenčianske hodiny smutne bijú
/:už ma s mojou milou:/ rozlučujú.

Prídavné mená, ktoré boli pôvodne epitetami ornans, stali sa epitetami constans. Vyzdvihujú sa v nich jedny a tie isté vlastnosti človeka a prírody. Hora je alebo vysoká alebo zelená, koníček je vraný alebo sivý, šuhajko je milovaný alebo švárny, oči sú čierne, sivé, modré, vlásky sú zlaté, vodička je bystré, jabĺčko je červené, rúčky sú biele, zem je čierna, vínko je červené, cesta je zarúbaná, dievča je hrdé, ručníček je biely alebo maľovaný, chlieb je horký. Podoby niektorých ľudových piesní predstavujú matrice, do ktorých sa podľa želania a podľa situácie niekedy dosadzujú epitetá, aby sa tak text aktualizoval a pieseň bola adresná. V tej istej piesni sú oči raz čierne, inokedy modré, sivé alebo hnedé, ale aj smutné, veľké. Jednému sedia holúbky na košickej turni, inému

na trenčianskej i na mošanskej. Jeden sa "ešte raz obzrieť má" k tým tisovským záhradám /Slovenské spevy II/, iný k bystrickým záhradám alebo zvolenským, k prešovským atď.

Medzi súčasným hovorovým štýlom a štýlmi verejného styku je dosť podstatný rozdiel,pokiaľ ide o proporčné zastúpenie substantív a slovies. **Štýly** verejného styku /najmä odborný, vedecký štýl/ sú prevažne nominálne, hovorový štýl je verbálny. V niektorých vedeckých prejavoch sa lexikálno-sémantická funkcia slovesa takmer stráca, počet substantív niekoľkonásobne prevyšuje počet slovies. No v ľudovej piesni je pomer slovies k substantívam približne **1** : **1** ,č o znam osobná - inými slovami: slovesný text je konkrétnejší, adresnejší, úprimnejší ako "chladný" nominálny text. Zo slovies najfrekventovanejšie sú mať, dať, byť, spievať, ľúbiť, prísť, povedať, chodiť, vidieť, plakať, vrátiť, volať, milovať, zabudnúť, banovať, kosiť, hrabať, tiecť, pásť, piť, nocovať, umrieť, verbovať, musieť:

Nebanovala by, keby nemusela
/: keby ťa, šuhajko, rada nevidela:/
Veru nebanujem, že tvoja nebudem
ale ja banujem, ako ťa zabudnem...

Zo zámen sú časté osobné, privlastňovacie a opytovacie zámená, ako ja, ty, môj, tvoj, kto, čo, kde, prečo, ako. Privlastňovacie zámeno moja v spojení moja milá sa niekedy skracuje a spája so substantívnym moja: mámilá. Rrakticky sa nevyskytujú tvary my, vy, náš, váš. Z čísloviek má frekvenciu predovšetkým číslovka dva, dvaja, obaja, potom biblicko-magické tri, sedemdesiat a po nich zdôrazňujúce jeden. Redšie sa vyskytujú číslovky štyri /štyri kone.../, desať;

Sedemdesiat sukien mala

a predsa sa nevydala
a ja nemám iba jednu
pýtajú ma až za Viedňu...

Frajerôčky štyri, ej prečo ste sa bili?
Pre teba, šuhajko, že sme ťa ľúbili...

Priemerná dĺžka slova v slovenčine je **2,3** slabiky. Prepočítaním citovanej Gerykovej zbierky sme zistili, že v slovenských ľudových piesňach na 10 slov pripadá len 13 slabík. Plnovýznamové slová sú síce dvojslabičné, no priemer znižujú jednoslabičné citoslovcia, spojky a čiastočne aj plnovýznamové zámená. Takáto minimálna dĺžka slova podporuje spevnosť, umožňuje ohybnosť melódie a trochejský, daktylský alebo daktylo-trochejský rytmus.

/ičierne oči choďte spať;/
/:bo musíte ráno vstať:/...

Veta ľudovej piesne je svojou podobou blízka epickému súvetiu, v ktorom sa paratakticky jedna na druhú pripájajú jednotlivé vety súvetia. Sú to súvetia dlhé s častými opakovaniami, prerušované osloveniami, citoslovcami, rozličnými vsuvkami. Obyčajne sa kryjú so strofami. V ľudovej piesni je zhoda medzi gramatickými a hudobnými vetami :

Koníček môj hrdý, vraný, preberájže nožičkami
kým zájdeme za tú horu, spoza hory do táboru.

Sobotienka ide, čože ma je po nej
sobotienka ide, čože ma je po nej
cesta zarúbaná, cesta zarúbaná
cesta zarúbaná k frajerôčke mojej
cesta zarúbaná, cesta zarúbaná

cesta zarúbaná k frajerôčke mojej...

Boleráz, boleráz, zelený boleráz
boleráz, boleráz, zelený boleráz
prenocuj, šuhajko, prenocuj, šuhajko
prenocuj ty u nás...

Veta je modálne pestrá - popri pomerne malom množstve oznamovacích viet sú veľmi časté zvolacie, žiadacie a opytovacie vety /v nich aj rečnícke otázky/. Veta ľudovej piesne je neúsporná, zdĺhavá, rečnícka, lebo to od nej žiada melódia, ktorá má dlhé, rozprestreté kadenčné časti. Pestrá jej modálnosť súvisí s tým, že sú replikami a subjektívnymi výpoveďami r

Zaleť, sokol, biely vták
ku môjmu milému
/:pozdravuj ho nastokrátr/
povedz tíško jemu...

Zahučali hory, zahučali lesy
/:kdeže sa podeli:/
moje mladé časy?

Priemerná dĺžka vety ľudovej piesne je veľká aj preto, že okrem opakovaní vo vnútri viet sa v nej uplatňujú refrény a typické básnické opakovacie figúry, ako anafory, epifory a epanastrofy.

Moje milé, premilené jahody
spadli ste mi do hlbokej do vody
Refr.: /::Kto vás dostane, nech vás dostane
nechže sa len mojej milej
krivda nestane:/
Moje milé, premilené maliny

spadli ste mi do hlbokej doliny
Refr.: /:Kto vás dostane, nech vás dostane
nechže sa len mojej milej
krivda nestane:/...

Ľudová pieseň je geneticky rôznorodá, k starým jej zložkám a časticiam sa pridružujú novšie i najnovšie. Ich vznik siaha až do doby ďaleko predfeudálnej, i keď u nás nadobudli najväčší rozkvet najmä v 18. storočí. Šírili sa ústnym podaním. Najviacej slovenských ľudových piesní vzniklo v období veľkého sociálneho útlaku, o čom svedčí jej tematika i melódia. ťažko možno tvrdiť, že by sa texty a melódie ľudových piesní prenášali na ďaleko. Od našej je diametrálne odlišná západoeurópska, ale aj východoeurópska ľudová pieseň. Odlišné sú aj ľudové piesne susedných národov, ba zreteľne svojské sú aj slovenské ľudové piesne existujúce na rôznych miestach Slovenska, v rôznych nárečiach. Slovenských ľudových piesní spievaných v nárečových podobách na celom Slovensku sú tisíce.

Slovenské porekadlá

Jozef Mlacek

Názov porekadlo nepatrí medzi univerzálne, všeobecne rozšírené pojmy z folkloristiky, respektíve užšie z paremiológie. Existujú početné paremiologické koncepcie, ktoré s týmto pomenovaním vôbec nepočítajú. Je napríklad príznačné, že jeden z popredných teoretikov paremiológie A. Taylor uvádza vo svojich prácach /napríklad 1967/ vyše 10 žánrov, ktoré sa niekedy stotožňujú s príslovím, alebo sa k nemu blížia, ale názov, ktorý by korešpondoval s naším porekadlom, u neho nenachádzame. Na druhej strane však nejde o názov, ktorý by sa celkom osihotene vyskytoval iba v slovenskej paremiológii. Tento pojem sa dosť všeobecne vydeľuje a terminologický špecifikuje prakticky v celej slovanskej paremiológii aj frazeológii a isté paralely k nemu nachádzame aj v niektorých smeroch paremiologického výskumu z iných jazykových oblastí a etnických sfér /porovnaj napríklad angl. proverbial sentence, nem. sprichwiJrtliche Redensarten atď./. Možno však pripustiť, že iba málokde sa s týmto názvom a pojmom počíta tak systematicky ako práve v slovenskom národopise a v slo venskej jazykovede. Na ustálení tejto tradícií má iste svo ju zásluhu aj názov najväčšej zbierky slovenskej paremio-

lógie /Zátureckého Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia/, v ktorom sa naznačuje osobitosť porekadiel vo vzťahu k iným paremiologickým jednotkám.

Cieľom tohto príspevku bude jednak ukázať, ako sa porekadlo chápalo v teoretických prácach a ako sa vydeľovalo v našich zbierkach a slovníkoch, jednak určiť dnešný prístup k porekadlu a k jeho miestu medzi ostatnými parémiami aj ostatnými ustálenými slovnými spojeniami. Bližším a bezprostrednejším cieľom štúdie je prispieť k odstráneniu rozkolísanosti pri určovaní porekadiel, ktoré sa prejavuje

a/ zaradením zreteľných prísloví medzi porekadlá, napríklad Čo ťa nepáli, nehas /Slovník slovenského jazyka, III, s. 14; ďalej SSJ/;

b/ rozdielnym hodnotením paralelných parémiír Núdza železo láme - príslovie; Núdza /do roboty/ zobúdza - porekadlo;

c/ dvojakým hodnotením tej istej parémie /dokonca v tej istej práci/ - raz sa daná jednotka pokladá za príslovie, druhý raz za porekadlo: Dočkaj času ako hus klasu /SSJ, I, s. 193 - príslovie; SSJ, I, s. 541 - porekadlo/. Dvojakýdn hodnotení tohto typu /príslovie - porekadlo/ je v slovníkoch najviac; treba v tom vidieť odraz nejednotného výkladu týchto paremiologických jednotiek a hranice medzi nimi;

d/ dvojakým hodnotením tej istej parémie, ktorá sa pokladá raz za porekadlo, inokedy za úslovie: Dobre je, keď sa huba obleje /SSJ, I, s. 535 - porekladlo; SSJ, II, s. 428 - úslovie/;

e/ dvojakým hodnotením tej istej jednotky, pričom sa výraz niekedy pokladá za porekadlo, inokedy za neparemiologický frazeologický výra z. Napríklad jednotky Trafila /padla/ kosa na kameň, karta sa obrátila sa v SSJ hodnotia

ako porekadlá, ale v Malom frazeologickom slovníku E. Smiešskovej /ďalej MFS/ ako bežné vetné frazémy, nie paremiologické jednotky.

Takýto veľký rozptyl pri určovaní porekadiel aj v najnovších našich prameňoch nás môže viesť ku skepse,k pochybnosti, či je teda porekadlo vôbec osobitným paremiologickým žánrom, či tu azda nejde iba o nedostatočnú abstrakciu pri vymedzovaní základných kategórií v paremiológii. Skôr ako vysvetlíme a na praktických príkladoch doložíme vlastný prístup k tejto otázke, už tu však môžeme predoslať, že sa prikláňame k vydeľovaniu porekadla ako osobitnej paremiologickej jednotky -,treba sa aspoň stručne pristaviť pri doterajších teoretických výkladoch porekadla•

Hneď na začiatku tohto malého prehľadu teoretických riešení pri vymedzovaní porekadla treba konštatovať existenciu dvoch fáz v rozvoji paremiologického bádania porekadiel a ďalších príbuzných útvarov. Prvé z nich je etapa pred zreteľným vyčlenením a osamostatnením frazeológie, keď sa paremiológia chápala značne široko, druhá trvá od formovania a samostatného vývinu frazeológie ako špecifickej jazykovednej disciplíny, ktorá v istom období iba sporadicky a okrajovo, v inom období svojho vývinu zasa celkom systematicky skúma aj porekadlá a ďalšie parémie.

Pre prvú uvedenú fázu je v sledovaných súvislostiach príznačné, že sa porekadlo chápe - ako to v slavistickom svete pregnantne vyjadrili napríklad V. Plajšhans a V. I. Daľ - ako zárodok vznikajúceho príslovia alebo ako ostatok pri redukcii príslovia, teda v podstate ako časť príslovia. Implicitne je v týchto konštatovaniach obsiahnutý predpoklad, že porekadlom je vlastne každá obrazná ustálené jednotka menšia ako príslovie. **Z** jazykovej stránky sa tu porekadlo ešte podrobnejšie nešpecifikovalo. Nerešpektovanie jazykových vlastností však viedlo k malej výraznosti vše«

obecnej charakteristiky porekadla, **k** tomu, že sa porekadlom nazývali jednotky z jazykového aj paremiologického hľadiska značne rozdielne.

Výrečnou **ukážkou** toho, čo sa podľa uvedenej koncepcie hodnotilo ako porekadlo, je spomínaná zbierka slovenského paremiologického fondu, Záturecké Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Aké jednotky sa teda v tejto zbierke pokladajú za porekadlá? Ide najmä o takéto typy ustálených výrazov:

a/ Ustálené obrazné zvraty s vetnou stavbou: čižmy mu jest pýtajú. - Čižmy mu kašu pýtajú. - Čižaiy mu piť pýtajú /Zéturecký, 1974, s. 316/. Alebo: Brucho mu **k** chrbtovej kosti prirastá /s. 93/# Z hľadiska dnešných názorov sa **tu** vynára otázka, či vo všetkých týchto prípadoch ide naozaj o osobitné parémie, o špecifické uzavreté texty s osobitnou sémantickou hodnotou, alebo sú to iba obyčajné jazykové jednotky s vetnou stavbou.

b/ Ustálené obrazné zvraty s vetnou stavbou, ktoré sú však známe aj v nevetnej podobe /ustálené spojenia slovesného typu/. U Záturecké ho teda medzi porekadlami nachádzame aj takéto jednotky: Hodiny naťahuje. - **Škripec** naťahuje. - Hrnce vozí. - Vahany vyškrabúje. - Korytá vyťahuje atď. /všetky s významom "chrápe"/• Všetky tieto jednotky sa bežne uplatňujú /a vo väčšine prípadov sa už v čase zhromažďovania materiálu pre zbierku uplatňovali/ aj ako slovesné, nevetné spojenia, ktoré pochopiteľne nie sú osobitným žánrom paremiológie. Podľa súčasných prístupov ide už **o** vlastné frazeologické /nie paremiologické/ jednotky.

c/ Všetky typy ustálených prirovnaní.

d/ Pokiaľ sa za porekadlá pokladajú aj väčšie výrazy /teda spojenia so súvetnou stavbou/, ide na rozdiel od príslovi, ktoré vždy obsahujú isté zovšeobecnenie, poučenie, radu, o výroky s humoristickým, ironizujúcim alebo vôbec .

malicherným obsahovým zacielením. Napríklad r Aj duba preskočí, keď mu ho na zem zvalia. - Keď ten raz nohou dupne, prach do povaly vyletí. - Najedzme sa, aby brucho nemyslelo, že zuby čert vzal /všetky na s. 103/*

Okrem uvedenej pestrosti javov, ktoré A. P. Záturecký hodnotí ako porekadlá, treba zaznamenať ešte dve skutočnosti, ktoré sú typické pre Zátureckého zbierku a ktoré do istej miery ovplyvnili aj všetky ďalšie zbierky parémií:

1. Posledný uvedený typ ukazuje, že porekadlo sa v zbierke nevymedzuje iba formálnym vzťahom k prísloviu /porekadlo *m* časť príslovia/, ale že sa tu uplatňujú viaceré kritériá. V tomto fakte možno viedieť istú nevyjasnenosť v chápaní podstaty porekadla, ale možno ho hodnotiť aj ako odraz neustáleho vývinu, dynamiky celej paremiológie a rešpektovanie tejto dynamiky v teoretickom opise porekadla.

2. íažkosti pri určovaní porekadla sa v zbierke najzreteľne j šie prejavujú už v samom zachycovaní týchto jednotiek Iba na niekoľkých miestach celej rozsiahlej zbierky sa porekadlá uvádzajú celkom samostatne. V absolútnej väčšine prípadov sa uvádzajú spolu s prísloviami alebo s úsloviami, prípadne s inými parémiami, takže hranice sledovaného žánru tu ostávajú nie celkom jednoznačne určené, ale práve naopak zreteľne otvorené.

Uvedené široké chápanie porekadla však nie je príznačné iba pre starších bádateľov, napríklad z minulého storočia, ako to môžu naznačovať spomínané mená. V paremiológii a podobne aj v literárnej vede sa toto široké* chápanie uplatňovalo ešte dlho po tom, čo sa o tieto otázky začala podrobnejšie zaujímať aj nová jazykovedná disciplína - frazeológia. Súčasne s tým však prenikajú aj do chápania porekadla v uvedených disciplínach nové pozoruhodné momenty.

A. Melicherčík nadväzuje na to chápanie porekadla,

ktoré sme spomínali pri Zátureckom, avšak zároveň zreteľne konštatuje toto: "Porekadlá nemožno označiť v pravom slova zmyslei za folklórny materiál, treba v nich vidieť predovšetkým pekný, zaužívaný rečový zvrat." /1959, s. 118/ A. Melicherčík tu nepracuje s jazykovednou, frazeologickou terminológiou ani argumentáciou, ale porekadlá prakticky celkom vyčleňuje z paremiológie a vidí v nich jednotky jazyka, teda frazeologické jednotky. Opäť spomínaná skepsa, a to zo strany samej paremiologickej teórie.

K podobnému záveru vedie aj časť výkladu vzťahov medzi porekadlom a príslovím od literárneho vedca J. Mukarovského, ktorý stavia rozlišovanie uvedených jednotiek na formálnom kritériu. Stačí malá zmena na to, aby sa **z** príslovia stalo porekadlo **a** naopak;; Hlavou múr neprebiješ - /ne/prebiť hlavou múr a pod. /Mukarovský, 1971/. J. Mukaŕovský hovorí, že podľa takéhoto prístupu by išlo vlastne o dva prejavy tej istej kategórie. Sám sa však neuspokojuje s týmto riešením **a na** základe kontextologickej analýzy dáva základy nového zreteľného rozlišovania príslovia a porekadla: Ak sa istá parémia nijakým svojím členom nezapája do kontextu, ide o príslovie, ak naopak nejaká zložka parémie naznačuje jej zviazanosť s kontextom, ide o porekadlo. Táto inyšlienka sa stala jedným z najspoľahlivejších východísk pri vyčleňovaní porekadla. Dôležitý je pritom aj poznatok, že na vydeľovanie porekadla nestačí iba formálna jazyková charakteristika, že tu treba počítať aj s kontextologickými súvislosťami, cez ktoré sa prejavujú širšie komunikatívne vlastnosti porekadla, ako aj ďalších paremiologických útvarov.

Ak chceme aspoň stručne charakterizovať aj druhú fázu pri opise porekadla, treba sa dotknúť otázky, ako sa táto jednotka spracúva vo frazeológii **a** ako v iných disciplínach, avšak po vyčlenení frazeológie. Pokiaľ ide o jej **za-**

chytenie vo frazeológii, môžeme konštatovať rozličné prístupy k jej chápaniu. Vo všeobecnosti však platí známa Rojzenzonova myšlienka, že frazeológiu viacej zaujíma to, či porekadlo /a podobne aj príslovie/ patrí medzi frazeologické jednotky alebo nie, ako to, kde sú hranice medzi porekadlom a inými frazémami, respektíve parémiami /Rojzenzon, 1973/. Je pritom príznačné, že rozličné frazeologické koncepcie /s výnimkou zástancov striktnej ekvivalentnosti frazeologizmu a slova/ vždy s porekadlom do istej miery rátajú, určujú jeho všeobecné významové aj formálne znaky /obraznosť, ustálenosť/, ale jeho hranicu nikde presne a jednoznačne neurčujú. Preto je zaujímavejšie sledovať, ako sa posúva chápanie porekadla v iných disciplínach, pravda, v nadväznosti na jazykovedné vydelenie frazeologických jednotiek.

Z bohatej paremiologickej literatúry sa pristavíme iba pri Permiakovovom chápaní porekadla. Podľa neho sú parémie z jazykovej stránky frazeologickými jednotkami, z iných stránok sa zasa vyznačujú tým, že majú platnosť krátkeho a uzavretého folklórneho textu. Aj porekadlom **môže** teda byť iba jednotka **s** vetnou stavbou, a to taká, ktorá nejakým svojím komponentom ukazuje zakotvenosť v kontexte. G. L. Permiakov z inej strany prichádza k rovnakému záveru ako predtým u nás J. Mukarovský, pričom na rozdiel od neho /teda práve na pozadí novej frazeologickej teórie/ v zásade odlišuje porekadlá nielen od prísloví, ale aj od vlastných frazém.

Zdalo by sa, že týmito určeniami sa porekadlo zreteľne vymedzuje, že sa už dostatočne výrazne odlišuje od iných paremiologických aj neparemiologických ustálených obrazných spojení. Situácia je však ešte zložitejšia.

Vlastné pozorovanie materiálu a jeho porovnávanie s predchádzajúcimi závermi začneme rozborom konkrétnych pa-

rémií. Vezmeme si na začiatok dvojicu významovo príbuzných jednotiek: Šidlo vo vreci nautajíš. - Vykľulo sa šidlo z vreca. V obidvoch prípadoch ide o ustálenú textovú jednotku s obrazným významom. Sú to teda parémie, nie iba vetné frazémy. Nie sú to iba úslovia, ako sa charakterizujú v SSJ. Sú to uzavreté samostatné jednotky. Môže ísť o prišlo via aj o porekadlá. Ak budeme vychádzať z Mukarovského aj z Permiakovovej koncepcie, musíme obidve jednotky pokladať za príslovia. V prvom prípade je gnómická 2. osoba prítomného času slovesa, v druhom sa slovesný tvar tiež vôbec nemení. Keď však porovnáme komunikatívne zacielenie týchto významovo príbuzných jednotiek, zisťujeme medzi nimi zásadný rozdiel. Obidve jednotky síce hovoria, že tajomstvo sa vždy nejako prezradí /v tom sú príbuzné/, ale každá z nich to vyslovuje ináč. Druhá je obyčajným konštatovaním respektíve hodnotením, ktoré sa vzťahuje na konkrétny prípad, prvá nielen konštatuje, ale svoj význam aj zovšeobecňuje, povyšuje ho na všeobecný záver, radu. Prvá je preto príslovím, druhá porekadlom.

Tento rozbor ukazuje viacej vecí. Zreteľne sa v ňom podčiarkuje predovšetkým to, že porekadlo /a podobne **aj** ďalšie parémie/ treba určovať komplexne, nie iba podľa niektorej stránky. Ukazuje sa v ňom aj to, že v sledovaných súvislostiach treba brať do úvahy najmä komunikatívny zámer príslušnej parémie, ďalej jej význam /respektíve obsah/ aj jazykovú stránku jednotky. Vyplýva z neho napokon aj to, že najspoľahlivejšie sa určujú tie parémie, kde sú v súlade isté komunikatívne, obsahové aj formálne jazykové vlastnosti príslušnej jednotky. Ak tieto výsledky zovšeobecníme, vychodí nám, že medzi podstatné znaky porekadla treba počítať nasledujúce skutočnosti;

a/ Na osi komunikatívnej sa porekadlo vyznačuje tým, že sa ako konštatovanie alebo hodnotenie viaže na konkrét-

ny fakt, že na rozdiel od príslovia nie je zovšeobecneným záverom, ktorý **by** viedol k nejakej rade, odporúčaniu, príkazu a podobne.

b/ Z významového, respektíve obsahového hľadiska je pre porekadlo typická obraznosť. Treba však dodať, že nestačí charakterizovať porekadlo touto jedinou vlastnosťou. Obraznosť je aj pri iných parémiách, ba aj pri vlastných frazémach, a tak jej odstupňovanú prítomnosť pri rozličných jednotkách nemožno pokladať za dostatočné kritérium pri vydeľovaní jednotlivých paremiologických žánrov. Preto je napríklad rozlišovanie pojmov porekadlo /obrazný výrok/, "rčení" /výrok, ktorý vnímame už iba v prenesenom význame/ a úslovie /ustálený výrok bez prihliadania na to, či si zachováva obraznosť, alebo ju už stratil/, ktoré sa uplatňuje v českej literárnej vede /Slovník literárni teórie, 1977/, až druhoradé a nemôže platiť na rovine základného triedenia a vôbec vydeľovania paremiologických žánrov.

c/ Z jazykovej stránky porekadlo najvýraznejšie charakterizujú také prostriedky,ako sú minulý čas slovesa, aktuálny /nie gnómický/ prítomný čas, 3. osoba slovesa, odkazovacie výrazy, prípadne aj ďalšie prostriedky, ktoré ukazujú na organické zapojenie porekadla do kontextu.

V prípadoch, keď sa uplatňujú na parémii všetky tri druhy príznakov, ide o zreteľné porekadlo. Toto sú parémie, •ktoré možno označiť ako centrum celého pojmu porekadlo. Zo slovenského paremiologického materiálu sem patria predovšetkým takéto typy:

a/ Parémie so súvetnou stavbou, v ktorých sa obraznou formou vyjadruje isté konštatovanie. Príznačná je tu forma minulého času slovesa: Čo sa babe chcelo, to sa jej prisnilo. - Vajatali hory, porodili myš. - Povedala Beta Bete, už je to na celom svete. - Hore hľadel, spadol do jamy. - **Ľahko** prišlo, ľahko išlo. - Ešte vlka nezabili, už na jeho

kožu pili. - Na hodnosť vyšiel, o mravy prišiel* - Po lese pochodil, na kraji uťal a podobne.

V istých slovníkoch a zbierkach sa niektoré spomedzi uvedených jednotiek hodnotili ako príslovia. Základné vlastnosti týchto zvratov evidentne uka.zujú, že všetky patria medzi porekadlá.

b/ Zreteľnými porekadlami sú aj parémie so stavbou jednoduchej vety, v ktorých sa ich konštatujúci a konkretizujúci zámer vyjadruje minulým časom slovesa: Pre svoju dobrotu vyšiel na psotu. - Trafila kosa na kameň. - Karta sa obrátila. - Vykľulo sa šidlo z vreca.

Častejšie sú však prípady, ktoré nepatria do centra pojmu porekadlo. Ide najmä o také parémie, pri ktorých je nesúlad medzi uvedenými vlastnosťami porekadla. Máme tu na mysli najmä také pripady, pri ktorých je nevýrazná formálna jazyková charakteristika, teda predovšetkým zvraty s elipsou slovesných zložiek . V takomto prípade sledujeme, či jednotka obsahuje nejaké iné konkretizujúce zložky /ako žiadali Mukarovský aj Permiakov/. Ak nenachádzame ani takéto prvky, posudzujeme jednotku podľa jej základnej komunikatívnej platnosti. Aj v tejto oblasti nachádzame viacej typov parémií•

a/ Výrazným typom porekadla sú jednotky so stavbou podraďovacieho súvetia a s koreláciou aký-taký: Aký otec, taký syn. - Aká bolesť, taká masť. Výrazy tohto druhu sú v prvom rade konštatovaním alebo hodnotením istej konkrétnej situácie. Až pri osobitnom uplatnení môžu - podobne ako iné jednotky - nadobudnúť funkciu príslovia /Klímová, 1981/.

b/ K porekadlém patria aj viaceré jednotky so stavbou priraďovacieho súvetia, v ktorých je zreteľný konkrétny, nie zovšeobecňujúci význam. Napríklad: Pýcha na ulici, /a/ handry v truhlici.

*»

c/ Porekadlami sú aj zvraty so stavbou jednoduchej vety, ktoré majú nejaký jazykový príznak konkretizácie. Napríklad: Takú radu za pec kladú /výraz takú tu nie je len z obsahových a rytmických dôvodov, ale zároveň ako prostriedok zapojenia porekadla do nejakého kontextu/.

Ani po takomto výpočte nemožno povedať, že sa nám podarilo bez zvyšku určiť hranicu porekadla najmä smerom k príslovíu. Existujú totiž prípady, ktoré nie sú pozitívne charakterizované jazykovo a ktorých komunikatívna aj významová interpretácia je ambivalentná. Napríklad jednotka Lacné mäso, riedka polievka. V Malom frazeologickom slovníku sa určuje ako príslovie, ale rovnako úspešne ju možno interpretovať aj smerom ku konkrétnosti, teda ako porekadlo. Aj naďalej tu teda ostáva istá prechodná oblasť a tak sa netreba celkom vzdávať ani pomocného označenia prislovno-porekadlové výroky.

Po predchádzajúcich poznámkach sa ukazuje, že porekadlo treba pokladať za osobitný paremiologický žáner, ktorý však treba vymedzovať zreteľne užšie, ako sa to robilo v minulosti. Spomedzi porekadiel sme vyňali všetky nevetné výrazy - to sú vlastné frazémy, nie parémie, presnejšie sa určuje aj hranica medzi porekadlom a príslovím. Spomedzi porekadiel sa ako osobitné paremiologické jednotky vyčleňujú aj povrávky /Mlacek, 1982/.

Otvorené ostáva ešte jedno miesto pri vymedzovaní porekadla, a to jeho odlíšenie od vlastných frazém s vetnou stavbou. Ako sme už uviedli, A. P. Zéturecký pokladá za porekadlá aj takéto jednotky /Čižmy mu jesť pýtajú. - Brucho mu k chrbtovej kosti prirastáA Naproti tomu v Malom frazeologickom slovníku E. Smieškovej sa ako vlastné frazémy uvádzajú aj jednotky trafila /padla/ kosa na kameň, vykľulo sa šidlo z vreca, inokedy aj ďalšie podobné jednotky.

Predpokladom takéhoto kolísania sú isté spoločné znaky obidvoch uvedených jednotiek* Spoločná, respektíve paralelná je ich obraznosť, obidva typy spojení majú povahu ukončenej výpovede, a teda aspoň potenciálne sú aj osobitnými textami, ba v obidvoch môžu byť aj zložky vyjadrujúce zakotvenosť v kontexte. Rozdiel medzi nimi spočíva vo väčšej samostatnosti porekadla, ktorá vyplýva z toho, že porekadlo - podobne ako iné parémie - je nielen textom, ale aj žánrom, ktorý má vlastnú sémantiku. Z tohto hľadiska sú uvedené príklady zo Záturecképo zbierky nie porekadlami, ale vlastnými frazémami, kým ďalšie dva uvedené prípady treba pokladať za porekadlá.

Takúto deferenciáciu potvrdzuje aj jazyková stránka obidvoch druhov jednotiek *t* Vlastné frazémy s vetnou stavbou mávajú zvyčajne viacej paradigmatických foriem ako paralelné porekadlá. V tomto bode treba vidieť aj jednu z ciest, ako sa porekadlo mení na vlastnú frazému. čím viac narastajú paradigmatické formy istej jednotky, tým viacej stráca svoju samostatnosť, tým viac sa mení na obyčajnú jazykovú jednotku - vlastnú frazému. Ale aj naopak: Čím viac sa zužuje paradigmatická premenlivosť vlastnej frazémy, tým viac sa výraz blíži k paremiologickej platnosti, k funkcii porekadla.

Literatúra

Klímová, D.: Vztah přísloví a prozaického folklóru. Slovenský národopis, 29, 1981, s. 543-549.

Melicherčík, A.: Slovenský folklór. Chrestomatia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 792 s.

Mlacek, J.t Povrávky. In: Studia Academica Slovaca. 11. Red. J. Mistrik. Bratislava, Alfa 1982, s. 349-362.

Mukarovský, J.: Přísloví jako součást kontextu. In: Cestami poetiky a estetiky. Praha, Československý spisovateľ 1971, s. 277-359.

Permiakov, G. L.: Grammatika poslovičnoj múdrosti. In: Poslovicy i pogovorki národov Vostoka. Moskva, Náuka 1979, s. 7-68.

Rojzenzon, L. I.: Lekcii po obščej i russkoj frazeol gii. Samarkand 1973. 223 s.

Slovník literárni teórie. Red. Š. Vlašín. Praha, Československý spisovateľ 1977. 471 s.

Slovník slovenského jazyka. 1.-6. Red. ä. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959-1968.

Smiešková, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 294 s.

Taylor, A.: The Collection and Study of Proverbs. Proverbium, 1967, č. 8, s. 161-176.

Záturecký, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Ed. M. Košová. Bratislava, Tatran 1974. 756 s.

Špecifickosť morfologických nulovostí v slovanských jazykoch

tudovít Novák

I. V morfológii synteticky a čiastočne i analyticky flektívnych jazykov i v morfológii aglutinačných jazykov sa vyskytujú častejšie i menej často morfologické nulovosti rozličného druhu. Z nich tvarovo najjednoduchšie sú nulovosti v relačných morfémach, a to jednak v pádových koncovkách pri skloňovaní, jednak v osobných koncovkách pri časovaní. Ešte donedávna i vo vážnych vedeckých prácach sa hovorilo prosto, že istý gramatický tvar, povedzme, v slovenčine nom. sing. človek v porovnaní s gen. sing. človeka a s ďalšími pádmi, alebo 3. os. sing. prítomníka píše v porovnaní s ďalšími osobami 1. píšem a 2. píšeš nemá príponu. V populárnych príručkách sa to traduje často až podnes. Presná formulácia však musí byť nie záporná, ale práve naopak, kladná:; uvedené tvary majú nulovú koncovku. Nulovosť sa tu teda chápe vzťahovo: z jednej strany je tu fonémicky plná relačná morféma, minimálne aspoň s jednou vokalickou alebo konsonantickou fonémou, z druhej strany je tu zasa taká morféma, čo síce nemá ani jednu jedinú fonému, ale tým ešte neprestáva jestvovať aspoň takto vzťahovo reálna ako nulová morféma.

Ale to nie je všetko. Na základe dialektickej metódy

a aplikáciou semioticky ponímanej lineárnej osnovy začiatok-^ stred—koniec sme už pred viac ako dvadsiatimi rokmi rozlíšili dva druhy koncových i začiatočných nulových morfém, **a** to príznakových a nepriznakových.

Pre koncové nulové morfémy je najvhodnejšie ako východiskový príklad zo slovanských jazykov uviesť tieto dvojice tvarov: český nom. sing. obyvatel - gen. plur. obyvatel /podobná je ruské dvojica tvarov nom. sing. soldat - gen. plur. soldat/. Tieto dvojice tvarov sú homonymné, vlastne presnejšie homofónne, ale tvarovo iba zdanlivo homomorfné /jeden obyvatel - mnoho obyvatel; odin soldat - mnogo soldat/.

Ak si český tvar nom. sing. analyzujeme dialekticky hlbšie, musíme dospieť k týmto záverom:

1. ak vyjdeme z jednej strany od nom. sing, obyvatel/**0**, kde je nulová morféma, teda iba zdanlivo nič, v gen. sing. obyvatel/e a v ďalších fonémicky plných tvaroch /obyvatel/i, obyvatel/em/ sa niečo pridáva, pripája /koncové relačné morfémy -e, -i,-em/;

2. ak vyjdeme z druhej strany od gen. sing. obyvatel/e /a od ďalších, fonémicky plných tvarov obyvatel/i, obyvatel/em/, musí sa koncová relačné morféma -e **/a** podobne morfémy **i, -em/ odňať, odbúrať.

Že prirodzeným východiskom tohto rozboru je tvar nom. sing obyvatel**/0**, to je dané nespornou skutočnosťou, že základným, a tým aj východiskovým tvarom paradigmy v singulári i v pluráli je nominatívny tvar ako slovoforma pomenovacieho **a** zároveň podmetového pádového tvaru príslušného nomen. Takto chápaný nominatívny tvar je teda zároveň pádovo nepriznakový v pomere k ostatným pádovým formám, ktoré sú naopak v pomere k nominatívnym tvarom príznakové. Graficky znázornené /značkou pre morfémicky švík **V"** označujeme ako doteraz len koncovú relačnú morfému, nie ostatné

morfémy / r I —

I. nom. sing. obyvatel/0 - obyvatel/e -f gen. sing./-f/

i

Symbol "+"/ˢniečo/ značí tu pridávanie, pripájanie; symbol /=nič/ odnímanie, odbúravanie. Spoločný, dvojitý symbol, v schéme uvedený na konci v zátvorke, je teda a symbolizuje relačnú nulovú morfému nepriznakovú /v graficky zjednodušenom symbole iba "+"/•

Opačná situácia je pri nulovej morféme príznakovej. Ak vezmeme ten istý príklad obyvatel/0, ale tentoraz v genitíve plur. proti obyvatel/é v nominatíve plur., musíme konštatovať, že pri východiskovom nominatívnom tvare je fonémicky plná relačná morféma -é, kým pri genitívnom tvare sa toto -é odníma, odbúrava, takže je tam iba fonémicky neplná, vzťahová relačná morféma nulová. Graficky znázorne-

II, nom. plur. obyvatel/é - obyvatel/# gen.plur./"/

* *

A tak spoločný, dvojitý symbol je tu a symbolizuje relačnú nulovú morfému príznakovú /v graficky zjednodušenom symbole "-"/•

Ako sú genitív a ostatné pády v singulári i v plurá-li príznakové oproti nepriznakovému nominatívu, tak aj singulár ako číslo je základný, východiskový, a teda neprí-znakový oproti plurálu ako číslu príznakovému. Preto teda súhrnne v našom prípade tvar genitívu plur. obyvatel/0 je naraz z troch aspektov príznakový:

1 . pre priznakovosť genitívneho pádu oproti nepriznakovému nominatívnemu pádu,

2. pre príznakovosť plurálového čísla oproti nepríznakovému singulárovému číslu,

3. pre príznakovú nulovosť príslušnej pádovej koncovky /pre relačnú nulovú morfému príznakovú/.

II. Keď teda už sama existencia častej Či menej častej dvojitosti nepriznaková nulová morféma - príznaková nulová morféma pri koncových relačných morfémach pri skloňovaní nomen a niekde **i** pri časovaní verbum je nad všetku pochybnosť zrejmá, môže sa toto rozlišovanie uplatniť plodne i v konfrontačnej štruktúrnej charakteristike príbuzných i nepríbuzných jazykov.

Je zrejmé, že tam, kde jestvujú len nepriznakové nulové morfémy /naor. v skloňovaní a pritom iba vo východiskovom pomenovacom a podmetovom alebo funkčne analogickom páde nominatívneho typu/, ide o menej výrazné nepriznakové nulovosti v pomere k tým jazykom, v ktorých jestvujú obidva druhy nulových morfém, teda nielen nepriznaková nulová morféma, ale aj príznaková nulová morféma. Tak v mnohých aglutinačných jazykoch, ako sú, povedzme, ugrofínske, turkotatárske a mongolské, alebo zasa paleosibírske, len základný, východiskový pád pomenovania má nulovú koncovku, ktorá sa v iných pádoch nahrádza plnými koncovkami. Ide tu teda o istý druh morfologicky základného a zároveň východiskového, ale tvarovo nevýrazného všeobecného pádu: casus generalis či casus absolutus, charakterizovaného oproti pomerne veľkému počtu iných pádov a fonémicky plnými koncovými relačnými morfémami.

No v tých jazykoch, kde sú možné pri skloňovaní a prípadne i nri časovaní obidva druhy koncových nulových morfém - nepríznakový aj príznakový - treba si postaviť otázku, či jedna z nich necharakterizuje isté typy skloňovania alebo časovania, alebo či dokonca necharakterizuje skloňovanie ako také oproti časovaniu ako takému. Okrem toho kladie sa tu i ďalšia otázka: sú alebo nie sú nejakými zreteľnými predznakmi podfarbené koncové príznakové nulové morfémy oproti koncovým nepri znakovým nulovým morfémam? Napríklad, kvantitatívne, intonačné, prízvukovo alebo zvlášt-

nymi alternáciami, prípadne aj graficky - všetko, pravda, na bezprostredne predchádzajúcich morfémicky plných morfémach, respektíve na ich posledných slabikách. Ak z tohto stanoviska podrobíme sústavnej konfrontačnej analýze slovanské jazyky, nájdeme ďalšie metodologické možnosti na odhalenie doteraz takto neformulovaných alebo len jednostranne, najčastejšie iba historicky, teda nie dôsledne synchrónne z hľadiska dnešnej štruktúry ponímaných javov, ktoré mô•žu takto plasticky dokresliť štruktúrnu charakteristiku jednotlivých slovanských spisovných jazykov, ale aj ich nárečí.

1 . Všeobecne j e známe, ž e v spisovnej srbčine a v spisovnej chorvátčine sa vytvoril osobitný, fonémicky plný, kvantitatívne vždy dlhý a-ový novotvar pri genitíve plurálu v prípadoch, kde prv bola po zániku slabých jerov nulová koncovka, v našej terminológii príznaková nulová morféma, teda #7 Tento nový, fonémicky plný tvar sa pripojil k inému fonémicky plnému prínadu, totiž kvantitatívne tiež vždy dlhému ľ-ovému z pôvodných i-kmeňov. Nový stav je takto dnes už vždy charakterizovaný fonémicky plným tvarom kvantitatívne, respektíve intonačné negatívne aj prizvukovo naraz.

Príklad /na druhom alebo poslednom mieste je vždy gen. plur./*t* gen. ak. sing. jélena - jeleňa; gen. sing., nom. ak. vok. plur. kola - kola; gen. sing. imlna, nom. ak. vok. plur. imenä - iména; gen. sing., nom. ak. vok. plur. kubeta - kubeta; nom. sing. žena - ženä; s týmito prípadmi je štruktúrne zhodný ďalší i-ový typ: gen. dat. vok. dubl. inštr. sing. /popri stvôrju/, nom. ak. vok. plur. stvôri, lok. sing. stvári - stvári a podobne.

Z uvedených príkladov zreteľne vidieť, že koncová relačná príznaková nulová morféma ako jedna z bývalých koncoviek genitívu plurálu zanikla vôbec. A tak terajšie sklo-

ňovanie podstatných mien je charakterizované pri niektorých paradigmách mužského a ženského rodu už iba nepríznakovou nulovou morfémou príponou, teda Je tu teda podobný stav ako v aglutinačnýeh jazykoch, pravda, s tým rozdielom, že sa týka iba niektorých paradigiem, nie všetkých substantív. Tým je však tento typ v uvedených dvoch jazykoch pomerne výraznejší v porovnaní s aglutinačnými jazykmi. Napríklad nom. sing. stvor**/0** - gen. sing. stvôr/i atď, v ďalších pádoch - počítajúc do toho už vyššie uvedený gen. plur. stvári - všade s fonémicky plnými koncovkami.

No z druhej strany v slovesnom podsystéme týchto jazykov jestvuje výrazná príznaková nulovosť už hneď vo frekvenčné najčastejšie používanom prezente, kde popri koncovkách -m a -š pri 1. a 2. osobu sing. je príznaková nulová koncovka pri 3. osobe sing., teda **-0~**. Príklad plasticky predstavený:

pe v/a/m -m 1 2 -š pev/a/š

3

J"

pev/a**/0~**

Takáto paralelná príznaková nulovosť však normálne nejestvuje pri zloženom préterite na rozdiel od slovenčiny alebo od češtiny, pretože tu popri pevao sam, pevao si je aj pevao je, podobne ako v pluráli pevali smo, pevali ste a pevali su /teda nie prosto v 3. os. sing. pevao **0""**, v 3. os. plur. pevali **0~**, pričom by tu **0** neznamenalo nulovú morfému príznakovú, ale nulové gramatické slovo pomocného slovesa, jestvujúceho na samej krajnej možnej hranici samostatnosti slova, ale ešte práve slova, nie pohyblivej morfémy; v slovenčine tento typ je zastúpený: spieval som, spieval si, spieval **0""**; spievali sme, spievali ste, spie-

vali podobne ako v češtine zpíval jsem, zpíval jsi, zpíval **0""**; zpívali jsme, zpívali jste, zpívali *$T* proti staročeskému - a podobne aj staroslovenskému - zpíval jest či je a zpívali sú, potom analogicky jsú, ďalej po diftongizácii sou a jsou/.

2. V spisovnej slovinčine je síce hojne zastúpený typ staršej príznakovej koncovej nulovej morfémy pri skloňovaní substantív, ale vyskytuje sa dubletami už aj typ známy zo susednej chorvátčiny, respektíve srbčiny: napríklad nom. sing. gôra, nom. ak. plur. goré, no v gen. plur. popri gór**/0""** alebo gÔr/Gf~ je už mladší tvar gorá, ktorý je spoločný pre tento dubletný prípad jednak s pohyblivým prízvukom, jednak s prízvukom ustáleným na koreni.

3. Podobný stav ako v chorvátiône, respektíve v srbčine je napríklad aj v spisovnej hornolužičtine, kde genitív plurálu okrem nepatrných zvyškov a v genitíve duálu bez týchto "zvyškov" /v prípade eventuálneho splynutia s plurálom už na tomto stupni/ jestvujú zgeneralizované fonémicky plné morfémy -ow /alebo -i/ vo všetkých rodoch: nanow, dubow, mužow, mječow; sJČowow, polow, kurjatow, znamjenjow; žonow, rukow, zemjow, koscow. Alternácie diftong **ó** - monoftong o v niektorých prípadoch charakterizujú jediný typ nepriznakovéj koncovej nulovej morfémy: typ hród**/0**$^{+}$ - hrod/u s alternáciou proti typu dom/#$^{+}$ - dom/a alebo dom/u bez alternácie.

4. Podobný stav je aj v niektorých nárečiach iných slovanských jazykov, i keď príslušné spisovné jazyky majú obidva druhy nulových morfém, teda nepríznakové i príznakové, uplatnené pri príponách v skloňovaní, špeciálne v nomínatíve sing. /pri neživotných aj v akuzatíve sing./ **s** nepríznakovou koncovou nulovou relačnou morfémou a v genitíve plur. **s** príznakovou koncovou nulovou relačnou morfémou „ Tak napríklad vo veľkej časti východoslovenských ná-

rečí je v genitíve plur. zovšeobecnená fonémicky plná koncovka -ox, čo nahradila najprv koncovku -of pri mužských o-kmeňoch. Tam sa táto pôvodne u-kmeňová koncovka uplatnila namiesto o-kmeňovéj nulovej koncovky ktorá vznikla až po zániku slabého koncového jeru - 7. Potom sa od skloňovania mužského rodu dostala aj do skloňovania stredného rodu a napokon až do skloňovania ženského rodu. Tak je teraz takto zovšeobecnená koncovka -ox v genitíve a v prepozicionáli /lokáli/ plurálu všetkých rodov. Napríklad v šarišskom nárečí: gen. ak. prepoz. plur. xlopox, mužox, Tesox, nožox, zedox; mestox, sercox, veselox; ženox, dušox, dlaňox; sluhox, paňox, koscox, kurčatox. Podobne je to aj v niektorých nárečiach iných slovanských jazykov. Treba však vždy konkrétne zistiť, či príznakové nulové morfémy, nejestvujúce už okrem nepatrných, neproduktívnych prípadov v skloňovaní, charakterizujú naopak časovanie slovies, ako v uvedenom šarišskom nárečí, kde je stav v **pre-**zente i v préterite podobný ako v spisovnej slovenčine.

5. Aj tam, kde jestvujú popri sebe i v skloňovaní obidva druhy koncových nulových morfém, treba si postaviť otázku, či nie sú nejako výraznejšie charakterizované príznakové prípady proti nepriznakovým.

Tak napríklad v spisovnej slovenčine možno* takúto charakteristiku formulovať takto. Príznakové koncové nulové morfémy v genitíve plurálu sa vyznačujú tým, že pred nimi jestvujú takmer bezvýnimočné dĺžky v domácich slovách a sčasti i v slovách novšieho cudzieho pôvodu, ale už udomácnených. Tieto dĺžky môžu byť už v koreni /alebo v poslednej slabike kmeňa/ celej paradigmy, ale sa nekrátia /typ brána - brány - brán**/0""/.** Môžu to byť dĺžky, ktoré alternujú s krátkosťami v iných prípadoch /typ vrana - vrany - vrán, teda vrán**/0""** a typ žena - ženy - žien, teda žien/0""/. Môžu to byť napokon synchrónne vkladné, historicky jerové

alebo vkladné samohlásky, ktoré sú dlhé monoftongicky alebo diftongicky /typy slivky - slivák či sliviek; sestry - sestár či sestier/. Výnimku tu tvoria nepočetné prípady typu slová - slov, stvory - stvor /nie graficky slov, stvor, teda vo výslovnosti sluoii, stvyor/. V prípade uplatnenia rytmického zákona krátenia dĺžok po predchádzajúcich dĺžkach /správne by sa malo hovoriť iba o výskyte krátkych alternant, teda čisto synchrónne/ sa dĺžky "neutralizujú" a "stávajú sa" krátkymi samohláskami, ako je to aj v iných pádoch. Len niekde sú najmä novšie možné i v kodifikácii už pripustené dublety s dĺžkou; napríklad čísla - čísel i čísiel.

Naproti tomu pri nenríznakovéj koncovéj/nulovéj morféme pri skloňovaní je iná charakteristika. V nominatíve /respektíve pri neživotných aj v akuzatíve/ sing. je niekde nepriznaková nulová koncová morféma charakterizovaná takto:

1. ak je pred ňou krátkosť, udržuje sa aj v ostatných pádoch;

2. ak je pred ňou dĺžka, alebo sa udržuje i v ostatných pádoch, čo je častejšie, alebo sa kráti, čo je vcelku zriedkavé /typy kréľ/#˚ - kráľ/a proti typu mráz**/0˚ -** mrazu/;

3• synchrónne vkladné samohlásky sú krátke /typ orol - orla/.

Vyššie pri príznakovej nulovej koncovej morféme by sme mohli zhrnúť všetky principiálne možné prípady zasa takto r

1. pred nulovou koncovkou sa dlhé udržujú;

2. krátke okrem nepočetných výnimiek sa predlžujú;

3. vkladné sú dlhé;

4. krátke sú len pre rytmicky zákon krátenia dĺžok, ale ani to nie je bezvýnimočné, keďže niekde sú možné du-

blety.
Vidíme teda, že ide súhrnne vždy o inú charakteristiku. Mohli by sme teda hovoriť o kvantitatívnych predsignáloch /predznakoch/ predchádzajúcich výskyt buď nepriznakového prípadu, buď príznakového prípadu nulovej koncovej morfémy.

K podanej charakteristike rozdielnosti medzi nepriznakovými a príznakovými koncovými nulovými morfémami v spisovnej slovenčine v oblasti nomen /špeciálne substantíva/ treba pripomenúť aj fakt, že v oblasti verbum pri príznakových koncových nulových morfémach pri imperatíve, ktorý sa odvodzuje apokopou a synkopou od prezentu, tiež predchádzajúca dĺžka sa zachováva, teda nekráti /píš**/0** oproti píš/e/m - píš/e/š - píš/e**/0** a podobne aj v pluráli/.

6. Stav v spisovnej češtine je v istom zmysle práve opačný. Pri nomen /špeciálne pri substantívach/ ide normálne jednak o zachovanie krátkosti, jednak práve naopak o časté skrátenie dĺžky /nehistoricky, čisto synchrónne povedané; je tu krátka alternanta, kde v iných pádoch alebo v časti iných pádov je dĺžka/. Napríklad typ žen/y - žen**/0"** oproti typu vrán/y - vran**/0~** , bez ohľadu na to, že krátkosť je aj v niektorých iných pádoch /vranou, vranám, vranách, vranami; podobne v type dír/y - dér**/0**, smlouv/y - smluv**/0**; pri niektorých slovách sú až dublety, ktoré ešte viacej zdôrazňujú v pluráli osobitosť genitívu plurálu ako v type brán/y - bran**/0~**, kde je síce tiež krátkosť v tvaroch branou, hranám, bránach, bránami, ale už popri dubletách bránou, bránam, bránach, bránami/. Dĺžky naopak čiastočne stoja v češtine práve v prípade nepríznakovej koncovej nulovej morfémy v type hrách**/0˙** - hrach/u, chléb/**0˙** - chleb/a. /

Tento stav pri nomen /pri substantíve/ v spisovnej češtine má oporu i v stave-pri verbum: v pomere k dĺžke v prezente, od ktorého sa ako v spisovnej slovenčine apo-

kopou a synkopou odvodzujú tvary imperatívu, má imperatív tvary krátke: oproti píš/u /píš/i/ - píš/e/š - píš/e/fiT je piš**/0~**, nie píš**/0~**, ako je v spisovnej slovenčine; podobne aj v pluráli.

7. Tam, kde fenologická kvantita nejestvuje, nemôže sa, prirodzene, uplatniť ani pri doplnení charakteristiky príznakových nulových morfém. Tak je to napríklad pri spisovnej poľštine. Čiastočný reflex starej kvantity sa tu uplatňuje iba kvalitatívnymi alternáciami, ale tie necharakterizujú výlučne príznakové prípady, lebo jestvujú i pri nepriznakových prípadoch, dokonca kombinované niekedy s konsonantickými alternáciami. Napríklad typy grob**/0** - grob/a proti wod/y - wód**/0""**, siostr/y - sióstr**/0~**; z£b**/0*** - zeb/a proti mek/i - m^k**/0~**. Ale jestvujú i počtom hojnejšie prípady, kde takéto striedanie nejestvuje. Napríklad *chXop/Qf* ch^op/a ako aj kos/y - kos**/0""**; rzad**/0** - rzad/u /významovo rozlíšené od rzad**/0** - rzad/u/, pek**/0** - pek/u a podobne.

8. V slovanských jazykoch so zachovaným flektívnym typom a zároveň s dynamickým fonologickým prízvukom sa môže predsignalizovať práve týmto prízvukom nasledujúci výskyt príznakovej nulovej morfémy. V súvislosti s čiastočným modifikovaním významových výskumov francúzskeho rusistu P. Garda o hierarchickom roztriedení morfém ruského jazyka som na VI. medzinárodnom zjazde slavistov v Prahe roku 1968 navrhoval termín "présigne accentuel", teda prizvukový predznak, predsignál pre prípad ruského typu gen. plur. golóv**/0**, v našom označení golóv**/0""**, v porovnaní s iným miestom pohyblivého dynamického prízvuku v nom. plur. gólov/i /pravopisné transliteračne golovy/ a v nom. sing. golov/á /vo výslovnosti, pravda, so závislými alternáciami typu akania/. Je totiž celkom prirodzené, že keď tieto koncové relačné nulové morfémy nemôžu mať pre nedostatok

fonémického podkladu prízvuk na teoreticky predpokladanom mie ste "koncovej morfémy, fonémicky neplnej, teda iba nulovej, musia ho mať v tesne predchádzajúcej slabičnej polo-ha; tým signalizujú akoby nasledujúci "nástup", respektí-ve "umiestenie" koncovej príznakovej nulovej morfémy.

III. špecifickosť morfologických nulovostí v slovan-si^eh jazykoch môžeme napokon negatívne charakterizovať neprítomnosťou začiatočných nulových morfém, nepríznakových i príznakových. Ich jestvovanie sa nám podarilo odhaliť v germánskych jazykoch. Napríklad v spisovnej nemčine jestvu-je začiatočný nepriznakový typ **0**'**-** v rámci zámennej para-digmy **0**/ich,m/ich,m/ir v systémovom protistavaní s paralel-nou parádigmou d/u,d/ich,d/ir a v ďalšej opore o m/einer proti d/einer, s/einer; príznakový typ **0"-** zasa v slovesnej paradigme b/in - b/ist **0**/ist, pravda, synchrónnom chá-paní; podobne možno hodnotiť aj wir proti ihr /v/ir - **0**/ir/; d/e/r proti **0**/e/r a d/a/s proti **0**/e/s. Nič také, pokial' viem, v slovanských jazykoch nejestvuje.

Život Konštantína a život Metoda očami súčasnej jazykovedy a literárnej teórie

Šimon Ondruš

Pozdvihnutie reči Slovanov do funkcie vysokého kultúrneho štýlu v druhej polovici 9. storočia vyvolalo drámu v duchovnej klíme stredovekej Európy, Prirodzene, že v časoch vrcholiaceho stredoveku mala táto dráma náboženský, teologický habitus. Preto aj protivníci slovanského kultúrneho rozmachu argumentovali teologicky. Pilát dal na Kristov kríž napísať text v hebrejskom, gréckom a latinskom jazyku. Preto podľa neprajníkov slovanského kultúrneho zdvihu sa aj duchovná komunikácia v stredovekej Európe smie realizovať iba v týchto troch jazykových médiách.

Boj Konštantína, a Metoda s tro j jazyční kmi čiže pilátnikmi bol prvým veľkým internacionálami sporom slovanského ducha s elitársky obmedzeným svetonázorom západného sveta. Po veľkomoravskom dejstve tejto kultúrnej drámy stredovekej Európy bojovali proti nežičlivcom rozmachu slovanskej kultúry južnoslovanskí a východoslovanskí dedičí duchovného odkazu Konštantína-Cyrila a Metoda.

Textový habitus Konštantínovej polemiky s trojjazyčníkmi v Benátkach počas putovania z Veľkej Moravy do Ríma roku 867 svojou filozofickou hĺbkou a umeleckou výškou

patrí k najväčším skvostom stredovekej slovesnej kultúry Slovanov. Aj v tom prípade, ak pripustíme, že šestnástu kapitolu Života Konštantína /dalej ŽK/ po prvom autorovi neskoršie rozširovali a prehlbovali novými argumentmi a novým textom južnoslovanskí a východoslovanskí dediči veľkomoravského kultúrneho odkazu, predsa podstatné myšlienkové jadro tejto filozoficky a esteticky veľkolepej obrany slovanskej kultúry treba pripísať samému Konštantínovi a jej staroslovienskú slovesnú textáciu jeho duchovne najbližšiemu žiakovi a spolubojovníkovi Klimentovi.

ITazvať Konštantína sokolom a trojjazyčníkov havranmi, ktorí doň dobiedzajú, to sa ideovo aj metaforicky veľmi podobá štýlu poézie revolučného romantizmu. Bojovať proti nežičlivcova slovanskej kultúry myšlienkou, že dážď zvlažuje a slnko zohrieva rovnako všetky krajiny, že vzduch dýchajú rovnako všetky národy, to veľmi pripomína idey progresívneho humanizmu.

Ak by sme chceli žánrový a štýlový habitus ŽK označiť termínmi dnešnej literárnovednej terminológie, nazvali by sme ho historickou literatúrou faktu stvárnenou metódou lyrizovanej prózy.

Aj život Metodov /dalej Žil/ je historickou literatúrou faktu. Ale jeho slovesné stvárnenie je podstatne odlišné od ŽK. **Je** to historická literatúra faktu napísaná metódou kritického realizmu.

Slovesné spracovanie ŽK metódou lyrizovanej prózy a ŽLI metódou kritického realizmu veľmi dobre ilustruje text 16. kapitoly ŽK a text 6. kapitoly ŽM opisujúci boj Konštantína a LIetoda s troj j azyčníkmi. ŽK XVI a ZK XVII /začiatky/ :

XVI. V7 Venetii že byvTš ju e mu, s^bôraše se na n6 episkopi i popi i čr6noriz6ci j ako vrani na sokola, i vĺzdvigoše trijezyčônojp eres6, glagoljoce: C6loveče,

s7kaži nam7, kako **esi ty s7tvoril7 nyne Slovenom7 k7nigy i učiši... My že tri t7kmo jezyky vem7, jiže dostoit? v 7 k7nigach7 slaviti bo.gas evóreiskyi, ellinóskyi, latin6skyi. 0t7veca že Pilosof? k7 nim7: Ne idet7 li d7žd6 ot7 boga na v6se rav6no? IIi sl6n6ce takože ne sijaet? li na v6se? Ni li** ne **dychaem7 aier7 ravôno v6si?..«**

JVII. I **uvedev7 o nem6, rimskyi papa, pos7la za nego#*.**

Metódu vecného realizmu uplatnil autor ŽM **aj pri** opise **polemiky s tro j j azyčníkmi. Ornamentálny rozvetvený** text XVI, **a** XVII. **kapitoly** ŽK **kondenzoval** do **krátkej** VI. **kapitoly, pričom dišputu s nežičlivéami slovanskej kultúry lokalizoval** do **Ríma, nie do Benátok.** ŽM VI:

UvedevT že kakova **mgža, apostolik7 Nikola pos71a po** n'**e, želaje videti je jako an7gela božije. Sveti učenie** jeju, **položô sloven6skoje evan7gelije na ol7tari svetaego Petra apoštola.Beacho že etera môngga čed6, jaže gudžaacho sloven6skyje k7nigy, glagoljoce, jako ne dostoit7 nik7toromu** že **jezyku imeti buk7v7 svoich7, razve ev6rei i gr6k7 i latin7, po Pilatovu pisanôju, ježe na kriste gospodinii napisa...**

Text **ŽM** je **vecný, bez poetickej ornamentácie.** Vecný **realizmus však nevylučuje pragmatickú konotáciu textu.** Tá **v ZM oveľa výraznejšia ako v ZK.**

ŽM **sa** od ŽK **odlišuje nielen vecným realistickým tex~tovaním myšlienok, ale aj značne vyšším počtom lexikálnych panonizmov a moravizmov. Hoci** ŽM **rozsahom textu predstavuje iba *42%* textového rozsahu** ŽK, **lexikálnych panonizmov a moravizmov** je **v ňom oveľa viacej ako v ŽK.** Toto **zistenie treba pripísať faktu,** že **autorom ŽM bol vzdelanec, ktocý vyrástol a žil v kultúrnej klíme veľkomoravsko-panónskej, kým autorom ŽK bol spisovateľ, ktorý prišiel s Konštantínom** a **Metodom** zo **slovanského juhu** a **ktorý sa povyše dvadsaťročnom intermezze** na Veľkej **Morave** na **Slovan-**

ský juh do bezprostrednej sféry byzanstkej kultúry opäť vrátil. Bol to Kliment.

Väčšina panonizmov a moravizmov v.staroslovienskej literatúre zásluhou doterajšieho bádania od Kopitara po Vašicu je vedecky uspokojivo preskúmaná. V ŽM sú to lexémy **m7nich7 - m7niš6skyi**, **m6ša**, **v7sod7**,kopetra, **čas7**, pa**pež6**, nepri**jazn6..•**

V ŽM sú však aj také panonizmy, respektíve moravizmy, ktoré slavistika doteraz neodkryla.

Autor ŽM pri takých panonizmoch-moravizmoch, o ktorých predpokladá, že ich význam dobre nepoznajú kultúrni pracovníci viacej zrastení s južnoslovansko-byzantskou kultúrnou a jazykovou sférou, vysvetľuje ich význam uvádzaním synonymných výrazov. Slovo moša sa na viacerých miestach vysvetľuje slovom **služ6ba:**

s7 svetojo **m6šejo**, **rek7še s7 služ6bojg** ZM VIII,
da ne **pojgt7 m6še**, **rek7še služ6by** ZM X.

Pri niektorých panonizmoch-moravizmoch nevedel autor ŽM /alebo neskorší kopisti?/ uviesť ekvivalentné synonymum. Tak to bolo pri slove kopetra: Eter7 **drug7...** oženi se kopetroj g svojejo, **rek7še jetr7v6jo** - ZM XI.

Z latinčiny do panónsko-moravskej kultúrnej sféry prebraté slovo kopetra označovalo kmotru. Jeho.vysvetlenie "synonymom" jetry je však neadekvátne, lebo slovo jetry označovalo manželovho brata manželku čiže švagrinú. Pravda, švagriná mohla byť azda aj kmotorou, takže sémantický omyl pri výklade významu slova kopetra v ŽM nemusí' byť taký veľký, ako sa na prvý pohľad zdá. Tento sémantický "omyl" sa dá vysvetliť aj tým, že Slovieni nemali za prevzaté slovo kopetra svoj domáci ekvivalent, ako to bolo pri panonizme-moravizme **m6ša** » služôba.

Pre používateľov textu ŽM bolo treba vysvetliť aj význam slova guditi. Kým najstarší zachovaný text Ž Mz **1**

storočia, nazývaný Uspenský, má imperfektový tvar v rusifikovanej podobe gužachu bez vysvetľovacieho synonyma, neskoršie odpisy vysvetľujú význam slovesa guditi, respektíve imperf. tvaru gužachu synonymom chulechu, to jest staroslovienske chuljacho,respektíve chuljaacho. Jeden prepis zo **16•** storočia /Synodálna bibliotéka č. 993/ nad slovom gužachu má glosu chuľachu, iný prepis tiež zo **16.** storočia /Synodálna bibliotéka č. 91/ vysvetľuje význam slovesa podobným spôsobom ako najstarší text z 12. storočia význam slov **m6ša** a kupetra: gužachu sirečô chuljachu /napísané chulechu/. V štyroch prepisoch ŽM je sloveso gužachu úplne vypustené a nahradené synonymom chuľachu. Pórov. Angelov - Kódov 1973, s. 194.

- Prečo bolo potrebné v prepisoch ŽM vysvetľovať význam slovesa guditi, respektíve imp. tvaru gužachu synonymom chuľachu, alebo úplne vypustiť sloveso guditi a nahradiť ho synonymom chuliti? Odpoved je jasná. Ide o panonizmus-moravizmus, ktorému južní ani východní Slovania nerozumeli. 0 tom, aké starosti robilo sloveso guditi na slovanskom východe, svedčí fakt, že v Uspenskom prepise z 12. storočia neskorší "reformátor" opravil gužachu na učachu, čím zmenil zmysel textu na pravý opak, lebo sa záporná konotácia trojjazyčníkov zmenila na kladnú. Troj jazyčnici boli takí nežičlivci slovanskej kultúry, že by sa nikdy neboli učili slovienske knihy.

Pretože veľkomoravsko-panónsky prototyp ŽM má doteraz známych 15 prepisov z 12.-18. storočia, ktoré všetky vznikli na území východných Slovanov, treba pozitívne hovoriť iba o tom, že niektoré panonizmy-moravizmy v texte ŽM nerozumeli literárni pracovníci z etnickej oblasti východných Slovanov. Častá migrácia staroslovienskych spisovateľov južnoslovanského, najmä bulharsko-macedonského pôvodu k východným Slovanom, hnaných byzantským a neskoršie tu-

reckým tlakom, však nevylučuje, že na prepise ŽM vo východoslovanskej sfére neparticipovali aj literárni pracovníci južnoslovanského pôvodu. V každom prípade z potreby vysvetľovať význam slovesa guditi v prepisoch ŽM uvádzaním synonym alebo nahradzovaním synonymami jednoznačne vyohodí, že sloveso guditi patrilo v staroslovienčine do kategórie lexikálnych panonizmov-moravizmov.

Akého pôvodu je v staroslovienčine panonizmus-moravizrnus guditi?

Zo štyroch slovanských jazykov, ktoré sa od lí)i storočia sformovali ako národnostné a národné jazyky na starom veľkomoravsko-panónskom území, to jest zo slovinčiny, slovenčiny, češtiny a lužickej srbčiny, pozná sloveso guditi iba slovenčina.

Slovník slovenského jazyka I vysvetľuje význam slovesa hudiť synonymami oškliviť, hanobiť* Darmo si ju/zem/ budeme hudiť, ked obracia všetko na **náš** úžitok; hudiť sa: hnusiť sa, oškliviť sa: Ak sa vám nehudí medzi nami. Ešte väčšmi sa mraští, tak sa jej to hudí.

Slovenský slovník z literatúry aj nárečí od bratov Kálalovcov z roku 1923 vysvetľuje hudiť slovesami hyzdiť, oškliviť; hudiť sa synonymami hnusiť sa, bridiť sa.

0 tom, že sloveso hudiť nie je v slovenčine žiadnou spisovateľskou kreáciou, že je to stará súčasť ľudovej slovnej zásoby slovenčiny, svedčí jeho derivačné spektrum. Popri adj. hudlivý = hnusivý /Kálal, ibid./ je to subst. ohuda, ktoré Slovník nemeckého jazyka II významovo stotožňuje s ohyda. Predponové ohudiť = zhnusiť, ohudlivý = ohyzdný, ohavný, odporný: Ľutovala úbohú Idu, ale bola jej aj akási ohudlivá. Podobne Kálal 1923, ohuda = ohyda 1/ ohyzda, 2/ narád, škaredý hmyz **J** syn. hyd; ohudľavy, ohudlivý choulostivý /jemuž se vše hudí/, zhnusený. Do tohto derivačného spektra patrí aj sloveso ohúliť, to jest ohudliť

/so stredoslovenskou zmenou -dl- -1-/ vo-význame- zahanbiť rečou. Kálal, ibid.

Pretože slovná zásoba slovenčiny nebola doteraz predmetom systematickej historickej ani genetickej kómparatisti ky, v doterajších vyše.s tópäťde s ia tro čných dej inách výskumu slovnej zásoby staroslovienčiny nekonfrentoval ešte nikto slovenské sloveso nudiť so staroslovienskym veľkomoravským guditi, ktoré sa.pravdepodobne zo ŽM dostalo aj do niektorých iných staroslovienskych pamiatok ruskej redakcie. Iíapríklad Ži t. Thed. St. **103**:Ioan7 jazykom^ l&stivom6 c6st6nija gužaaše ikony. Zlatostr.: Ne sama gužu, ni ubo, ni bogat6st6v.a gužu, n7 bogatgštich? se. Pórov. Sreznevskij, Materiály I, str. 608.

Hlásková a významová responzibllnosť slovenských slov ohuda = ohyda = ohyzda = hyd,, ohudlivý = ohyzdný, ako ich uvádza Kálal 416 a Slovník slovenského jazyka II naznačuje aj genetické väzby slovesa hudiť a jeho derivátov. Treba -preto odmietnuť ako neadekvátne genetické spájanie ruského gudeť "hús.ť""a staroslovienskeho guditi "hanobiť", ktoré podáva Vasmer 1953, s. 318 /bez uvádzania slovenského slovesa hudiť/.

Machék 1968, s. 194, vychádzajúc zo slovenských responzií budiť = hydiť, ohuda = ohyda = ohyzda = hyd, správne spojil slovenské sloveso hudiť so slovanskou slovnou čeladou gyd7, gyzd?, gyditi, gyzditi atá. Nedávali by sme však do tejto čeľade juhovýchodočeské nárečové hudať "hlúpo hovoriť", ktoré patrí skôr do slovnej čeľade housti, prasl. gosti, godati, ako svedčí sémantika slovenského húsť "tárať".

Machek sa však mýli,' ked spája prasl. gud-: gyd- "ošklivý, ošklivíť" s gréckym stygos "odpornosť", predpokladajúc metatézu st-g-> g-st-a alternáciu st : d.

Slovanské gud- :*gyd- "ošklivý, ošklivosť, ošklivíť"

možno zapojiť do širokej slovanskej genetickej čeľade -na základe indoeurópskeho švebeablautu a sporadickej delabialisácie Cw-> G-.

Slovanské guditi [11] ošklivіť > hanobiť" je plným temným ablautom goud- k plnému jasnému ablautu geud-,po monoftongizácii a palatalizácii žud-, ktoré je zastúpené ruským žuda "ošklivosť> hrôza", žudkij "ošklivý budiaci hrôzu". 0 významovej responzibilnosti "ošklivosť": "hrôza"' svedčí litovské baisioti "ošklivіť, **splniť"**: baisa "hrôza". Pórov. Praenkel 1962, s. 29 baidýti.

Oproti prvej forme geud-> žud- je druhá forma švebeablautu gued-, po delabializácii gued-> ged- a palatalizácii žed-> žad-#Táto alomorfa žije v poľskom žadzic sie "ošklivіť sa", žadny, ošklivý", v dolnoluž. žadas se "hnusiť sa".

Oproti prvej temnej forme goud-> gud- /staroslovienske guditi, slovenské hudiť/ druhá temná forma švebeablautu mala hláskovú sekvenciu guod-, po delabilazácii a náhradnom zdĺžení god->gad—. Táto alomorfa má celoslovanskú distribúciu v substantíve. gad7 "ošklivé zvieram plaz, had Ruské gad neoznačuje iba plaza, ale aj ošklivého človeka. Pórov. Vasrner 1953, s. 249# Ruština má okrem celoslovanskej delabializovanej podoby guo[fc]d-> gad- aj nedelabilalizovanú podobu gvad-, respektíve s druhotnou infixáciou -z- gvazda "špina, kal", gvazdat6sia "špiniť sa". Sloveso gwaz dati "špiniť" pozná aj poľština gwazdac a ukrajinčina hvaz daty. Vasrner 1953, s. 262.

Nulový zdĺžený stupeň gud->gyd-, v infigovanej podobe gyzd- vo význame "špina, ošklivosť, špinavé živočíchy" pozná iba severná časť slovanských jazykov. Sem patrí slovenské hyd 1. domáce úžitkové vtáctvo, hydina, 2. príživnícky hmyz, 3. zlí ľudia, háved; hyd-ina pecus peunigerum, alites, volucres /Bernolák, 1825, s. 706/; hyzdiť 1. špa-

tiť, robiť škaredým, 2. haniť, hanobiť, znevažovať, urážať. Zaujímavé je, že Bernolák s. 708 hodnotí sloveso hyditi ako české s odkazom na synonymá babrať, škarediť, špatiť. Pravda je, že čeština nemá podobu hyd, iba infikované hyzditi, ohyzda, ohyzdný **s** rôznymi deformovanými formami v nárečiach. O nich Machek 1968, s. 194. Poľské gid "plugawstvo, ohyda, czlowiek budzacy wstr^t" je historizmus, gizd nárečové južnopoľské. Pórov. Slawski 1952-1956, s. 276. Ukrajinčina má hyd "ošklivіť, hidkij "ošklivý, nárečové ruština gidkij "ošklivý". 0 alternácii —d-: zd- paralelnej s alternáciou -t- : -st- Slawski 1974, s. 63.

Indoeurópsky alomorfný základ geud- /rus. žuda, žud6/: gued->ged- /lit. geda "ošklivosť, hanba", pol. zadný,''ošklivý", č. žadlavý, dolnoluž. žadas se "hnusiť sa"/ gcud- /starosl. guditi, slov. hudiť, ukr. hudyty "hanobiť"/: guod > god- /stredhnem. quat "ošklivý, zlý", nem Quat, Kat, Kot, "špina, kal" etnonym Quaden "osklivci, špinavci", pórov. Kluge 1967, str. 397; prasl. gvazd-: gad- "ošklivіť, ošklivý, ošklivosť, ošklivé živočíchjr"/: gud- /prasl. gyd-: gyzd-, staroind. gutha, arm ku "špina, kal"/ pozná praslovenčina aj v takej alomorfe, že aj pôvodný koreň aj pôvodný sufix má plný stupeň. Ide o útvar gou-ed-> gaved-: gaved-, zastúpený v severných slovanských jazykoch a v bulharčine: č. havet : haved, slov. háved, poľ. gawiedź, ukr. havedňa, rus. gaved, bulh. gaved. Významové spektrum tejto lexémy sa značne prekrýva s čeladou gyd7 : gyzd7 : gydina, ako aj s poľ. gadzina 1. gad, waz, 2. czlowiek podlý, nikczemný, 3# zwiezeta, robactwo, 4. ogól zwierzat domowych, drob. Pórov. Slawski 1952-1956, s. 248.

Z hľadiska indoeurópskej ablautovej štruktúry koreňa 'a sufixu je medzi indoeur. gud- /prasl. gyd-/ a gôu-ed- /prasl. gaved-/ podobný vzťah ako medzi indoeur. núbh-t- /lat. nupta, gréc nymfa s vkladným -m- podobne ako v slo-

venskom trampota oproti trápiť/ a neu-ébh-t- /prasl. nevesta so zmenou -bt-, -pt- na -st- ako v ptrú-> stryj6 ai./.

Komplementárny vzťah nulového stupňa koreňa a plného stupňa sufixu, respektíve plného stupňa koreňa a nulového stupňa sufixu v indoeur. /s/-nou-bh->prasl. s-nubiti oproti plnému stupňu koreňa aj plnému stupňu sufixu v indoeur. neu-ebh-t- /prasl. nevesta/ je podobný ako v indoeur. Hécn-> sen- "starý" oproti balto-slovanskému Hes-en-> esen-:osen- "jeseň" s pôvodným významom "čas starnutia".

Genetickou väzbou staroslovienskeho guditi a slovenského hudiť na slovanskú lexikálnu makročeľad so základmi žud- /rus. žuda, žud6/, žad- /poľ. žadzic, žadny dolnol. žadas se, čes. žadlavý/, gad-: gvazd- /celoslovanské gad7, ruské gvazda/, gyd«: gyzd- so základnou sémantikou "špina, ošklivosť; špiniť, oškliviť; špinavý, ošklivý" sa odkrýva aj pôvodná sémantika slovesa guditi. Prvotný význam guditi bol fyzikálno-fyziologický, to jest "špiniť, oškliviť". Význam "haniť, hanobiť, znevažovať" je druhotný. Tento sémantický posun je podobný ako v geneticky responzibilnom slovenskom slovese hyzdiť 1. špiniť, špatiť, škarediť, 2. haniu, hanobiť, znevažovať, to jest zlými slovami, rečami špiniť.

Praslovanské slovo čed6, ktoré použil autor ŽM na označenie nežičlivcov slovanskej kultúry, čiže trojjazyční kov, nemalo iba neutrálnu konotáciu "ľudia, ľud", ale aj zápornú konotáciu "zlí, oškliví ľudia, háved, čvarga." Svedčia o tom kontexty, ktoré v hesle čedó uvádza Miklosich zo starej slovanskej literatúry, ako aj grécke ekvivalenty slovanského čed6. Napríklad Theodoretus sa o Slovienoch vyjadruje s hanlivou konotáciou, označujúc ich arktoious barbarous, čo je preložené ako severôskaja čed6, to jest severská háved, čvarga. Grécke spojenie tois ochlois suna-

nastrafenai je preložené y7 egdi choditi, to jest chodiť v tlupe; Staroslovienske spojenie gruba čed6 označuje drzú čvargu. Pórov. Miklosich 1962-1965, s. 1130.

Ako sme vyššie uviedli, autor ŽM bol na rozdiel od autora ŽK kritický realista, ale v jazykovej textácii myšlienok popri neutrálnej pragmatickej konotácii maj strovsky používal podľa potreby aj kladnú alebo zápornú konotáciu.

Vysoko kladnú konotáciu má napríklad text, ktorý dal autor ŽM do úst Konštantínovi-Cyrilovi pri umieraní a lúčení sa s bratom Metodom*

Po d6n6ch7 že m6nodzech7 PilosofT, na sod7 gredyi, reče k7 Mefodiju, bratú svoemu: Se, braté, ve spprpga beachove, jedine brazďg tezeca, i az7 na lese padaj g, svoi d6n6 s7kon6čav7. A ty ľubiši -gorg velómi, to ne modzi gory radi ostaviti učenie svojego.

A po mnohých dňoch Pilozof, odchádzajúc na boží súd, preriekol k Metodovi, svojmu bratovi: Hla, brat môj, my dvaja sme boli záprahom ťahajúcim jednu brázdu. No ja padám na chotári, dokonávajúc svoj deň. Ty síce veľmi ľúbiš Horu, ale nesmieš opúšťať svoje učiteľovanie kvôli Hore.

Jednoznačne zápornú konotáciu má text odsudzujúci troj jazyčníkov, ktorí sa búrili proti pápežovi Mikulášovi za to, *zo.* schválil učenie Konštantína a Metoda a položil sloviensky preklad evanjelia na oltár svätého apoštola Petra. Pápež ^ikuláš ich za toto búrenie dal **clo** kliatby: ...Nikola.•• sveti učenije jeju, polož6 sloven6skoje evan6gelije na ol7tari svetajego Petra apoštola... Beach£ že etera m6noga čgd.6, jaže gudžaachg slov.en6skyje k7nigy, glagoljoce, jako ne dostoit7 nik7toromu že jazyku imeti buk7v7 svoich7 razve evrei i gr6k7 i latin7...

^ikuláš.•.posvätil ich učenie, uložiac slovienske evanjelium na oltári svätého apoštola Petra... Bolo však

mnoho kadeakej čvargy, ktorá špinila slovienske knihy, hovoriac, že sa nepatrí mať svoje písmo nijakému inému národu okrem Židov, Grékov a Rimanov...

Je možné, že tento slovenský preklad má intenzívnejšiu zápornú konotáciu ako staroslovienský text autora ŽM. Ak však preložíme staroslovienske čed6 v tomto kontexte neutrálnym slovenským ľudia, ako to urobili Stanislav aj Ratkoš, stráca dramatický boj slovanskej kultúry so západnými nežičlivcami na svojej dramatickosti. Pre Konštantína a Metoda neboli trojjazyčnici obyčajní ľudia. Bola to nežičlivá čvarga.

Podobne ako preložíme v tomto kontexte staroslovienske sloveso gudžaacho dnešným slovenským posmievali sa, ako to urobil Stanislav, odoberáme slovesu guditi jeho silnú zápornú konotáciu. Ak mu už nechceme dať jeho prvotný význam "špiniť", treba mu dať aspoň jeho druhotný význam "hanobiť".

Ak by sme chceli zachovať nielen konotáciu slovesa guditi, ale aj jeho genetickú zviazanosť so slovesom gyžditi, syntagma gudžaacho sloven6skyje kľnigy by znela v dnešnom preklade hyzdili slovienske knihy. Bol by to asi najadekvátnejší preklad, pretože sloveso hyzdiť má aj fyzický význam "špiniť", aj etický význam "hanobiť".

Závery

1. Vznik slovanského písma a písomníctva v S. storočí vyvolal v západnej civilizácii vlnu nežičlivosti. Boj Konštantína a Metoda s trojjazyčníkmi bol začiatkom veľkej drámy, v ktorej bola slovanská kultúra na strane progresu a západná elitárska civilizácia na strane regresu.

2. Život Konštantínov a Život Metodov sú prvou slovanskou literatúrou faktu. ŽK je literatúra faktu písaná metódou lyrizovanej prózy. ŽM je literatúra faktu písaná metódou kritického realizmu. Metóda kritického realizmu nevylučuje, ale naopak, vyžaduje kladnú alebo zápornú ko-

notáciu textu podlá pragmatického postoja k ľudom, udalostiam a ideám.

3. ŽM má oveľa väčšie množstvo lexikálnych panonizmov a moravizmov ako ŽK. To je indikácia pre určenie autorov ŽM a ŽK. Autorom ŽM bol najpravdepodobnejšie Goraz, ktorý vyrastal a pracoval iba vo velkomoravsko-panónskej kultúrnej a jazykovej sfére. Pravdu mal teda P. J. Šafárik, nie jeho informátor a radca **O**, **m**. Bodjanskij, ktorý autorstvo ŽM pripisoval Klimentovi. Kliment je autorom ŽK, ktorý sa svojím lyrizmom a ornamentálnosťou značne zhoduje so starými slovanskými textami, ktorých Klimentovo autorstvo je nepochybné. Pretože Kliment vyrastal v byzantskej kultúrnej sfére a po veľkomoravskom" intermezze sa do tejto kultúrnej sféry vrátil, použil v texte ŽK lexikálne panonizmy-moravizmy iba výnimočne /neprijaznô, m6niš6skyi/#

4« Do kategórie lexikálnych panonizmov-moravizmov v ŽM patrí aj sloveso guditi: 1. špiniť, 2. hanobiť. Do staroslovienčiny ho zo slovenskej jazykovej sféry inkorporoval pravdepodobne Gorazd, ktorý vyrástol a žil v prostredí nitrianskeho kultúrneho okruhu. Sloveso hudyty "hanobiť" je síce známe aj v ukrajinčine, ale z ukrajinčiny sa do ŽM dostať nemohlo. Jeho nahrádzanie slovesom chuliti u východných Slovanov svedčí o tom, že východoslovanskí staroslovienski spisovatelia sloveso guditi nepoznali.

5. Pri prekladaní ŽK a ŽM do súčasných slovanských jazykov treba rešpektovať nielen neutrálnu sémantickú designáciu, ale aj príznakovú sémantickú konotáciu staroslovienskeho textu. Inými slovami: Treba dbať nielen na informačný obsah, ale aj na umeleckú hodnotu ŽK a ŽM. Z hľadiska reprodukcie sémantickej konotácie, respektíve umeleckej hodnoty sú všetky doterajšie preklady ŽK a ŽM nedokonalé.

6. Zistenie, že autorom ŽM je Goraz, nás oprávňuje

ŽM rekonštruovať podľa panónsko-moravskej normy staroslovienčiny. Gorazd poznal túto panónsko-moravskú normu z užšieho okruhu kultúrnej školy Konštantína a Metoda najlepšie. Pretože počas dvadsaťročnej úzkej spolupráce s Konštantínom a Metodom si dobre osvojil aj staroslovienskú normu bulharsko-macedónsku, mohol v ŽM vysvetľovať lexikálne panonizmy-moravizmy južnoslovanskými synonymami.

7« Veľká zhoda lexikálnych panonizmov-moravizmov v ŽM a v Kyjevských listoch dovoľuje vysloviť hypotézu, že autorom Kyjevských listov je taktiež Gorazd. Pretože **KL** boli písané iba pre potreby panónsko-moravské, dodržuje **sa** v nich panonsko-moravská jazyková **norma** dôsledne vo **fo**netike, gramatike aj lexike. Myšlienka **J.** Hainma o **KL** ako Hankovom falzifikáte je absurdná.

8. Organická syntéza predcyrilometodovského kultúr**neho** jazyka **na** Veľkej Morave spred roku **863 s** mladšou bulharsko-macedónskou jazykovou normou, ktorú na Veľkú Mora**vu** priniesli Konštantín **a** Metod roku **863, ako aj** označo**vanie** prvého slovanského spisovného **jazyka** termínom j**gzyk6**slovenôskyi **v** najstarších slovanských textoch dáva jednoznačný argument pre označovanie najstaršieho slovanského spisovného jazyka termínom staroslovienčina. Používanie termínu stará bulharčina vedie k takej nelogickosti, že sa staroslovienske slová panónsko-moravskej kultúrnej sféry označujú ako s**tarob**ulharské.* napríklad guditi, **v7sod7 u** Angelova-Kodova **1973, hoci** stará bulharčina **slová** gudi**ti, v7sod7 nikdy** nepoznala.

Literatúra

Angelov, B. St. ? Kódov, Ch.: Kliment Ochridski. S7-brani s7činenija. Tom treti. Sofija 1973#

Bernolák, A.: Slowár slovenskí Česko * laťinsko = ňemecko « uherskí. Budae 1825.

Praenkel, E.: Litauisches etymologisches Worterbuch I. Heidelberg 1962.

Hamm, J.: Das glagolitische Missale von Kiew. Wien 1979.

Isačenko, A. V.: Počiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši. Martin 1948.

Kálal, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica 1923#

Kluge, P.: Etymologisches Worterbuch der deutechen Sprache. Berlin 1967«

Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1968.

Miklosich, P.: Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinunw Viudobonae 1862-1865.

Pauliny, E.: Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy. Bratislava 1964.

Ratkoš, P.: Veľkomoravské legendy a povesti. Bratislava 1973.

Slawski, P.: Slownik etymologiczny jezyka polskiego I. Kraków 1952-1956.

Slawski, P.: Slownik praslowianski I. Wroclaw...1974.

Slovník slovenského jazyka I, II. Bratislava 1959, 1960.

Sreznevskij, I. I.: Materiály dlja slovarja drevnerusskogo jazyka...I. Sanktpeterburg 1893. Moskva 1958 /reedícia/ •

Stanislav, J.:,Životy slovanských apoštolov Cyrila a

Metoda. Bratislava - Praha **1934***

Vasrner, M.: Russiches Etymologisches Worterbuch **I.** Heidelberg **1953.**

Vašica, J.: Literárni parná tky epochy veľkomoravské• Praha **1967.**

Prvý slovenský časopis pre hnutie proletárskych žien za rovnoprávnosť

Fraňo Ruttkay

Hnutie proletárskych žien za rovnoprávnosť je *aj* prejavom Ich snáh spolu s mužmi-robotníkmi bojovať za spravodlivejší spoločenský poriadok* Koncom XIX* storočia sa už aj ženy stávajú účastníčkami triednych bojov proletariátu* Vladimír I* Lenin upozornil na veľkú silu spočívajúcu v masách proletárskych žien* Vyhlásil,že nie je možné zvíťaziť nad kapitalizmom, pokial každá žena nebude sa na tomto boji podieľať po boku svojho muža* Sám viedol boľševických funkcionárov k tomu, aby rozširovali a propagovali komunistické učenie medzi robotníčkami a príslušníčkami poľnohospodárskeho proletariátu a učili sa prekonávať ich konzervativizmus* nedôverčivosť a strach pred účasťou v kolektívnych podujatiach* Poukázal na to, že tu ide o zvyšky "starej otrockej psychológie[11] ženy utláSanej nielen v otrokárskom a feudálnom* ale aj v kapitalistickom spoločenskom poriadku*

Radikálne hnutie proletárskych žien presadzovalo úplnú prestavbu spoločnosti a vytvorenie socialistického zriadenia, lebo len ono umožní uskutočnenie rovnoprávnosti žien s mužmi, ako aj úplnú sebarealizáciu žien v oblasti hospodárskej, sociálnej a kultúrnej. Aj keä hnutie pro-

letárskych žien za rovnoprávnosť s, buržoáznym emancipačným hnutím spájal boj za občiansku a politickú rovnoprávnosť, za všeobecné volebné právo a za zachovanie ustanovení a inštitúcií, ktoré túto rovnoprávnosť presadzovali, predsa len toto hnutie proletariátu malo odlišný politický program a samostatné ciele.

Kým buržoázne hnutie žien vychádzalo z mylného predpokladu, že rovnoprávnosť žien možno dosiahnuť na pôde existujúcej vykorisťovateľskej spoločnosti, boj proletárskych žien za rovnoprávnosť sa stal súčasťou boja svetového proletariátu za likvidáciu kapitalizmu a za vybudovania socialistickej spoločnosti. Emancipačné buržoázne hnutie žien bolo v podstate len bojom za rovnoprávnosť žien v povolaní, pričom nebralo na vedomie skutočnosť, že vyriešenie ženskej otázky je spojené s vyriešením otázky sociálnej. Aj **z** týchto dôvodov vznikali trenice, ale aj hlboké rozpory medzi buržoáznym a proletárskym riešením ženskej otázky. Preto aj A. Bebel právom vyhlásil, že "triedny antagonizmus, ktorý je medzi kapitalistickou a robotníckou triedou, jestvuje aj vo vnútri hnutia žien".

Víťazstvo Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie podnietilo aj rozvoj svetového komunistického ženského hnutia, ktorého priekopníčkou sa stala spolupracovníčka Vladimíra **I**. Lenina - nemecká komúnistka Klára Zetkinová. Podľa tohto vzoru aj české a slovenské robotníčky - členky marxistickej ľavice sociálnodemokratickej strany - sa začali aktivizovať. Po boku svojich mužov, bratov a otcov sa usilovali o zlepšenie zlého sociálneho postavenia svojich rodín, ako aj o splnenie špecifických požiadaviek hnutia proletárskych žien.

Ha Slovensku sa už v prvom tlačovom orgáne marxistickej ľavice, v časopise Proletár. ktorý vychádzal roku 1919 v Banskej Bystrici za redigovania Václava Chlumecké-

ho, venovala pozornosť ženskej otázke* Podobne to bolo v Hlase Tudu, ktorý sa stal v decembri 1919 pokračovaním úradne zastaveného Proletára. V ňom sa od počiatku venovala pozornosť hnutiu proletárskych žien* Častejšie sa tu písalo o postavení ženy v sociálnom a v národnom hnutí Slovákov, ako aj o úlohách žien v proletárskej revolúcii i o pôsobení takzvaných ženských sociálnodemokratických sekcií na Slovensku. Hlas ľudu presadzoval zrovnoprávnenie žien vo verejnom živote a v zamestnaní, ich široký prístup k opravdivému vzdelávaniu zbaveného idealizmu a náboženských prežitkov*

10* septembra 1921, kedy už Hlas ludu bol orgánom KSČ na Slovensku, sa v ňom po prvý raz objavila rubrika Kútik žien, redigovaná priekopníčkou hnutia proletárskych žien na Slovensku Barborou Rezlovou-Švarcovou. Aj ked táto rubrika sa ešte nepridržiavala pevného redakčného plánu, predsa len sa okolo nej podarilo sústrediť viaceré spolupracovníčky a dopisovatelky* Z nich sa postupne stali priekopníčky komunistického hnutia žien. Vývodiace postavenie medzi nimi mali Zuzana Holanová a Hermína Pfeilmayerová. Úlohou tejto rubriky bolo oboznamovať čitateľky s medzinárodným ženským komunistickým pohybom, s jeho ideológiou a politikou, ako aj propagovať zakladanie životaschopných ženských pokrokových organizácií na Slovensku.

České robotníčky začali 1* decembra 1920 v Prahe vydávať časopis Ženský list, ako orgán marxistickej lavice Československej sociálnodemokratickej strémy robotníckej. Aj jeho zásluhou delegátky proletárskych žien na svojej celoštátnej konferencii, ktorá sa konala v Prahe 12.-13. marca 1921, sa dovolávali nekompromisného postupu proti oportunistom a revizionistom, ako aj vytvorenia samostatnej KSČ, pretože len v tejto politickej strane videli záruku splnenia svojich požiadaviek. Tu vyhlásili, že "keby

aj budúcne malo dôjsť k nejakému odkladaniu prístupu ku Tretej internacionále, sú rozhodnuté zvolať zvláštnu konferenciu, ktorá by pripojila ženské hnutie v republike ku Komunistickej sekcii mládeže." Tu sa odhlasovalo aj ich prihlásenie sa k 21 podmienkam pre vstup do Komunistickej internacionály.

Už v organizačnom poriadku.KSČ, založenej 14.-16. mája 1921 v Prahe, sa zdôrazňovalo rovnocenné postavenie ženy komunistky. Už vtedy sa v celej republike začali zakladať Agitačné výbory komunistických žien. V októbri roku 1921 sa v Prahe zišla celoštátna konferencia komunistických žien, na ktorej boli aj delegátky štyroch tisíc organizovaných slovenských komunistických žien, ktoré tým prejavili svoje odhodlanie zúčastniť sa nielen triednych bojov, ale aj politického života.

Na Vrútkach sa 22. septembra 1922 konala prvá celoslovenská konferencia komunistických žien, ktorá rozhodla o založení osobitnej slovenskej Sekcie komunistických žien. Konferencia zohrala významnú úlohu pri získavaní žien do komunistickej strany, do odborového hnutia, pri ich politickom ovplyvňovaní a výchove. Tu sa rokovalo aj o založení prvého slovenského komunistického časopisu pre ženy, prípadne o vytvorení samostatnej ženskej prílohy Hlasu ľudu, ktorý už predtým sa dovolával zvolania celoslovenskej konferencie proletárskych žien a prinášal príspevky týkajúce sa rozvíjania taktiky ženského hnutia.

Tu sa písalo aj o vzťahu muža a ženy v komunizme,ale aj o postavení detí robotníkov a roľníkov v kapitalistickej spoločnosti. Noviny vyzývali k odstraňovaniu náboženských prežitkov medzi ženami, ale aj k organizovaniu štrajkov namierených proti nesvedomitým podnikateľom. Pri príležitosti Medzinárodného dňa žien sa v Hlase ľudu Barbora Rezlová-Švarcová takto prihovorila čitateľkám: "Robotníc-

ka, prebuä sa a poznaj silu svoju, premýšľaj o svojich pomeroch a pracuj k náprave tým, že vstúpiš do komunistickej organizácie a budeš čítať komunistickú tlač!"

Hnutie proletárskych žien sa propagovalo aj v Zornička pravdy - v orgáne marxistickej lavice, ktorú v Ružomberku od 18. apríla 1920 vydával Výkonný výbor Podtatranskej a Východoslovenskej župy. Tu tiež bola stála rubrika Ženský obzor. Pretože "pre neprekonateľné prekážky" Zornička pravdy po svojom štvrtom čísle zanikla, nemohla účinnejšie zapôsobiť na formovanie verejnej mienky.

Túto úlohu oveľa účinnejšie spĺňala Pravda chudoby, ktorá začala vychádzať v tom istom meste 15# septembra 1920. Tento "časopis venovaný triednej výchove robotného ľudu" prijala za svoj konferencia marxistickej ľavice, ktorá sa konala 16. októbra 1920 v Martine. Celoštátny zjazd sociálnodemokratickej strany robotníckej v Prahe 25.-28. novembra 1920 Pravdu chudoby potvrdil ako stranícky orgán pre Slovensko. Po založení KSČ sa Pravda chudoby stala najvýznamnejšími novinami slovenských komunistov.

Pravda chudoby od svojho vzniku prinášala nielen spravodajské, ale aj analytické a hodnotiace materiály o úlohách, vývoji, postavení a cieľoch medzinárodného i československého hnutia proletárskych žien. Tu vychádzali informácie o ich schôdzach a konferenciách, pokyny, ako sa majú brániť zamestnané robotníčky pred hrozbou prepustenia zo zamestnania. Tu sa propagovali oslavy Medzinárodného dňa žien 8. marca, ktoré vyhlásila na návrh Kláry Zetkinovej II. medzinárodná konferencia žien, zasadajúca 30. -31# augusta 1910 v Kodani. Jej uznesenie si osvojil aj ôsmy kongres II. Internacionály.

V Pravde chudoby sa 14. mája 1922 prvý raz objavila stála rubrika Kútik žien. Tu vychádzalo aj podrobné spravodajstvo z prvej konferencie proletárskych žien na Vrúí-

kach, na ktorej delegátka Holohlavská zo Zvolena vyhlásila: "Slovenská žena nie je ešte taká vyspelá ako robotníčka iných zemí, potrebuje časopis, potrebuje, aby sa jej otvoril pohlad do sveta a spoločnosti, potrebuje, aby sa učila***žien, ktoré takto zmýšľajú ako ja je mnoho, žien, tie tisíce nás, má dosť minulej i dnešnej otročiny tela i ducha a s radosťou a porozumením bude privítaný robotníčkami náš ženský časopis ako dôkaz vyspelosti našich žien."

Zásluhou Klementa Gottwalda aj v prvom slovenskom časopise Federatívnych robotníckych telovýchovných jednôt - v Spartakusovi založenom roku 1922 - bola osobitná rubrika Žena. V nej vychádzali agitačno-propagandistieké state a články o hnutí proletárskych žien, o potrebe ich politickej výchovy a o možnosti rozširovať medzi nimi vzdelanie a kultúru. Presadzovala sa tu rovnoprávnosť žien a zavrhovali sa akékolvek prejavy ich diskriminácie! "Maxim Gorkij hovoril: Výchova! *Áno* opäť výchova! Výchova nech je prvým a posledným, s čím ideme medzi ľud! V osobnom styku, v organizáciách, pomocou tlače, musíme vniknúť do robotníckych rodín a presviedčať všetkých, že účelom jednôt je duševný a telesný prospech ich detí, že je to jediná cesta k lepšiemu pre celú robotnícku triedu." Aj z týchto niekoľkých príkladov vidieť, že Hlas ľudu, Zornička pravdy, Pravda chudoby i Spartakus propagovali hnutie proletárskych žien na Slovensku a priamo sa zaslúžili aj o založenie prvého slovenského ženského časopisu, o ktorom sa rokovalo už na prvej konferencii slovenských proletárskych žien na Vrútkach, ľu sa hovorilo aj o jeho budúcom zameraní a obsahu. Pre nedostatok peňazí však hned nemohlo dôjsť k založeniu samostatného tlačového orgánu, ale len k vytvoreniu prílohy Hlasu ľudu nazvanej Proletárka, o čom s konečnou platnosťou 22. októbra 1922 vo Zvolene rozhodol Krajinský výbor Sekcie komunistických žien na Slovensku.

Úlohou Proletárky bolo propagovať, organizovať a viesť ženské hnutie v proletárskom duchu, šíriť pokrokové učenie a kultúru, presadzovať komunistickú ideológiu a politiku a starať sa aj o ideovú čistotu a jednotu tohto hnutia. Na založení Proletárky mal najväčšie zásluhy Klement Gottwald - a to nielen ako stranícky funkcionár, ale predovšetkým ako neoficiálny redaktor Hlasu ludu a neskoršie aj Pravdy chudoby. Na jeho podnet redakcie obidvoch týchto tlačových orgánov usporiadali tlačovú kampaň za vyberanie dobrovoľných finančných príspevkov medzi ľudom, potrebných na založenie a udržiavanie Proletárky.

Proletárka vyšla prvý raz **1** **6** .no kej komunistickej tlačiarne Bratstvo. Na Vrútkach bola jej administrácia, no redakcita spočiatku ostala v Banskej Bystrici. Jej hlavnou redaktorkou bola Barbora Rezlová-Švarcová, od 15. mája 1925 Gizela Kolláriková, kvôli ktorej sa redakcia presťahovala do Budatína pri Žiline. Od 15. augusta 1926 časopis redigovala Zuzana Holanová. V tomto období bola jeho administrácia v Bratislave, pričom časopis sa od l.I. 1924 tlačil v Moravskej Ostrave-Prívoze.

Od 3« júna 1923 bol zodpovedným redaktorom Proletárky Klement Gottwald, ktorý bol súčasne aj zodpovedným redaktorom Pravdy chudoby, Hlasu ludu a Spartakusa. Ked K. Gottwald musel roku 1926 z Moravskej Ostravy odísť do Prahy, od 15• mája toho roku bol zodpovedným redaktorom Proletárky £udo Koreň a od 1. júna toho roku Ladislav Novomeský, ktorý zastupoval Proletárku aj pred úradmi a súdmi. Pre stupňujúce sa represálie a finančné ťažkosti Proletárka prestala vychádzať ako samostatný časopis svojím 13-14 číslom 15. júla 1927.

Proletárka v rokoch 1922-1924 ako príloha Hlasu ludu vychádzala raz za štrnásť dní. Od 10. januára 1924 sa zmenila na samostatný časopis, ktorý vtedy tak ako ostatná

slovenská komunistická tlač, vychádzal z tlačiarne moravsko-ostravskej Spoločnosti pre nakladateľstvo časopis a tlačiarenský priemysel Keller a spol.Jeho vydavateľom bol Slovenský tlačový výbor KSČ. Spolu vyšlo 113 čísel Proletárky v rozsahu šesť-dvanásť strán. Roku 1924 Proletárka vychádzala v náklade dvetisíc exemplárov.Z ostatných rokov bližšie údaje o náklade časopisu nemáme.

Proletárka od svojho vzniku rozvíjala ideologickú, spoločenskú a morálnu výchovu žien v duchu socialistického vlastenectva a proletárskeho internacionalizmu. Časopis bol určený, ako to napísal Klement Gottwald v jeho prvom čísle 16. novembra 1922, "Vám ženy slovenské, ktoré robíte vo fabrikách, dielňach a na poliach, Vám domáce gazdiny, slúžky, maloroľnícky, učiteľky, úradníčky a obchodné predavačky, Vám všetkým, ktoré prácou rúk svojich si zarábate na živobytie - prináleží tento časopis, aby Vás poučoval a zabavil..."

Klement Gottwald sa sústavne staral o zvyšovanie ideovej a novinárskej úrovne Proletárky, ale aj o výchovu jej spolupracovníčok a dopisovateliek. "Výchova triedna je tá, vyhlásil v tomto časopise, "v ktorej sa stáva robotníčka schopná hájiť práva svojej triedy. Keä nedbáš o triednu výchovu, vtedy si korisťou každého sebca a silného jednotlivca, ktoiý využíva práva kapitalistického zriadenia a vykorisťuje tvoju pracovnú silu. Ked dbáš o triednu výchovu, poznáš tiež prostriedky, ako sa vykorisťovaniu brániť, a potom nestojíš sama oproti svojim nepriateľom a si príslušníčkou veľkej armády uvedomelých robotníkov celého ave ta. Preto slovenská robotníčka, venuj sa výchove, čítaj, uč sa, uvedomuj sa, aby si sa stala dobiým členom našej proletárskej rodiny - komunistickej strany."

Proletárke možno ďakovať, že sa hnutie žien na Sloven sku sľubne rozvíjalo. Jeho avantgardou, ako sa to konšta-

tovalo aj na celoštátnej konferencii komunistických žien v Prahe 4. a 5* októbra 1924, sa stali sekcie v jednotlivých krajoch KSČ na Slovensku /bratislavslcý, vrútocký, banskobystrický a košický/, ktoré mali v agitačných komisiách a v politických organizáciách registrovaných tritisíc žien, nepočítajúc do toho tisíce politicky neorganizovaných robotníčok sympatizujúcich s politikou KSČ.

Podľa smerníc Komunistickej Internacionály z roku 1924 práca medzi ženami prešla na'vyšší organizačný stupeň, pretože strediskom politického života sa nestali miestne organizácie strany vytvárané podľa územných hľadísk, ale pracoviská - teda továrne, závody a veľkostatky. Táto konferencia prijala aj uznesenie o boji proti klerikalizmu, drahote, ako aj uznesenie o tlači.

Na konferenciu nadviazal II. zjazd KSČ, ktorý zasadal v Prahe v dňoch 31* X. - 4. XI. 1924. Ten sa pomerne dôkladne zaoberal ženským komunistickým hnutím s osobitným zreteľom na rešpektovanie jeho špecifickosti a odlišnosti. Tu sa stanovilo, aby všetka stranícka tlač - denníky, ale aj krajové časopisy - zaviedli rubriky žien, alebo prílohy. V nich sa mali prerokúvať aj možnosti rozšírenia počtu predplatiteľov Proletárky a Nomunkás - ženského komunistického madarského časopisu vydávaného na Slovensku - ako aj vybudovanie ich kolportážnej siete*

Klement Gottwald vtedy vo svojej brožúre Na tlačový front vyhlásil: "Vydávanie komunistického ženského časopisu bolo revolučným činom proletariátu. Len tie najodvážnejšie, len predvoj a najuvedomelejšie slovenské ženy a muži pochopili osožnosť a potrebu tejto revolúcie medzi robotníčkami. Nutnosť vydávať ženský časopis vyplýva aj z toho, že tlač sa stala nevyhnutnou súčasťou hnutia robotníctva. Jej mohutnosť a sila bola meradlom mohutnosti a sily hnutia.[11]

Okrem "neplatenej dobrovoľnej redaktorky" Proletárky Barbory Rezlerovej-Švarcovej v tejto funkcii, ako sme spomínali, pôsobila aj Zuzana Holanová - typografická robotníčka tlačiarne "Glóbus" v Budapešti a členka Sociálnodemokratickej strany Uhorska, ktorá od 1* februára 1920 pracovala v kníhtlačiarni Lev a neskôr v tlačiarni Slovenskej papierne v Ružomberku. Tu patrila medzi zakladatelky Agitačného výboru proletárskych žien tohto mesta. Zuzana Holanová mala na starosti nielen zbieranie a redigovanie príspevkov dopisovateľov a čitateľov, ale aj prácu s dopisovateľmi. Okrem toho vyhotovovala aj zrkadlo čísla.

Proletárka mala bohaté rubriky. Medzi ne patrila Organizácia, ktorá sa stala obrazom rozvoja revolučného hnutia žien na Slovensku. Vychádzali tu informácie a pokyny pre zakladanie a vedenie agitačných komisií žien, ale aj správy o ženskom proletárskom hnutí v zahraničí. Príspevky v tejto rubrike sa zaoberali aj pôsobením žien v proletárskej telovýchove /FRTJ/, v odborovom hnutí, ale najmä v organizáciách KSČ.

V rubrike Škola komunistiek vychádzali väčšinou ideologicky a politicky zamerané články a state. Tu sa popularizovalo marxisticko-leninské učenie a objasňovali sa ciele medzinárodného robotníckeho pohybu. Redakcia Proletárky si nevšímala len ženy zamestnané v priemysle, ale aj maloroľnícky a poľnohospodárske robotníčky, ktoré vtedy mali veľmi nízku životnú úroveň a patrili k najviac vykorisťovaným spoločenským vrstvám. Pre ne sa vytvorila osobitn£ rubrika Maloroľnícka. V nej sa propagoval© založenie maloroľníckej odborovej organizácie. Tu vychádzali aj praktické rady pre prácu v poli, v záhrade a okolo dobytka. Tu sa rozširovali skúsenosti z riešenia roľníckej otázky v Sovietskom zväze. Otláčali sa tu aj úvahy a komentáre © spolupráci robotníckej triedy s roľníctvom a

s dedinskou chudobou*

Prakticistické zameranie mala rubrika Domácnosť. Bur« žoázne štátne zriadenie zanedbávalo starostlivosť o prole társke ženy - matky. Mnohá z nich v dôsledku biedy, pod výživy, zlých bytových podmienok, ale aj pre nedodržiava nie základných hygienických a zdravotných predpisov i ná vykov ochoreli, ba aj predčasne zomierali. Preto sa tu pí salo o zdravotníckej prevencii, o správnej výžive detí a dospelých, o liečení chorôb, o výchove detí a podobne. Tu vychádzali aj informácie o tom ako sa KSČ v rámci svojich obmedzených možností stará o chudobné ženy a matky. Redak cia časopisu sa často dovolávala pomoci rozličných inšti túcií, ako aj zvýšenej starostlivosti štátnej správy o matku a dieťa. Tu sa bojovalo za zrovnoprávnenie slobod ných matiek a nemanželských detí, za odvolanie trestnosti z umelého prerušenia tehotenstva a podobne.

Už v druhom čísle časopisu začala vychádzať rubrika Iíašim deťom - premenovaná neskoršie na Detský kútik a De ťom proletárov. Tu sa uverejňovali aj rozprávky, povesti, básničky a iné krátke beletristické útvary, ktoré nevtie ravo, no o to účinnejšie, vplývali na výchovu detí chu dobných rodičov. V Proletárke bola aj rubrika Besednica, v ktorej sa uverejňovali ukážky z takzvanej proletárskej literatúry /Václav Chlumecký, Márie Majerová, Jaroslav Hašek.../, ako aj preklady zo sovietskej prózy a poézie. Tu sa nachádzali aj socialisticko-realistické poviedky Petra Jilemňického, ako aj črty, divadelné scénky potreb né pre robotnícke kultúrne podujatia. Osobitne cenné boli recenzie kníh vhodné pre knižnice robotníckych spolkov.

Redakcia Proletárky venovala veľkú pozornosť organi zovaniu a výchove robotníckych a roľníckych dopisovate liek, ktorým určila rubriku Dopisy. Medzi prvé dopisova telky časopisu patrili funkcionárky Agitačných výborov

…» ale aj mnohé robotníčky zo všetkých krajov Slov en-
; >a a zo Eákaarpatskej Ukrajiny. D$pisovat@ľky posielali
,:ÍÍÍ informácie a správy s sociálnych pomeroch sien
pracujúcich, **v** priemysle a na veľkostatkoch. Sťažovali sa
t **liLívdy a-** prenasledovania zo strany zamestnávateľov **a**
úradov, ale sa vyznávali aj zo svojej túžby po Salšom vzde~
:£ aa po kultúre, po lepšom, dôstojnejšom živote*. 0~
:tuo zaujímavé boli tie listy, ktoré redakcii posiela-
li sezónne robotnícky TO Slovenska pracujúce v Ôechách. a
Morave ale aj tie, ktoré sa so gvojimí rodinami muse-
: vysťahovať za prácou do Francúzska, Belgicka a do Bpo-
; ***L*** TIÍC.;.;- severoamerických. Listy "dopisovateliek svo-
jou autentickosťou* úprimnosťou s presvedčivosťou patri-
li medzi najcennejšie materiály uverejňované v Proletárke.
Redakcia Proletárky nadväzovala na tradície predpre-
vratovej slovenskej robotníckej tlače a uverejňovala aj
seriály článkov venované ideologickej výchove čitateliek.
bol napríklad seriál článkov Barbory Rezlovej-Švaxv
sovej zvaný Muž, otec a komunista , v ktorom analyzovala
'laby medzi mužom a ženou, ale si všímala aj predpoklady
vytvorenia rovnoprávneho a šťastného manželstva v socia-
listickej spoločností© *Ťtx* sa presadzovalo aj politické
•••Plávanie žien, rozvoj robotníckej ©svety a ľudových©-
vy. boj proti alkoholizmu, slovom, spoločenský pokrok,
ktorý by zabezpečil dôstojnejší a kultúrnejší život . pro<-
letárskych rodín.
Redaktorské a publicistické pôsobenie Barbory Rezlo~»
vGj-Švarcovej, Zuzany Holanovej, ale aj spolupracovníčok
letárky možno takto charakterizovať s "Komunistickí n©-
vinári sa vždy vyznačovali principiálnosťou, ale aj zna«*
lesťou mentality tých, ku ktorým hovoria,- využívaním ra«
•álnych argumentov 1 pôsobením na city, podnecovaniu
.-^wdnych záujmov i vzbudzovaním vôle k aktívnemu pretvá-

rania skutočností*[11]

V úvodníkoch, statiach a článkoch Proletárky sa písalo o postavení slovenskej ženy, o jej úlohách a poslaní v spoločenskom a v rodinnom živote. Tieto novinové prejavy upevňovali robotnícke triedne povedomie a proletársku solidaritu. Osobitný dôraz sa v nich kládol na účasť žien v triednych bojoch proletariátu a vo verejnom živote. Aj v Proletárke sa presadzovali idey socialistického humanizmu, ľudí - podlá tohto časopisu - nemožno hodnotiť podlá toho, či patria k panskej triede, alebo k chudobe, ale podlá toho, aký majú charakter, ako si počínajú a čo vedia. Robotníčka si musí vážiť samu seba, ak chce, aby si ju vážili aj druhí: "Nevravieť - ja som len robotníčka, ale hrdo sa priznať: *Áno* som robotníčka! Ale zasa musíme upozorniť, že by to samo osebe neznamenalo nič, keby sme sa chválili len tým, že robíme svojimi rukami. I robotník sa musí členiť podlá toho, aký je človek, aké má vedomosti, ako sa chová a o čo sa usiluje."

V Proletárke sa písalo o závažných spoločenských, sociálnych, rodinných a kultúrnych problémoch pracujúcich žien a mládeže, ale aj o otázkach etických a estetických. Tu sa propagovala aj proletárska solidarita s nemeckým proletariátom, ktorý vtedy zvádzal ťažké triedne boje. Čitateľky časopisu sa dozvedeli veľa o živote žien a mládeže v Sovietskom zväze. Bývali tu otlačené state o živote a diele Vladimíra I. Lenina, ako aj o úlohách a cieľoch sovietskej spoločnosti.

Pri príležitosti šiesteho výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie sa v Proletárke písalo: "7# november 1917. To je veľký deň v dejinách robotníckej triedy. ..Ohromná ríša, ktorá pri svojom riedkom obydlení má 135 miliónov obyvateľov, teraz je vlasťou robotníctva! Srdce sä chveje nadšením, obdivom, šťastím a hrdosťou pri

tomto zamyslení* Šťastné ruské matky, ktoré rodia nové pokolenia pre v%ľkú krásnu, plodnú budúcnosť. Šťastné deti, ktoré môžu žiť a pracovať pre svoju robotnícku vlasť! Šťastná zem, ktorá je skutočnou matkou svojim synom!"

Pretože Proletárka vychádzala iba raz za mesiac, prevažovali v nej žánre publicistické nad spravodajskými. VeS krátke správy a noticky vychádzali iba v rubrike Správy. V časopise sa vyskytovali aj hraničné spravodajsko-publicistické žánre - akými boli riport, referát, popularizačný článok, poznámka, glosa, ale aj referát.

Významné miesto v Proletárke mali popularizačno-vedecké state, ktoré sprístupňovali jej málo školeným čitatelkám základné poznatky zo spoločenských a prírodných vied. ale aj zo zdravotníckej osvety. Politické state a rozbory tu publikované bývali veoné a konkrétne. Ich hodnotu zvyšovala argumentácia faktami a z toho vyplývajúce závery.

V Proletárke vyšlo aj niekoľko vynikajúcich reportáží so sociálnou tematikou. Vzhľadom na obmedzené finančné možnosti vydavateľstva bývala grafická úprava časopisu pomerne chudobná. Aj tak sa však dbalo na to, aby na prvej strane čísla vychádzali kresby symbolizujúce boj proletariátu proti sociálnemu a triednemu útlaku. Viacej kresieb bývalo v slávnostných číslach časopisu. Zriedkavejšie v ňom bývali takzvané reportážne fotografie, obyčajne iba v jeho poslednom ročníku.

Aj Proletárka, tak ako ostatná slovenská komunistická tlač v období buržoázneho Československa, podliehala cenzúre, represáliám a prenasledovaniu zo strany úradov, súdov, polície, cenzúry. Vidieť to aj z redakčného odkazu čitateľom: "Konfiškácia Proletárky. Náš časopis je často konfiškovaný a zvláštne piate slávnostné číslo k Medzinárodnému dňu žien bolo vybielené. Je nám to nepríjemné

dávať súdružkám do rúk biely paier, ale nech robotníčky samy posúdia, ako vyzerá tá naša sloboda. Najlepšia odpoveď proti poškodzovaniu časopisu bude to, ked sa budeme spoločne usilovať o rozširovanie našej Proletárky.[11]

Okresný úrad v Martine, ktorému podliehala cenzúra Proletárky počas jej vydávania vo vrútockej tlačiarni Bratstvo, ju skonfiškoval v rokoch 1922-1923 spolu päť ráz. Svedčia o tom jej úradne skonfiškované exempláre uložené v Štátnom okresnom archíve v Martine. Na základe rozhodnutia tohto úradu sa skonfiškovalo štrnásť výtlačkov Proletárky zo 14. decembra 1922 pre jediný článok "Slzavé Vianoce", v ktorom sa vybielilo dvanásť riadkov. 22. februára 1923 sa skonfiškovalo dvanásť výtlačkov Proletárky pre články "Kristus bičovaný","Autonómia", v ktorých cenzor vybielil na dvoch miestach 25 riadkov. 9. marca 1923 sa skonfiškovalo tridsaťdva výtlačkov Proletárky pre články "Medzinárodný deň robotníčok", "21. podmienok pre prijatie do Komunistickej internacionály", "Pohádka o detskom štáte" a "Trenčín", v ktorých cenzor vybielil na štyroch miestach sto riadkov. 1. mája 1923 sa skonfiškovalo pätnásť výtlačkov Proletárky pre jediný článok "Otroci a otrokári", ktorý cenzor vybielil úplne okrem nadpisu a podpisu autora článku - spolu sedemdesiat riadkov. 20. septembra 1923 sa skonfiškovalo tridsať výtlačkov Proletárky pre články "Župný parlament" a "Prepuete uväznených robotníkov", v ktorých cenzor vybielil na dvoch miestach šestnásť riadkov.

Ako vidieť, cenzorom sa podarilo skonfiškovať pomerne malý počet exemplárov časopisu* pretože jeho administrácia umiestnená v budove vrútockej tlačiarne Bratstvo sa snažila už pred príchodom cenzora rekriminované čísla Proletárky za pomoci miestnych železničiarov a spolupracovníkov ilegálne doručiť predplatiteľom.

Na prenasledovaní Proletárky sa zúčastňovali policajné a súdne orgány, ktoré postihovali nielen vydavateľstvo časopisu, jeho redaktorov, redaktorky, spolupracovníčky, prispievateľky, ale aj sadzačov, kolportérov i odberateľov. 0 tom, že práve komunistická žurnalistika bola na Slovensku vystavená najsurovejšiemu prenasledovaniu štátnej moci, svedčí aj táto stať uverejnená v pravicových sociálnodemokratických Robotníckych novinách: "...Na Slovensku máme dnes cenzúru takzvanú preventívnu. Co to pre tlač a tlačovú slobodu znamená, netreba uvádzať. Noviny sú podrobené zlovôli kohokoľvek a nikde sa nedovoláte ochrany. Cenzor má v moci nielen mienenie a názory žurnalistov prznit, ale má v moci a môže rozvrátiť často aj existenčnú základňu toho alebo onoho časopisu...

Ked si vezmeme do ruky časopisy komunistické slovensky písané, tu sa priamo zhrozíte nad tlačovými pomermi na Slovensku. Keby taká Pravda chudoby, na ktorej rajtoval nejaký bezduchý cenzor, predložila sa medzinárodnému fóru kultúrnych ľudí, potom nevieme, čo by si o nás títo ľudia pomysleli. Jednotlivé čísla napríklad Pravdy chudoby vyzerajú ako strakatina, každé druhé slovo je takmer vybielené a ked hľadáte z obsahu, aké to slovo asi bolo, tu vidíte, **že** to boli slová ako: proletariát, komunizmus, vydriduchovia atd! Tu pekne prosíme: Je to práca pre republiku, je to boj proti podvratným živlom a je to vôbec všetko hodné demokratického štátu? **VeS** taký tupý cenzor namiesto čo by chcel republiku zachraňovať, jej vážnosť v ľude ubíja."

Proletárka sa udržiavala len z predplatného a z podpory svojich chudobných čitateliek - preto aj od začiatku svojej existencie trpela chronickým nedostatkom finančných prostriedkov. Len väaka tomu, **že** v druhom ročníku jej existencie sa vyhlásila zbierka "Milión halierov pre fond Proletárky", ktorá bola úspešná, časopis mohol aj nadalej

vychádzať© Aj potom však musel zápasiť e dôsledkami chudoby svojich • čitateliek, s nízkym vzdelaním a so slabou politickou uvedomelosťou mnohých priemyselných a polnohospodá. - skych robotníčok, ako aj *B* prenasledovaním orgánov štátnej moc i .

V dôsledku narastajúcej hospodárskej krízy Proletárka roku 192? vo svojom trinástom-štrnástom oíele priniesla nasledujúci oznam? "Finančné dôvody nám rozkazujú zastaviť Proletárka® Robíme to s najväčším sebazaprením, vo vedomí, **že** strácame silnú zbraň proletárskych žien* *«to však nie je známkou, slabosti nášho hnutia. Proletárka. nezaniká! Bu**de** vychádzať ako stála príloha Pravdy®[11]

Z finančných dôvodov **z** tejto sľubovanej prílohy ostala len Proletárka,ako pravidelná rubrika Pravdy© Táto rubrika bola vedená podobne ako zaniknutý časopis. Jej ťažiskom ostala propagácia hnutia proletárskych žien, ako **ej** spravodajstvo zostavené z listov robotníckych a roľníckych dopisovateliek. Napriek velkému úsiliu straníckych orgánov a aktívov proletárskych žien ss v obéobí buržoáznej republiky už vydávanie Proletárky nepodarilo obnoviť* Nahradiť ju nemohla ani spomínaná rubrika Pravdy, ani Rozsévačka - orgán českých komunistických žien rozširovaný v tomto období aj na Slovensku®

Šesť neúplných ročníkov Proletárky vykonalo záslužné dielo najmä preto, lebo jej revolučné myšlienky ovplyvnili názory a činy mnohých slovenských dievčat a žien. Preto sa aj dnes hlásime k tradícii tohto prvého slovenského ženského proletárskeho časopisu a naň, .na kvalitatívne vyššej úrovni, aj nadväzujeme v našej socialistickej žurnalistike® ¥ed heslo Proletárky uverejnené v jej prvom čísle? "Komunizmus chce šťastnú ženu a šťastné dieťa", *za* ktoré redakcia časopisu bojovala, ea mohlo etaf skutočnosťou až v socialistickom Československu.

K problematike prekladá

Július Rybák

Hneď na úvod treba konštatovať, že spojenie lingvistu **a** prekladateľa umeleckej literatúry v jednej osobe je šťastné **a** obojstranne plodné. Možno to demonštrovať na niekoľkých príkladoch z vlastnej prekladateľskej i lingvistickej dielne.

Správne je tvrdenie, že pokiaľ lingvista pracuje v oblasti významov, je preň umelecký talent /talent majstra slova/ v istom zmysle nevyhnutný. Lingvista je majster slova.

Pri čítaní polemickej štúdie R. A. Budagova Do akej miery je "lingvistika textu" lingvistikou? /Filologičeskije nauki 1979, 6, 13n/, v ktorej sa hovorí o tom, aké obrovské, široké úlohy si kladú lingvisti textu oproti tradičným lingvistom, človeka nevdojak napadá, že sa tu prejavuje istá zákonitosť;

Ten, kto nemá v sebe citu pre slovo, pre význam, teda citu pre jazyk sám, cíti sa v rámci tradičnej jazykovedy nesvoj, vôbec nevidí, o čom by sa dalo písať; o to vášnivéjšie ea potom chytá takých hyperštruktúr, ako je ge~ neratívna gramatika, lingvistika textu a podobne, kde možno písať múdro o jazyku, a pritom jazyku vôbec nerozumieť*

Toto však nechce byť hodnotením generatívnej gramatiky alebo lingvistiky textu, ale hodnotením týchto ľudí, ktorých jazyk vyhodil dvermi, a **oni** sa tlačia oknom. Ich typický znak je odpor k malému. Budagov hovorí:

Snažiac sa za.každú cenu nepodobať sa "tradičnej vede", "lingvistika textu" pochybuje o vhodnosti štúdia "malých jednotiek" jazyka. Ako už vieme, do rámca týchto "malých jednotiek" sa dostávajú nielen fonémy a morfémy, ale aj slová, slovné spojenia, ba dokonca celé. vety.

Rozdiel medzi prekladateľom-lingvistom a nelingvistom je v stupni uvedomelého prístupu k procesom rečotvorby a k zákonitostiam vzťahov konfrontovaných jazykov. Keď ide pritom o konfrontáciu blízkych, príbuzných jazykov, ako v našom prípade ruštiny a slovenčiny, kde je miera interferenčného tlaku originálneho textu na prekladateľa veľká, je často prekladateľ-lingvista vo výhode, lebo až vedomá kontrola môže zabrániť "prenosu akcentu" **/i** v rámci normy/, ku ktorému pri "spontánnom preklade" v tej alebo onej miere nevyhnutne dochádza.

Pri práci s konkrétnym prekladom podlieha prekladateľ-lingvista pokušeniam z dvoch strán - obe budeme demonštrovať na príkladoch z práce J. Rybák, Kapitolky o jazyku a prekladaní /Smena Bratislava 1982/, alebo z materiálu, ktorý sa chystá pre druhý diel tejto práce.

1. Prekladaný text vždy nevyhnutne "hrá" s tými témami, ktoré lingvista kedysi rozpracúval, pričom dochádza vždy k novému a novému preverovaniu teórie praxou. Hlavný význam tejto previerky teórie praxou vidíme nie ani tak v overení pravdivosti-nepravdivosti teórie, ale v tom, že statický, izolovaný lingvistický fakt /zistenie/ sa stáva "lúčovitým", objavujú sa nové a nové /často nečakané/ spojivá jedného faktu s inými, pohľad na daný mikrosystém jazyka sa dynamizuje.

Ukážeme to konkrétne na téme neurčité zámená v ruštine a slovenčine.

V staršej práci /1965/ sme opozíciu ruských neurčitých zámen a prísloviek /NZ/ typu KTOrHMoyAb - **KTO-TO** charakterizovali ako príznakovú opozíciu s príznakovým **KTO**-HMÓyÄB /"rozčlenenosť vyjadrená"/. V menej vyhranenej opozícii slovenských NZ ktosi - niekto funguje ako príznakový skôr "opačný" člen - ktosi:

R	KTO-HMÔVflb (KTO-TO
S	niekto ktosi

Z tohto zistenia pre preklad v smere ruština * slovenčina okrem iného vyplýva, že sa stretneme s takými použitiami NZ-**TO**/v neutralizačnej polohe, = NZ -HMôy^b/, kde slovenčina oproti očakávanému NZ typu ktosi dá prednosť NZ typu niekto. Takými typickými kontextami sú predovšetkým /a/ vety s významom porovnávania /Rybák, 1975/ a /b/ vety s významom nutnosti /Rybák, 1973/. Porovnaj:

/a/ Maľb xoAMJia noBfiaaHHan wepHHM **IIJI8TKOM**, npwTHXiuaH, netiajibHafl, roBopwjia menoTOM, **CJIOBHO** ôoflJiacb Koro-TO pae6yÍMTb. AlajibueB/

Matka chodila v čiernej šatke, tichá, smutná, rozprávala pošepky, akoby sa bála, že niekoho zobudí.

Ale náhle sa jej v očiach zatmie, akoby jej niekto na chvíľu nadložil pred čelo dlaň. /Švantner/

M **B**#pyr **B** rvia3ax y Hee TeMHeeT, **CJIOBHO KTO-TO** Ha wrHoBeHwe npwfcpHJi **KX** JiaAOHbc.

/ / - Hy <**ITO TH**, ae Ha^oJ - CKaaaji ÄpoÔurneB. - **KTO-TO** Beflb ÄOJixeH.

OHa CMOJiKJia, He noHwaMH ero **CJIOB. OH H** caM He Mor noHHTb WX. UTO OH MMeJI **B BMÄV?** KTO-TO AOJIKeH SaMeHMTb TOrO

CMHHsma? KTO-TO ÄOJimeH mepTBOBaTb, 0Tica8HBaTbCfl, **6MTB tiepCTBHM**, He 3HaTí> **0TB6T&•»•**

"Čo sa ti robí, neplač," povedal Drobyšev. "Veď niekto musí..."

Stíchla, nechápajúc, čo hovorí. Ani on sám nechápal. Čo tým chcel povedať. Niekto musí nahradiť tamtoho Seľanina? Niekto musí začať prekliatu robotu na akumulátoroch? Niekto sa musí obetovať, odriekať sa, byť tvrdý, nepoznajúc odpoveď...

Poznámka. Použitie ruských NZ typu **KTO-TO V** neutralizačnej polohe je práve jednou z tých situácií, kde sa u prekladateľa žiada "vedomá kontrola", lebo môže pod tlakom ruštiny priznakovo zvýšiť mieru použitia slovenských NZ typu ktosi namiesto niekto.

Pri skúmaní prekladov zo slovenčiny do ruštiny a naopak sa ukázal zaujímavý nepomer medzi slovenčinou a ruštinou pri použití NZ v nadávkach. Slovenčina v nadávkach často využíva spojenia s NZ akýsi, prípadne s /tiež NZ/ jeden© Porovnaj:

Ty pľuha!
Ty pľuha akási!
Ty pľuha jedna!
Ty pľuha jedna akási!

Ruština v nadávkach ekvivalentné **Kaieoit**-To i **OÄMH** vylučuje; používa sa alebo "nulový ekvivalent", alebo slovo

Ty pľuha akási! /Jilemnický/ ,	Ax **TH**, ra^!
Ach, ty loptoš akýsi, sto striel ti do matere! /Jilemnický/	Ax, Aypajiew **TH** aTaKwft, ÓOJiHmca Teóe **B ÔOK!**

Toto zistenie lingvistu veľmi pomáha prekladateľovi:

.ukázalo, že časté spontánne pokušenie pri preklade z ruštiny do slovenčiny nahrádzať holé ruské nadávky *JT&R* !/ slovenskými rozvinutými /Pľuha jedna! Pľuha akási! Pľuha jedna akási!/ má systémový podklad a je oprávnené.

tie zaujímavé, že v tom "chvoste kométy", ktoré tak často vlečú za sebou slovenské nadávky, sú popri NZ jeden, akýsi aj adjektíva svojou sémantikou opakujúce obsah nadávky /a teda akoby nefunkčné/:

Ty somár! - Ty somár jeden sprostý!

Ani toto použitie nie je v ruštine produktívne. Porovnaj príklad zo Šikulu:

Ak neotvoríš, rozbúcham ti celú bránu. Ty hnusník! Ty podliak jeden hnusný!

OTBopa ceftqac ace, He TO paanecy KajisiTKy B merne**. MepsaBea TH! HeroÄHM TH SÄSKMÍÍ!

Ako sa ukazuje, skúmanie prekladov a vlastná prekladateľská prax vyviedli prekladateľa-lingvistu a .špecialistu na neurčité zámená do istej hraničnej oblasti, kam už v ruštine použitie NZ nesiaha, a v slovenčine sa ešte používajú voľne.

Odtiaľ je už len skok k takejto úvahe /spomeňme si: "izolované nadobúda lúčovitý charakter"/: ak v nadávkach ruské "holé meno" funguje na mieste, ktoré v slovenčine spravidla vyžaduje spojenie meno+NZ, neznamená to, že ruské meno vôbec /bez explicitného signalizátora neurčitosti/ je viac schopné vyjadrovať neurčitosť ako slovenské meno?

V tej chvíli si prekladá teľ-lingvi sta spomenie, ako často sa mu pri prekladaní /aj mimo rámca nadávok/ žiadalo holé ruské meno nahrádzať spojením meno+NZ - a znova tak nájde pre spontánne sa presadzujúci tendenciu systémový "glejt".

Príklad z Prišvina:

Goôaica ÔBÄHT HSM HSBCTpe^y, ôoJiTasi ymawM, KSK TpanieaMíi.

Naproti nám beží nejaký pes a ovisnuté uši mu lietajú ako dva vechte.

Iný príklad: Jeseninovu báseň **uwcbMo K «eHmwHe** prekladá do češtiny B. Mathesius ako Dopis jedné žene /výstižne/, nový slovenský preklad: List žene.

Takéto prípady vyvádzajú potom prekladateľa-lingvistu na široké pole vyjadrenia kategórie neurčitosti v ruštine a slovenčine vôbec, nájde spojitosti medzi neurčitými zámenami a asymetriou v konkurencii jednotného a množného čísla v ruštine a slovenčine /porovnaj kapitolu Jednôtné a množné číslo v spomínanej knižke/, ale to je už problematika, ktorá presahuje rámec našich úvah. Okrem toho je to terén, kde ešte treba pokračovať v bádaní; tento terén sľubuje zaujímavé zistenia, ktoré možno potvrdia náš záver, že pri vyjadrovaní funkčnc-sémantickej kategórie neurčitosti sa slovenčina a ruština vyvíjajú možno odlišnejšími cestami, ako to nateraz tušíme.

2. Uvedme ešte príklad plodného spolunažívania lingvistu a prekladateľa v jednej osobe, ked proces prekladu nahrá lingvistovi novú tému. Dotkneme sa problematiky funkčne-sémantickéj kategórie animálnosti v slovenčine /v porovnaní s ruštinou/, ktorej sa v citovanej práci venuje kapitolka Vyjadrovanie človečieho a zvieracieho v našich jazykoch.

Pri prekladaní sa medzi lexikálnymi jednotkami, kde slovenčina člení nerozčlenené a prekladateľ musí zakaždým uvažovať, ktorý variant vybrať, začali sporadicky vyskytovať prípady typu:

BOJIOCH { vlasy; chlpy, srsť; prst, palec; pazúr

HOC **£** nos
ňucháč, ňufák, zobák

POT **j"** ústa
tlama, papuľa
jesť
L žrať

Opakovaný výskyt podobných príkladov navodil "preskočenie iskry": najprv viedol k podozreniu **a** potom k stále stúpajúcemu presvedčeniu, že vo všetkých týchto prípadoch slovenčina "používa" jeden a ten istý rozčleňovací mechanizmus a na základe jedných **a** tých istých rozlišujúcich príznakov; neustále si kladie otázku, čo sa vzťahuje k ľuďom a čo k zvieratám. Ruština má naopak tendenciu predstavovať oba tieto svety nerozčlenene•

Postupom času /a v procese práce s prekladmi/ sa ukázalo, že tejto zákonitosti podlieha rozsiahla trieda slov, ktoré sú nejakým spôsobom spojené so životom živých bytostí.

Na ďalšie rozpracovanie tejto problematiky už mali vplyv lingvistické "faktory"; bolo to jednak uvedomenie si faktu, že totožný rozčleňujúci princíp na ľudské-zvieracie pozná slovenčina aj v "jadrovej zóne" systému jazyka - v slovotvorbe a v morfológii. A jednak to bola teória funkčno-sémantických kategórií, ktorú v niektorých svojich dielach rozpracúva A. V. Bondarko. Tak sa nakoniec sformuloval záver o existencii funkčno<-sémantickej kategórie animálnosti v slovenčine /na rozdiel od ruštiny/, ktorým sa dáva do rúk prekladateľa významný nástroj vedomej kontroly pri tých rozhodovaniach, ku ktorým ho pri preklade spontánne núti rečový cit.

Rozčleňovací princíp lexém jedného jazyka pri prechode do jazyka iného **/poT *** 1. ústa, 2. tlama/, s ktorým sme sa pri funkčno-sémantickej kategórii animálnosti v kategc-

riálnej podobe stretli, je pri preklade z ruštiny do slovenčiny taký pravidelný, taký častý, že vyprovokoval k zvláštnej kapitolke v spomínanej práci /Keď slovenčina rozčleňuje nerozčlenené/ - **a** provokuje ďalej k úvahám o špecifických vlastnostiach slovenčiny v porovnaní s ruštinou. I v tomto prípade si podávajú ruku popudy prekladateľské i lingvistické - z lingvistiky sú to predovšetkým veľmi podnetné práce A. F. Loseva, zahrnuté v práci Znak. Simvol. Mif /Izdateľstvo Moskovskogo universiteta, 1982/. K akým výsledkom v tomto prípade privedie symbióza lingvistu a prekladateľa v jednej osobe, sa uvidí.

V tomto texte sa párkrát hovorí o možnosti vedomej alebo vedomejšej kontroly ako o prednosti prekladateľa-lingvistu pred "jednoducho" prekladateľom. Mohla by vzniknúť otázka, či profesionálna lingvistické "záťaž" nezväzuje prekladateľovi príliš ruky, či jazyk jeho prekladov nie je potom strohejší, "vyžehlenéjši", menej spontánny ako jazyk originálu.

Skúsenosť nás privádza k inému záveru, že sa môžeme v tomto ohľade stotožniť s názorom bulharského prekladateľa slovenskej literatúrjr Ivana Bujuklieva /Romboid 1983, 4, s. 64/:

"Myslím, že jazykovedci sú niekedy pri prekladaní menej obmedzení gramatikou ako hocikto iný. Jazykovedec spravidla dokonale pozná všetky štýly a štýlové roviny jazyka, práve preto ich môže aj dobre používať. Usiluje sa rozmanitosťou lexiky a štýlov zachytiť mnohostrannosť výpovedí, ktorej sa niekedy vydavateľskí pracovníci boja. Z vlastnej skúsenosti viem, že redaktori sú niekedy väčší puristi než samotní jazykovedci. Zdôrazňujem teda, jazykoveda nie je pri prekladaní prekážkou, naopak, môže byť prekladateľovi veľmi užitočná."

K tomu sa už len žiada dodať: "...ako aj preklad môže byť užitočný lingvistovi".

Literatúra

Rybák, J.: Charakter opozície neurčitých zámen typu **кто-нмёу.flib - КТО-ТО .** Ôeskoslovenská rusistika 10, 1965, 4, s. 196-201.

Rybák, J.: Neurčité zámená s významom nutnosti. Ruský jazyk 24, 1973, 4, s. 159-165.

Rybák, J.: Neurčité zámená v ruštine a slovenčine pri vyjadrení porovnávania. Rocznik Slawistyczny, t. 36, cz. 1, 1975, s. 17-24.

Rybák, J.: Kategória čísla a neurčité zámená. Jazykovedný časopis 26, 1975, 2, s. 150-157.

Rybák, J.: Vzťahy opozície neurčitých zámen a gramatickej kategórie čísla v ruštine a slovenčine. Slavica Slovaca 13, 1970, 1, s. 33-42.

Rybák, J.: K problematickým prípadom vyjadrenia neírčitcsti. Československá rusistika 25, 1980, 4, s. 166--69.

Rybák, J.: Preklad nadávok typu ničota jedna. Ruštinár 15, 1980, 3, s. 3–4.

Rybák, J.: Kapitolky o jazyku a prekladaní. Bratislava Smena 1982, 143 s.

K metodologickým otázkam výskumu slovenského verša

Ján Sabol

V slovesnom umeleckom diele /v poézii, v próze, v dráme/ sa - podobne ako v jazyku, ktorý je jeho základným stavebným materiálom /v poézii a v próze výlučným/ - nevyhnutne premieta vzťah formy a obsahu jazykového znaku /designátora, zvukovej stavby znaku a designátu, významovej stavby znaku/. Ponická výstavba umeleckého textu vychádza zo zvukovej štruktúry príslušného jazyka; ide pri nej o spätie segmentálnych jednotiek /hlásky, fonémy/ a suprasegmentálnych jednotiek /prozodické javy, prozodémy/. Hlavný rozdiel v oblasti zvukovej stavby poézie na jednej strane a prozaického textu na druhej strane /dramatický text môže byť veršovaný i "prozaický[11]/ je v špecifickom rozložení a vzťahu a v osobitnom funkčnom využívaní segmentálnych a suprasegmentálnych prvkov, najmä v oblasti rytmu.

V štúdii uvedieme niektoré poznámky o našich východiskách pri analýze slovenského verša /pozri aj Sabol, 1977; 1963; Sabol - Štraus, 1969; Štraus - Sabol, 1968, 1968a/. Pôjde najmä o problém rytmicko-prozodického modelu verša, vzťahu rytmu a metra, o problematiku relácie výrazových a významových zložiek v poézii, osobitne pri

eufónii a o skice **Q** uplatnení niektorých veršových /prozodických/ systémov v slovenskej poézii, predovšetkým časomerného verša#

1* Pri konštruovaní rytmu verša sa využívajú fonologické prostriedky slova /kvantita, prízvuk a i./ i fonologické prostriedky vety /vetná a veršová intonácia/. Základnou jednotkou, na ktorej sa suprasegmentálne javy realizujú, je slabika. Tu pramení možnosť využiť na rytmický impulz a rytmický pohyb počet slabík vo verši. Dominantným uplatnením príslušných suprasegmentálnych javov vzniká špecifický veršový systém:. časomiera /s konštitutívnym využitím kvantity/,' sylabický veršový systém /dominantné uplatnenie rovnakého alebo regulovaného počtu slabík vo verši/, tonický veršový systém /normované rozloženie prízvučných slabík v horizontálnom smere/, sylabotonický veršový systém /normované rozloženie prízvučných a neprízvučných slabík vo vertikálnom a horizontálnom smere/. Priorita fonologických prostriedkov vety /vetná a veršová intonácia/ sa uplatňuje v sylabickom veršovom systéme a v niektorých typoch volného verša.

Prieskum rytmickej štruktúry básnických textov v ich historickom priereze na pozadí príslušnej prozodickej sústavy jazyka umožňuje zovšeobecnenie - vymedzenie základných rytmických veršových charakteristík a na ich základe vytvorenie rytmicko-prozodického modelu verša v danej národnej literatúre. Za základné diferencujúce rytmotvorné činitele verša - na báze prozodických "dispozícií" jazykovej sústavy, hierarchického rozloženia fonicko-rytmických jednotiek "nižšieho" a "vyššieho" radu /v prvom prípade ide o primárne využitie prvého rytmického prúdu - pohybu od slabiky k taktu, v druhom prípade o primárne využitie druhého rytmického prúdu - pohybu od taktu k vete/ a spolupôsobenia i napätia medzi sémantickými a fonickými

jednotkami jazykového systému - možno podľa nášho názoru pokladať

a/ dominantné využívanie prvkov fonológie slova, alebo prvkov **f**onológie vety;

b/ zhodu, alebo nezhodu medzi intonáciou vety a intonáciou verša.

V prvom prípade ide o protiklad uvedených dvoch rytmických prúdov, v druhom prípade o súčinnosť i protipohyb zvukovo-sémantickýeh prvkov verša a vety /o rušenie, respektíve "oživovanie" kontinuálnosti v mene významu; z protikladu kontinuálnosť - nekontinuálnosť, ktorý súvisí s horizontálnou a vertikálnou organizáciou pri verši a s horizontálnou organizáciou prozaického textu, vyrastá - podľa nás - základná opozícia verša a prózy/.

Pri vymedzovaní týchto dvoch základných a rozhodujúcich rytmotvorných činiteľov veršovaného' textu treba upozorniť na niekoľko metodologických zásad. Ide predovšetkým o rešpektovanie dialektickej spätosti prvkov fonológie slova s fonológiou vety; elementy slovnej fonológie presakujú veršom, ktorý v rozhodujúcej miere určujú prvky vetnej fonológie, a naopak. Rovnako treba interpretovať aj vzťah medzi intonáciou vety a intonáciou verša /ide o príklad na kontrast dvoch intonačných línií, teda výrazových prvkov, avšak s podstatne rozdielnym vzťahom k sémantike: intonácia vety je viac v službe významu, intonácia verša viac v službe zvuku/. Obidve intonačné línie sú vo veršovanom básnickom texte vždy prítomné; dôležitý je ich vzájomný pomer. Ak vyjdeme z axiómy, že podstatu jazyka ako znakovej sústavy /a **teda** aj jazyka umeleckého textu/ tvorí dialektická vibrácia zvuku a významu, pričom zvuk pracuje v službe významu a hie naopak, potom sa ukáže, že rozhodujúcim "partnerom" vo vzťahu oboch intonačných štruktúr je intonácia vety. Ľúto skutočnosť pregnan-

tne potvrdzuje prípad, keď je intonácia vety a intonácia verša v rozpore - tu sa totiž jednoznačne "presadzuje[11] intonácia vety, stmeľujúca sémantickú, gramaticky sformovanú informáciu o skutočnosti. Len cez ňu, či na jej podloží možno hovoriť o intonácii verša ako o rytmickom organizátorovi básne /porovnaj Bakošovo konštatovanie o štúrovskom verši; 1968, s. 137/ - tu je v súlade intonácia vety a intonácia verša, respektíve o nej ako o dominante rytmickej štruktúry verša /porovnaj Bakošovu analýzu veršovej výstavby básnického textu hviezdoslavovského obdobia} ibid., s. **166/** - tu ide o rozpor medzi intonáciou vety a intonáciou verša. Inými slovami: aj vo verši je intonácia vety - gramaticko-sémantickej jednotky - "všadeprítomná"; pre charakteristiku veršového rytmu vychádzajúceho z pohybu od taktu k vete je rozhodujúca jej relácia **k** intonácii verša - predovšetkým zvukovo-rytmickej jednotky /podrobnejšie Sabol, 1981, s. 103-104/. ***Tým*** - prirodzene - nenarúšame tézu o autonómnosti verša ako "svojprávnej" zvukovej a významovej jednotky, ale aj "jednoty" básne.

Vzájomnou kombináciou oboch základných rytmotvorných činiteľov môžeme vymedziť štyri teoreticko-hypotetické modely rytmicko-prozodických veršových štruktúr:

1. a/ dominantné využívanie prvkov slovnej fonológie
   b/ intonácia vety s intonácia verša

Dôsledné uplatnenie, "naplnenie" tohto modelu by znamenalo nebezpečenstvo skorej rytmickej automatizácie; v "čistej" podobe sa preto v poézii neuplatňuje /ak máme na mysli určitý dobový estetický kánon básnického rytmu/. Jeho nasýtenú realizáciu možno pozorovať napríklad v detskej poézii, V riekankách, teda v tom priestore rytmickej štruktúry, v ktorom je veľmi plynulý vedomý funkčný prechod od rytmického pohybu k rytmickej automatizácii.

2. a/ dominantné využívanie prvkov vetnej fonológie

b/ intonácia vety s intonácia verša

Tento model v slovenskej literatúre realizuje predovšetkým sylabický verš štúrovskej poézie, ktorý na prvý plán vysúva prvky vetnej fonológie; zároveň je tu výrazná tendencia po konvergencii intonácie vety a intonácie verša.

3. a/ dominantné využívanie prvkov slovnej fonológie
b/ intonácia vety^£intonácia verša

Je to model, ktorý sa v slovenskej literatúre realizuje najmä v hviezdoslavovskom verši /a na jeho pozadí vlastne v slovenskej poézii dodnes/« Tento typ verša s prísne stopovou organizáciou - ako negácia predchádzajúceho vývinového štádia slovenského verša - "rehabilituje" prostriedky slcvnej fonológie; prevažuje v ňom tendencia po vzostupnej intonačnej línii a po disharmónii medzi vetnou a veršovou intonáciou*

4. a/ dominantné využívanie prvkov vetnej fonológie
b/ intonácia vety intonácia verša

Tento model realizuje jeden z typov volného verša /v slovenskej literatúre reprezentujúci najvýraznejšie inovačné tendencie v súčasnej poézii; podrobnejšie štraus - Sabol, 1968a, s. 170-190/.

Každý model ako logická konštrukcia "zjednodušuje" zachytávanú skutočnosť, odráža ju len aproximatí vne. Preto aj naše modely rozhodujúcich rytmotvorných činiteľov básnických textov treba pokladať za schémy, hrubé kontúry zložitého, vnútorne diferencovaného a "pulzujúceho" rozloženia rytmicko-prozodických konštánt a ich stvárňovania v stavbe verša. Zároveň poznamenávame, že rozbor rytmotvorných prvkov veršovaného komunikátu na pozadí vymedzených teoreticko-hypotetických modelov môže byť vari aj určitým "hodnotovým" kritériom pri skúmaní štruktúrovanosti, stupňa rešpektovania dobového estetického kánonu aj inovačných

tendencií a výbojov v rytmickej výstavbe konkrétneho básnického textu.

2, Vo verši treba rozlišovať rytmus a metrum. Rytmus má popri všeobecnom význame /podrobný rozbor tohto javu pozri v našej štúdii, 1982/ ako pravidelné striedanie /opakovanie/ zhodných javov v určitých s úmerateľných intervaloch /keby sme túto definíciu premietli na verš, mohli by sme konštatovať, že rytmus verša sa zakladá na zámernom a systematickom striedaní príslušných zvukových prvkov/ aj význam naplnenie /realizácia, konkretizácia/ metrickej normy, metra. Metrum je rytmickou schémou verša, veršovým pôdorysom, normou, ktorej verš podlieha /porovnaj aj Hrabák, 1970, s. 20/.

Vzťah rytmu a metra je vzťahom jednotlivého a všeobec**neho**. Z tejto dialektickej relácie vyplýva aj postup pri analýze rytmu a metra aj interpretácia týchto dvoch pojmov Východiskom na rozbor veršového rytmu je "rovina" konkrétnej rytmickej realizácie, rytmu; abstrakciou a zovšeobecnením rytmu jednotlivých veršov dochádzame k "ideálnej" schéme /norme/, t. j. k metru, ku ktorému veršový rytmus smeruje **7**teda ho uskutočňuje/, ale málokedy ho dokonale naplní. Krajným prípadom vzťahu rytmu a metra je ich "splynutie"; ide o úplnú rytmickú automatizáciu, ktorej sa básnický text vyhýba.

Ako príklad na rozbor rytmu a metra uvedieme prvé dve strofy z Rúfusovej básne Katreny /zb. Až dozrieme/:

Večer mrazmi podkovanou nohou
tlačí ruže, skryté v pazderí.
V tento čas na vykrivených rohoch
trúbievali u nás pastieri.

. Húkal roh, jak zavialo by z diali
prenikavým dlhým steskom zím.

V súmraku sa chyžky rozprávali,
odpľúvajúc . do tmy riedky dym.

Všetky verše majú regulovaný počet slabík /pravidelné striedanie **10**-slabičného a **9**-slabieného verša/, ale zároveň pozorujeme, že sú tu systematicky rozložené **ÄJ** zvukovo prominentné /prízvučné/ slabiky, rytmické vrcholy. Vprvomverši slovnéprízvukypripadajún a**1** . slabiku /pri rytmickom rozbore používame na označenie prízvučnej slabiky znak x a na označenie neprízvučnej slabiky x, teda prvý verš by sme interpretovali takto: x x x x x xxxxx/, vdruhomverši n a**1** . ,**3** vtreťomverši n a**1** . ,**3** š in a**1** . ,**5** **#**a**7** . slabikuatď., tedas párnych slabikách verša, zatiaľ čo neprízvučnosť dôsledne charakterizuje párne slabiky /na týchto slabikách je dominanta nepri zvučnosti/. Určili sme takto sylabotónický verš /porovnaj**1** . **/** /pri metrickom rozbore používame na označenie ťažkej doby ležatú čiarku a na označenie ľahkej doby oblúčik/ -, ide teda o trochejské metrum. Pravda, v koncových pozíciách nepárnoslabičných a párnoslabičných veršov /vzhľadom na rozdielny počet slabík/ sa trochej manifestuje špecificky.

Rytmus a metrum ako dva stupne vzťahu jednotlivého a všeobecného pri tom istom jave sú v súčinnosti, ale aj v protipohybe. Napätie medzi rytmom a metrom /namiesto očakávanej prízvučnej slabiky sa realizuje neprízvučná, alebo sa presunie prízvučná slabika z ťažkej doby na ľahkú/ je zdrojom dezautomatizácie, osvieženia, inovácie básnického rytmu /porovnaj aj Hrabák, ibid./. Pravda, nie vždy sa dá metrum bezpečne určiť priam na prvý pohľad ako v uvedenom úryvku; niekedy ho možno stanoviť len po podrobnom rozbore a porovnaní rytmu mnohých veršov analyzovaného umeleckého diela.

Rozdiel medzi rytmom a metrom - hoci ide o dve "tvá-re" toho istého javu - sa odráža aj v príslušných paralel-ných jenotkách: v takte a v stope. Takt je jednotka rytmu, stopa jednotka metra. Dôležité je tieto jednotky vymedziť vo vzťahu k najmenšej premiestnitelnej zvukovo-významovej jednotke jazyka - k slovu: hranica textu je zároveň hra-nicou slova /pozri v našej časti práce Ondruš - Sabol, 1981, s. 137-140/, ale hranica stopy sa nemusí kryť s hra-nicou slova /tak je to napríklad pri jambe v slovenskej poézii/. ***Tým*** sa zároveň potvrdzuje, že metrum ako jav s vyšším stupňom abstrakcie a s vyššou hladinou všeobecného ako rytmus sa nedá plne premietnuť do konkrétneho zvuko-vého textu /okrem prípadu, ked sa metrum a rytmus celkom prekrývajú/; preto pri rozbore veršového rytmu zdôrazňu-jeme postup od jednotlivého k všeobecnému, od rytmu k me-tru; pri obrátenom postupe by sme často "znásilňovali" konkrétny jazykový materiál.

3* Pri úvahách o zvukovej stavbe verša nemožno obísť otázku univerzálneho vzťahu, jazykového znaku, relácie formy a obsahu, zvuku a významu. ITapriek tomu, že spätie zvukových a významových jednotiek vo vzťahu k označovanej skutočnosti je ľubovolné, arbitrárne /rovnaký význam sa v rozličných jazykoch zachytáva rozdielnou konfiguráciou zvukových prvkov; pórov. Ondruš - Sabol, op. cit., s. **60-61**, 156-161/, existujú prípady, ked sa arbitrárnosť ruší alebo aspoň oslabuje a skutočnosť /cez obsah jazykového znaku/ ako keby si "vynucovala" aj adekvátne zvukové stvár-nenie. Arbitrárnosť jazykového znaku sa zavše oslabuje aj vo veršovanom umeleckom diele /podrobne Sabol, 1973} 1983 a/. V tejto situácii sa zvukové jednotky "oslobodzu-jú" spod područia fonologického zaťaženia a ponúkajú zo svojej štruktúry čosi navyše; toto "navyše" - to je fo-nické gesto, zvukový stimulátor, spolupracujúci so séman-

tikou výrazu a výpovede. Pravda, vedúca úloha sémantiky je neodškriepiteľná aj v tomto prípade.

Najvlastnejšími a najdôležitejšími úlohami zvukových jednotiek je diferencovanie významových jazykových prvkov /ide o dištinktívnu funkciu foném/ a účasť na intonačnom stvárňovaní vety /suprasegmentálne javy s gramatizujúcou funkciou/. Ale ani v ďalších priestoroch jazykového textu sa zvukové prostriedky nesprávajú celkom "neutrálne" /porovnaj napríklad aj Horalek, 1982/; na potvrdenie tohto konštatovania môžeme uviesť niektoré osobitosti básnickej reči: napríklad vo verši sa môže využiť na rytmizačnú funkciu do určitej miery aj osobitné organizované opakovanie hlások /foném/ a ich skupín, čiže hlásková inštrumentácia verša. Najčastejším prípadom hláskovej inštrumentácie je eufónia. Tento jav ako umelecky pôsobivé usporiadanie hlások /fonám/ na základe opakovania je výrazným pomocníkom veršového rytmu a spolupracuje pri celkovom významovom vyznení básne.

Všimnime si, ako podmanivo využil radenie hlások p, s, t/ť, st/sť, sp M. Válek v básni Večer /zb. Dotyky/:

Letí havran ponad pusté lesy,
v pustom poli posteľ ustelie si
opustený spáč.

Uvedená hlásková inštrumentácia sa zúčastňuje na vytváraní obrazu večernej, skoro až apokalyptickej, mrazivej tisiny, v ktorej "počuť" letieť osamelého havrana aj vďaka sugestívnemu rozloženiu zvukov istej kvality /esteticko-sémantické súvislosti textu si tu nevšímame/. Pravda, tento zmysel môžeme vyhmatať len vďaka významovému vyžarovaniu lexikálnych jednotiek z týchto veršov.

V slovenskej literatúre príklady na eufonickú virtuozitu/prechádzajúcu až do zvukomalby/ môžeme nájsť v poézii L. Novomeského /podrobnejšie Sabol, 1975/:

Klin výšin syčí šípy bystriny,
džezuje žvatlavý džavot riav.
krok gondol klokoče tokom potokov
pod plotom topoľov-
a balád balvany valia vlny valného Dunaja:
hujaja,
do mora.
do mora,
hujaja.
/Sinee na vodách, zb. Romboid/

V tejto rozmarnej hre s výrazom sú zárodky jeho priam filologického obnažovania významu slov, ktoré podopiera zvuková inštrumentácia:

tento deň a dni, čo toľkých do ohnutia
zhrbili v hŕbky. hŕbky na hroby,
že až sám sa na ten dobrý deň tu mením,
ktorý vznáša nahor škovran škoyrančením,
vešia na výšiny na vlas svojho hlasu
až kamsi v nadoblačné oblačie,
/Do mesta 30 min./

Úloha hláskovej inštrumentácie alebo eufónie vo vzťahu k významu je dvojsmerná: alebo podčiarkuje, umocňuje význam /ak nie je výrazná/ alebo ho zastiera, zahmlieva /ak je nápadná, "vtieravá"j porovnaj aj Kibédi Varga, 1963, s. 14/• **V** tejto súvislosti treba znovu pripomenúť, že vo vzťahu zvukových a významových prvkov rozhoduje významová zložka znaku. Hoci sa zdá, že hlásky na základe niektorých svojich artikulačno-akus tie kých vlastností majú univerzálnu symboliku /porovnaj konštatovanie I. Fonagya, 1970/, jej "uvedomenie si" je možné iba na pozadí kontextového významu,.až ex post, a posteriori, "dodatočne" /porovnaj aj Hrabák, op.cit., s# 56/, keď sme dekódovali lexikálny význam slov /preto sa eufónia stáva zlož-

kou metrického impulzu len veľmi zriedka/. Inak nastáva pri interpretácii "krátke spojenie" /pretože nijaký zvuk neprináša priamo akýsi význam vôbec/, aké urobil napríklad J. Kollár vo svojej úvahe /1823/, v ktorej píše, že každá samohláska má svoj vlastný charakter, kto:rý sa potom podľa jej výskytu "po celej reči rozleje[11]. A tak mu potom vychádza, že v slovenčine sa samohláska o, prenáša na predmety "dôstojné, vznešené, veľké, strašné, slávne, sväté, krásne", samohláska ji má podľa estetického cítenia charakter čohosi "milého, veselého, živého, spanilého, láskavého" atd. Je na prvý pohľad zrejmé, že uvedené vyžarovanie významov nepatrí samohláskam, ale slovám, v ktorých sa tieto samohlásky vyskytujú a z ktorých básnik identifikoval spomínané významy.

Svojimi poznámkami o vzťahu eufónie a sémantiky nijako nepopierame "aktivitu" zvukových prvkov umeleckého textu pri dokreslovaní, zvýrazňovaní, podfarbovaní sémantiky. Dôležité pritom je, aby sa diferencovala symbolická, expresívna a sugestívna hodnota zvukov vo verši. Hajbezpečnejšie sa dá skúmať predovšetkým znakový význam formy, vychádzajúci zo symbolickej hodnoty fonických jednotiek, a to najmä preto, že je prístupný sémantickej analýze /porovnaj Levy, 1971/.

V zhrnutí možno konštatovať, že všetky "náznaky" sémantiky pri zvukových komponentoch verša sa naplno roztvárajú vcíaka významu lexikálnych jednotiek, napájajúc sa pritom na estetický "rozmar" básne} účinok fonických prvkov verša sa spravidla obmedzuje na to, že formuje význam, ktorý kóduje a nesie text /porovnaj aj Levy, ^bid./.

4. Už sme naznačili, že základom, z ktorého vyrastá príslušný veršový systém, je zvuková sústava daného "jazyka, najmä charakter jej suprasegmentálnych prvkov konštitujúcich slabiku a slovo /fonologickä alebo nefonologická

kvantita; volný, uvolnený, viazaný prízvuk a podobne./. Pravda, "výber príslušného veršového systému - ktorého podložím je zvuková rovina daného jazyka - môže byť ovplyvnený aj dobovým estetickým kánonom, respektíve tradíciou v rámci národnej literatúry, ohlasom inonárodných literatúr, ale aj "tlakom" zobrazovanej skutočnosti a podobne. Tu kdesi treba hľadať aj zrodenie protikladu viazaného verša /s normovaným dominatným uplatnením prvkov fonológie slova/ a voľného verša /s dominantným uplatnením prvkov vetnej fonológie/.

Pri opise veršových systémov v slovenskej literatúre treba vychádzať z týchto jazykových osobitostí slovenčiny: 1. Prízvuk je fixný, teda nef onológie ký, viazaný na prvú slabiku slova /taktu/f má teda "len" fonologicko-delimitačnú.funkciu! fpnologicko-dištinktívna funkcia prízvuku /spolu s niektorými ďalšími suprasegmentálnymi javmi/ sa "ohláša" len v niektorých okrajových taktových spojeniach /Zahla som za hlasom! Zviera lasom zvierala som; Zaťaženie zaťa ženie! Ostrie kal ostriekal/f 2. Neprízvučné slabiky v slove /takte/ sa /napríklad na rozdiel od ruštiny/ neredukujÚ! 3. Existuje fonologická kvantita /o suprasegmentálnych javoch spisovnej slovenčiny porovnaj najmä Sabol, 1977 a/. Tak napríklad fixným miestom slovenského prízvuku je dané aj množstvo rytmickej informácie na počiatočných slabikách verša: 1. slabika verša sa v slovenskej poézii správa dosť "neutrálne" pri signalizovaní diferencovaného rytmického pohybu vo verši /prízvukovanie 1. slabiky "vyhovuje" trochejskému, daktylskému, ale - na základe používania trojslabičných taktov s prízvukom na 1* slabike v začiatočnej veršovej pozícii - aj jambickému pôdorysu/. Oveľa väčšie množstvo rytmickej informácie prináša 2. slabika verša /dominanta neprízvučnosti pri troche j i a daktyle, stúpajúca krivka prízvukovania vo ver-

šoch jambického spádu - v prípade, ked sa tu nepoužívajú len daktilské predrážky, čo by bol dosť výnimočný zjav/. Prakticky "definitívne" riešenie nastáva pri **3** . slabike - za súčinnosti s'predchádzajúcimi slabikami, pravda, s určitou relatívnosťou pri zmiešanom metre /príznakové prízvukovanie pri trocheji, neprizvučnosť pri daktyle a jambe/.

Vo vývine slovenskej poézie sa stretáme so sylabickým veršovým systémom /v období baroka a v štúrovskom, romantickom verši/, s časomerným veršovým systémom /v období klasicizmu/, so sylabotonickým veršovým systémom /čiastočne v klasicizme;, inak tento veršový systém sa naplno realizuje od hviezdoslavovského obdobia po súčasnosť/ a s voľným veršom /podrobne Sabol, 1983/.

Voľný verš - ako jav sui generis - si svoju cestu kliesnil cez postupné uvoľňovanie oboch základných "dvojjediných" rytmotvorných prvkov sylabotonického verša: pravidelného či regulovaného počtu slabík /sylabizmu/ a rovnomerného rozloženia prízvučných a neprízvučných slabík vo vertikálnom a horizontálnom smere /tónizmu/« ITormovanosťou sylabickej a tonickej výstavby verša, respektíve jej uvoľňovaním sa charakterizujú jednotlivé veršové systémy, ale aj voľný verš.

Schematicky:

normovanosť (+)	sylabizmus	tónizmus	
	+	+	/a/
	+	-	/b/
		+	/c/
		-	/d/

V prípade /a/ ide o "viazaný" sylabotonický verš, v prípade /b/ sa realizuje sylabický veršový systém, v prípade /c/ tonický ***veršový*** systém, respektíve istý typ voľného verša v sylabotonizrne, v prípade /d/ ide o "najvlastnejší" typ voľného verša v sylabotonizme. Voľný verš by

sme teda mohli charakterizovať ako svojráznu veršovú štruktúru /v sylabotonickom veršovom systéme/ **a** uvolneným sylabizmom, respektíve s uvolneným sylabizmom aj tónizmom, v ktorom úlohu základného nositela rytmického pohybu preberajú prvky vetnej fonológie /druhý rytmický prúd/: veršová a vetná intonácia /podrobne o volnom verši pozri Štraus - Sabol, 1968 a/. -

Časomerný veršový systém /niekedy nazývaný aj antický/ J° veršový systém, ktorého základom je striedanie dlhých a krátkych slabík. Základ rytmu časomerného verša teda spočíva v tom, že sa na príslušných miestach opakujú rovnaké časové kvantá. Jednotkou miery je takzvaná móra - čas realizácie krátkeho nositeľa slabičnosti; dlhá slabika je zložená z dvoch mór. Metrickou konštantou časomiery je podkladanie ťažkých dôb verša dlhými slabikami a podkladanie niektorých ľahkých dôb krátkymi slabikami /porovnaj aj Hrabák, op. cit., s. 145/. Podkladanie ťažkých dôb dlhými slabikami sa môže uskutočňovať prostredníctvom takzvaných prirodzených, teda fenologický relevantných dĺžok /v latinčine sa tieto slabiky nazývali "nátura longae"/, ale aj takzvaných poziČných dĺžok - ide spravidla o prípad, ked po samohláske nasledujú dve alebo viaceré spoluhlásky, a to aj na rozhraní slov /v latinčine sa tieto slabiky nazývali "positione longae"/.

Časomerná verzifikácia je vhodná pre jazyky, v ktorých má slabičná kvantita fonologickú funkciu a prízvuk je melodický /ideálnym materiálom pre ňu bola stará gréčtina - Hrabák, ibid., s. *144/*•

Antická časomerná verzifikácia sa v období humanizmu napodobňovala v európskych literatúrach, tu však narážala na zvukovo-typologické jazykové prekážky. V slovenskej literatúre časomerný verš pestoval najmä J. Hollý /obdobie klasicizmu; výskumu časomerného verša v poézii tohto bás-

nika sa najpodrobnejšie venoval V. Turčáný, 1972; 1978/, podlá presvedčenia ktorého bola bernolákovčina oveľa vhodnejšia na časomieru ako ktorýkoľvek iný jazyk v Európe. Ani v slovenskej poézii však časomerná verzifikácia nemala dlhé trvanie; vzpieral sa jej zvukový systém slovenčiny, v ktorej je prirodzených dĺžok málo /hoci v bernolákovčine viac ako v štúrovskej slovenčine obmedzujúcej výskyt dlhých slabík takzvaným rytmickým zákonom/ a polohová dĺžka sa v jazykovom vedomí nepociťuje, je teda umelá, "poetologická". Porovnajme príklad na hexameter z Hollého Selaniek, v ktorom sú iba pozičné dĺžkys Lubko prišel hned, jak čul hvizd, a za sudca tu chcel byť.

Zvolené metrum verša ako určitým spôsobom organizované rozloženie dlhých a krátkych slabík sa pri "prevode" do rytmickej štruktúry v časomiere dôsledne presadzuje. Pravda, "rozpor" medzi rytmom a metrom je aj v tejto verzifikácii; ak vychádzame z "prísneho" fonológiekého pohľadu na časomerný veršový systém, tak sa ukáže, že do priestoru rytmu patria iba prirodzené, fonologicky závažné dĺžky, zatiaľ čo takzvané polohové dĺžky ako uplatnenie istej básnickej konštrukcie sú "len" zložkou metrickej organizácie. Z tohto protikladu rytmu a metra v časomernej verzifikácii vyplýva aj istá "deštrukcia" zvukovo-rytmického podložia v jazykoch, ktoré pre tento verš nemajú vhodné fonicko-typologické ustrojenie, ľúto skutočnosť môžeme dobre pozorovať napríklad aj pri prednese časomerného verša v slovenčine /porovnaj konštatovanie J. Hrabáka pre češtinu, op. cit,, s. 147/; tu sa totiž často transakcentuje - slovný prízvuk sa presúva na slabiky s metrickou dĺžkou všade tam, kde ťažká doba nepripadá na slabiku so slovným prízvukom; toto presúvanie slovného prízvuku však silne deformuje normálnu, prirodzenú výslovnosť: pociťuje sa ako korzet rušivo zasahujúci aj do sémantiky verša.

Literatúra

Bakoš, M.: Vývin slovenského verša od školy Štúrovej. 4. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 307 s.

Fonagy, I.: Forma a funkce básnického jazyka. In: Dvanáct eseju o jazyce. Praha, Mladá fronta 1970, s. 81-123.

Horálek, K.: Fonológie a znaková povaha jazyka. Slovo a slovesnost, 43, 1982, s. 139-144.

Hrabák, J.: Úvod do teórie verša. 4# vyd. Praha, Statní pedagogické nakladatelství 1970. 259 s.

Kibédi Vargai A.: Les constantes du poéme, .1963, s. 14, 110-111.

Kollár, J.: Myšlénky o libozwučnosti rečj w&bec, obzwlášte československé. Krok, 1, 1823, s. 33-47.

Levy, J.: Sémantika verše. In: Bude literárni veda exaktní vedou? Výbor studií. Praha, Československý spisovateľ 1971, s. 289-323.

Ondruš, Š. - Sabol, J.: Úvod do štúdia jazykov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 317 s.

Sabol, J.: Akustický signál a jeho skutočnostný reflex /K rytmickej a sémantickej interpretácii básne V. V. Majakovského Lavý pochod/. Slavica Slovaca, 8, 1973, s. 419-427.

Sabol, J.: Zamyslenie nad vzťahom výrazu a významu v poézii Laca Novomeského. Kultúra slova, **9** , 1975, s . 38-43.

Sabol, J.: Prozodický systém slovenčiny a slovenský verš. In: Studia Academica Slovaca. 6. Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Iviistrík. Bratislava, Alfa 1977, s. 491-515.

Sabol, J.: Prozodická sústava slovenčiny. I. vyd. Bratislava, Metodicko-výskumný kabinet Československého rozhlasu 1977 /a/. 97 s.

Sabol, J.: Z problematiky vzťahu intonácie a významu. In: Jazykovedné štúdie. 16. Red. J, Ružička. Bratislava, Veda 1981, s.101-105.

Sabol, J.: 0 rytme jazyka a básnickej reči. Romboid, 17, 1982, č. 3, s. 64-67.

Sabol, J. *• Teória literatúry. Základy slovenskej verzológie. 1. vyd. Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika 1983 /v tlači/.

Sabol, J.: Výrazové "echo" vo význame lexikálnej jednotky. In: Obsah a forma v slovnej zásobe /v tlači/.

Sabol, J. - Štraus, P.: Základy exaktného rozboru verša. 1. vyd. APPh UŠP. Spoločenskovedný zošit. 2. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 106 s.

Štraus, P. - Sabol, J.: K výskumu a interpretácii slovenského sylabotónického verša. Slovenská literatúra, 15, 1968, s. 243-249.

Štraus, P. - Sabol, J.: Voľný verš v súčasnej slovenskej poézii (Genéza a charakteristika). In: Rytmus a metrum. (Litteraria. 11.) Red. 0. Čepan. Bratislava, Vyd. SAV 1968 (a), s. 81-198.

Turčány, V.: Na **krásnu** záhradu Hollého Jána. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1972. 211 s.

Turčány, V.: Podnety antickej poézie v diele J. Hollého. In: Československé prednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistu v Záhrebu. Praha, Academia 1978, s. 97-105.

Oslovovanie v slovenčine

Oľga Sabolová

V našej jazykovednej literatúre sa otázke oslovenia /oslovenie chápeme širšie ako takzvaný vokatív, respektíve vokatívne vety/ venovala v podstate len okrajová pozornosť. O oslovení "pane" písal E. Pauliny /1949/; konštatuje, že "vokatív pane ako plnovýznamné oslovenie osoby mužského pohlavia sa v spisovnej slovenčine neužíva" /s. 87/ a že "v slovenčine musíme každého mužského pri oslovení aj nejako spoločensky zaradiť" /s. 88/; autor ďalej uvádza, že "slovo pán v oslovení nemá svoj plný význam a nemôže sa užívať samostatne, ale iba ako formálna čiastka oslovenia typu pán sused!" /s. 89/. Podobne hodnotí aj substantívum pani /"ani tu nie je možné osloviť v slovenčine ženskú osobu prostým pani!" - s. 89/. Nazdávame sa, že zatiaľ čo hodnotenie používania výrazu pane, respektíve pán vystihuje komunikačnú skutočnosť /slovo pán sa samostatne nepoužíva, len v spojeniach s ďalšími výrazmi r pán Malý, pán majster, pán sused, pán doktor, mladý pán - ide o oblasť hovorovej, a to zvyčajne priam familiárnej, dôvernejšej komunikačnej situácie/, pri výraze pani uvedené konštatovanie neplatí /v hovorovej oblasti sa používa, podobne ako napríklad oslovenie slečna, aj samostatne r Pani,

odvážte mi, prosím, ten kaleráb! Prosím vás, pani, koľko stojí kilo tých čerešní? Slečna, koľko je hodín?; častejšie sa však v takýchto prípadoch používa slovo pani s prívlastkom:: mladá pani/. Pripomíname, že aj oslovenie súdruh, súdružka /ak je percipientom jedna osoba/ sa používa samostatne len veľmi zriedkavo /napríklad pri rozhovore na oficiálnom, rokovacom fóre/; skoro dôsledne sa upotrebúva v spojení s priezviskom alebo s pracovným či spoločenským zaradením adresáta /súdruh Novák, súdružka Kováčova, súdruh riaditeľ, súdruh asistent, súdružka učiteľka, súdružka inžinierka, súdružka poslankyňa; je však zaujímavé, že deti v materských školách a žiaci nižších ročníkov základnej školy oslovujú a pomenúvajú svoju súdružku učiteľku eliptickým súdružka/.

/Niektorými základnými teoretickými otázkami súvisiacimi s používaním vokatívu v spisovnej slovenčine sa zaoberá aj F. Miko /1961/, kriticky hodnotiac odbornú literatúru o tomto jave. Podstata oslovenia podľa neho spočíva v tom, že "prijímateľovi prejavu /počúvajúcemu alebo čítajúcemu/ adresujeme jeho vlastné pomenovanie a intonáciou naň apelujeme, aby obrátil na nás svoju pozornosť" /s. 36/. Vokatív v spisovnej slovenčine nepokladá za osobitný pád. Osihotené tvary na -e a -u /švagre, kmotre, chlapče, bratku, synku, priateľu a niektoré iné/ sú "štylistickými variantmi nominatívu v niektorých druhotných odtienkoch oslovenia" /s. 39/. Na rozdiel od nominatívu vyjadrujú v oslovení "odtieň intímnosti, familiárnosti /švagre, kmotre, chlapče, bratú; rovnako i jediné tvary človeče, chlape, bratku, synku, synak/, prípadne majú slávnostné zafarbenie /Majstre! Vážený pane!/ alebo sa používajú v istých vymedzených okolnostiach, napríklad v listoch /Vážený pane! Milý priateľu!/, v rozprávkach, v náboženskej oblasti /tu zväčša už ako archaizmy, v ustálených oslovovacích formulách

v piesňach, často len pre potretý verša/ /s. 38-39/. Podobne sa uvedené vokatívne tvary s funkciou oslovenia hodnotia v Morfológii slovenského jazyka /1966, s. 85-86/; o oslovení sa stručne píše aj pri rozbore používania nominatívu /s. 154-155/. ^

Okrajovo sa o oslovení hovorí - najmä y súvislosti s takzvanými vokatívnymi vetami - aj v syntaktickej literatúre /porovnaj napríklad Kopečný, 1958, s. 296-297; Pauliny - Ružička - Štolc, 1968, s. 342; Bauer - Grepl, 1975, s. 91-93; Oravec, 1978, s. 57; Oravec - Bajzíková, 1982, s. 70/. O niektorých jazykovo-štylistických a jazykovo-komunikačných znakoch oslovenia - najmä v súvislosti s rečníckymi prejavmi - píše J. Mistrík /1979; 1980/.

Oslovenie je syntakticko-štylistický jav, ktorý ako keby prečnieval medzi vnútrojazykovými prostriedkami komunikácie a niektorými svojimi znakmi sa približoval k páral ingvi s tie kým mimojazykovým prvkom /porovnaj najmä jeho tzv. kontaktovú funkciu/. Ide o znak bezprostrednej, konkrétnej dorozumievacej situácie, v ktorej sa prejavuje vzťah medzi odosielateľom a prijímateľom, hoci sa s ním možno stretnúť i pri komunikácii na diaľku /napríklad v úradnom alebo súkromnom liste, v rozhlasovom či televíznom prejave/. Viazanie oslovenia na bezprostrednú komunikačnú situáciu znamená, že sa s ním stretávame v tých štylistických oblastiach, v ktorých sa naplno prejavuje kontakt expedienta a percipienta, to znamená predovšetkým v hovorovom štýle, ale aj v rečníckom štýle, v administratívnom štýle a okrajovo v niektorých žánroch náučného štýlu /prednáška/. Frekvencia a charakter oslovenia v umeleckom štýle vyplývajú zo zobrazenia situácie, v ktorej je tento jav najviac "doma" /zasa najmä hovorový Štýl/; na rozdiel od ostatných štýlových oblastí však v umeleckom štýle - vôľaka personifikácii - sa môže oslovenie vzťahovať

aj na neživé veci.

Oslovenie je výrazným symptómom vzťahu odosielateľa a prijímateľa, patrí teda primárne do priestoru komunikatívnej jazykovej funkcie; podľa F. Mika /1969, s. 18-19/ by sme mu mohli pripísať štatút operatívnosti výrazu. Tento jeho znak možno pozorovať pri oboch typoch modálnosti, ktoré sa vyjadrujú vokatívomr a/ ide o apelovanie na adresáta prejavu a zároveň o upútavanie jeho pozornosti na odo sieľateľa alebo aj na obsah prejavu /takzvaný kontaktový vokatív/, b/ ide o emocionálne hodnotenie spolubesedníka hovoriacim /takzvaný kvalifikačný vokatív; pórov. Bauer - Grepl, op. cit., s. 92; Oravec - Bajzíková, op. cit., s. 70/.

Oslovenie je predovšetkým znakom rámcovania prejavu, jeho začiatku /alebo začiatku niektorej jeho dôležitej časti/; ide vlastne o gesto, ktorým sa naznačuje, že sa za Čína rozhovor či prehovor, respektíve o signál, pri ktorom sa má počúvajúci, prijímateľ pripraviť na príjem komunikovanej informácie; podobnú úlohu majú aj niektoré mimojazykové prostriedky• Treba však poznamenať, že slová v oslovení nestrácajú celkom svoju významovú náplň. Prejavuje sa v nich vzťah medzi hovoriacim a počúvajúcim, atmosféra roz hovoru či prehovoru, situácia, prostredie, sociatívnosť, vzdialenosť medzi expedientom a percipientom, štylistické zaradenie prejavu, odstup, chlad, oficiálnosť, pátos, pria teľskosť, dôvernosť, familiárnosť, intimita, stupeň vzájom neho poznania hovoriaceho a počúvajúceho /napríklad aj sku točnosť, či si vykajú alebo tykajú/, vtip, vážnosť chvíle a obsahu nasledujúcej výpovede, ba pri oficiálnych, verejných prejavoch aj ideologické pozadie, svetonázor, stupeň spoločenského vývinu a rozvoja atď. To všetko spôsobuje, že oslovenie patrí k špecifickým výrazovým črtám jednotlivých jazykov a že ho treba v cudzom jazykovom prostredí

poznávať a používať v rámci príslušných jazykových reálií.

Niektoré z uvedených skutočností môžeme ilustrovať na náhodne vybraných ukážkach z prózy M. Kukučina a J. Gregora-Tajovského /slovenská realistická próza/ a V. Sikulu a J. Lenča /súčasná slovenská próza/: Kde ste boli, Miško? - A vy čo robíte, Teliar? - "Pán farár - a čo budú večerať?" riekla po toľkom okúňaní. - Jani, nevysmievaj ho. Vidíš, očervenel ako moriak. - Naučte ma vy, slečna Margita. - Len pozdravuj, Mišíčko, baču! - "Pán Aduš!" zaliečal sa mu o chvíľu Ondrej. /Kukučín/ - Na utorok, milosťpani, sa oslobodím. - "Jožko, veď vy ste otrieblený!" víta ho pani... - "A čo by bol, pani urodzená," bral Jožko pane j poznámku úplne ľahostajne. - Veď ťa nohy nedržia,ty korheľ, kdeže pôjdeš takýto? - "Dievka moja, tomu galganovi tvojmu aby šiel hádam i niekto naproti..."začala mama. - "Ich milosť, tu je kontrakt... Len ešte jeden punkt," šiel rechtor do vrecka pre papier. - "Na Michala, domine rector, aby videli, že som kňaz!" a štrngli si na to veľké slovo a ústupok. - Synku, polámal sneh žliebky, aby nám nie strechu... - Ale,- prosím vás, ľudia dobrí, chudobný pocestný - nemám ani krajciara. /Tajovský/ - Viktor, zavaruješ husi? - Tetička, to vám stojí za to, ani ja som ešte nikdy také niečo nevidel. - Andrej, veď ty si už dospelý človek. - Imriško, veď viem. äetrím si vínečko, aby mi do dvanástej vydržalo. - Nevymýšľaj, tatko! - Pán kostolník, veď to zase tak nejde, pobiť sa s ním nemôžem! - Fagani mizerní, nepočuli ste? - Čuj, Guldán, aspoň sa nerob hlúpy! - - Matúš! - oslovil Kirinovič klampiara krstným menom. - Mladá pani, na hodiny radšej ani nepozerajte! /äikula/- Súdruh riaditeľ, prihovoril sa mu raz, prosím vás o čosi. - Janko, nemal by som ti to dovoliť, zaprotestoval Hrajnoha. - Syn môj, odchádzaš z domu na štúdiá. - A kedy mi prídete na hospitáciu, súdruh zástupca? spýtal sa znepokojene Kameník hneď

po nástupe do školy. - Pavlínka, pomôž mi, úporné ju prosí v duchu... - Pozri, kolegyňa, je tam veľmi málo otázok zo svetovej literatúry. - Nevolajte ma Drieň, pani profesorka, volajte ma Jožko. - Súdruh predseda, oslovuje ho Kameník a ladí hlas do servilného tónu. /Lenčo/

Stupeň variabilnosti oslovenia závisí jednak od toho, či je adresát známy alebo neznámy, a jednak od štylistického zaradenia prejavu: čím je prejav štylisticky nižší, tým je oslovenie variabilnéjšie, pestrejšie /ide o oblasť súkromných, neverejných, familiárnych, hovorových textov/ a naopak /verejné, oficiálne prejavy/. Najväčšia paleta oslovení je pri kombinácii adresát známy - súkromný prejav, najmenšia pri kombinácii adresát neznámy - verejný prejav. V týchto súvislostiach nie je celkom zanedbateľný ani stupeň vzdelania expedienta, jeho poznanie prostredia, situácie, cit pre štylistické zaradenie prejavu a podobne. Uvedené rozlíšenie v sémantike oslovenia nenecháva nedotknutým ani jeho jazykovú formu: čím je prejav štylisticky nižší, tým je oslovenie kratšie, intonačné pestrejšie /tu sa často prejavuje expresívna funkcia intonácie/, čím je prejav štylisticky vyšší, tým je oslovenie monumentálnejšie, jeho intonačná stavba viac gnómická, tým je /individuálna/ menej adresné, neutrálnejšie, všeobecnejšie. Tento vzťah obsahu a formy oslovenia zákonite súvisí aj s ostatnými jazykovými znakmi príslušných štylistických oblastí. Kratšia forma oslovenia v neverejných, hovorových, familiárnych prejavoch je v súlade s celkovým vysokým tempom reči a s tendenciou zrýchľovať prenos informácie inak významovo dosť málo nasýtených prejavov v hovorovom štýle /pórov. Mistrík, 1973; Sabol, 1976/. Pravda, aj v hovorovej oblasti záleží na tom, či je adresát známy, alebo nie. **V** prípade, keď je adresátom neznámy príjemca, oslovenie sa nahrádza kontaktovým výrazom prepáčte /často aj v kombinácii

so slovcom prosím/, respektíve pozdravom a spojením prosím vás /Prepáčte, mohli by ste mi povedať, ako sa dostanem na štadión? Dobrý deň, prosím vás, kde je Hviezdoslavova ulica?; ide o prípad, keď expedient a percipient si stoja tvárou v tvár; ak chceme nadviazať kontakt s osobou, ktorej do tváre nevidíme, používame buď citoslovce haló alebo spojenie prosím vás, prípadne ich kombináciu/. V dôvernejšom rozhovore funkciu oslovenia môžu preberať aj iné slovesné tvary, ktoré však tu strácajú svoju pôvodnú sémantickú náplň a stávajú sa kontaktovými prvkami /pozri sa, počuj, vieš/, podobne sa ako oslovenie používa zámeno ty, zavše aj s uvedenými pôvodne slovesnými tvarmi /Ty, pozri sa!/, ba niekedy sa vo funkcii oslovenia môžu uplatniť aj extralingvistické prostriedky /napríklad pískanie, poklepanie po pleci/.

Výber oslovenia do značnej miery závisí aj od konkrétneho prostredia, v ktorom rozhovor prebieha /na trhu, v reštaurácii, na stanici, v predajni, u holiča a kaderníka, na športovom ihrisku, na kúpalisku, na výlete, v divadle, na koncerte, v kine, vo vlaku, v zamestnaní atď./. Niekedy sa pri oslovení u expedienta prejavuje zmysel pre vtip či jazykovú hru. Napríklad keď sa k nám v reštaurácii starší čašník prihovorí "Tak čo, pán šéf, čo si dáme?", v jeho oslovení a celom vyjadrení je aj trochu hravej úslužnosti, aj náznak dôvernosti, familiárnosti, aj zmyslu pre úsmevnosť situácie.

Na potvrdenie našich konštatovaní uvedieme príklady.

V knihe Občianske obrady a slávnosti /Košice 1975/ sa uvádzajú aj ukážky rečníckych /teda verejných/ prejavov pre zbory pre občianske záležitosti. Frekvencia slov v oslovení na začiatku prejavov je v týchto ukážkach takáto: vážený - 139, súdruh - 85, súdružka - 81, a - 51, jubilant - 20, milý - 20, hosť - 18, rodič - 16, mladý - 8,

priateľ - 8, snúbenec - 8, smútočný - 6, zhromaždenie - 6, novomanžel - 5, prítomný - 5, rodina - 5, smútiaci - 5, dievča - 4, chlapec - 4, poslanec - 4, branec - 2, občan - 2, vojak - 2, ctený - 1, drahý - 1, mládež - 1, služba - 1, učiteľ - 1, vyučenec - 1, základný - 1, žiak - 1. Vzhľadom na to, že pri týchto prejavoch jednoznačne prevažuje kolektívny príjemca, takmer napospol sa v oslovení používajú plurálové formy.

Základným typom oslovenia vo verejných prejavoch - čo sa ukázalo aj v našich štatistických údajoch - je vážené súdružky a súdruhovia /bezspojkový variant je príznakový; podľa J. Mistríka "vyznieva viacej pateticky, slávnostne" - 1979, č. 10, s. 9/. Oslovenie je zvyčajne výrazne monumentálne /Vážení rodičia, vážení hostia, súdružky, súdruhovia!; Milí chlapci a dievčatá, vážení rodičia, súdružky a súdruhovia!; Vážení rodičia, milí branci, súdružky a súdruhovia!; Vážení jubilanti, vážení hostia, súdružky a súdruhovia!; Vážené súdružky, vážení súdruhovia, vážení hostia!; Vážení rodičia, milé dievčatá a chlapci, vážené súdružky a súdruhovia!/, rytmicky vyvážené, intonačné členené.

Príklady na oslovenia z umeleckých textov, ktoré sú alúziou na hovorové prostredie: Eva, pán Maguš, Samko, Dodo, pán Flórik, Mucinka, Macko /Jašík/; mama, syn môj, Janko môj, veliteľ, pán profesor, mamka, ľudia, ty čert starý, Ema /Mináč/; Ivan, chlapče, mamo, ňaňo /Hečko/; O ľa, mami, dieťa, dievča, starká, detičky, Jožinko, 01i, Olinka, chlapče, otecko, Milka, milordi, kamaráti, teta, Emil, sojky, Anička, Elenka, občania, ujo, Paľo /Jarunková/; Bohdanko, starká, ujko, Jano, deti, Peťko, ujo, mladý, Belko, ľudkovia /Móric/; syn môj, Hanka, Cyrko, Cyril, Etelka, Edo /Krno/; Rudko, Amálka, Margita, sváko, otecko, chlapče, Ondrej, Terka, Rudo, babka, Marka, Karol /Habaj/;

Anna, pani Hajná, stará mama, Zuzka moja, Zuzanka /Jaroš/; Vincko, sused ,susedko,suseda, lagan jeden, Jožko, strýco Rafael, darebák, mama, ľudia moji /Šikula/; pán Lančarič, Irmuška moja, Evka, pán Riečan, moja, Lančarič, pani Ondríková, Margit, Eva moja, dcérka moja, ätevo, Volentko, moja drahá, Volent /Ballek/; sestra, sestra moja, Motylko, starká, Samo, Mariška, sestrička moja mojulienka /K. Horák/; Tibor, muzikant Makab, Silvester, Šimon, Leb, milý Alfonz Bludovič, Jakub, otče, dievka, otec, moja milé, Demkaňa, gazda, Ondrej, moji drahí, moji milí /Rakús/.

Pokúsili sme sa naznačiť niektoré konvenčné zákonitosti v používaní oslovenia - javu, ktorý má široké sociologicko-lingvistické súvislosti - v spisovnej slovenčine.

Literatúra

Bauer, J. - Grepl, M.: Skladba spisovné češtiny. 2. **vyd*** Praha, **Statní** pedagogické nakladatelství 1975* 361 s.

Kopečný, F.: Základy české skladby. 1. vyd. Praha, **Statní** pedagogické nakladatelství 1958. 335 s.

Miko, F.: K otázke vokatívu v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 26, 1961, s. 32-40.

Miko, F.:: Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 293 s.

Mistrík, J.: Tempo reči a štýl. Kapitolky zo štylis**tiky** /18/. Kultúra slova, 7, 1973, s. 271-273.

Mistrík, J.t Oslovovanie vo verejných prejavoch. Nová cesta, 1, 1979, č. 10, s. 9, č. 11, s. 6.

Mistrík, J.: Rétorika. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 220 s.

Morfológia slovenského jazyka. L. vyd. Red. J. Ružička* Bratislava, vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

Oravec, J.: Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 198 s.

Oravec, J. - Bajzíková, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 268 s.

Pauliny, E.*t* Oslovenie "pane". Slovo a tvar, 3, 1949, s. 86-89*

Pauliny, E. - Ružička, J. - Štolc, J. *i* Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.

Sabol, J.: O tempe reči. Kultúra slova, 10, 1976, s. 17-21.

Sídla vidieckeho typu

Rudolf Šteis

Keď máme získať správny obraz o sídlach vidieckeho typu, o ich hlavných charakteristikách, vývoji a budúcnosti, nevyhneme sa pohľadu do minulosti.

Je všeobecne známe, že Slovensko bolo až do socialistickej výstavby poľnohospodárskym apendixom, či už v Uhorsku alebo v prvej ČSR. Je to paradoxné, pretože malo v týchto štátnych útvaroch pre poľnohospodárstvo najmenej priaznivé podmienky. A keďže vďaka geografickým podmienkam a danostiam prírody nevznikli- podmienky ani pre rozvoj priemyslu, nevyvíjala sa zamestnanosť a ani životná a kultúrna úroveň Slovenska adekvátne k ostatným častiam štátnych útvarov. To zapríčiňovalo veľké vysťahovalectvo. Medzi rokmi 1900 - 1937 sa zo Slovenska vysťahovalo ©kolo pol milióna obyvateľov. Počet bol ešte oveľa väčší, ale pred rokom 1898 sa neviedli v bývalom Uhorsku štatistiky o vysťahovalectve podľa národov a národností, i keď aa vysťahovalectvo evidovalo už od roku 1861. Do obdobia I. svetovej vojny sa zo Slovenska vysťahovalo 434 120 obyvateľov /ročne priemerne 21 706, najviac v roku 1905" 52 368 obyvateľov/. Po prvej svetovej vojne /od roku 1920 do roku 1937/ to bolo 60 485 obyvateľov /najviac v roku 1920:

28 056 obyvateľov/.

Treba to soomenúť preto, aby sa dali posúdiť tie prevratné zmeny, ktoré sa u nás v ČSSR vôbec a na Slovensku obzvlášť udiali. "V zásade sme vyriešili programový cieľ strany - vyrovnať podstatné rozdiely medzi mestom a dedinou. To všetko je veľký úspech politiky našej strany, ktorá v praxi dokázala svoju správnosť." /G. Husák/ Skutočne veľký úspech, keď si uvedomíme, o aký programový cieľ ide. Problém mesta a dediny /historicky podmienené formy sídlenia - ich oddelenie, ktoré vzniklo ako dôsledok deľby práce medzi poľnohospodárstvom a remeslami, vznik neriešiteľných rozporov mesta a dediny, najmä v období kapitalizmu a potreba ich odstránenia a vyrovnania rozdielov medzi nimi/ nie je nič iné, ako jedna z dôležitých úloh Manifestu z roku 1848, ktorú vtedy formulovali Marx a Engels.

Slová generálneho tajomníka však nielen zovšeobecnili priebeh historického vývoja vzťahov mesta a dediny v našich podmienkach, ale súčasne znamenajú úlohu a návod na ďalšie riešenie problémov osídlenia. Problematiku miest a dedín v budúcnosti bude treba riešiť práve z hľadiska tohto ich, teraz už uznaného a trvalého vzťahu.*

Socialistická prestavba osídlenia, ktorá sa uskutočňuje na základe neobyčajných výsledkov rozvoja priemyslu, ale najmä poľnohospodárstva, je nesporný úspech našej spoločnosti. Tieto základné príčiny "pohybu" sa prejavili tak na mestách ako aj na dedinách. Vytvorili sa podmienky, aby sa vyrovnali rozdiely medzi priemyslom a poľnohospodárstvom, medzi životnou úrovňou v meste a na dedine aj v takých oblastiach, ako je životné prostredie. Postupne vzniká jednotné osídlenie, a to nie ani mestské ani vidiecke - nie ani mestá ani dediny. Osídlenie v ČSSR je už jednotný,systémovo zviazaný a hierarchizovaný celok.

Počas viacerých stáročí /až do oslobodenia/ sa u nás

na vidieku nemenil spôsob výroby, a tak sa v podstate nemenil ani spôsob života, ani spôsob bývania ani sídelná sieť. Základné väzby, ako poľnohospodárske územie, sieť sídel, kataster obce, veľkosť a členenie sídla a veľkosť pôdy usadlosti, veľkosť a typ rodinného domu sa nemenili. Individuálny spôsob výroby sa odrážal v individuálnom spôsobe bývania, dedina sa nezväčšovala, ale ani nezmenšovala a jej vzťahy k mestu a k prírode sa v podstate zachovávali. Až socializácia poľnohospodárstva a zavádzanie nových foriem výroby privodili výrazné zmeny na poli sociálnom, ekonomickom, ale aj priestorovom a sídelnom.

Vznikli najprv menšinové družstvá, potom celoobecné a po upevnení hospodárenia sa družstvá začali zlučovať do väčších celkov, ktoré prekročili hranice obce a neskôr i viacerých obcí. Stúpala produktivita, zlepšovali sa hospodárske výsledky, rástla životná úroveň, zmenšoval sa počet pracovníkov viazaných na poľnohospodársku výrobu a postupne sa približoval charakter práce v poľnohospodárstve charakteru práce v priemysle. V budúcnosti sa predvídajú ešte prevratnejšie zmeny. Medzi rokmi 1950 - 1980 má klesnúť počet trvalé činných v poľnohospodárstve na približne polovicu a v rokoch 1980 - 2000 približne na štvrtinu stavov z päťdesiatych rokov. V počiatočnej fáze socializácie bol podiel zamestnanosti v poľnohospodárstve 70 - 60 %, v strednej fáze už 25 % a vo výhľadovom období má klesnúť až na 10 - 3 % z aktívne činných obyvateľov. Zmení sa aj priestorová organizačná štruktúra, pričom sa predpokladajú ako výrobné útvary::

- výrobno-organizačné jednotka /800 - 2500 ha, čo znamená 1 - 4 priemerných výmier JRD
- kooperačné zoskupenie /2000 - 10 000 ha, čo je výmera 3 - 17 JRD
- kooperačný obvod A2 000 - 40 000 ha, čo je v na-

ších podmienkach územie veľké ako veľkosť bývalého okresu na Slovensku

- poľnohospodársko-prien^yselný komplex /100 000 - 450 000 ha, čo je územie vyšších systémov osídlenia/.

Pravda, ani rozvoj a priestorové pôsobenie priemyselnej výroby neostali stáť. Na rôznych nových miestach vznikali nové závody, podniky, kombináty. Zvyšovala sa komplexnosť výrobných celkov, zosilňovala sa finalita výroby a priestorovo sa tento proces rozširoval do čoraz väčších území.

Priestorové pôsobenie oboch výrob sa začalo navzájom prekrývať a ovplyvňovať. Pôsobenie poľnohospodárskej výroby smerovalo od vidieka /od dedín/ k mestám a pôsobenie priemyselnej výroby od miest na vidiek. Stretanie podporovalo rozvíjanie výrobných a spoločenských komunikácií a rozvoj informačných systémov. V istých priestoroch sa tento zdanlivo protichodný pohyb v istých sídlach spojil, čo vytvára nové podmienky pre rozvoj oboch výrob, pre ich spolupôsobenie a integrovanie, ale aj pre rozvoj sídel.

Dôsledky takéhoto pôsobenia sa už prejavujú v oblasti prestavby osídlenia /najmä siete sídel vidieckeho typu/ v zmene funkcií sídel vidieckeho typu a na krajine.

K problematike osídlenia. Narastanie výrobných a kooperačných celkov a komplexov a výrazné posilnenie ich stredísk vytvára podmienky pre zjednocovanie priestorovej organizácie poľnohospodárstva a priemyslu, najmä na úsekoch výrobných a tam najmä sídelných podmienok a nastoľuje nové úlohy na prehodnotenie kategorizácie sídel na základe ich meniacich sa úloh v štruktúre osídlenia. V uplynulých rokoch sme vykonali v rámci Zväzu slovenských architektov, ale aj Fakulty architektúry Slovenskej vysokej školy technickej prieskumy vo viacerých modelových okresoch, aby sme preverili dôsledky nových veľkovýrobných fo-

riem na osídlenie a proces urbanizácie. Predbežné výsledky sú veľmi zaujímavé. K najzaujímavejším poznatkom patrí, že môžeme stotožniť centrá organizačných stupňov priemyselnej a poľnohospodárskej výroby a jednotlivé stupne sídelných a urbanizačných kategórií.

Čo to znamená? Významný produkt tohto procesu je, že sa v našich podmienkach začína dosahovať znova súlad výrobnej a sídelnej štruktúry, že vznikne jednotný systém výroby a sídlenia - jednota osídlenia. Vytvorili sa podmienky pre vyrovnanie rozdielov medzi mestom a dedinou na úseku práce, bývania, kultúry a vybavenosti, ba čo viac* väčšina z nich sa už aj realizovala. Vidiek sa podieľa na všetkých hlavných druhoch výroby, na variabilných formách bývania, vybavenosti, diferencované podmienky sú ešte v oblasti kultúry a vzdelávania, ale i tu pomáha rôzna druhovosť, podmienky a intenzita dopravy. Doprava pomáha kombinovať rôzne mestské civilizačné výdobytky a vidiecke prírodné a krajinné podmienky. Pravda, nadmerný rozsah dopravy môže produkovať aj problémy, a to najmä tým, že berie čas a nefixuje človeka presne ani v jednom prostredí. Tieto koncentračná—dekoncentračné procesy v osídlení budú vyžadovať prísnejšie prekategorizovanie sídel vidieckeho typu, a to najmä v najnižších súčasných úrovniach, a sprísnenie podmienok pre investičnú výstavbu a činnosť v nich /najmä nestrediskové sídla ostatné/. Miera významu bude závislá na funkcii sídla v celkovom osídlení na základe perspektívy výroby /a nie služieb a vybavenosti, ako to bolo doteraz/. Výsledná organizácia bude podmieňované spoločným pôsobením vplyvov novej technológie, hodnotami v sídelných a výrobných fondoch, ale aj limitami prírody a krajiny. Ukazuje sa potrebné vypracovať koncepciu premien siete sídel vidieckeho typu /na základe rozvoja predpokladaných veľkovýrobných foriem poľnohospodárstva a rozvoja priemys-

lu/ v súlade s celkovým procesom urbanizácie a premien osídlenia. Práce sa už začali a ukončia sa v priebehu dvoch rokov.

Ďalší okruh problémov je zviazaný s meniacimi sa funkciami sídel. Dôsledky výrobných zmien sa na úseku premeny funkcií sídel dotknú prakticky všetkých sídel vidieckeho typu.

Predpokladané procesy v priestorovej organizácii a trvalý pokles pracovných príležitostí v poľnohospodárskej výrobe poznačí väčšinu sídel vidieckeho typu, ale v prvom rade tie najmenšie alebo také, ktoré majú najmenšie výrobné predpoklady. Už dávnejšie sa mení výrobná funkcia týchto sídel na obytnú /v optimálne dostupných časových či priestorových podmienkach od centier priemyselnej výroby a vyšších stredísk poľnohospodárskej výroby/ a v poslednom čase aj na rekreačnú /najmä v blízkosti prírodných podmienok/.

Proces urbanizácie, ako odraz priestorových premien výroby, je v našich podmienkach charakterizovaný dvoma súbežne pôsobiacimi pohybmi - presúvaním ekonomického významu a pohybu obyvateľstva zo sídel vidieckeho typu do vybraných centier a neustálym rozširovaním spätného priestorového pôsobenia väčšiny vybraných centier. Oboje vplýva na zmeny funkcií sídel vidieckeho typu. Proces však nerozdeľuje tieto dva pohyby na izolované javy. Jeden ovplyvňuje a podmieňuje druhý. Funkcia takýchto sídel vidieckeho typu nezávisí už iba od ich vlastnýchlokálnych výrobných podmienok /až na strediská komplexnej výroby/, ale od podmienok nového výrobno-sídelného systému. Obytné sídla v tomto novom systéme majú tvoriť jeho organickú systémovú časť, prvok so všetkými dôsledkami. Pre ich ďalší vývoj, ale aj pre vývoj celého systému to bude mať veľký význam. V nich sú veľké územné rezervy pre rozvoj istého spôsobu bývania

celého systému /napríklad nízkopodlažná zástavba, individuálna zástavba pre celú aglomeráciu atď./. Sú tu veľké rezervy i **n a** zahusťovanie. Veď súčasná hustota obyvateľov na hektár území sídel vidieckeho typu sa pohybuje v rozmedzí 20-50 obyvateľov, čo je oproti požadovanej súčasnej potrebe 8-20-krát menej, a pritom sa nezaberie žiadna nová stavebná a ani poľnohospodárska pôda. Aj úroveň prostredia je tu neporovnateľne vyššia.

Sídla s čiastkovou alebo úplnou rekreačnou funkciou predstavujú iný druh problému. Tu sa rozsah bude meniť opačným smerom a dôraz sa bude klásť na ich kultúrnu a rekreačnú hodnotu. Problém rekreačných obcí sa často nesprávne chápe a jednostranne interpretuje. Nejde však pritom iba o rekreáciu. Ide o celý rad problémov spoločenských.) ekonomických, kultúrnych, technických a ochranárskych.

Využívaním bytového fondu vyľudňujúcich sa sídel s rekreačnými kvalitami môže zachrániť hodnoty v nich, poskytne mestskému človeku prostredie, ktoré mu mesto nedáva alebo nemôže dať, prehĺbi kontakty medzi mestským **a** vidieckym obyvateľstvom, kontakty rôznych sociálnych a vekových skupín. Významne môže pomôcť vytvoriť podmienky najmä pre rodinnú rekreáciu a pre nové kontakty mestských detí s prírodou. Takéto obydlie má pre rodinu lepšie podmienky ako často náročné podmienky chát, zotavovaní alebo hotelov. Je tu široké pole pre dotváranie prostredia po svojom a aj využívanie je okamžité. Netreba zdôrazňovať, že sa šetrí pôda **a** chránia lesy, miera nových investícií je v porovnaní napríklad s chatou malá, šetria sa výrobné **a** dodávateľské kapacity, využívajú sa miestne zdroje a miestni ľudia. Významným ekonomickým a zdravotným prínosom môže byť následné záhradkárenie, pestovanie ovocia alebo zber plodín. V poslednom rade môže takéto využívanie jestvujúcich fondov sídel priniesť aj istý druh zamestnania

pre pôvodné obyvateľstvo.

Popri týchto prínosoch vystupujú v neposlednom rade aj hľadiská kultúrne. Môže sa takto podariť zachrániť významné prejavy kultúry ľudí a cenné architektonické a urbanistické pamiatky. Znova by sa zhodnotilo prostredie vidieka a jeho fyzická hodnota by sa priblížila morálnej. Dosiahlo by sa to, čo Ministerstvo kultúry SSR vyjadrilo v Koncepcii ďalšieho rozvoja štátnej pamiatkovej starostlivosti v SSR, kde sa uvádza *t* "Hlavným zmyslom socialistickej starostlivosti nie je pasívne zachovanie kultúrnych hodnôt ako dokladov minulého života spoločnosti, ale predovšetkým všestranné spoločenské uplatnenie a využitie pamiatok, ich začlenenie do súčasného života ako aktívnych činiteľov rozvoja socialistickej kultúry, pôsobiacich na vedomie ľudu a obohacujúcich ich životné prostredieFyzické a kultúrne fondy, ktoré budú za pár rokov **k** dispozícii, sú nemalé. Z prieskumu na jednom zo stredoslovenských okresov vyplynulo, že z približne 20 000 obytných domov vo vidieckych sídlach sa okolo roku 199® nebude viazať na potreby poľnohospodárstva okolo 16 000 domov a z nich prinajmenšom tretina je vhodná pre zotavenie.

Proces premien výrobných funkcií sídel vidieckeho typu na obytné a rekreačné je potrebné riadiť v rámci procesu urbanizácie. Obidva pohyby tohto procesu môžu významne ovplyvniť rozsah a rozmiestnenie bytovej výstavby a aj rozsah a rozmiestnenie výstavby chát a rekreačných zariadení. Ukazuje sa, že v určitých oblastiach a aglomeráciách sa - dajú dosiahnuť významné úspory v zaberaní ďalšej stavebnej pôdy a zase na iných územiach nie je potrebné vytvárať nové rekreačné areály a ani povoľovať výstavbu nových chát na nových miestach. Z tých dôvodov by bolo potrebné zaoberať sa touto problematikou celkove a spracovať koncepciu premien funkcií sídel vidieckeho typu s návrhom na ich

efektívne využitie pre bývanie a zotavenie.

Nie menej dôležité budú aj dôsledky procesov na prírodu a krajinu. Prechod z malovýrobných na veľkovýrobne formy v poľnohospodárstve /zmena veľkostí výrobných jednotiek a zmena priestorovej organizácie/ a čoraz väčšie priestorové pôsobenie centier priemyselnej výroby majú významné dôsledky aj na premeny obrazu krajiny. Zväčšovanie súvislých výrobných plôch prináša v poľnohospodárstve nesporne výrobný úžitok, ale zasa na druhej strane veľké celky zvyšujú aj nebezpečenstvo erózie /napríklad veternej v oblasti Trnavy, Michaloviec a vodnej v oblasti Nitry atď./. Nadmerným odstraňovaním rozptýlenej zelene zanikajú prirodzené hniezdoviská vtáctva a drobnej zveri, môže dôjsť k degradácii estetickej hodnoty obrazu krajiny a aj celkovej obývateľnosti krajiny a prostredia. Veľké výrobné súvislé plochy robia krajinu menej priestupnou, čím sa znižuje jej rekreačná hodnota. Neuvážená ťažba a meliorácie so sprievodným javom zlého budovania lesných ciest môžu ďalej porušovať estetickú, ale aj biologickú hodnotu krajiny. 0 dôsledkoch priameho či nepriameho pôsobenia priemyslu /zábery plôch a exhalácie/ netreba zoširoka hovoriť, sú dostatočne známe. Chyba je niekde v nás, a to v tom, že sme ešte celkom neovládli tieto nové civilizačné javy v priestore a v prostredí a že ich neposudzujeme komplexne a systémovo. Pred výrobou /ako celkom produkčných činností/ vo vzťahu ku krajine stojí veľká úloha, ako dosiahnuť vo výrobných procesoch takú dokonalosť recyklizácie tovarov, surovín a najmä odpadu, aby ostala zachovaná stabilita krajinných celkov /prírodných a civilizačných/. V poľnohospodárstve sa takéto prvé kroky už uskutočňujú /agrokomplexy/, na priemysel ešte stále čakáme. Myšlienka nie je nijako nová /pochádza od Marxa - Recyklizácia exkrementov/, nové je len potreba riešenia. V tejto

súvislosti vystupuje do popredia taká otázka, ako sú mierka a biologická únosnosť našej krajiny. Únosnosť našej krajiny je limitovaná z hľadiska jej možností využívania pre rozvoj výroby a rozvoj osídlenia /napríklad pre rafinérie ropy nad 5 miliónov ton, tepelné elektrárne na báze uhlia nad 660 MGW, výkrmne ošípaných okolo 10 000, ustajnenie hovädzieho dobytka nad 4000, ale aj sídla nad 500 000 obyvateľov ako koncentrované celky atď./.

Pravda, záleží na konkrétnej lokalite. Uvádzané orientačné kapacity predstavujú zväčša horný limit pri súčasných technológiách **a** hygienických zariadenich. Dosť často si neuvedomujeme, že neuváženou exploatáciou istého prvku môžeme prírodu poškodiť dvakrát. Prvýkrát vtedy, keď z jej systému vyberieme určitý prvok /napríklad ťažbou/ a druhýkrát vtedy, keď do systému vrátime prvok, ktorý tam nepatrí /napríklad odpad z ťažby/. Pre poznávanie dôsledkov zásahu človeka na prírodu je dôležité posudzovať dôsledky na celý prírodný, či krajinný systém a nie iba dôsledok na jeho jediný prvok /napríklad odobratie určitého množstva vody z toku nemusí porušiť samočistiaci koeficient vody, ale môže poškodiť systém/. Z úvah vyplýva dôležitý záver, že akúkoľvek výrobnú činnosť a zabezpečovanie veľkovýrobných foriem v priemysle a aj v poľnohospodrástve /čo je so zreteľom na polohu pôsobenia v prírode obzvlášť dôležité/ treba považovať aj za tvorbu subsystému krajiny. Náplň pojmu krajiny sa však tiež vyvíja, a to od pôvodnej prírody cez prírodnú krajinu, cez osídlenú krajinu až po osídlenie. Mohli by sme v súlade s Marxom hovoriť,že v tomto procese dochádza k postupnému premieňaniu prvej /pôvodnej/ prírody na druhú prírodu /vytvorenú človekom pre zabezpečenie jeho cieľov/ Tento proces je velini zložitý a dlhodobý. Zložitosť pomôže riešiť jej cieľové zameranie, ktoré vyjadril Marx tézou o humanizácii prírody a nátura-

lizácii človeka. Ide o to, aby sa prvé a druhá príroda integrovali do novej kvality,, aby sa diela druhej prírody stali dielami prvej prírody /tak ako napríklad v oblasti Ledníc a na južnej Morave alebo Štiavnické stavy - tajchy/.

Pôjde teda o to, aby sme pri priestorovom riešení výroby uskutočňovali zámernú komplexnú a systémovú tvorbu prírody, prírodnej a osídlenej krajiny a osídlenia.

Tým sa ešte problémy vidieka nekončia. Významným problémom je tiež vlastná prestavba sídel vidieckeho typu, problémy bývania, vybavenosti, ale aj spôsobu života, životnej úrovne atď. Sídla vidieckeho typu dostávajú novú tvár, a to nielen rozsahom výstavby, ale aj novou kvalitou. Vznikajú nové výrobné dominanty, ktorých pôsobenie v obraze sídel a krajiny je nesporné. Zaostáva však uplatňovanie sa spoločensko-kultúrnych dominánt novej spoločnosti. Bytová výstavba je skôr odrazom individuálnych potrieb ako celospoločenským zámerom /nadmerný rozsah individuálnych domov, ich obsah **a** stvárnenie/. Treba nám novú kvalitu obsahu /a nie kopírovanie bývalých vzorov/, nový sociologický fragment bývania, ale aj nové formy /a nie prenášanie cudzích vzorov, módnosť atď./.

Záver. Nová dedina /sídlo vidieckeho typu/ má nový sociálny obsah, ekonomické podmienky a potrebuje aj nové priestorové a estetické usporiadanie. Vlastne dedina už nie je dedinou, ale sídlo v novej sústave osídlenia, kde sa vytvorili podmienky pre vyrovnanie rozdielov medzi ňou a mestom. Jej nové problémy sa už nedajú riešiť na jej úrovni, ale iba v rámci jednotného socialistického osídlenia. Programový cieľ zakladateľov marxizmu a našej strany sa u nás skutočne naplnil.

Regionálna tlač na Slovensku

Jozef Vatrál

Regionálna tlač je významným subsystémom slovenskej periodickej tlače a má nezastupiteľné miesto v systéme prostriedkov masovej informácie a propagandy našej socialistickej, spoločnosti. Svojím súčasným pôsobením nadväzuje na pokrokové tradície regionálnych novín a časopisov z medzivojnových rokov, z obdobia národnej poroby, keď komunistická a pokrokové tlač vychádzala, ilegálne, na regionálnu žurnalistiku z čias Slovenského národného povstania , ako aj na obdobie povojnové a najmä pofebruárové•

Na konci I. svetovej vojny slovenskému novinárstvu hrozil takmer zánik. V roku 1918 vychádzalo na Slovensku 124 maďarských periodík, ale slovenských bolo len 23 a z nich 8 titulov vychádzalo v Budapešti. Z uvedených slovenských periodík bolo 12 konfesionálnych, 5 v službách uhorskej vlády, 2 odborné, respektíve záujmové a iba **4** tituly slovenských politických novín /Robotnícke noviny, Slovenské ľudové noviny, Slovenský týždenník a Národnie noviny/. Aj tak biednu situáciu ešte zhoršovala skutočnosť, že väčšina z mála slovenských redaktorov vykonávala vojenskú službu, cena periodík bola vysoká a cenzúra veľmi ostrá.

Rozmach slovenského národného života po vzniku Československej republiky sa zákonite prejavil aj na rozvoji jeho novinárstva. Do konca roku 1918 sa celkový počet slovenských novín zvýšil na viac ako 30 titulov. Bolo to najmä zásluhou regionálnej tlače - novín okresných, respektíve miestnych slovenských národných rád, ktoré informovali o vzniku republiky, o oslobodzovaní Slovenska a o pomeroch v Čechách. Prvenstvo má obdenník Sloboda /1918 - 1921/ v Skalici s podtitulom "Úradný vestník a správy dočasnej vlády československej na Slovensku". V Trnave vychádzal obdenník Slovensko /1918 - 1923/, na Myjave týždenník Slobodný Slovák /1918 - 1920/, v Ružomberku Slovenský denník /1918, od 1919 pokračoval v Bratislave/, v Žiline vyšlo 5 čísel Slobody /1918/, v Krupine týždenník Hontiansky Slovák /1918 - 1922/, v Dolnom Kubíne týždenník Naša Orava /1918 « 1922/, v Novom Meste nad Váhom dvakrát týždenne Považské hlasy /1918 - 1933/ a v Trenčíne Trenčanské noviny /1918 - 1925/• Po úradnom zrušení národných rád v januári 1919 vychádzali uvedené noviny a časopisy ako formálne nezávislé regionálne týždenníky, alebo sa stali orgánmi agrárnej strany, respektíve postupne zanikali.

Roku 1919 vzniklo okolo **60** nových titulov slovenských periodík a v roku 1920 vychádzalo už 120 titulov. Tento rozmach slovenskej tlače bol však v znamení upevňovania triedneho panstva buržoázie, ktorej čoskoro začali prislúhovať aj jediné noviny slovenskej robotníckej triedy po vzniku republiky - Robotnícke noviny. Slovenský revolučný proletariát ostal - s výnimkou krátkeho obdobia Slovenskej republiky rád - dočasne bez legálneho tlačového orgánu. Iba maďarský proletariát mal v Košiciach tradičný týždenník Kassai Munkás a pre nemecký proletariát vychádzal v Bratislave obdenník Westungarische Volksstime, ktorý od roku 1919 pokračoval ako Volksstimme. Prvým pokusom o ča-

sopis slovenskej marxistickej ľavice bol týždenník Proletár /1919/ v Banskej Etystrici, ktorý bol čoskoro úradne zastavený a nahradil ho Hlas ľudu /1919 - 1926/,

V novovzniknutej republike sa od začiatku rozvíjali dve kultúry - buržoázna a proletárska a v spätosti s tým aj na jednej strane buržoázne novinárstvo a na druhej strane novinárstvo robotnícke - komunistické. Buržoázna tlač bola kvantitatívne veľmi silná, pričom vedúcu úlohu na Slovensku hrali tlačové koncerny agrárnej strany Novina, a ľudácky Lev. Z českých tlačových koncernov sa tu svojou tlačou najviac presadil národnosocialistický Melantrich. Počet novín a časopisov rýchle narastal. Podľa štatistiky z roku 1928 na Slovensku vychádzalo 333 titulov periodickej tlače, z toho 186 slovenských. V roku 1937 bolo už 250 slovenských periodík a značná časť z nich mala regionálny charakter. V rokoch 1918 - 1938 sa na Slovensku zrodilo až okolo 200 takýchto titulov. V takmer každom väčšom meste ich vydávali jestvujúce najvplyvnejšie buržoázne politické strany, mnohé však mali veľmi krátky život.

Napríklad agrárna strana vydávala regionálny denník Slovenský východ /1919 - 1937/ v Košiciach a okolo 30 regionálnych týždenníkov, ktorými sa usilovala v čo najširšej miere ovplyvňovať slovenské roľníctvo. Podobné zámery mala aj Hlinková slovenská ľudová strana. Ľudáci, podľa vzoru agrárnikov, avšak a nodstatne menším úspechom budovali svoj systém regionálnej tlače najmä v 30. rokoch. HSlS mala okolo 10 regionálnych týždenníkov. Niekoľko regionálnych týždenníkov v prvej polovici 20. rokov bolo pod vplyvom najstaršej politickej strany - Slovenskej národnej strany, strany národnosocialistickej, lidovej, živnostenskej, národnosocialistickej. Inojazyčnú buržoáznu regionálnu tlač vydávali na Slovensku aj maďarské a nemecké politické strany

#88

Až do roku 192C, kedy vznikla marxistická ľavica a potom komunistická strana, bola reprezentantom robotníckeho hnutia sociálna demokracia. Jej štruktúra regionálnej tlače sa po založení KSČ postupne celá zrútila.

Priamymi ideovými predchodcami komunistickej tlače na Slovensku bola tlač Československej komunistickej strany v Rusku, tlač Maďarskej a Slovenskej republiky rád a tlač marxistickej ľavice. Komunistická tlač sa zásadne odlišovala od hociktorej inej periodickej tlače. Ostatné noviny a časopisy rozličného politického zamerania neraz prejavovali aj rozličné názory na rôzne otázky a často vzájomne súperili o priazeň čitateľov. Napriek tomu však boli vždy jednotné v úsilí zachovať a chrániť jestvujúci kapitalistický spoločenský poriadok. Iba komunistická tlač ukazovala východisko z krízy. Preto mocenské orgány ČSR zakročovali proti nej s najväčšou tvrdosťou. **Z** týchto dôvodov ústredný tlačový orgán KSČ na Slovensku musel počas trvania buržoáznej republiky viackrát meniť svoj názov od Pravdy chudoby a Pravdy cez Ľudový denník až po Slovenské zvesti.

Nedostatok finančných prostriedkov KSČ, bieda a nezamestnanosť odberateľov komunistickej tlače a permanentné neľútostná perzekúcia spôsobili, že strana všetko svoje úsilie zamerala na udržanie ústredného denníka a záujmovú tlač musela často obmedzovať. Nebolo zriedkavosťou ani dlhodobé úradné zastavenie komunistických novín. V čase nevychádzania Pravdy chudoby v rokoch 1933 - 1934 vydávali viaceré oblastné a okresné výbory strany ilegálne cyklostilované noviny - Rudú pravdu v Michalovciach, Spišskú pravdu v Poprade, Nitriansku pravdu v Nitre, Horehronskú pravdu v Banskej Bystrici, Trenčiansku pravdu v Trenčíne, Považskú pravdu v Žiline.

Viaceré tituly komunistickej tlače zva'čša vychádzali

krátky čas, neraz menili svoje názvy a aj ich náklady neboli veľké. Pri ich hodnotení musíme brať do úvahy biedu väčšiny a nezamestnanosť časti odberateľov komunistickej tlače. Preto bolo bežné, že jednotlivé čísla komunistických periodík si navzájom požičiavali viacerí čitatelia a najvýznamnejšie články z nich sa čítali aj na schôdzach. Hapriek tomu, že cena komunistických periodík musela byť vyššia než cena buržoáznych novín, neraz nebolo peňazí na zaplatenie tlačiarne* Pritom na komunistickú tlač neustále doliehala perzekúcia systematicky organizovaná vládnucou buržoáziou. Spočívala najmä v konfiškovaní jednotlivých vydaní, v úradnom zastavovaní titulov na dlhé mesiace, v zákaze predaja komunistickej tlače v trafikách a na železničných staniciach, v zákaze používania verejnej dopravy pri jej rozširovaní, v pokutovaní a väznení jej redaktorov a podobne. Je obdivuhodné, že za takýchto podmienok vedela komunistická tlače vždy znova a znova vychádzať a účinne pomáhať KSČ viesť proletariát a roľnícku chudobu v- boji za konečné víťazstvo nad vykorisťovateľským poriadkom.

Keď po mníchovskom diktáte uchopili moc na Slovensku ľudáci, bezodkladne sa postarali o likvidáciu demokratickej tlače. Prvou obeťou ľudáckeho fašizmu bola komunistická tlač. Slovenské zvesti z 11. októbra 1938 informovali čitateľov o rozhodnutí autonómnej vlády z 9• októbra zastaviť činnosť KSČ na Slovensku a o zákaze jej tlače. Odvtedy až do vyhlásenia Slovenského národného povstania mohla komunistická tlač pôsobiť iba ilegálne. O rozsahu likvidácie pre ľudákov nepohodlnej tlače svedčí skutočnosť^ že z 389 periodík, ktoré roku 1938 vychádzali na Slovensku, zaniklo 232. Ľudácka tlač - ústredná i regionálna - bola šesť rokov verným obrazom fašistickej politiky svojich majiteľov a vydavateľov.

Klamstvá ľudáckej propagandy odhaľovala ilegálna tlač. V legálnej neľudáckej tlači sa protifašistické názory mohli prejavovať prevažne iba v narážkach, v inotajoch medzi riadkami, v spôsobe výberu a zostavovania správ, respektíve v pasívnej rezistencii voči oficiálnym udalostiam a výročiam. Naproti tomu ilegálna tlač mohla otvorene burcovať čitateľov do protifašistického odboja, špecifikom vyplývajúcim z jej ilegélnosti však bolo, že nemohla vychádzať pravidelne, mala dlhšiu periodicitu /mesačnú alebo aj redšiu/ a malý rozsah /2 - 4 spravidla cyklostylované strany/# Tvorba ilegálnej tlače, jej rozširovanie, ale aj čítanie znamenalo pre zúčastnených neustálu hrozbu žalárovania. So zreteľom na všetky tietb okolnosti sa ilegálna tlač nevenovala spravodajstvu, ale sústreďovala sa predovšetkým na závažné ideovopolitické otázky, zaujímala stanovisko k významným vnútropolitickým, zahraničnopolitickým a vojnovým udalostiam.

Hlavnými vydavateľmi ilegálnej odbojovej tlače boli komunisti ako najdôslednejší odporcovia fašizmu. Ústredným orgánom KSS sa stal Hlas ľudu /1940 - 1945/, ale vychádzali aj mnohé regionálne ilegálne časopisy, ktoré vydávali oblastné vedenia strany, revolučná mládež, komunisti v partizánskych jednotkách a od roku 1943 aj niektoré nekomunistické protifašistické skupiny. Prvé ilegálne časopisy - Pravda slovenskej mládeže a Mesačné správy vydali ich tvorcovia v Turanoch už roku 1939. Kladivo a jeho nemecké vydanie Hammer pripravovalo oblastné vedenie KSS v-Bratislave a po jeho zániku vychádzali Správy KTK. Pre západoslovenskú oblasť bola určená aj Boľševiská zástava. Oblastné vedenie KSS v Trenčíne malo Iskru, v Ružomberku vychádzali Považské zvesti, v Prievidzi Bratstvo, v Poprade Svitanie, v Liptovskom Mikuláši Útok, v oblasti hornej Nitry časopis Za práva ľudu atď.

Na j významne j **vší** z nekomunistických ilegálnych časopisov bol zvolenský Hlas národa. Ilegálna odbojová tlač posilňovala protifašistických bojovníkov a pomáhala im organizovať národnooslobodzovacie hnutie, ktoré vyústilo do Slovenského* národného povstania a jeho povstaleckej tlače*

Slovenské národné povstanie považujeme za najvýznamnejší čin československého odboja počas 2. svetovej vojny. SNP bolo vlastným začiatkom našej národnej a demokratickej revolúcie, ktorá sa potom rozvíjala na Sovietskou armádou definitívne oslobodenom Ú2emí republiky. Analogicky aj v povstaleckej žurnalistike možno plným právom vidieť základ, východisko novej ľudovodemokratickej a zárodočné prvky socialistickej žurnalistiky v Československu.

Vyhlásenie SNP 29. augusta 1944 uvoľnilo veľkú ľudovú revolučnú iniciatívu. V dejinách a mestách prevzali štátnu moc a správu do svojich rúk revolučné národné výbory, ktoré bezodkladne potrebovali informovať občanov o vývine situácie, organizovať ich na plnenie úloh, ktoré si vyžadoval front aj zázemie. Hneď v prvých dňoch povstania začali bez akýchkoľvek pokynov "zhora" na základe bezprostredných potrieb revolučnej situácie vychádzať regionálne noviny, tlačové orgány okresných a miestnych národných výborov: Útok v Liptovskom Mikuláši, Naše správy v Revúcej, Národnie noviny v Martine, Hlas národa ako pokračovateľ rovnomenného ilegálneho časopisu vo Zvolene, Vpred v Ružomberku, Povstanie v Prievidzi, Náš boj v Dobšinej, Hlas Gemera v Hnúšti, Napred v Klenovci, Zvesti v Modrom Kameni. Povstalecké okresné a miestne noviny revolučných národných výborov nepochybne položili základný kameň pre naše dnešné okresné noviny.Z hľadiska objasňovania cieľov povstania, jeho perspektív a spôsobov boja proti fašistickej presile mala najväčší význam ústredná tlač povstania na čele s komunistickou Pravdou a Novým slovom, ale spolu-

tvorcom revolučných udalostí bola aj tlač regionálna.

Podobne ako pre žurnalistiku v SNP aj pre Žurnalistiku na definitívne oslobodenom území východného Slovenska začiatkom roku 1945 mala určujúci-význam skutočnosť, že ako jej neoddeliteľná a popredná súčasť vychádzali slobodne noviny komunistickej strany a okrem nich aj periodiká celkom nových štátnych orgánov a spoločenských organizácií, ktoré od začiatku hrali závažnú úlohu pri realizácii ideí národnej a demokratickej revolúcie.

V nedeľu 7. januára 1945 vyšlo v Michalovciach, ktoré beli v tom čase politickým a hospodárskym centrom oslobodeného územia, prvé číslo Pravdy, orgánu oblastného výboru KSS. Svoje prechodné regionálne pôsobenie na celoslovenské rozšírila Pravda už koncom januára v oslobodených •' Košiciach. V piatok 13. apríla 1945 vyšlo prvé číslo Pravdy aj v Bratislave, kde ju tiež najskôr vydával oblastný výbor KSS. Regionálny prešovský Hlas ľudu bol prvým denníkom na oslobodenom území a postupne vznikali noviny vo viacerých oslobodených okresoch. So zreteľom na vojnou prerušené dopravné, telekomunikačné a poštové spojenie plnila regionálna tlač v prvých mesiacoch po oslobodení záslužnú úlohu ako kolektívny agitátor, propagandista i organizátor.

Ako sa rozvíjala regionálna žurnalistika v oslobodenej Československej republike. V duchu Košického vládneho programu sa v oblasti novinárstva prebojúvala hlavná revolučná zásada, že noviny a časopisy majú verejné poslanie, preto majú byť majetkom národa a nesmú sa znova stať predmetom zárobkového podnikania jednotlivcov alebo anonymných skupín. Návrat do predmníchovských pomerov v tlači sa napriek snahám predstaviteľov povojnovej buržoázie neuskutočnil. Na pôde Národného frontu sa rozhodlo, že v novej republike budú vychádzať iba noviny politických strán, celonárodných spoločenských organizácií a štátnych orgánov.

V rokoch 1945 - 1948 sa na vydávaní regionálnej tla-
če podieľali: Komunistická strana Slovenska, Demokratická
strana, Strana práce, zo spoločenských organizácií odbojá-
ri, odborári a zväz mládeže a spomedzi štátnych orgánov
okresné národné výbory. Úplné uskutočnenie revolučných zá-
sad presadzovaných po oslobodení v oblasti žurnalistiky
umožnilo víťazstvo československého pracujúceho ľudu vo
• februári 1948.

Dnešná štruktúra slovenskej krajskej tlače sa začala formovať v roku 1949 v súvislosti so vznikom krajov ako nových administratívne-územných celkov. Krajské noviny, tlačové orgány krajských výborov KSS, sa postupne objavili v Košiciach, v Prešove, v Žiline, v Banskej Bystrici, v Nitre i v Bratislave, Niektoré z nich boli bezprostrednými pokračovateľmi oblastných novín komunistickej strany z rokov 1945 - 1948.

V bývalom Košickom kraji vychádzala Východoslovenská pravda a v susednom Prešovskom kraji Hlas ľudu. Roku 1950 prešovský týždenník prestal vychádzať s tým, že košický krajský denník rozšíri svoju pôsobnosť na celé územie východného Slovenska. O necelé dva roky, po zlúčení Východoslovenskej pravdy s Pravdou, orgánom ÚV KSS, vznikol v Košiciach týždenník Priekopník a v Prešove Nový život s rovnákou periodicitou. Ich zlúčením roku 1958 sa utvoril spoločný tlačový orgán obidvoch krajských výborov strany s názvom Východeslovenské noviny, spočiatku týždenník a potom dvojdenník.

Na strednom Slovensku - v Žiline sa stal krajskými novinami Cieľ a v Banskej Bystrici Smer. Na západnom Slovensku vychádzal od roku 1949 Hlas Nitrianskeho kraja v Nitre a cd roku 1954 aj Hlas ľudu -v Bratislave.

Pc ostatnej administratívno-územnej reorganizácii roku 1960, kedy na Slovensku vznikli 3 kraje, zredukoval sa

aj počet krajských novín, ktoré postupne prešli na dennú periodicitu, ***líž*** roku 1960 sa stali denníkom Východoslovenské noviny, orgán Východoslovenského KV KSS v Košiciach. Smer, orgán Stredoslovenského KV KSS v Banskej Bystrici, vyšiel prvý raz ako denník pri príležitosti 20. výročia SNP roku 1964 a v nasledujúcom roku sa medzi denníky zaradil Hlas ľudu, orgán Západoslovenského KV KSS v Bratislave .

Slovenské krajské denníky majú charakter regionálnych politických novín, sústredujú sa najmä na aktuálnu politickú, hospodársku, kultúrnu a telovýchovno-športovú problematiku svojich krajov, na záver týždňa vychádzajú v rozšírenom vydaní a tlačia sa v jednorazovom náklade 50 - 60 tisíc exemplárov.

Mestské noviny vychádzajú v hlavnom meste SSR Bratislave a v druhom slovenskom veľkomeste v Košiciach ako večerníky. Bratislavský Večerník - denník Mestského výboru KSS v Bratislave - začal vychádzať roku 1956. Jeho mladším košickým partnerom je Večer - denník Mestského výboru KSS a Národného výboru mesta Košíc. Vychádza od začiatku roku 1969. Večerník má priemerný náklad 55 tisíc a Večer 21 tisíc výtlačkov.

Okresné noviny, ktorých vydavateľmi sa stali okresné výbory komunistickej strany spolu s radami okresných národných výborov, začali vznikať na základe uznesenia Sekretariátu IÍV KSČ o poslaní a úlohách miestnej tlače z 29• 4. 1959 z dovtedy vychádzajúcich okresných roľníckych novín* Okresné noviny, patriace do štruktúry regionálnej tlače, vychádzajú spolu v 35 slovenských okresoch. V južných oblastiach Slovenska pre príslušníkov maďarskej národnosti v ČSSR vychádzajú aj v maďarskej jazykovej verzii. Okresné noviny majú prevažne týždennú periodicitu, výnimkou sú len Prešovské noviny s dvojdennou a Dukla vo Svidníku s

dvojtýždennou periodicitou. Ich náklad sa pohybuje v rozmedzí 8 - 2C tisíc výtlačkov. Medzi najrozšírenejšie okresné noviny patrí Trnavský hlas v okrese Trnava, Trenčianske noviny v okrese Trenčín, Cieľ v okrese Žilina, Orava v okrese Dolný Kubín, Podtatranské noviny v Poprade a Zemplínske neviny v Michalovciach.

Okresné noviny sú významným nástrojom politickovýchovnej, hospodárskopropagačnej, organizátorskej a kultúrnoosvetovej činnosti okresných straníckych a štátnych orgánov.

Vývoj administratívneho členenia Slovenska

Juraj Žuriel

Slovensko v rámci Uhorska netvorilo osobitný štátny ani správny územný celok a jeho územná organizácia sa vyvíjala v zhode s celouhorským vývinom. V prvých troch storočiach sa územie Slovenska delilo na komitéty. Boli to vyššie územnosprávne celky v rámci hradného zriadenia. Základom hradného zriadenia boli rozsiahle kráľovské majetky, ktoré zahrňovali koncom 11. storočia asi 85 % všetkej pôdy na Slovensku. Z toho vyplýval súkromný, kráľovský charakter komitétov. Župan, ktorý spravoval komitét, bol kráľovským úradníkom. Za najstaršie komitéty, existenciu ktorých možno predpokladať koncom 10. storočia, prípadne na prelome 10. a 11. storočia, možno považovať Bratislavský, Mošonský, Rábsky, Komárňanský, Ostrihomský, Novohradský, Turniansky, Trenčiansky a Nitriansky komitét. Na začiatku 11. storočia už jestvoval aj Tekovský komitét. V 11. storočí vznikol Hontiansky, Zemplínsky a Užský komitét, ako aj komitát Nóvum castrum, zaberajúci územie neskoršej ábovskej, Šarišskej a Hevešskej stolice. Najneskôr začiatkom 12. storočia sa utvoril Gemerský komitát. Pomerne neskoro, až v druhej polovici 12. storočia vznikol Spišský komitát. V prvej polovici 13. storočia sa z územia komitétu Nóvum

castrum vyčlenil Šarišský komitét. Oblasti stredného a severného Slovenska boli pomerne redšie osídlené ako ostatné územie, preto sa v nich komitátna správa utvárala pomalšie. Rozsiahly kráľovský lesný majetok - zvolenské domínium - ktorý sa rozprestieral na území neskoršej Zvolenskej, Liptovskej, Turčianskej a Oravskej stolice, tvoril až do prvých desaťročí 14. storočia jeden správny celok - Zvolenský komitét. Komitéty sa delili na hradné obvody*

Kráľovské majetky sa stále zmenšovali donáciami v prospech svetských a cirkevných feudálov. Ich rozdávanie dosiahlo najväčší rozsah za kráľa Ondreja II. /1205-1235/. Nerozvážna donačná politika podryla základy hradného zriadenia, a tým aj komitétov. Tieto sa v druhej polovici 13* storočia začali meniť na ustanovizne stavovskej, v podstate zemianskej samosprávy. Bo konca 13. storočia sa na stolice pretvorili tieto úplne alebo čiastočne slovenské komitéty: Abovský, Bratislavský, Gemerský, Hontiansky, Komárňanský, Novohradský, Ostrihomský, Zemplínsky. Na prelome 13» a 14. storočia vznikla Spišská a Turnianska stolica a najneskôr začiatkom 14. storočia aj Užská stolica. V prvej polovici 14. storočia sa na stolice premenili aj Nitriansky, Šarišský, Tekovský a Trenčiansky komitét. Zvolenský komitét sa rozpadol a utvorili sa z neho Liptovská, Turčianska, Zvolenská a v druhej polovici 14. storočia aj Oravská stolica. V samostatnú stolicu sa konštituoval začiatkom 15• storočia aj Malohont /územie medzi Novohradskou a Gemerskou stolicou v povodí Rimavy/, ktorý bol enklávou Hontianskej stolice. V 15. storočí sa počet stolíc a ich územný rozsah ustálil a v podstate uchoval až do roku 1848*

Stolice ako územné celky boli výsledkom dlhého a zložitého vývoja, v ktorom sa popri geografických činiteľoch /výrazný bol najmä vplyv kotlín/ uplatnili aj strategické potreby ranofeudálneho uhorského štátu, majetkové záujmy

magnátskych rodov, ako aj cirkevnosprávne pomery. Zložitosť tohto vývoja je najzrejmejšia pri Nitrianskej stolici.

Stolice sa členili na nižšie správne jednotky, takzvané slúžnovské okresy. Pod vplyvom kráľovských dekrétov z roku 1290 a 1298, ktoré dali stoličnej šľachte právo voliť si štyroch slúžnych, sa stolice až do 18. storočia obvykle delili na štyri slúžnovské okresy. Malé stolice,napríklad Orava, mali iba dva slúžnovské okresy. Rastúce úlohy novovekej verejnej správy kládli čoraz väčšie nároky na slúžnych, ktorí miestami mali na starosti neúmerne veľké a geograficky nevhodne utvorené okresy. Preto už v 17. storočí, najmä však v 18. storočí sa začína prejavovať tendencia nahradiť tradičné delenie stolíc na štyri slúžnovské okresy členením, ktoré by bolo geograficky /predovšetkým komunikačné/ vhodnejšie a pre praktické potreby verejnej správy účelnejšie. Delenie stolíc na slúžnovské okresy sa nevyznačovalo takou stabilitou ako stolice, lebo zatiaľ čo stolice mohol zrušiť alebo územne upraviť len snem, zriaďovanie, rušenie a úprava slúžnovských okresov bolo záležitosťou stoličnej šľachty.

Jozefínske reformy v osemdesiatych rokoch 18. storočia neobišli ani verejnú správu, ani územnú organizáciu Uhorska. Reorganizácia verejnej správy sa totiž čoskoro ukázala ako nevyhnutná, aby sa uvoľnila cesta reformným snaženiam osvietenského panovníka. Stoličná a mestská exekutíva sa ukázali ako nespoľahlivé a neposlušné už pri uskutočňovaní tolerančného patentu /1781/. Rozpory medzi šľachtou a panovníkom ešte viac vyostrila otázka úradného jazyka, nahradenie latinčiny nemčinou, ktoré napokon viedli k radikálnej reforme verejnej správy. Jej podstata spočíva v tom, že Jozef II. zrušil stavovskú samosprávu, oddelil súdnictvo od politickej správy a rozdelil Uhorsko

na nové správne celky.

Územie Uhorska sa trieštilo na množstvo stolíc, ktoré boli v bezprostrednom styku s najvyššími krajinskými orgánmi. Chýbali medzičlánky, ktoré by ich spájali vo väčšine, z centra ľahšie spravované a ovládané celky. Preto prvým krokom pri reforme verejnej správy bolo zriadenie dištriktov ako nadstoličných správnych útvarov na čele s kráľovskými komisármi. Panovník vo svojom pôvodnom projekte rozdelil územie Uhorska, Chorvátska a Slavónska na osem dištriktov. Pod tlakom Uhorsko-sedmohradskej dvorskej kancelárie zvýšil ich počet na deväť a napokon na desať. Dištrikty začali jestvovať pd 1. júla 1785.

Podstatná časť územia Slovenska patrila do Nitrianskeho, Banskobystrického a Košického dištriktu. Južné Slovensko náležalo čiastočne do Rábskeho a Peštianskeho dištriktu a slovenská časť Užskej stolice do Mukačevského dištriktu.

V druhej etape reformy verejnej správy, ktoré nasledovala po zriadení dištriktov, sa prikročilo k úprave stolíc. Územná reorganizácia v tejto rovine spočívala iba v spojení malých stolíc, aby stolice boli podľa možnosti rovnako veľké. Spojenie malých stolíc malo zároveň znížiť výdavky na verejnú správu a umožniť účelnejšie využitie úradníctva. Čo sa týka územia Slovenska, panovník mal v úmysle spojiť Oravu s Turcom, Liptov so Zvolenskou stolicou, Malohont s Gemerom, Turnu s Abovom a Komárňanskú stolicu s Ostrihomskou stolicou.

Spojenie Abovskej a Turnianskej stolice nenarážalo na väčšie prekážky, preto sa mohlo uskutočniť už do konca roku 1785. Orava, Turiec, Liptov a Zvolenská stolica sa nespojili tak, ako si to panovník pôvodne prial, ale podľa návrhu kráľovského komisára Prónayho, ktorý rešpektoval geografické pomery. Za nevhodné považoval Prónay najmä spo—

jenie Liptova so Zvolenskou stolicou, lebo ich oddeľovali vysoké horské hrebene. Podľa jeho návrhu sa v 1. polovici roku 1786 spojili Orava s Liptovom a Turiec so Zvolenskou stolicou. I keď podmienky pre spojenie Malohontu s Gemerom boli priaznivé, ich administratívne zjednotenie sa z rôznych príčin pretiahlo až do 2. polovice roku 1786. Komárňanská a Ostrihomská stolica boli spojené podľa pôvodného plánu v 1. polovici roku 1786.

Veľké zmeny nastali aj v rovine slúžnovských okresov. Tu sa najvýraznejšie uplatnili aj geografické zretele, pravda, primerane k úlohám a potrebám vtedajšej administratívy a komunikačným pomerom doby. Išlo o to, aby slúžnovské okresy boli vyrovnanými celkami, aby totiž boli približne rovnako veľké, mali rovnaký počet sídel a obyvateľstva, ale aj rovnaké daňové bremeno. Pritom mali byť utvorené tak, aby ich slúžni mohli pohodlne spravovať v každom ročnom období z jedného centra. Neprimerané vnútorné členenie stolíc a snaha po utvorení vyrovnaných administratívnych celkov neboli jedinými príčinami radikálnej zmeny slúžnovských okresov. V niektorých prípadoch si zmeny vyžiadalo spojenie stolíc/Komárňansko-ostrihomská stolica/, alebo inkorporácia výsadných území /Spišská stolica/. Celkove možno oovedať, že sa počet slúžnovských okresov zmenšil a ich územie sa vo väčšine prípadov zmenilo.

Jozefínska reforma územnej organizácie Uhorska mala iba prechodný ráz, lebo panovník ju pred svojou smrťou /1790/ odvolal. Avšak v mnohom predznačila vývoj v 19. storočí.

V období Bachovho absolutizmu /1850-1860/ malo význam pre územnú organizáciu Slovenska druhé takzvané Geringerovo provizórium /13« september 1850 - 18. január 1853/ a definitívum /19. január 1853 - 20. október 1860/. Prvé a druhé provizórium bolo obdobím hľadania vhodného modelu

verejnej správy pre porazené Uhorsko. Počas druhého," Gerin gerovho provizória sa mali položiť základy k trvalej, defi nitívnej správe a územnej organizácii Uhorska.

Za Geringerovho provizória bolo Uhorsko rozdelené na päť dištriktov. Územie Slovenska s výnimkou troch sídel pri Bratislave, ležiacich južne od Dunaja, a nepatrných častí Mošonskej a Rábskej župy na ľavom brehu Dunaja, patrilo do dištriktov Bratislava a Košice. Bachovské dištrik ty z hľadiska geografického nenadväzovali na bývalé jozefínske dištrikty, čo je zrejmé aj z ich počtu. Hranice medzi dištriktami Bratislava a Košice na území Slovenska boli v podstate totožné s hranicami Preddunajska a Predtisia Odchýlky vznikli iba v dôsledku hraničných úprav medzi Novohradom a Gemerom.

Dištrikty sa delili na župy, ktoré čiastočne nadväzovali na zemianske stolice. V porovnaní s nimi najväčšou zmenou bolo zriadenie Hornonitrianskej a Dolnonitríanskej župy, motivované správnym poznaním, že územie- zrušenej Nitrianskej stolice je neprirodzené a pre administratívu veľmi nevhodné. Základom Hornonitrianskej župy sa stalo územie Nitrianskej stolice západne od Váhu, ktoré sa zväčšilo o časť Bratislavskej stolice • Dolnonitrianska župa sa utvorila z územia Nitrianskej stolice východne od Váhu, ku ktorému sa pripojil bývalý Bánovský slúžnovský okres Trenčianskej stolice a Oslanský slúžnovský okres Tekovskej stolice, čím sa vhodne upravili aj hranice Trenčianskej a Tekovskej župy. Podstatne sa odlišovali aj hranice Komárňanskej a Ostrihomskej župy. Komárňanskú župu tvorilo územie bývalej Ostrihomskej, Rábskej a Komárňanskej stolice na sever od Dunaja s komárňanským predmostím na pravom brehu Dunaja, zatiaľ čo územie Ostrihomskej župy tvorili časti Ostrihomskej a Komárňanskej stolice /bez spomenutého predmostia/,južne od Dunaja, teda v dnešnom Maďarsku.

Napokon treba ešte uviesť spojenie Abovskej a Turnianskej stolice do Abovsko-turnianskej župy*

V období definitíva nastali v územnej organizácií Slovenska iba niektoré zmeny* Správne územia miestodržiteľských oddelení /od 1* júla 1860 expozitúr miestodržiteľstva/ sa kryli s predošlými dištriktmi* Členili sa na župy podobne ako dištrikty, iba s tým rozdielom, že Orava a Turiec boli spojené v jednu župu*

V období Bachovho absolutizmu sa vykonali aj viaceré menšie hraničné úpravy, napríklad medzi Šarišom a Zemplínom, Gemerom a Spišom, Novohradom a Gemerom* Pritom sa vyriešili aj prípady dedín, ktoré po stáročia delili stoličné hranice.

Zmeny v územnej organizácii Slovenska za Bachovho absolutizmu boli v rovine žúp prenikavejšie a progresívnejšie ako za jozefinizmu. Mali však iba prechodný ráz, lebo po vydaní Októbrového diplomu /1860/ sa obnovili brány predrevolučných stolíc so všetkými nedostatkami.

Októbrovým diplomom sa panovník zriekol absolutizmu* Nastalo obdobie politického provizória, ktoré v oblasti verejnej správy znamenalo pokus o utvorenie samosprávnych žúp, vzápätí však /1863/ návrat k absolutistickým štátnym úradom* Samosprávne župy sa definitívne ustanovili /v hraniciach predrevolučných stolíc/ až po raMsko-maďarskom vyrovnaní /186?/ v období dualizmu. V územnom vývoji žúp nenastali väčšie zmeny* Reorganizácia v roku 1876 nespôsobila na Slovensku trvalejšie zmeny* Turnianska župa zanikla z praktických dôvodov, kvôli zjednodušeniu a zhospodárneniu verejnej správy. Tieto pohnútky viedli už Jozefa II. k spojeniu Turnianskej stolice s Abovskou stolicou a v období Bachovho absolutizmu k rozdeleniu medzi Gemerskú a Abovskú župu. Jej obnovenie malo jediný dôvod v konzervativizme uhorskej šľachty. Pri definitívnom zániku roku

1882 sa niekoľko obcí v západnej a severozápadnej ôasti župy pričlenilo ku Gemersko-malohontskej župe, ostatné územie sa spojilo s Abovskou župou v Abovsko-turniansku župu. Menšie úpravy hraníc niektorých žúp sa uskutočnili roku 1882 a 1884.

Následkom štátosprávnych zmien v roku 1918 bolo predovšetkým teritoriálne vymedzenie Slovenska a jeho začlenenie do nového štátu. Pri určovaní hraníc Československa na mierovej konferencii najťažšie bolo stanoviť Československo -maďarské hranice. Československá delegácia sa snažila presadiť geografické hranice, ktoré podľa jej návrhu tvorili Dunaj až po Vacov, ďalej hrebeň Cserehátu /v Novohrade/ a Bukových hôr, tok Hornádu, potom hrebeň Tokajských vrchov, tok Bodrogu a Tisy. Okrem toho sa žiadalo veľké územie v Zadunajskú, zahrňujúce Neziderské jazero a Šopron. Výsledkom rokovania boli hranice, ktoré s výnimkou Dunaja sa určili severne od požadovaných hraníc, pričom sa zo Zadunajská vykrojilo malé územie /Petržalke/ako predmestie Bratislavy. Pri určovaní hraníc sa popri etnickom princípe silne uplatnilo aj hospodárske hľadisko, aby nový štátny útvar bol životaschopný. Československo-maďarské hranice určila mierová konferencia 12. júna 1919. Obsahuje ich trianonská zmluva zo 4. júna 1920. Avšak trianonská zmluva miestami neurčila presný priebeh hraníc, preto sa 27. júla 1921 zriadila osobitná rozhraničovacia komisia, zložená zo zástupcov Dohody /Veľká Británia, Francúzsko, Taliansko a Japonsko/, Československa a Maďarska. Maďarská strana sa spočiatku usilovala využiť rohraničovaciu komisiu na revidovanie trianonských hraníc, čo sa jej však nepodarilo. Rozhraničovacia komisia spresnila a sóhválila trianonské hranice okrem úseku pri Salgótarjáne, ktorý vyvolal najväčší spor. V pozadí sporu boli záujmy Moravskosliezskej banlsy v Brne a Rimavskomuránskej spoločnosti

v Budapešti, ktorých bane, prípadne banské výmery boli na opačnej strane trianonských hraníc. Spor rozhodla až Rada Spoločnosti národov na svoje schôdzi **23.** apríla 1923 v prospech Maďarska. V dňoch **4.** - 6. mája 1925 rozhraničovacia komisia si na mieste overila a schválila zmeny, ktoré nastali oproti trianonskej zmluve, a tým definitívne určila česko**Slovensko**-maďarské hranice.

Štátoprávne zmeny sa dotkli aj územnej organizácie. Župné zriadenie sa síce zachovalo, avšak podstatne sa zmenili jeho politické základy, zredukoval sa počet žúp a zmenili sa hranice pohraničných žúp. Južné hranice rozdelili na Rábsku, Komárňanskú, Ostrihomskú, Hontiansku, Novohradskú, Gemersko-malohontskú, Abovsko-turniansku a Zemplínsku župu. Slovenské časti Rábskej, Komárňanskej a Ostrihomskej župy sa spojili v Komárňanskú župu, ostatné župy si zachovali samostatnosť. Pri vytyčovaní hraníc medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou /demarkačná čiara z roku 1919/ západná časť Užskej župy, ktorá pripadla, Slovensku, sa pričlenila k Zemplínskej župe.

Krátko po vzniku Československa sa začala pripravovať nová reorganizácia, ktorá mala zjednotiť politickú správu vo všetkých Častiach štátu. Uskutočnila sa, ale iba na Slovensku, roku **1923•** Územie Slovenska sa rozdelilo na šesť žúp, ktoré sa všeobecne nazývali - na rozdiel od menších uhorských žúp - veľžupami. Boli to: Župa XV. /Bratislavská/, Župa XVI. /Nitrianska/, Župa XVII. /Považská/, Župa XVTII. /Zvolenská/, Župa XIX. /Podtatranská/ a Župa XX. /Košická/. Formovanie veľžúp najviac ovplyvnili staré župy s výraznými prirodzenými hranicami, ako boli Turiec, Orava, Liptov a čiastočne aj Trenčianska a Zvolenská župa. Vplyv bývalých slúžnovských okresov sa najviac prejavil pri určovaní hraníc Bratislavskej a Nitrianskej veľžupy. Veľžupy sa delili na politické okresy, ktoré teritoriálne

iba čiastočne nadväzovali na bývalé slúžnovské okresy. Tieto okresy sa stali základom slovenských okresov, ktoré jestvovali s určitými zmenami až do reorganizácie roku 1960«

Župné zriadenie bolo len politické provizórium* Od 1*6. 1928 ho nahradilo krajinské zriadenie, ktoré zjednotilo a zjednodušilo politickú správu v celom Československu. Župy zanikli, okresy, okrem niektorých zmien, ostali neporušené. Spočiatku Krajinský úrad spravoval celé územie Slovenska zo svojho sídla v Bratislave. Neskôr /s platnosťou od 27* 6. 1936/ sa zriadila expozitúra v Košiciach /Kancelária krajinského prezidenta/, ktorá vykonávala dozer nad okresnými úradmi a inými orgánmi politickej správy na východnom Slovensku. Územná organizácia Slovenska počas krajinského zriadenia /až do politických zmien v jeseni 1938/ bola stabilná a hranice okresov sa zmenili iba v niekoľkých prípadoch.

Mníchovský diktát, politické premeny na Slovensku /vyhlásenie autonómie 6. 10. 1938/, najmä však dôsledky viedenskej arbitráže /2. 11. 1938/, rušivo zasiahli do územnej organizácie Slovenska. Krajinské zriadenie ostalo síce v platnosti až do 31. 12. 1939, ale v dôsledku maďarskej okupácie južného a časti východného Slovenska sa zmenilo územie pohraničných okresov. Vznikli nové okresy Dobsiná, Hnúšťa a Lovinobaňa. Od 1. 1• 1940 sa obnovila na nových politických a teritoriálnych základoch dvojstupňová politická správa. Slovensko sa rozdelilo na šesť žúp, ktoré nadväzovali na veľžupy.

Po obnovení Československa v roku 1945 sa reštituovali okresy podľa stavu z roku 1938. Obnovený stav sa stal východiskom nového vývoja, ktorý po februári 1948 viedol k utvoreniu nového modelu územnej organizácie. V roku 1949 ***/!. 2./*** sa v podobe krajov obnovili nadokresné správne

celky• Územie Slovenska sa rozdelilo na šesť krajov a 92 okresov. Sieť okresov v porovnaní s krajinským zriadením bola o niečo hustejšia, nevyznačovala sa však takou stabilitou. Najväčšie zmeny nastali v Banskobystrickom kraji.

Začiatok nového obdobia znamená reorganizácia v roku 1960 /l. ?./, ktorá priam prevratne zasiahla tradičné okresy. Územná organizácia sa zjednodušila, miesto šiestich krajov boli zriadené tri a počet okresov sa zredukoval na tretinu. Ako ukázal ďalší vývoj, niektoré okresy sa pre svoju neobvyklú veľkosť neuplatnili a v roku 1968 sa na ich území utvorili nové okresy Veľký Krtíš, Stará Ľubovňa, Svidník a Vranov nad Topľou. Zložitým vývojom prešiel aj okres Košice. K 1. 7. 1969 sa zrušili kraje. Obnovil ich až zákon SNR ***z*** 28. 12. 1970.

V súčasnosti sa Slovensko člení na Západoslovenský kraj, Stredoslovenský kraj a Východoslovenský kraj, v ktorých je 37 okresov.

Informačný prehľad periodickej tiače na Slovensku

Daniela Augustínska

Týmto naším informačným prehľadom periodickej tlače na Slovensku chceme pomôcť tým absolventom Studia Academica Slovaca a ostatným slovakistom v zahraničí, ktorí chcú udržiavať kontakty s našou krajinou aj čítaním novín alebo časopisov.

Prehľad sa skladá z troch častí.

V prvej časti sa uvádzajú plné adresy vydavateľstiev na Slovensku, ktoré publikujú periodickú tlač.

V druhej časti je zoznam tých novín a časopisov, ktoré vychádzajú u nás v slovenskom jazyku, prípadne v maäarčine a ukrajinčine. Popri názve periodika sa uvádza názov príslušného vydavateľstva, potom údaj o tom, koľkokrát do roka príslušné periodikum vychádza, rozmery a rozsah.

V tretej Časti sa uvádza zoznam okresných novín, závodných časopisov a časopisov vydávaných spoločenskými, kultúrnymi a inými organizáciami.

Tlač si možno objednať prostredníctvom PNS - Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 813 81 Bratislava, ČSSR.

1. ADRESY VYDAVATEĽSKÝCH PODNIKOV

ALFA - vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, n. p., Hurbanovo nám. 3, 893 31 Bratislava

ERPO - reklamný podnik, Bajkalská 46, 801 00 Bratislava

MADACH - vydavateľstvo kniha časopisov, n. p., Michalská 9, 801 00 Bratislava

MATICA SLOVENSKÁ - vydavateľské oddelenie Matice slovenskej, 036 52 Martin

MLADÉ LETA - slovenské vydavateľstvo kníh pre mládež, n. p., Námestie SNP 12, 894 26 Bratislava

OBZOR - vydavateľstvo Obzor, n. p., ul. Čs. armády 35, 893 36 Bratislava

PRÁCA - vydavateľstvo a nakladateľstvo ROH, Obrancov mieru 19, 897 17 Bratislava

PRAVDA - Tlačový kombinát KSS - vydavateľstvo Pravda, Volgogradská 8, 893 39 Bratislava

PRÍRODA - vydavateľstvo kníh a časopisov, n.p., Križkova 9, 894 17 Bratislava

SAK SSR - Socialistická akadémia SSR, Ústredný výbor, Štúrova 5, 801 00 Bratislava

SLOVENSKÝ SPISOVATEĽ - Vydavateľstvo Slovenského literárneho fondu, Leningradská 2, 897 28 Bratislava

SMENA - vydavateľstvo Slovenského ústredného výboru SZM, Pražská 11, 897 14 Bratislava

SPN - Slovenské pedagogické nakladateľstvo, n. p., Sasinkova 5, 891 12 Bratislava

ŠEVT - Štatisticko-evidenčné vydavateľstvo tlačív, n.p., Obrancov mieru 2, 891 17 Bratislava

ŠPORT - slovenské telovýchovné vydavateľstvo, Vajnorská 100, 893 44 Bratislava

VEDA - Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Kiemensova 19, 895 30 Bratislava

ZČSSP - Zväz Československo-sovietskeho priateľstva,

nám. Ľ. Štúra 2-4, 801 00 Bratislava
ŽIVENA - vydavateľstvo ÚV Slovenského zväzu žien, Nálepkova 15, 897 17 Bratislava

2. PERIODICKÁ TLAČ CELOSLOVENSKÍ A KRAJSKÁ

ACTA PH7SICA SLOVACA
pyzikálny ústav SAV Bratislava vo VEDE, 6x, 240/240, 64+4 str.

ACTA VIROLOGICA
Virologický ústav SAV Bratislava vo VEDE, 6x, 175/250, 96+16+4 str.

ACTA VIROLOGICA - International Journal
Virologický ústav SAV Bratislava, Mlynská dolina 1, ACADEMIA, 6x, 175/250, 88+12+4 str.

AGROCHEMIA
Slovchémia, trust podnikov, GR, Bratislava, 12x, 215/305, 32+8+4 str.

ARCHITEKTÚRA A URBANIZMUS
Ústav stavebníctva a architektúry SAV Bratislava, vo VEDE, 4x, 250/250, 64+4 str.

ATEIZMUS
Ústav vedeckého ateizmu SAV vo VEDE, 6x, 175/250, 104+4 str.

BAR**X**TN**O**
ÚV Slovenského zvá'zu žien Bratislava v ŽIVENE, 9x, 215/305, 32 str.

Bezpečná práca
Výskumný ústav bezpečnosti práce Bratislava v Obzore, 6x, 215/305, 48+4 str.

Biológia
Ústav experimentálnej biológie a ekológie SAV Bratislava vo VEDE, 12x, 175/250, 104+2+4 str.

Blahovistnik
Spolok sv. Vojtecha v Trnave v CN, 12x, 215/305,16 str.

Bojovník
UV Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov v Bratislave, 52x, 297/430, 26+8 str., 26x12 str.

BRATISLAVA
NV hlavného mesta SSR Bratislavy v Obzore, 4x, 235/320, 48+16+4 str.

Bratislavné lekárske listy
SAV, Centrum fyziologických vied, Ústav normálnej a patológ, fyziolo'gie, Bratislava,vo VEDE, 12x, 175/250, 128+4 str.

Cirkevné listy a príl. Služba slova
Tranoscius, účelové zariadenie Slov. ev. a. v. cirkvi L. Mikuláš v CN, 12x, 175/250, 16+8+4 str.

Čitateľ
Matica slovenská, Martin, 12x, 170/240, 40+4+4 str.

Dievča
ÚV Slovenského zväzu žien Bratislava v ŽIVENE, 6x, .210/290, 48+16+4 str.

Dorka
ÚV Slovenského zväzu žien Bratislava v ŽIVENE, 12x, 215/305, 32 str.

Drevársky priekopník
Drevársky a nábytkársky priemysel, trust podnikov, GR, Žilina,, 52x, 300/430, 400x4 a 12x8 str.

Drevo
Štátny drevársky výskumný ústav Bratislava v Alfe, 12x, 215/304, 32+4+4 str.

Družba
Ministerstvo školstva SSR v SPN, 215/305, 16 str.

Družstevné noviny
Zväz slov. spotrebných družstiev v Svépomoci, 52x, 297/430, 8 str.

Dukľa

ÚV Kult. zväzu ukrajinských pracujúcich v ČSSR Prešov, 6x, 175/250, 80+8+4 str.

Ekológia ČSSR

Ústav experimentálnej biológie a ekológie SAV Bratislava, 4x, 175/250, 112+4 str.

Ekonomická revue cestovného ruchu

Vládny výbor pre cestovný ruch SSR v Bratislave v ERPE, 4x, 176/250, 48+4 str.

Ekonomický časopis

Ekonomický ústav SAV Bratislava vo VEDE,12x, 175/250, 96+4 str.

Ekonomika poľnohospodárstva

Ministerstvo poľnohospodárstva a výživy SSR a Min. zemedelství a výživy ČSR v Prírode, 12x, 215/305, 48+4 str.

Ekonomika stavebníctva

Ústav ekonomiky a organizácie stavebníctva v Alfe, 12x, 215/305, 32+4+4 str.

Elektrón

SÚV SZM v Smene, 12x, 175/250, 64+4 str.

Elektrotechnický časopis

Elektrotechnický ústav SAV Bratislava vo Vede, 12x, 175/250, 80+4 str.

Endocrinologia experimentalis

Ústav experimentálnej enodocrinologie SAV vo VEDE 4x, 170/240, 144+4 str.

EVA

Správa MH Ministerstva vnútra SSR v Obzore, 6x, 275/325, 32 str.

Evanjelický posol spod Tatier

Tranoscius, účelové zariadenie slov. a ev. a. v. cirkvi v L. Mikuláši v CN, 24x, 235/315, 12 str.

Expres

Pravda, 52x, 315/470, 24 str.

Farmaceutický Obzor

Ministerstvo zdravotníctva SSR v Obzore, 12x, 175/250, 48+4 str.

Film a divadlo

Divadelný ústav Bratislava v Obzore, 26x, 215/305, 32+4 str.

Filozofia

Ústav filozofie a sociolo'gie SAV Bratislava vo Vede, 6x, 175/250, 128+4 str.

General Physiology and Biophysics

Centrum filozofických vied SAV vo Vede, 6x, 175/250, 96+4 str.

Geografický časopis

Geografický ústav SAV Bratislava vo Vede, 4x, 175/250, 112+2+4 str.

Geologický zborník

Geologický ústav SAV Bratislava vo Vede 6x, 170/240, 128+4 str.

Helminthologia

Helmintologický ústav SAV vo Vede, 4x, 175/250, 80+4 str.

HÉT

ÚV Kultúrneho zväzu madarských pracujúcich v ČSSR CSEMADOK v Obzore, 52x, 275/325, 24 str.

Historický časopis

Historický ústav SAV Bratislava vo Vede, 6x, 175/250, 160+4 str.

Hlas banky

Žtátna banka československá, 24x, 235/315, 20x24 str. 4x32 str.

Hlas ľudu

Západoslovenský KV KSS Bratislava v Pravde, 310 x,

315/470, 206x6, 52x8, 52x12 str.

Horizont

SUV ZČSSP v Obzore, 12 x, 152/215, 64+4 str.

Hudobný život

Slovkoncert, Čs. umelecká agentúra Bratislava v Obzore, 24x, 315/470, 8 str.

Chemické zvesti

Ustav anorganickej chémie SAV vo Vede, 6x, 175/250, 144+4 str.

INFO

Závody na výrobu ložísk, GR Považská Bystrica, 12x, 215/305, 20+4 str.

Informačné systémy

Výskumné výpočtové stredisko Bratislava v Alfe, 6x, 175/250, 96+4+4 str.

Informationsbulletin

Rada židovských náboženských obcí v ČSB,U©tr. zväz žid. nábož. obcí v SSR v ÚCN, 4x, 152/215, 60+4 str.

IRODALMI SŽEMLE

MAPÁCH, lOx, 175/250, 96+4 str.

Javisko

Osvetový ústav v Bratislave v Obzore, 12x, 170/240, 64+4+4 str.

Jazdectvo

TJ Slávia SVŠT v **Sporte**, 12x, 215/305, 16+4 str.

Jazykovedný časopis

Jazykovedný ústav **Štúra** SAV Bratislava vo Vede, 2x, 175/250, 104+4 str.

Jednotná škola

Ministerstvo školstva SSR v SPN, 10X, 175/250, 96+4 str.

Kalvínske hlasy

Predsedníctvo synody Reform. **kresť**. cirkvi na Sloven

sku Rimavská Sobota v CN, 12x, 215Ó05, 4 str.

Kamarát

SÚV SZM v Smene, 43 x,275/325, 16 str.

Katolícke noviny

Spolok sv. Vojtecha v Trnave v CN, 52x, 315/470, 6 str.

KIS EPITÔ

SÚV SZM v Smene, 20X, 215/305, 16 str.

Knižnice a vedecké informácie

Matica slovenská Martin, 6x, 175/250, 48+4+4 str.

Kovové materiály

Ústav kovových materiálov SAV Bratislava vo Vede, 6x, 175/250, 128+4 str.

Kozmos

Slov. ústredie amatérskej astronómie v Hurbanove v Obzore, 6x, 215/305, 32+4 str.

Krásy Slovenska

SÚV Čs. zväzu telesnej výchovy v **Sporte**, 12x, 170/240, 48+4 str.

Kultúra slova

Jazykovedný ústav £. Štúra SAV Bratislava vo Vede, lOx, 150/215, 40+4 str.

Lekársky obzor

Ministerstvo zdravotníctva SSR v Obzore, 12x, 175/250, 64+/4x4/+4 str.

Les

Ministerstvo lesného a vodného hospodárstva SSR v Prírode, 12x, 175/250, 48+/4+4/+4 str.

Lesnícky časopis

Výskumný ústav lesného hospodárstva Zvolen vo Vede, 6x, 175/250, 80+4 str.

Lišiak

Obzor, 12x, 215/305, 16+4 str.

£ud
Strana slovenskej obrody v Obzore, 310x, 315/470, 52x4, 103X6, 103x8, 52x12 str.

Mathematica slovaca
Matematický ústav SAV Bratislava vo Vede, 4x, 175/250, 112+4 str.

Mineralia slovaca
Geologický prieskum, n.p. Spišská Nová Ves, 6x, 175/250, 96+4+4 str.

Móda
ÚV Slovenského zväzu žien v Živene, 12x, 255/325, 24+16+12+4 str.

Národné poistenie
Slov. správa nemocenského poistenia Bratislava, v Práci, 12x, 237/315, 16+4 str.

Národné výbory
Vláda SSR v ŠEVT-e, 26x, 215/305, 32+4 str.

Naše liečivé rastliny
Ústr. komisia pre pestovanie a zber liečivých rastlín Ministerstva zdravotníctva SSR v Obzore, 6x, 175/250, 32+2+4 str.

Naše ráno /pre nevidiacich/
Ministerstvo školstva SSR v SPN, lOx, 215/305, 36 str.

Nemzeti bizotságok
Vláda SSR v ŠEVT-e, 26x, 215/305, 32+4 str.

Népegészég
SÚV ČSČK Bratislava v Obzore, 12x, 315/475,. 16+4 str.

Népmúvelés
Osvetový ústav Bratislava v Obzore, Í2x, 215/305, 32+/4X8/+4 stri

Nová cesta
Osvetový ústav Bratislava v Obzore," I2x, 215/305, 32+4 str.

Nová doba
ÚRO v Práci, 52x, 235/325, 47x32+4, 4x36+4, lx48+4str.
Nové knihy
Knižný veľkoobchod n. p. Praha a Slovesnká kniha, n.p. Bratislava v Panoráme, 52x, 315/470, 6str..
Nové slovo
ÚV KSS v Pravde, 52x, 315/470, 24 str.
Nové žiťťa
UV Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich v Prešove, 52x, 315/475, 8+8x2 str.
Nový život
Zväz invalidov v SSR Bratislava, 24x, 280/300, 186 str,
NO
UV Slovenského zväzu žien v ŽIVENE, 52x, 275/325, 24 str.
Obranca vlasti
SÚV Zväzarmu v Našom vojsku, 52x, 315/475, 8 str.
Odborár
ÚRO v Práci, 26x, 237/315, 32+4 str.
Odkaz sv. Cyrila a Metoda
Metropolitná rada pravoslávnej cirkvi v ČSSR v Prešove v CN, 12x, 152/215, 24+4 str.
Ohník
SUV SZM v Smene, 20x, 215/305, 16 str.
Osvetová práca
Osvetový ústav Bratislava v Obzore, 26x, 215/305, 48+4 str.
Otázky žurnalistiky
Novinársky študijný ústav Bratislava v Obzore, 4x, 175/250, 64+4 str.
Pamiatky - príroda
Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Obzore, 6x, 215/305, 48+4 str.

Panoráma Slovenska
Vljádny výbor pre cestovný ruch SSR v ERPE, lOx, 235/315, 28+4+4 str.

- Pionier
SÚV SZM v Smene, lOx, 210/300, 16+8 str.

Počítače a umelá inteligencia
Útvar technickej kybernetiky SAV vo VEDE, 6x, 175/250, 96+4 str.

Poľnohospodárstvo
Ministerstvo poľnohospodárstva a výživy SSR odbor vedy a výskumu vo VEDE, 12x, 175/250, 96+4 str.

Poľovníctva a rybárstvo
ÚV Slov. poľovníckeho zväzu v Bratislave a ÚV Slov. rybárskeho zväzu v Žiline v Obzore, 12x, 215/305, 32+8+4 str.

Populár
Obzor, 12x, 215/305, 32+4+4 str.

Požiarnik
ÚV Zväzu požiarnej ochrany SSR v Obzore, 24x, 235/315, 16+4 str.

Práca
Slovenská odborová rada v Práci, 310x, 315/470, 258X8, 52X16 str.

Pravda
ÚV KSS v Pravde, 310x, 430/595, 8 str.
samostatná príloha Nedeľná Pravda 52x24 str.

Právny obzor
Ústav štátu a práva SAV Bratislava vo VEDE, lOx, 175/250, 96+4 str.

Predškolská výchova
Ministerstvo školstva SSR v SPN, 12x, 237/315, 32+4 s.

Priateľ
Ministerstvo školstva SSR v SPN, lOx, 237/315,12+4 str.

Priateľ ZSSR
SUV ZČSSP Bratislava v Obzore, 12x, 215/305, 32+4 s.
Príroda a spoločnosť /PAS/
UV Socialistickej akadémie SSR v Obzore, 26x, 152/215, 64+4 str.
Protialkoholický obzor
Ministerstvo zdravotníctva SSR v Obzore, 6x, 175/250, 64+4 str.
Psychológia a patopsychológia dieťaťa
Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie v SPN, 6x, 175/250, 96+4 str.
Pyramída
Socialistická akadémia SSR v Obzore, 12x, 250/350, 32+4 str.
PZN - Spravodaj
Poľnohospodárske zásobovanie a nákup, GR, Bratislava v Prírode, 26x, 315/475, 6 str.
Rehabilitácia
Ústav pre cfalšie vzdelávanie SZP v Obzore, 8x, 175/250, 64+4 str.
Revue svetovej literatúry
Slovenský spisovateľ, 7x, 167**/257**, 176+16+4 str.
Rodina
Pravda, 6x, 210/267, 64+4 str.
Rodina a škola
Ministerstvo školstva SSR v SPN, lOx, 237/315, 36+4 str.
Roháč
Pravda, 52x, 215/305, 16 str.
Roľnícke noviny
Ministerstvo poľnohospodárstva a výživy SSR a ÚV Zvázu družstevných roľníkov SSR v Pravde, 31ox, **315**/470, 154x6, 104x8, 52x12 str.

Romboid
Slovenský spisovateľ, 12x, 175/250, 96+4 str.
Rozhlas
Pravda, 52x, 235/315, 24 str.
Ruštinár * . *
SÚV ZČSSP a Dom ČSSP v Bratislave v Obzore, lOx, 175/250, 48+4 str.
SLAVICA SLOVACA
Jazykovedný ústav £. Štúra SAV a Literárnovedný ústav SAV v -Bratislave vo Vede, 4x, 175/250, 96+4 str.
Slniečko
Mladé letá, lOx, 210/290, 32 str.
Sloboda
ÚV Strany slobody v Obzore, **52x**, 315/470, 12 str.
Slovenka
ÚV Slovenského zväzu žien v Živene, 52x, **275**/325, 32 str.
Slovenská archeológia
Archeologický ústav SAV Nitra vo Vede, 2x, 210/297, 240+4 str.
Slovenská archivistika
Archívna správa Ministerstva vnútra SSR v ŽEVT-e, 2x, 175/250, 192+4 str.
Slovenská literatúra
Literárnovedný ústav SAV Bratislava vo Vede, 6x, 175/250, 96+4 str.
Slovenská národná bibliografia - Knihy
Matica slovenská, 12x, 170/240, 70 str. +/lx register/ + 4 str.
Slovenská národná bibliogrďia - Články
Matica slovenská, 12x, 210/294, 150 str.+/2x register/+4 str.
Slovenská reč

Jazykovedný ústav L. ätúra SAV Bratislava vo Vede, 6x, 175/250, 64+4str.

Slovenské divadlo

Umenovedný ústav SAV Bratislava vo Vede, 4X, 170/240, 144+4 str.

Slovenské kúpele

Slovakoterma, GR, ÔS. štátnych kúpeľov a žriediel na Slovensku Bratislava v Obzore, 6x, 235/315, 32+4s.

Slovenské pohľady

Zväz slovenských spisovateľov Bratislava v Slovenskom spisovateli, 12x, 175/250, 160+4 str. '.

Slovensko

Kuktúrno-spoločenský mesačník Matica slovenská Martin, 12x, 240/325, 16+33-4 str.

Slovenský jazyk a literatúra v škole

Ministerstvo školstva SSR v SPN, lOx, 175/250, 32+4+4 str.

Slovenský národopis

Národopisný ústav SAV Bratislava vo Vede, 4x, 170/240, 168+4+4 str.

Slovenský stenograf

Štátny stenografický ústav Bratislava v SPN, lOx, 152/215, 20+4 str.

Slovo

Spolok sv. Vojtecha Trnava v CN, 12x, 215/305, 16 s.

Smena

SÚV SZM v Smene, 310x, 297/420, 258x8, 52x16 str.

Smer

Stredoslovenský KV KSS B. Bystrica v Pravde, 310x, 360/506, 104x4, 154x8, 52x16 str.

Socialistické súdnictvo

Ministerstvo spravodlivosti SSR, 12x, 175**/250**, 48+4 str.

Sociológia
Ústav filozofie a sociológie SAV Bratislava vo Vede, 6x, 175/250, 120+4 str.
Stavebnícky časopis
Ústav stavebníctva a architektúry SAV Bratislava vo Vede, 12x, 175/250, 80+4 str.
STOP, auto-moto-revue
Pravda, 26x, 215/305, 48+4 str.
Strojnícky časopis
Ústav mechaniky strojov SAV Bratislava vo Vede, 6x, 175/250, 128+4 str.
Svet socializmu
SÚV ZČSSP v Obzore, 52x, 275/325, 32 str.
SZOVJETOARÁT
SÚV ZČSSP Bratislava v Obzore, 12x, 215/305, 32+4 str
Šport
SÚV Čs. zväzu telesnej výchovy v športe, 310x, 315/470, 206x6, 52x8, 52x12 str.
štart
SÚV Čs. zväzu telesnej výchovy v Športe, 52x, 275/325, 32 str.
TÁBOPTÍÍZ
SÚV Socialistického zväzu mládeže v Smene, 43x, 235/315, 12 str.
Technické noviny
Slovenská odborová rada v Práci, 52x, 315/475, 26x 16 str.
Televízia
Pravda, 52x, 275/325, 32 str.
TERMESZET ÍÍS TÁPSADALOM
Príroda a spoločnosť, ÚV Socialistickej akadémie SSR v Obzore, 12x, 152/215, 64+4 str.
TIP

SUV Čs. zväzu telesnej výchovy v Sporte, 52x, 240/320, 24 str.

TREND - VUMA
Výskumný ústav mechanizácie a automatizácie Nové Mesto n/Váhom v Alfe, 4x, 175/250, 48+4 str.

Tréner
SÚV Čs. zväzu telesnej výchovy v Športe, 12x, 175/250, 48+16+4 str.

Túzoltó
ÚV Zväzu požiarnej ochrany SSR v Obzore, 12x, 235/315, 16+4 str. •

Učiteľské noviny
Ministerstvo školstva SSR a SV Odbor.zväzu pracovníkov školstva a vedy v SPN, 52x, 315/470, 26x8 str 26x12 str.

ÚJ SZÓ
ÚV KSS v Pravde, 31Ox, 297/430, 8 str., samostatná príloha VASARNAPI ÚJ SZÓ

Včelár
Ministerstvo poľnohospodárstva a výživy SSR v Príro de, 12x, 215/305, 24+4 str.

Včielka
SÚV SZM v Smene, 20x, 152/215, 16 str.

Večer
MV KSS a MsNV Košice v Pravde, 257x, 315/470, 15 3x4 104x6 str.

Večerník
Mestský výbor KSS Bratislava v Pravde, 257x, 297/420, 205x8, 52x16 str.

Veselka
SÚV SZM v Smene, 20x, 215/305, 12 str.

Vinohrad
Ministerstvo poľnohospodárstva a výživy SSR v Príro

de, 12x, 215**/305**, 24+/4+4/+4 str.

Vlastivedný časopis

Slovenské národné múzeum Bratislava v Obzore, 4x, 215/305, 48+4 str.

Vodohospodársky časopis

Ústav hydrológie a hydrauliky SAV v spolupráci s Ústavom pre hydrodynamiku ČSAV vo Vede, 6x, 175/250, 112+4 str.

Výber

Slovenský zväz novinárov Bratislava v Obzore, 52x, 235/315, 24 str.

Východoslovenské noviny

Východoslovenský KV KSS Košice v Pravde, 310x, 315/470, 258x6, 52x14 str.

Vychovávateľ

Ministerstvo školstva SSB v SPN, lOx, 175/250, **32**+2+4 str.

Výrobné družstevníctvo

Slovenský zväz výrobných družstiev v Svépomoci, 26x, 235/315, 22x12 str. 4x16 str.

Vysoké Tatry

Správa TANAP-u Tatranská Lomnica v Obzore, 6x, 210/297, 36+4+4 str.

Výtvarníctvo, fotografia, film

Osvetový ústav Bratislava v Obzore, 12x, 208/280, 24+12+4+4 str/

Výtvarný život

Slov. fond výtvarných umení Bratislava v Obzore, lOx, 230/300, 40+8+4 str.

Výživa a zdravie

Slov. spoločnosť pre racionálnu výživu v Bratislave, 12x, 215/305, 24+4+/4x4/+4 str.

Záhradkár - chovateľ

Ministerstvo poľnohospodárstva a výživy SSR v Príro-
de, 12x, 215/305, 40+4 str.

Záhradníctvo
Ministerstvo poľnohospodárstva a výživy SSR a Minister-
stvo zemedelství a výživy ČSR y Prírode, 12x, 215/
305, 48+4 str.

Za svetlom /pre nevidiacich/
Ministerstvo školstva SSR v SPN, lOx, 215/305, 36 s.

Zdravie
SUV ČSČK Bratislava v Obzore, 12x, 205/282, 32+4 str.

Zornička
SÚV SZM v Smene, 20x, 215/305, 16 str.

Zo života Sovietskeho zvázu
/Obrazové spravodajstvo/ Slovenská odborová rada a
SÚV ZČSSP v spolupráci s APN v Práci, lOx, 215/155,
26+6 str. -

Zváranie
Federálne ministerstvo hutníctva a ťažkého strojár-
stva v Alfe, 12x, 215/305, 32+4+4 str.

Železničiar
ČSD - Správa východnej dráhy v Bratislave, 48x,
297/430, 36x8, 12x12 str.

Život
Pravda, 52x, 275/325, 64 str.

Život strany
ÚV KSČ /slovenský/ v RP
26x, 215/297, 64 str.

Životné prostredie
Ústav experimentálnej biológie a ekológie SAV vo Ve-
de, 6x, 200/260, 48+8+4 str.

3. PERIODICKÁ TLAČ V RÁMCI OKRESOV A. PODNIKOV

Hlavné mesto SSR Bratislava

Podnikové Časopisy

Autodopravák

ČSAD Bratislava, 24x, 315/475, 12x6, 12x4 str.

BEZ

Bratislavské elektronické závody, n.p. Bratislava, 26x, 315/475, 4 str.

Dimitrovec

Chemické závody J. Dimitrova, n.p. Bratislava, 52x, 315/475, 40x4, 12x6 str.

Doprastav

Doprastav n.p. Bratislava, 52x, 315/475, 4 str.

Elektrovod

Elektrovod n.p. Bratislava, 24x, 305/430, 4 str.

KABLO

Kablo n.p. Bratislava, 26x, 315/475, 4 str.

Náš Dunaj

Československá plavba dunajská Bratislava, 36x, 305/430, 4 str.

Prefabrikácia

VHJ Prefabrikácie Bratislava, 26x, 315/475, 8 str.

Priemstav

Priemstav n.p. Bratislava, 26x, 315/475, 13x4,13x6s.

Slovnaftár

Slovnaft n.p.Bratislava - Vlôie hrdlo, **52x**, 315/475 6 str.

Stavoindustria

Stavoindustria n.p. Bratislava, 52x, 305/430, 4 str.

Termostav

Teŕmostav n.p. Bratislava, 24x, 305/430, 20x4,4x8s.

líder

Hydrostav n.p. v Slovnafte Bratislava, 52x, 305/430, 4 str.

Výstavba Bratislavy

Pozemné stavby n.p. Bratislava, 26x, 315/475, 6 str.

Západoslovenský kraj

Okresné noviny

Dunaj /dvojjazyčne/

Komárno, 52x, 305/430, 8 str.

GYÔZELMES ÚT.

Galanta, **50x**, 305/430, 4 str.

HÉTI HÍPLAP

Nové Zámky, 52x, 315/475, 4 str.

Naše novosti

Nové Z^mky, 52x, 315/475, 4 str.

Nitriansky hlas

Nitra, 52x, 315/475, 6 str.

Pohronie - GARAMVÔLGYE /dvojjazyčne/

Levice, 52x, 315/475, 4 str.

Socialistický dnešok

Topoľčany, **52x**, 315/475, 4 str.

Trenčianske noviny

Trenčín, **52x**, 305/430, 40x4, 12x8 str.

Trnavský hlas ₀ -

Trnava, 52x, 305/430, 30x4, 12x8 str.

Víťazná cesta

Galanta, **50x**, 315/475, 4 str.

Záhorák

Senica n/Myjavou, 52x, 315/475, 40x4, 12x6 str.

Žitný ostrov - CZALLOKÔZ /dvojjazyčne/

Dunajská Streda, 52x, 315/475, 40x8, 12x12 str.

Podnikové časopisy

CALEX

Calex, n.p. Zlaté Moravce., 52x, 315/475, 4 str.

CEVA

Cementárne a vápenky GR, Trenčín, 26x, 305/430,4 s.

Elektrosvit
    Elektrosvit n.p. Nové Zámky, 26 x, 305/430, 4 str.
Hlas Drôtovne *
    Drôtovne n.p. Hlohovec, 24x, 240/340, 4 str.
Hlas Dusia
    Duslo n.p. áaľa, 52x, 315/475, 4 str.
Hlas kovákov
    TOS n.p. Trenčín, 52x, 305/430, 4 str.
Jemnomechanik
    CHlRANA Stará Tura, 26x, 305/430, 4 str.
Kirovec
    Slov. energetické stroj. S.M.Kirova, n.p.Tlmače,
    26x, 315/470, 4 str.
Lodiar
    Slovenské lodenice n.p. Komárno, 26x, 305/430,6s.
Myjavské hnutie
    Slovenská armatúrka n.p. Myjava, 50x, 305/430, 4s.
Naše zrkadlo
    Merina, bavlnárske závody n.p. Trenčín, 26x, 305/
    430, 4 str.
Novátor
    Trnavské automobilové závody n.p. Trnava, 26x,
    305/430, 4 str.
Ponitriansky stavbár
    Pozemné stavby n.p. Nitra, 26x, 315/475, 4 str.
Sklo
    Tatrasklo, trust sklárskych podnikov, GR Trnava,
    26x, 315/475, 4 str.
TATRA
    Tatra n.p. Bánovce nad Bebravou, 25x, 305/430, 4 s.
Úderník
    Závody 29. augusta n.p. Partizánske, 50x, 315/475,
    4 str.

Úspech
Odevné závody n.p. Trenčín, 50x, 305/430, 4 str.
Západoslovenský stavbár
Pozemné stavby n.p. Trnava, 26x, 315/475, 4 str.
Zornica
Zornica n.p. Bánovce nad Bebravou, 24x, 305/430, 4s.

Stredoslovenský kraj

Okresné noviny

Cieľ
Žilina, 52x, **305**/430, 48x8, 4x16 str.
Gemerské zvesti
Rimavská Sobota **52x**, 305/430, 4 str.
GÔMÔRI HÍRLAP
Rimavská Sobota, 52, 305/430, 4 str.
IPEĽ /dvojjazyčne/
Lučenec, 52x, 315/475, 4+2 strán.
Kysuce
Čadca, 52x, 305/430, 26x4, 26x8 str.
Liptov
Liptovský Mikuláš, 52x, 305/430, 4 str.
Obzor
Pov. E&rstrica, 52x, 315/475, 26x6, 13x8, 13x12 str.
Orava
Dolný Kubín, 52x, 315/475, 8 str.
Pokrok - HALADAS /dvojjazyčne/
Veľký Krtíš, 52x, 315/475, 6 str.
Prieboj
Prievidza, 52x, 305/430, 38x4, 12x6, 2x8 str.
Priekopník
Banská ESystrica, 52x, 315/475, 48x4, 4x8 atr.
Vpred
Zvolen, 52x, 315/475, 6 str.

Žiara socializmu
Žiar nad Hronom,**52x**, 315/475, 6 str.
Život Turca
Martin, 52x, 305/430, 26x4, 26x8 str.

Podnikové časopisy

Banskobystrický stavbár
Pozemné stavby n.p. Banská Bystrica, 52x, 315/475, 48x4 str., 4x8 str.
Brezniansky mostár
Mostáreň n.p. Brezno, 24x, 305/430, 4 str.
Družba gumárov
Gumárne 1. mája, n.p. Puchov, 26x, 305/430, 4 str.
Gottwaldovec
Závody K. Gottwalda n.p., Považská Bystrica, 50x, 305/430, 4 str.
Hlas baníka
ULB, Baňa Handlová, koncernový podnik Handlová, 52x, 305/430, 4 str.
Hutník
Závody SNP n.p. Žiar nad Hronom, **50x**, 315/475, 6 str.
Kahanec
ULB, Baňa Nováky, koncernový podnik Nováky, 52x, 305/430, 4 str.
Kontakt
Tesla, n.p. Liptovský Hrádok, 26x, 305/430, 4 str.
Kysucký priekopník
ZVL, Kysucké Nové Mesto, 26x, 305/430, 4 str.
Oravská Tesla
Tesla Orava n.p. Nižná nad Oravou, **52x**, 305/430, 4 s.
Oravský hutník
Oravské ferozliatinové závody n.p., Istebné, 26x, 305/430, 4 str.
Piesočky Štrojár

Strojárne n.p. Piesok, 26x, 315/475, 4 str.

Podbrezovan

Švermove železiarne n.p. Podbrezová, 26x, 315/475, 24x4, 2x8 str.

Podpoliansky strojár

Podpolianske strojárne n.p. Detva, 26x, 315/475, 4 s.

Poľanácky priekopník

Poľana n.p. Lučenec, 24x, 305/430, 4 str.

Predstih

Závody ťažkého strojárstva n.p. Dubnica, 52x, 305/430, 4 str.

Slovcepa

Slovcepa, trust podnikov priemyslu celulózy a papiera GR, Banská Bystrica, 52x, 315/470, 4 str.

Textilák

Bavlnárske závody V. I. Lenina n.p. Ružomberok, 52x, 305/430, 4 str.

Turčiansky strojár

Turčianske strojárne n.p. Martin, 52x, 315/475, 40x4, 12x8 str.

Tvorivosť

Makyta OZ, n.p. Puchov, 25x, 305/430, 4 str.

Vánostav

Váhostav n.p* Žilina, 52x, 305/430, 4str.

Žilinský stavbár

Pozemné stavby n.p. Žilina, 52x, 305/430, 26x4, 26x8 str.

Ostatná miestna tlač

Obzor Gemera

Gemerská vlastivedná spoločnosť Rimavská Sobota, 4x, 210/295, 32+4 str.

Východoslovenský kraj

Okresné noviny

Dukľa

Svidník, 26x, 315/475, 4 str.

GÔMÔRI HAJNÁL

Rožňava, 52x, 315/475, 4 str.

Ľubovnianske noviny

Stará Ľubovňa, 52x, 315/475, 4 str,

Poddukelské noviny

Bardejov, 52x, 315/475, 6 str.

Podtatranské noviny

Poprad, 52x, 315/475, 6 str.

Podvihorlatské noviny

Humenné, 52x, 315/475, 26x4, 26x6 str.

Prešovské noviny

Prešov, 104x, 315/475, 4 str.

Slovo ZEMPLÍNA

Trebišov, 52x, 315/475, 4 str.

Spišské hlasy

Spišská Nová Ves, 52x, 315/475, 26x4, 26x6 str.

Vranovské noviny

Vranov nad Topľou, 52x, 315/475, 4 str.

ZEMPLÉNI S ZO

Trebišov, 52x, 315/475, 4 str.

Zemplínske noviny

Michalovce, 52x, 315/475, 6 str.

ZORA GEMERA

Rožňava, 52x, 315/475, 4 str.

ZORA východu

Košice, 52x, 315/475, 4 str.

Podnikové časopisy

Banícke slovo

Železnorudné bane n.p. Spišská Nová Ves, 52x, 315

475, 4 str.

Cestný stavbár

Cestné stavby n.p. Košice, 26x, 315/475, 4 str.

Hlas stavieb socializmu

Hutné stavby n.p. Košice, 52x, 315/475, 4 str.

Chemkostav

Chemkostav n.p. Humenné, 26x, **315**/475, 4 str.

Chemlon

Chemlon n.p. Humenné, 26x, 315/475, 4 str.

Chemosvit

Chemosvit, n.p. Svit, 52x, 315/475, 4 str.

Magnezit

Magnezitové závody n.p. Košice, 52x, 315/475, 4 str.

Mosty východu

Inžinierske stavby n.p. Košice, 52x, 315/475, 4 str.

Naše Chemko

Chemko n.p. Strážske, 26x, 315/475, 6 str.

Nový Svit

Tatrasvit n.p. Svit, 50x, 315/475, 4 str.

Oceľ východu

Východoslovenské železiarne n.p. Košice, 104x, 315/475, 90x4, 14x8 str.

Poddukelský stavbár

Pozemné stavby n.p. Prešov, 26x, 315/475, 4 str.

Podtatranský stavbár

Pozemné stavby n.p. Poprad, 26x, 315/475, 4 str.

Prieskumník

Geologický prieskum n.p. Spišská Nová Ves, 12x, 315/475, 4 str.

Strojár

Závody ťažkého strojárstva n.p. Košice, 26x, 315/475, 4 str.

Vagonár

Vagónska n.p. Poprad, 26x, 315/475, 4 str.

Vihorlatský strojár

Vihorlat n.p. Snina, 26x, 315/475, 4 str.

Východoslovenské lesy

átátne lesy n.p. Košice, 12x, 315/475, 4 str.

Východoslovenský dopravár

ČSAD Košice, **52x**, 315/475, 4 str.

Východoslovenský odevák

Odevné závody kpt. Nálepku n.p. Prešov, 26x, 315/475, 4 str.

Východoslovenský stavbár

Pozemné stavby n.p. Košice, 52x, 315/475, 4 str.

Východoslovenský tehliar

Východoslovenské tehelne n.p. Košice, 26x, 315/475, 4 str.

Ostatná miestna tlač

Mladý prírodovedec

Stanica mladých prírodovedcov pri Okresnom dome pionierov Košice, 4x, 175/250, 24+4 str.

Informácie o autoroch a ich najvýznamnejších knižných publikáciách

Daniela Augustínska

C&mbel Samuel, 5. 3. 1928, PhDr., DrSc, univ. prof., člen korešpondent ČSAV a SAV, riaditeľ Ústavu historických vied SAV.

Agrárna otázka na Slovensku a naša revolúcia /1958/; KSČ a roľnícka otázka na Slovensku 1921-1960 /1961/, spoluautor; Revolučný rok 1945 /1965/; Slovenská agrárna otázka. 0 dvoch polohách agrárnej revolúcie na Slovensku, v českých krajinách a problém generálnej pozemkovej reformy 1944-1948 /1972/; Ku vzniku sovietskej federácie 1917-1922 /v slovenčine 1973, v madarčine 1975/; Október 1917 /1977/; Roľnícka politika KSČ v období výstavby socializmu na Slovensku /1979/, spoluautor; Svetová socialitická sústava. Vznik a rozvoj do 60-tych rokov /1981/, vedúci autorského kolektívu; Skúsenosti Októbra a áalších socialistických revolúcií /1982/.

Bajziková Eugénia, 28. 1. 1937, PhDr., CSc., docentka, Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúca katedry

Pojmoslovie literárnej komunikácie /1976/, spoluautorka; Úvod do textovej syntaxe, skriptum /1979/; Súčasný slovenský spisovný jazyk - syntax /1982/, spoluautorka; Súčasný slovenský spisovný jazyk - morfológia /v tlači/, spoluautorka*

Baláž Peter, 27. 6. 1928, PhDr., odborný asistent, Katedra teórie a dejín žurnalistiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Učebnica slovenského jazyka pre PI I /1964/, skriptum, spoluautor; Slovenský jazyk - Príručka pre cudzincov /1966, 1968, 1970, 1974/, skriptum, spoluautor; Lehrbuch der slowakischen Sprache fúr Slawisten /1972, 1981/, spoluautor; Manuel de slovaque a . l'usage des slavisants /1973, 1981/, spoluautor; La 1ingua slovacca /1973/, skriptum, spoluautor; Uôebnik slovackogo jazyka dľa slavistov /1975, 1978, 1983/, spoluautor; Slovák for slavicists /1976/, spoluautor; Slovenský jazyk I /1977, 1979, 1982/, skriptum, spoluautor; Malá encyklopédia žurnalistiky /1982/, spoluautor.

Beran Zdenek, 18. 2. 1932, PhDr., CSc., docent Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Slovenská literárna čítanka /1968/, spoluautor; Antológia literárnovedných textov /1970/, spoluautor; J. Otčenášek, Romeo, Júlia a tma /1976/; J. K. Tyl, Strakonický dudék /1977/; Jan Neruda, Povídky malostranské /1979A

Brazdovičová Jana, 3. 4. 1950, MUDr., odborná lekárka pre fyziatriu, balneológiu a liečebnú rehabilitáciu, Československé štátne kúpele Trenčianske Teplice.

Publikovala niekoľko odborných článkov časopisecký.

Budovičová Viera, 3. 1. 1929, PhDr., GSc., docentka, Katedra českého a slovenského jazyka, Filozofickej fakulta Karlovej Univerzity v Prahe.

Čavojský Ladislav, 17. 1. 1932, promovaný divadelný vedec, CSc., samostatný vedecký pracovník, Umenovedný ústav SAV v Bratislave.

Kapitoly z dejín slovenského divadla /1967/,- spoluautor; Divadlo v Trnave /1982/; Dejiny slovenského ochotníckeho divadla /v tlači/, spoluautor.

Čunderlík Alexander, 5. 8. 1917, stredoškolský profesor.

Stretnutie s Bratislavou /1975/; Kapitoly z dejín Bratislavy /1977/; Tvorcovia kultúrnych a revolučných tradícií Bratislavy /1981/.

Darovec Miloslav, 1. 8. 1929, PhDr., CSc, docent, Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Lehrbuch der slowakischen Sprache fur Slawisten /1972/, spoluautor; Manuel de slovaque a 1 'usage des slavisants /1973/, spoluautor; Učebnik slovackogo jazyka dľa slavistov /1975/, spoluautor; Slovák for Slavicists /1976/, spoluautor.

Dvonč Ladislav, 24. 9. 1926, PhDr., CSc., vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav £. Štúra SAV v Bratislave.

Rytmický zákon v spisovnej slovenčine /1955/; Biblio-

grafia slovenskej jazykovedy za roky 1948-1952 /1957/; Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1953-1956 /1958/; Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1957-1960 /1962/; Morfológia slovenského jazyka /1966/, spoluautor; Bibliografický prehľad slovenskej onomastiky za roky 1918-1964 /1980/, spoluautor.

Gašparík Mikuláš, 5* 5. 1916, PhDr., univ. profesor, CSc

Ján Palárik a jeho boj o demokratizáciu slovenského národného života /1952/; Ján Palárik, Za reč a práva ľudu /1956/; Koloman Banšell, **Tuhy** mladosti /1963/; Svetozár Hurban Vajanský, Suchá ratolesť /1965/; Jozef Škultéty, Plody pravdy národnej /1972/.

Habovštiak Anton, 22. 9. 1924, PhDr., CSc, samostatný vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. átúra SAV v Bratislave.

Dotazník pre výskum slovenských nárečí II, 1. vyd. /1964/, spoluautor; Oravské nárečia /1965/; Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus /1968/, spoluautor; Hviezdoslav a slovenčina /1969/; Oravské chotárne názvy /1970/; Slovník slovenských nárečí. Ukážkový zväzok /1980/, spoluautor; Oravci o svojej minulosti /1983/; Atlas slovenského jazyka IV /v tlači/. Ako člen Zväzu slovenských spisovateľov vydal 15 knižných publikácií pre deti a mládež.

Hochel Braňo, 22. 7. 1951, PhDr., odborný asistent, Katedra ruského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Slovenský slang /v tlači/.

Horecký Ján, 8. 1. 1920, PhDr., DrSc, univ. prof., vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav £. Štúra SAV v Bratislave.

Fonológia latinčiny /1949/; Základy slovenskej terminológie /1956/; Kultúra slovenského slova /1956, 1958/; Rusko -slovenský technický slovník /1956, spoluautor/; Slovotvorná sústava slovenčiny /1959/; Česko-slovenský vojenský slovník /1962, 1976/4 spoluautor; Morfematická štruktúra slovenčiny /1964/; Nemecko-slovenský energetický slovník /1969/, spoluautor; Slovenská lexikológia 1 /1971/; Generatívny opis fonologického systému spisovnej slovenčiny /1975/; Uvod do jazykovedy, skriptum /1975/; Základy jazykovedy /1978/; Slovník jazykovedných termínov /1979/, spoluautor; Súčasný slovenský jazyk - lexikológia /1980/, spoluautor; Spoločnosť a jazyk /1982/; Vývin a teória jazyka /1983A

Horváthova Emília, 23. 5. 1931, PhDr., CSc, docentka, vedúca vedecká pracovníčka, Národopisný ústav SAV v Bratislave, externá vedúca Kabinetu etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Cigáni na Slovensku /1964/; Stručný dotazník pre výskum ľudového liečenia /1969/; Návod na výskum rodinných zvykov /1971/; Banícka dedina Žakarovce /1956/, spoluautorka; Československá vlastiveda III. Lidová kultúra /1968/, spoluautorka; Die slowakische Volkskultur /1972/, spoluautorka; Horehronie II /1974/, spoluautorka; £ud II. časť /1975/, spoluautorka.

Kača la Ján, 8. 4. 1937, PhDr., DrSc, riaditeľ Jazykovedného ústavu £. Štúra SAV v Bratislave.

Slovník slovenského jazyka /1965/, spoluautor; Dopi-

nok v slovenčine /1971/; Kapitoly **o** slovenčine /1976/, spoluautor a odborný redaktor.

Kalesný František, 19. 2. 1918, PhDr., CSc, **vedúci** odboru národopisu, umenia a literatúry.**v** Mestskom **múzeu** v Bratislave.

íudové umenie na Slovensku /1956/; **Cudové** výtvarné umenie /1956/; Národne obrazotvorče mistectvo /1958/; Vinohradnícke múzeum v/ Bratislave - v 5 jazykových verziách /1966, 1978/; Habáni na Slovensku /1981/.

Kovačevičová Soňa, 12. 12. 1921, PhDr., CSc, samostatná vedecká pracovníčka, Národopisný ústav SAV v Bratislave, vedúca oddelenia etnokartografie.

Slovenské ľudové umenie I. /1954/, II. /1955/> spoluautorka; **Cudový** odev v Hornom Liptove /1955/; Súpis pa**miatok** na Slovensku I. - II. - III. /1968-1970/, spoluautorka; Etnografický atlas Slovenska. Projekt I. /1971/, II. /1975/; íudová plastika /1971/; Drevorezy v ľudovej kultúre /1974/; Lidové výtvarné umení. Slovensko /1974/; Národné povstanie a ľudová tvorba /1974/, spoluautorka; Vkus **a** ľudová kultúra /1975/.

Matej Jozef, 21. 8. 1923, PhDr., univ. prof., DrSc, vedúci Katedry pedagogiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Školská výchova **za** tzv. slovenského štátu /1958/; Slovenské učiteľstvo v boji proti fašizmu /1960/; Učite**lia** v protifašistickom odboji a SNP /1974/; Škola, výchova **a učiteľ** v klérofašistickej slovenskej republike /1978/; Ján Kvačala /1962/; Martinské gymnázium /1967/; Dejiny

českej a slovenskej pedagogiky /1976A

Michálek Ján, 12. 3. 1932, PhDr., CSc, docent, vedúci Katedry etnografie **a** folkloristiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského **v** Bratislave.

Zo živých prameňov; výber zo slovenskej ľudovej slovesnosti /1960/; Studnička. Zo slovenských ľudových piesní, hier, hádaniek, porekadiel, prísloví **a** rozprávok /1962/; Havran **a** líška. Slovenské ľudové rozprávky /1964, 1966/; Pavol Dobšinský, Prostonárodné slovenské povesti. Výber /1969/; Spomienkové rozprávanie **s** historickou tematikou /1971/; **Čarovné** zrkadlo. Výber zo slovenskéj.ľudovej slovesnosti /1973, 1983/; SNP **v** ľudovej tvorbe /1974/, spoluautor; Liptovská Teplička /1973/, zostavovateľ; **Ústna** -slovesnosť* Slovensko 3. **Cud** II. časť /1975/; Stará Tura /1983/, zostavovateľ **a** spoluautor.

Mistrík Jozef, 2. 2. 1921, PhDr., DrSc, univ. profesor, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Intonácia rozhlasovej reči /1961/; Slovosled a vetosled **v** slovenčine /1965/; Morfológia slovenského jazyka /1966/, spoluautor; Kompozícia jazykového prejavu /1969/; Jazykovo-intonačné prostriedky recitátora /1969/, skrip-^ tum; Frekvencia slov **v** slovenčine /1969/; Slovník tlače /1969/, skriptum; **Štylistika** slovenského jazyka 71961, 1963, 1965, 1970, 1977/; Slovenčina pre každého /1967, 1971/; Hovory **s** recitátorom /1971/; Hľadanie profilu básne /1972/; Exakte Typológie von Texten /1973/; Úvahy s recitátorom /1974/; **Žánre** vecnej literatúry /1975/; Retrográdny slovník slovenčiny /1976/; **Štruktúra** textu /1976/, skriptum; Kapitolky zo štylistiky /1977/; Rétorika /1978,

1980/; Hovory s recitátorem /v češtine 1978/; Dramatický text /1979/; Rýchle čítanie /1980, 1982/; Učebnik slovackogo jazyka dľa VUZ-ov /1982/; Basic Slovák /1981/; Grafológia /1982/; Grammar of Contemporary Slovák /1983/; Jazyk a reč /v tlači/; Moderná slovenčina /v tlači/.

Mlacek Jozef, 30. 7. 1937, PhDr., CSc., docent, Katedra ruského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Zo syntaxe frazeologických jednotiek /1972/; Slovenská frazeológia /1977/.

Novák Ludovít, 15. 10. 1908, PhDr., DrSc, univ. profesor.

K otázce jerových štřídnic a kontrakce v stredni slovenštine /1932/; Prípady rat-, lat- za praslov. *ort-, *plt- v slovenčine /1933/; Fonológia a štúdium slovenčiny /1934/; Dve štúdie o modernej slovenskej poézii z hľadiska spisovnej normy /1935/; Jazykovedné glosy k československej otázke /1935, 1936/; Čeština na Slovensku a vznik spisovnej slovenčiny /1938/; Dve štúdie z porovnávacej jazykovedy stredoeurópskej /1940/; Z abecedy organizácie slovenskej kultúry /1941/; K najstarším dejinám slovenského jazyka /1980/.

Ondruš Šimon, 27. 10. 1924, PhDr., CSc., univ. profesor, vedúci Katedry slavistiky a indoeuropeistiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Úvod do slavistiky /1955, 1956, 1959/; Zur Theorie der Semasiologie und Etymológie /1961/; Szláv népek és nyelvek /1962/, spoluautor; Slovenský etymologický slovník /v tlači/; Úvod do štúdia jazykov /1981/, spoluautor.

Ruttkay Fraňo, 4. 9. 1928, PhDr., DrSc, univ. profesor, Katedra teórie a dejín žurnalistiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Daniel G. Lichard a slovenské novinárstvo jeho doby /1961/; Prehľad dejín slovenského novinárstva do roku 1861 /1962/; Samuel Jurkovič - priekopník európskeho družstevníctva /1963, 1965, 1971/; Ľudovít Štúr ako zakladateľ modernej slovenskej žurnalistiky /1966/; Prehľad dejín slovenského novinárstva od najstarších čias po rok 1918 /1968/; Prvé úverové družstvo v Európe /v slov., rušt., angl., 1970/; Novinárske osobnosti I. /1971/; Slovenské robotnícke novinárstvo do konca prvej svetovej vojny /v tlači/; Začiatky slovenskej robotníckej žurnalistiky /1976/; Robotnícka žurnalistika v sociálnom a v národnom hnutí Slovákov /1980/; íudovít Štúr ako publicista a tvorca slovenskej politickej žurnalistiky /1982/; Novinárske osobnosti II. /1983A

Rybák Július, 4. 2. 1933, PhDr., CSc, docent, Katedra jazykov, Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach.

Recitujeme po rusky /1977/; Kopitolky o jazyku a prekladaní /1982/; M. Prišvin: Cárska cesta /1975/, preklad; U. Karatkevič: Chosenia, moja láska /1978/, preklad; A. Jašin: Ponúknite sa jarabinou /1978/, preklad; M. Prišvin; Poémy lásky /1979/, preklad; A. Tolstoj: Pod starými lipami /1980/, preklad; V. Prišvin: Čierny drozd /1982/, preklad; V. Cybin: Šplechot kvapiek /v tlači/, preklad; M. Prišvin: Z osamelosti k ľucfom /v tlači/, preklad; M. Prišvin: Hovoriaci havran a iné poviedky /v tlači/, preklad.

Sabol Ján, 25. 1. 1939, PhDr., CSc, odborný asistent, Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofické fa-

kulta Univerzity P. **J.** Šafárika v Košiciach.

Základy exaktného rozboru verša /1969/, spoluautor; Prozodická sústava slovenčiny /1977/; Základy akustickej fonetiky /1978, 1979/, spoluautor, skriptum; Úvod do štúdia jazykov /1981/, spoluautor; Fonetika a fonológia. Metódy fonologického rozboru /1982/, skriptum; Teória literatúry. Základy slovenskej verzológie /1983/, skriptum /v tlači/.

Sabolová Oľga, 14. 3. 1945, PhDr., stredoškolská profesorka.

I. Fischer - Z. Petr: Pán Pickwick. Hudobná komédia v dvoch častiach na motívy románu Charlesa Dickensa /1972/, preklad.

Šteis Rudolf, 10. 10. 1925, Ing. arch., DrSc, profesor, vedúci Katedry urbanizmu a územného plánovania na Fakulte architektúry SVŠT v Bratislave.

Základná problematika štruktúry sídiel a sídla vidieckeho typu /1963/; Vplyv poľnohospodárskej výroby na prestavbu štruktúr a organizáciu vidieckych sídiel /1966/; Some problems of urbanisation of Czechoslovakia /1967/; Prognózne riešenia v územných plánoch rajónov /1968/; Určujúce faktory bývania /1970/; Makroštrukturálny model urbanistického a regionálneho územia /1971/; Projekt urbanizácie Slovenskej socialistickej republiky /1972/, spoluautor; Vedeckotechnická revolúcia - informačné procesy a komunikácie /1972/; Filozofické aspekty tvorby životného prostredia /1974/; Teoretické východiská a hlavné úlohy a ciele vedeckovýskumnej základne v äalšom rozvoji architektúry a urbanizmu /1975/; Teória a kritika urbanistickej tvorby /1975/; Štruktúry a systémy pri-

rody a civilizácie /1976/; Obytná budova roku 2000 /1976/; Štruktúra osídlenia /1978/; Teória životného prostredia /1979/; Sídelné štruktúry /1980/; Prestavba siete sídiel vidieckeho typu /1982/.

Vatrál Jozef, 17. 2. 1945, PhDr., odborný asistent, Katedra teórie a dejín žurnalistiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Slovenská žurnalistika v rokoch 1918-1944 /1979/, skriptum.

Žudel Juraj, 9. 1. 1929, PhDr., CSc, samostatný vedecký pracovník, Geografický ústav SAV v Bratislave.

Príručka diplomatiky, sfragistiky a heraldiky /1956/; Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch I, II /1964/; Atlas Slovenskej socialistickej republiky /1980/; Dejiny Pezinka /1982/; Stolice na Slovensku /v tlači/.

O B S A H

PREDHOVOR

MIER JE NAŠÍM ZNAMENÍM
Eugénia Bajzíková
NEURČITÉ ZAMENÍ V TEXTE 13
Peter Baláž
FCNOLOGICKÁ SÚSTAVA ŠTÚROVEJ SPISOVNEJ SLOVENČINY 23
G, Benedek
SLOVENSKÉ NÁREČIA V RUMUNSKU 37
Zdenek Beran
SLOVÁCI V ČESKOM LITERÁRNOM ŽIVOTE 57
Jana Brázdovičová
KÚPEĽNÍCTVO NA SLOVENSKU 71
Viera Budovičová
C VZÁJOMNOM PREKLADANÍ ČESKEJ A SLOVENSKEJ LITERATÚRY 85
Samuel Cambel
FEBRUÁROVÉ TRADÍCIE V NAŠICH DEJINÁCH 103
Ladislav Čavojský
DOTYKY ČESKÉHO A SLOVENSKÉHO DIVADLA 115
Alexander Čunderlík
VÝVIN KULTÚRNEHO ŽIVOTA V BRATISLAVE 129
Miloslav Darovec
KLASIFIKÁCIA SÚVETÍ V SÚČASNEJ SLOVENSKEJ A ČESKEJ JAZYKOVEDE 149
Ladislav Dvonč*
DYNAMIKA DEKLINÁCIÍ SUBSTANTÍV V SPISOVNEJ SLOVENČINE 163
Mikuláš Gašparik
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 19. STOROČIA A JEJ VZÍAHY K INONÁRODNÝM LITERATÚRAM 177
Anton Habovštiak
LITERÁRNA ORAVA 195
Braňo Hochel
O NESPISOVNEJ SLOVNEJ ZÁSOBE MLÁDEŽE 211
Ján Horecký
STRATIFIKÁCIA A DIFERENCIÁCIA SLOVENČINY 229
Emília Horváthova
VÝROČNÉ ZVYKY NA SLOVENSKU 239

Ján Kečala
PRACOVNÉ PROJEKTY A PLÁNY JAZYKOVEDNÝCH PRACOVÍSK

František Kalesný
HABÁNI NA SLOVENSKU

Soňa Kovačevičová
ĽUDOVÉ REZBÁRSTVO NA SLOVENSKÚ

Soňa Kovačevičová
KOMUNIKATÍVNOSŤ DREVOREZU A MASOVÁ KULTÚRA NA SLOVENSKU

Jozef **Matej**

DEJINY SLOVENSKEJ PEDAGOGIKY V EURÓPSKOM KONTEXTE

Ján Michálek
KONTAKTY MEDZI ČESKÝM A SLOVENSKÝM NÁRODOPISOM

Jozef Mistrík
JAZYK A ĽUDOVÁ PIESEŇ

Jozef Mlacek
SLOVENSKÉ POREKADLÁ

Ľudovít Novák
ŠPECIFICKOSŤ MORFOLOGICKÝCH NULOVOSTÍ V SLOVANSKÝCH JAZYKOCH

Šimon Ondruš
ŽIVOT KONŠTANTÍNA A ŽIVOT METODA OČAMI SÚČASNEJ JAZYKOVEDY A LITERÁRNEJ TEÓRIE

Fraňo Ruttkay
PRVÝ SLOVENSKY ČASOPIS PRE HNUTIE PROLETÁRSKYCH ŽIEN ZA ROVNOPRÁVNOSŤ

Július Rybák,
K PROBLEMATIKE PREKLADANIA

Ján Sabol . ,
K METODOLOGICKÝM OTÁZKAM VÝSKUMU SLOVENSKÉHO VERŠA

OTga Sabolová
OSLOVOVANIE V SLOVENČINE

Rudolf Šteis
SÍDLA VIDIECKEHO TYPU

Jozef Vatrál

REGIONÁLNA TLAČ NA SLOVENSKU

Juraj Žudel

VÝVOJ ADMINISTRATÍVNEHO ČLENENIA SLOVENSKA

Daniela Augustínska
INFORMAČNÝ PREHĽAD PERIODICKEJ TLAČE NA SLOVENSKU

REDAKCIA INTERNÝCH PUBLIKÁCIÍ

Rukopis neprešiel redakčnou ani jazykovou úpravou vydavateľstva

STUDIA ACADEMICA SLOVACA 12

Prednášky XIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry

Vydala ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, n. p., Bratislava, Hurbanovo nám. 3 v auguste 1983, ako svoju 8628. publikáciu

Vedecký a zodpovedný redaktor Jozef Mistrík
Obálku a väzbu navrhol Oto Báchorík

Vytlačili Nitrianske tlačiarne, n. p., Nitra

Rozsah 22,89 AH, 23,41 VII

1. vydanie. Náklad 300 výtlačkov

63 - 090 - 83
12a